Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

4 (19) 2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 4 (19) квітень, 2015 р.

Частина 1

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці зображено музей писанкового розпису, неофіційна назва Музей «Писанка» – музей писанки знаходиться у місті Коломиї Івано-Франківської області. В колекції музею понад 6000 писанок з різних регіонів України та країн світу. Серед експонатів музею є також писанки з підписами відомих політичних діячів України. Музей писанкового розпису було створено на основі колекції писанок у Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського. 23 вересня 2000 року під час 10-го Міжнародного гуцульського фестивалю музей було відкрито у спеціалізованому будинку, частиною якого є пам'ятник писанці, висота якого сягає 13,5 метрів, а діаметр 10 метрів. Таким чином коломийський пам'ятник є найбільшою писанкою у світі. Будівля була спроектована Ігорем Євстахієвичем Шуманом, оформляли ансамбль місцеві художники Василь Андрушко та Мирослав Ясінський. Приміщення музею виготовлене повністю з кольорового скла, а загальна площа утвореного таким чином вітражу більша за 600 квадратних метрів.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Кутін В.М., Шпачук О.О.
Обробка результатів контролю теплового стану відкритих контактних з'єднань електрообладнання 8

Мирошниченко И.В.
Методика классификации статистических измерительных задач при проектировании систем обработки экспериментальных данных 11

Чайка О.Г., Рудей І.А.
Моніторинг відпрацьованих олив в Україні, їх шкідливий вплив на довкілля 15

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Бордюжа Н.П.
Удосконалення системи застосування добрив під пшеницю озиму з метою поліпшення якості зерна 20

Дмитренко О.В., Макарчук О.В.
Результати агрохімічного моніторингу родючості сільськогосподарських земель Житомирської області 24

Домбровська О.А.
Екологічні напрями використання земельних ресурсів Лісостепу України (в умовах Харківської області) 28

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Шпак Д.О.
Витоки опозиційного руху етнічних меншин на Півдні Української РСР 34

Щербина Н.Ф., Махінла Ю.Б.
Національна злагода та примирення: теорія та історичний досвід 38

Яковлев А.В.
Антисемитизм в смеховой культуре СССР (1945-1953 гг.) 42

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Баламут Г.С.
Методи стратегічного аналізу діяльності підприємств 46

Бездушна Ю.М.
Удосконалення обліку витрат на ремонт та поліпшення основних засобів 49

Голуб Т.І.
Історичний досвід та аналіз тенденцій державної підтримки розвитку аграрного сектора України 54

Грущинська Н.М.
Передумови формування спеціалізації України в умовах первинного географічного поділу праці 57

Дудчик О.Ю., Ковсюк А.В., Чуйко В.І.
Венчурне фінансування в Україні 62

Кирилов Ю.Є.
Державне регулювання та підтримка аграрного сектору економіки України: зміна пріоритетів 66

Клименко В.І.
Створення саморегулівної організації кредитних спілок як передумова ефективного розвитку національної системи кредитної кооперації 71

Князь С.В., Косовська В.В.
Концептуальні засади створення трансферних систем підприємства 74

Козирєва О.В., Сагайдак-Нікітюк Р.В.
Розвиток співпраці України з СНД/Євразес 78

Крисюк Л.М., Корецька О.В.
Управління стійкістю розвитку малих і середніх підприємницьких структур портової діяльності 82

Кутузов Р.В.
Питання періодизації історії української управлінської думки 87

Кущенко Д.І.
Модель впливу митних інновацій на економічну безпеку національної економіки 93

Lymar V.V.
Bio-economy in Europe: modern tendencies and challenges 97

Литвиненко Е.І.
Облік зносу нефінансових активів бюджетних установ 101

Лихограй Д.В., Гадецька З.М.
Доларизація економіки України: причини і наслідки 104

Ліба Н.С.
Термінологічна сутність поняття «регіональна промислова політика» 107

Максименко Д.В.
Розвиток стратегічного управління на підприємствах аграрного сектору 112

Матюшенко О.Ю.
Методика аналізу виробничих запасів на прикладі підприємств будівельної галузі 115

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Балінченко С.П.
Проекція осмислення шляхів подолання тотальності на сучасні інтеграційні процеси 124

Кононенко Т.В.
Императив любви
в византийском богословии 127

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гурдуз К.О.
Жанрові маркери антивоєнного роману......132

Лисенко Н.В.
Письменники–модерністи МУРу
(І. Костецький та В. Домонтович)
у рецепціях літературознавців
України і діаспори.......................................135

Панова Н.Ю.
Моральное самоубийство «человека
с характером» (по роману Т. Гарди
«Мэр Кестербриджа»)...................................139

Чигрин А.В.
Актуалізація семантико-синтаксичної
структури речення у романах
Василя Шкляра...143

Шандра Н.А.
Повтор як стилістична фігура та досвід
його використання у промовах лідерів
політичних партій Великобританії...............146

Шерепитко А.С.
Когнитивное моделирование абстрактных
имен: имя вечность.....................................150

Шиць А.А.
Принципи класифікації нечленованих
речень у сучасній українській
літературній мові...155

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Іщук Т.В., Раєцька Я.Б., Савчук О.М.
Зміни білкового складу гомогенату
стравоходу за розвитку
експериментального опіку
стравоходу щурів...162

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

Kutin V.M., Shpachuk O.O.
Processing results of control of thermal condition of open contact connections of electrical equipment ... 8

Miroshnychenko I.V.
Methods for classification of statistical measurement tasks in designing system for the experimental data processing ... 11

Chaika O.H., Rudei I.A.
Monitoring of waste oils in Ukraine and their negative impact on the environment ... 15

AGRICULTURAL SCIENCES

Bordiuzha N.P.
The development of the fertilizers application system for winter wheat for improvement of the grain quality ... 20

Dmytrenco O.V., Makarchuk O.V.
The results of agrochemical monitoring of fertility of Zhytomyr Oblast agricultural lands ... 24

Dombrovska O.A.
Ecological directions of the use of the land resources of forest-steppe of Ukraine (in the conditions of Kharkiv Oblast) ... 28

HISTORICAL SCIENCES

Shpak D.O.
The root causes of the opposition movements of ethnic minorities to the Soviet regime in the South of the Ukrainian SSR ... 34

Shcherbyna N.F., Makhinla Y.B.
National consensus and reconciliation: theory and historical experience ... 38

Yakovliev A.V.
Anti-semitism in soviet humour culture (1945-1953) ... 42

ECONOMIC SCIENCES

Balamut H.S.
Methods of strategic analysis of business activities ... 46

Bezdushna Y.M.
Improvement of cost accounting for repairs and improvements of fixed assets ... 49

Holub T.I.
Historical experience and trend analysis for state support of agricultural sector of Ukraine ... 54

Hrushchynska N.M.
Background of formation of Ukrainian specialization in primary geographical division of labuor ... 57

Dudchyk O.Y., Kovsiuk A.V., ChuikoV.I.
Venture financing in Ukraine ... 62

Kyrylov Yu.Ye.
State regulation and support of the agricultural sector of Ukraine: changing priorities ... 66

Klymenko V.I.
Creating self-regulated organization of credit unions as a prerequisite of effective development of the national credit cooperation ... 71

Kniaz S.V., Kosovska V.V.
Conceptual bases of constructing transfer systems of an enterprise ... 74

Kozyrieva O.V., Sahaidak-Nikitiuk R.V.
The development of cooperation between Ukraine and the CIS/EurAsEC ... 78

Krysiuk L.M., Koretska O.V.
Management of the sustainable development of small and medium enterprise structures of the port activities ... 82

Kutuzov R.V.
The problem of periodization of the history of management science in Ukraine ... 87

Kushchenko D.I.
Model of influence of customs innovations on economic security of the national economy ... 93

Lymar V.V.
Bio-economy in Europe: modern tendencies and challenges ... 97

Lytvynenko E.I.
Accounting of depreciation of non-financial assets of budgetary institutions ... 101

Lykhohray D.V., Hadetska Z.M.
Dollarization of the economy of Ukraine: causes and consequences ... 104

Liba N.S.
Terminological essence of the concept “regional industrial policy” ... 107

Maksymenko D.V.
Development of strategic management in agricultural sector enterprises ... 112

Matiushenko O.Y.
Inventory analysis methods in construction industry ... 115

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Balinchenko S.P.
Cognitive mapping of totality counteracting ways in the modern integrational processes ... 124

Kononenko T.V.
Love imperative in Byzantine theology ... 127

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Hurduz K.O.
Anti-war novel's genre markers 132

Lysenko N.V.
The writers-modernists of Ukrainian Art Movement (I. Kostetsky and V. Domontovych) in the reception of literary critics from Ukraine and diaspora 135

Panova N.Y.
Moral suicide of "a man of character" (the novel by T. Hardy "The Mayor of Casterbridge") 139

Chyhryn A.V.
Actualization of the semantic-syntactical structure of sentence in Vasyl Shkliar's novels 143

Shandra N.A.
Repetition as a stylistic device and its usage in speeches by leaders of political parties of Great Britain 146

Шерепитко А.С., Sherepitko A.S.
The cognitive models of abstract concepts: the eternity concept 150

Shyts A.A.
Principles of classification of non-segmented sentences in modern Ukrainian literary language 155

BIOLOGICAL SCIENCES

Ishchuk T.V., Raietska Ya.B., Savchuk O.M.
Changes of esophageal homogenate protein composition under experimental burns of esophagus in rats 162

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 621.315

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ КОНТРОЛЮ ТЕПЛОВОГО СТАНУ ВІДКРИТИХ КОНТАКТНИХ З'ЄДНАНЬ ЕЛЕКТРООБЛАДНАННЯ

Кутін В.М., Шпачук О.О.
Вінницький національний технічний університет

Широке застосування інфрачервоної техніки в електроенергетиці дозволяє швидко діагностувати тепловий стан електрообладнання та контактних з'єднань. Діючі на території України нормативні документи, що визначають порядок проведення тепловізійних обстежень та аналізу їх результатів потре-бують доопрацювання в частині аналізу результатів обстеження відкритих контактних з'єднань електрообладнання. Аналогічна ситуація спостерігається і при аналізі іноземних робіт з даної тематики. Використання чинних нормативних документів не дає можливості класифікувати дефекти при невідповідності одного з діагностичних параметрів закладеним нормам. В роботі запропоновано алгоритм прийняття рішення щодо визначення теплового стану відкритих контактних з'єднань електрообладнання.
Ключові слова: лінії електропередач, контактні з'єднання, інфрачервона техніка, термографічний контроль, дефект.

Постановка проблеми. В даний час на підприємствах енергетичної галузі для визначення технічного стану електрообладнання все ширше застосовуються засоби інфрачервоної техніки. Використання інфрачервоної техніки дозволяє контролювати тепловий стан маслонаповненого обладнання, складних ізоляційних конструкцій а також відкритих контактних з'єднань електрообладнання в процесі його експлуатації і оперативно реагувати на зміну його технічного стану. Чинні нормативні документи, що регламентують виконання обстежень засобами інфрачервоної техніки [1; 2] враховують досвід країн світу щодо виконання даного типу робіт, але мають і серйозний недолік такий, як відсутність чіткого алгоритму прийняття рішення про технічний стан електрообладнання, хоча критерії справності для кожного окремого елементу електрообладнання відомі.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. В нормативних документах [1; 2] визначено порядок проведення та обробки результатів тепловізійних обстежень. В роботах [3; 4] проведено систематизацію та аналіз результатів тепловізійних обстежень, що проводились на території Росії а також висловлені пропозиції, щодо покращення нормативних документів, що діють на території Російської Федерації. В роботі [5] авторами представлені розробленими нові математичні моделі відновлення тепловізійного портрету електрообладнання та побудовані на їх основі пристрої, що дозволять визначити технічний стан досліджуваного об'єкту за результатами вимірювання теплових полів.

Мета роботи. Метою роботи є побудова алгоритму визначення теплового стану та ступеню розвитку дефектів відкритих контактних з'єднань електрообладнання на основі діючої нормативної бази.

Матеріали дослідження. Виходячи з особливостей конструктивного виконання, контактні з'єднання електрообладнання можна поділити на болтові, зварювальні, опресовані та виконані за допомогою скручування.

Основними причинами виникнення дефектів у контактних з'єднаннях виконаних за допомогою зварювання є підрізи, пухирці, каверни, тріщини, шлакові та газові включення, перепалені дроти жили, а також відсутність захисних покриттів на з'єднаннях. Зварні з'єднання не використовуються для з'єднання проводів перерізом більше 240 мм2. Таке обмеження пояснюється тим, що підчас зварювання складно забезпечити достатнє прогрівання проводу та рівномірне наближення кінців, що призводить до перепалювання верхніх шарів проводів та інших дефектів монтажу. До підвищення температури таких контактних з'єднання призводить збільшення перехідного опору в місці контакту, що в свою чергу викликане обривом окремих проводів внаслідок дії механічних зусиль та неякісного виконання з'єднання. Швидкість розвитку дефекту суттєво залежить струму навантаження, натягу проводу, вітрових та вібраційних навантажень а також ряду інших факторів [3; 4].

Серед основних причин виникнення дефектів та погіршення технічного стану опресованих контактних з'єднаннях можна виділити такі: неправильний підбір наконечників та гільз, неповне введення жили в наконечник, недостатня ступінь опресовки, зміщення стального осердя у з'єднувачі проводу. Перехідний опір такого контактного з'єднання значно залежить від стану контактної поверхні проводів, що опресовуються. На стан контактної поверхні впливає поява оксиду алюмінію, що різко збільшує перехідний опір в місці контактного з'єднання. Основними характеристиками опресованих контактних з'єднань є ступінь опре совки та механічна міцність. Максимуму механічної міцності з'єднання відповідає мінімуму електричного контактного опору [3; 4].

Для болтових контактних з'єднань характерними є такі причини виникнення дефектів: відсутність шайб в місці з'єднання жили кабелю з пласким виводом електрообладнання з міді чи сплаву алюмінію, відсутність тарілчастих пружин, безпосереднє приєднання алюмінієвого наконечника до мідних виводів електрообладнання у приміщеннях з підвищеною вологістю чи агресивним середовищем. Процесу виникнення оксидних плівок на поверхні болтових контактних з'єднань сприяє відмінність у коефіцієнтах температурного розширення стальних болтів та алюмінієвих шин. Тому при роботі струмопроводів зі змінним навантаженням в результаті вібраційних впливів відбувається ущільнення контактної поверхні алюмінієвої шини. В цьому випадку зусилля, що стягує дві контактні поверхні ошиновки слабшає, а змазка, що розташовується між шинами, випаровується, що призводить до збільшення перехідного опору і, як наслідок, додаткового нагріву контактного з'єднання. Як правило, процес розвитку дефекту в болтовому контактному з'єднанні є достатньо тривалим і залежить від таких факторів, як: струм навантаження, режим роботи електроустановки, дія хімічних реагентів, вітрових навантажень, зусиль затяжки болтів, стабілізації тиску контактів [3; 4].

Що стосується контактних з'єднань виконаних скруткою, то основними причинами виникнення у них дефектів є недоліки монтажу. Неповна скрутка проводів призводить до витягування дроту зі

© Кутін В.М., Шпачук О.О., 2015

з'єднання і його обриву. Неочищені проводи створюють високий перехідний опір в результаті чого відбувається перегрів проводу у з'єднанні з подальшим можливим його вигоранням [3; 4].

Розглянемо критерії оцінки теплового стану різних типів контактних з'єднань які використовуються за кордоном. Для оцінки теплового стану опресованих, болтових, зварних контактних з'єднань а також з'єднань виконаних за допомогою скрутки використовується значення надлишкової температури. Також для оцінки стану опресованих контактних з'єднань додатково використовується коефіцієнт дефектності.

Основним діагностичними параметрами, що визначають тепловий стан контактного з'єднання є найбільше допустиме значення температури нагріву, найбільше допустиме значення перевищення температури, надлишкова температура та коефіцієнт дефектності.

Користуючись вказівками нормативних документів, що діють на території України, можна чітко визначити ступінь розвитку дефекту за такими показниками: для опресованих контактних з'єднань при струмі навантаження $0{,}3 \div 1{,}0 I_{ном}$ та для болтових контактних з'єднань при навантаженні $0{,}3 \div 0{,}5 I_{ном}$ – значення надлишкової температури та коефіцієнт дефектності; для болтових з'єднань при навантаженні $0{,}5 \div 1{,}0 I_{ном}$ – найбільше допустиме значення температури і перевищення температури.

Для кожного показника визначено діапазон значень відповідно до якого дефект можна класифікувати як такий, що знаходиться на ранній стадії розвитку, розвинений чи аварійний. Слід зазначити, що в реальних умовах класифікувати дефект за обома показниками вдається вкрай рідко, а в нормах [2] не викладений алгоритм прийняття рішення у таких випадках. Пропонується розробити такий алгоритм спираючись на напрацювання [2-5]. В загальному випадку запропонований алгоритм має такий вигляд (рисунок 1).

Першим кроком в алгоритмі є отримання первинних результатів тепловізійного огляду: виміряні значення температур контактних з'єднань для кожної з фаз $T_{вА}$, $T_{вВ}$, $T_{вС}$, температури провідників на відстані 1 м від контактного з'єднання $T_{мА}$, $T_{мВ}$, $T_{мС}$ (з урахуванням поправки на коефіцієнт випромінення, значення температури навколишнього середовища та відстані до досліджуваного об'єкту), температура навколишнього середовища $T_{нс}$, швидкість вітру V, номінальне навантаження для кожної фази $I_{ном}$, струмове навантаження кожної фази на момент обстеження $I_{вА}$, $I_{вВ}$, $I_{вС}$, а також тип контактного з'єднання.

Наступним кроком є розрахунок дійсних значень температури контактних з'єднань з поправкою на швидкість вітру $T_{впА}$, $T_{впВ}$, $T_{впС}$. Для приведення температури до нормальних умов (швидкість повітря рівна 1 м/с) слід використовувати наступний вираз:

$$T_1 = T_2 V_2^{0,448}. \quad (1)$$

Далі здійснюється вибір типу контактного з'єднання. Тип контактного з'єднання визначить подальший порядок дій так критерії оцінки стану контактного з'єднання. У випадку опресованих контактних з'єднань при струмі навантаження $0{,}3 \div 1{,}0 I_{ном}$, або болтових контактних з'єднань при струмі навантаження $0{,}3 \div 0{,}5 I_{ном}$ оцінка стану проводиться по надлишковій температурі та коефіцієнту дефектності. Важливо визначитися з первинним та вторинним критерієм оцінки теплового стану з'єднання. Для вказаних вище типів з'єднань в якості первинного критерію пропонується вико-

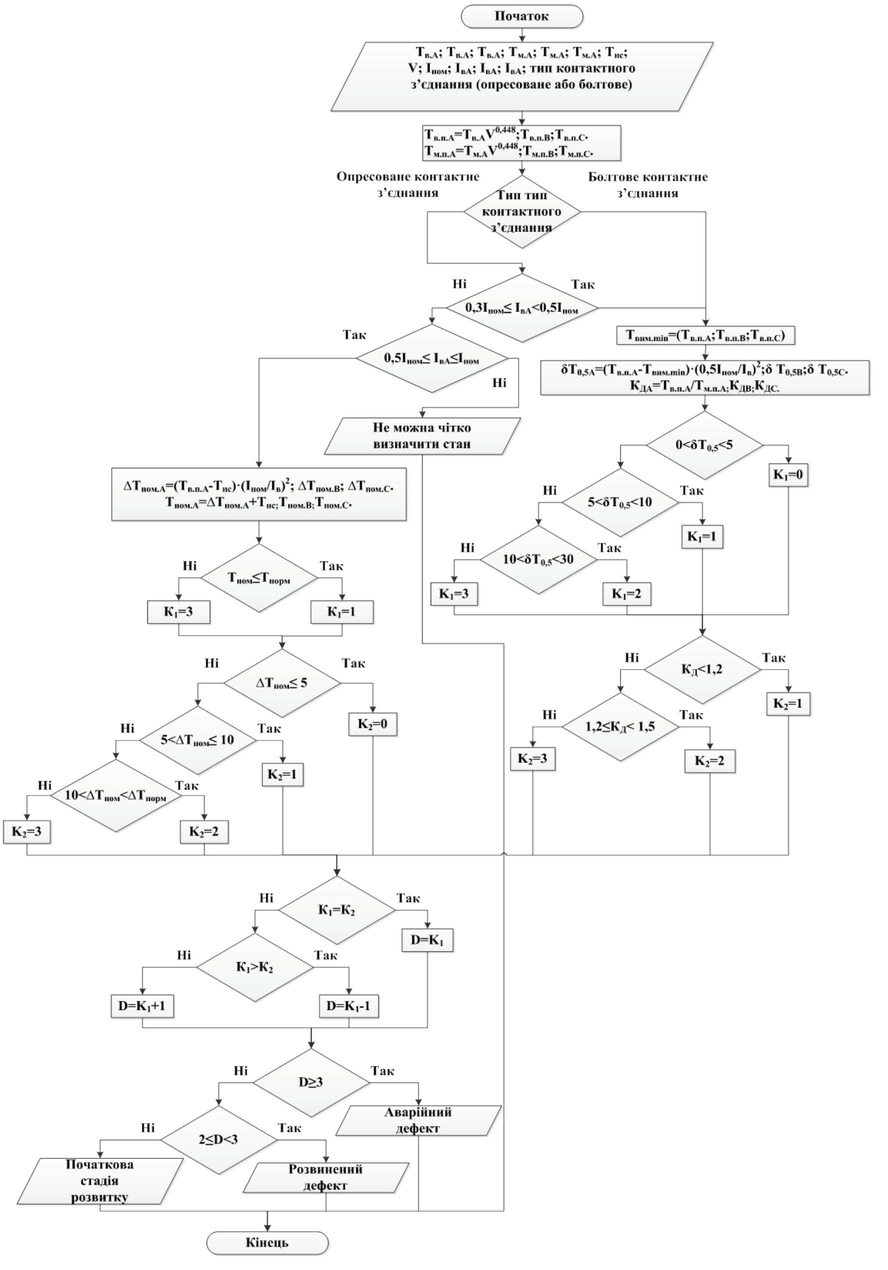

Рис. 1. Алгоритм прийняття рішення про тепловий стан контактного з'єднання

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ристовувати надлишкову температуру. Згідно з [2] надлишкова температура це перевищення виміряної температури контактного з'єднання (контакту, контрольованого вузла) над температурою аналогічного контактного з'єднання іншої фази (з найменшою температурою), що знаходиться в однакових умовах. Значення надлишкової температури можна розрахувати за таким співвідношенням:

$$\delta T_{0,5} = \left(T_v - T_{v.\min}\right)\left(\frac{0{,}5 I_{nom}}{I_v}\right)^2. \quad (2)$$

За цим критерієм визначається дефектне з'єднання та йому присвоюється первинна категорія-оцінка.

Наступним кроком є перевірка коефіцієнту дефектності для кожного контактного з'єднання.

Коефіцієнт дефектності контактного з'єднання – відношення максимальної виміряної температури контактного з'єднання (контакту) до максимальної температури виміряної на цілій (без будь-яких з'єднань) ділянці дроту (шини) на відстані не менше 1 м [2].

$$K_d = \frac{T_v}{T_m}. \quad (3)$$

У випадку аналізу болтових контактних з'єднань при струмі навантаження 0,5÷1,0Іном в якості первинного критерію для оцінки теплового стану контактного з'єднання використаємо найбільше значення виміряної температури:

$$T_{nom} = \left(T_v - T_{ns}\right)\left(\frac{I_{nom}}{I_v}\right)^2 + T_{ns}. \quad (4)$$

В чинних нормативних документах вказане тільки найбільше значення виміряної температури, тому первинний критерій-оцінка за цим параметром може відповідати або ранній стадій розвитку дефекту при значеннях виміряної температури, що нижчі за граничні, або аварійному стану при вищих значеннях. Наступним кроком є розрахунок перевищення температури. Під перевищенням температури (контактного з'єднання, контакту, контрольованого вузла) будемо розуміти різницю між виміряною температурою контактного з'єднання (контакту, контрольованого вузла) і температурою навколишнього середовища (повітря, елегазу, масла) при тривалому режимі роботи. [2] Перевищення температури розраховується за наступним співвідношенням:

$$\Delta T_{nom} = \left(T_v - T_{ns}\right)\left(\frac{I_{nom}}{I_v}\right)^2. \quad (5)$$

За розрахованим значенням перевищення температури визначатиметься відповідно до норм вторинна категорія-оцінка.

В тому разі якщо вторинна категорія-оцінка дефектності контактного з'єднання рівна первинному коефіцієнту-оцінці, то первинна категорія лишається без змін; якщо вторинна категорія-оцінка дефектності контактного з'єднання відноситься до нижчої категорії – то первинну категорію-оцінку дефектного з'єднання варто знизити, якщо вторинна категорія-оцінка дефектності контактного з'єднання більша ніж первинна категорія-оцінка – то первинну категорію-оцінку дефектного з'єднання варто підвищити. Такий висновок пояснюється тим, що у випадку невідповідності категорії-оцінки за коефіцієнтом дефектності чи перевищення температури первинній категорії-оцінці, нами спостерігається не рівномірний нагрів струмоведучої жили та контактного з'єднання в процесі експлуатації.

Висновки. Діючі на території України нормативні документи, що регламентують проведення тепловізійних обстежень та аналіз їх результатів потребують доопрацювання в розділі обробки результатів обстежень та визначення ступеня розвитку дефектів. В роботі запропоновано алгоритм прийняття рішення щодо визначення теплового стану відкритих контактних з'єднань електрообладнання. Достовірні результати тепловізійного контролю електрообладнання загалом та контактних з'єднань зокрема дозволять оптимально розподілити виробничі ресурси при підготовці до планових ремонтних робіт, виявити дефекти на ранній стадії їх розвитку, а також аварійні дефекти які вимагають термінового усунення.

Список літератури:

1. Норми випробування електрообладнання. СОУ-Н ЕЕ 20.302:2007, Харків, 2009. – 278 с.
2. Технічне діагностування електрообладнання та контактних з'єднань електроустановок і повітряних ліній електропередачі засобами інфрачервоної техніки. СОУ-Н ЕЕ 20.577:2007, Київ 2007. – 120 с.
3. Бажанов С. А. Тепловизионный контроль электрооборудования в эксплу-атации (Часть 1) / С. А. Бажанов – М.:НТФ «Энергопрогресс», 2005. – 80 с.
4. Бажанов С. А. Тепловизионный контроль электрооборудования в эксплу-атации (Часть 2) / С. А. Бажанов – М.:НТФ «Энергопрогресс», 2005. – 64 с.
5. Грабко В.В. Методи і засоби для дослідження об'єктів, що обертаються, за тепловими полями / В. В. Грабко, В. В. Грабко – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2008. – 155 с.

Кутин В.М., Шпачук А.А.
Винницкий национальный технический университет

ОБРАБОТКА РЕЗУЛЬТАТОВ КОНТРОЛЯ ТЕПЛОВОГО СОСТОЯНИЯ ОТКРЫТЫХ КОНТАКТНЫХ СОЕДИНЕНИЙ ЭЛЕКТРООБОРУДОВАНИЯ

Аннотация
Широкое применение инфракрасной техники в электроэнергетике позволяет быстро диагностировать тепловое состояние электрооборудования и контактных соединений. Действующие на территории Украины нормативные документы, определяющие порядок проведения тепловизионных обследований и анализа их результатов требуют доработки в части анализа результатов обследования открытых контактных соединений электрооборудования. Аналогичная ситуация наблюдается и при анализе иностранных работ по данной тематике. Использование действующих нормативных документов не позволяет классифицировать дефекты при несоответствии одного из диагностических параметров заложенным нормам. В работе предложен алгоритм принятия решения по определению теплового состояния открытых контактных соединений электрооборудования.

Ключевые слова: линии электропередач, контактные соединения, инфракрасная техника, термографический контроль, дефект.

Kutin V.M., Shpachuk O.O.
Vinnytsia National Technical University

PROCESSING RESULTS OF CONTROL OF THERMAL CONDITION OF OPEN CONTACT CONNECTIONS OF ELECTRICAL EQUIPMENT

Summary
Widespread use of infrared technology in the power industry enables to quickly diagnose thermal condition of electrical equipment and contact connections. Regulations governing the conduct thermal imaging surveys and analysis of the results applicable on the territory of Ukraine need to be updated in the section of analysis of the survey results regarding open electrical contact connections. A similar situation is observed in the analysis of foreign works on the subject. Use of existing regulations will not allow classifying defects in mismatch of diagnostic parameters and laid down norms. The paper presents an algorithm of deciding on the definition of the thermal condition of open electrical contact connections.
Keywords: power lines, contact connection, infrared technology, thermographic control, defect.

УДК 621.381. 82

МЕТОДИКА КЛАССИФИКАЦИИ СТАТИСТИЧЕСКИХ ИЗМЕРИТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ СИСТЕМ ОБРАБОТКИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ДАННЫХ

Мирошниченко И.В.
Национальный технический университет Украины
"Киевский политехнический институт"

Предлагается метод классификации задач статистических измерений для этапа внешнего проектирования, являющегося научной основой для создания различных информационных систем. Классификация может быть использована при формировании математических моделей проблемных предметных областей и разработке алгоритмов и программ при проектировании систем обработки экспериментальных данных.
Ключевые слова: статистические измерения, внешнее проектирование, система обработки экспериментальных данных, проблемная предметная область, информационная технология; погрешность классификации.

Постановка проблемы. В большинстве случаев целью экспериментальных исследований в различных проблемных предметных областях (Problem area – PRAR) является вычисление по определенному алгоритму в системах обработки экспериментальных данных (СОЭД) характеристик сигналов $x(t)$, несущих информацию о PRAR. Уменьшение сроков разработки и снижение стоимости СОЭД за всё время их жизненного цикла LT (Life cycle Time) может быть достигнуто при применении CALS-технологий информационной поддержки (Continues Acquisition and Life cycle Support – CALS), идея которых состоит в эффективном управлении при выборе оптимального решения по определяющему показателю качества СОЭД на всех этапах их LT в сочетании с непрерывным технико-экономическим анализом рисков и затрат финансовых и материальных ресурсов [6].

Анализ последних исследований и публикаций. Основными этапами LT СОЭД являются: внешнее проектирование (выработка концепции, проведение научно-исследовательских работ, создании математической модели или электронного макета изделия, формирование определяющего показателя качества); внутреннее проектирование; технологическая подготовка производства (разработка оснастки для изготовления изделия и систем контроля качества); производство изделия; реализация изделия (маркетинг); эксплуатация (включая сервис); модернизация и утилизация.

На этапе внешнего проектирования СОЭД для исследования физических процессов в различных PRAR исследуемые явления чаще всего описываются вероятностными математическими моделями (ММ) [2] в виде случайных процессов $\xi(t)$. Теоретические вероятностные характеристики (ВХ) различных порядков этих $\xi(t)$ (математическое ожидание, дисперсия, СКО, корреляционные и спектральные характеристики, кумулянты и др.), могут быть представлены в виде результатов вычисления их оценок $\Theta^*[x(t)]$, называемых статистическими характеристиками (СХ). Оценки $\Theta^*[x(t)]$ вычисляются по результатам измерений мгновенных значений сигналов $x(t)$:

1) по массивам $\{*\}$ реализаций $X_i(t) = \{x_i(t)\}$, причем $i=\overline{1,\infty}, t\in[0,\infty] \vee i=\overline{1,\infty}, t\in[t_1 t_2] \vee i\in I, t\in[0,\infty]$;

2) по массивам $\{*\}$ совокупностей последовательностей $X(t_i) = \{x(t_i)\}$ или ансамблей $\{x(t_i)\}$, если $i=\overline{1,\infty}, j=\overline{1,\infty} \vee i=\overline{1,\infty}, j\in\{j\} \vee i=\{i\}, j=\overline{1,\infty}$.

Адекватность теоретических ВХ и их оценок $\Theta^*[x(t)]$ может иметь место только при бесконечно большом объёме d данных, что выражается в понятиях реализаций бесконечной длительности или бесконечно большого числа ансамблей реализаций. В предположении, что ограниченный объём d реализаций (последовательностей) получен от реальных объектов и при вычислении оценок оперируют действительными функциями, чаще всего одномерными, суммарная погрешность $\Delta\Theta^*[x(t)]$ вычис-

© Мирошниченко И.В., 2015

ления оценок СХ всегда содержат погрешность классификации – несоответствие реального физического процесса приписываемой ему модели [11].

Цель статьи. Теоретически обосновать методику классификации статистических измерений для задач вычисления оценок статистических характеристик при проектировании систем обработки экспериментальных данных в различных областях науки и техники.

Изложение основного материала. Научной основой внешнего проектирования СОЭД для изучения физических процессов в различных сферах человеческой деятельности являются математические модели (ММ). Статические ММ описывают состояния PRAR, динамические ММ описывают последовательности этих состояний, а набор приёмов, использующих триединство "математическая модель-алгоритм-программа", в формализации закономерностей создания, преобразования, передачи и использования информации о PRAR, автор предлагает называть информационными технологиями. Попытки разработки универсальной ММ на этапе внешнего проектирования почти всегда заканчивались неудачей, так как некоторые параметры PRAR с точки зрения разработчиков могут являться несущественными даже для статических ММ, а в динамических ММ могут не получить отражения некоторые неформализуемые черты реальности, что увеличивает суммарную погрешность $\Delta\Theta^*[x(t)]$ вычисления СХ [11].

Оценка погрешностей классификации динамических ММ, включающих в себя статические ММ, является основной задачей большинства научных исследований и составляет основное содержание этапа внешнего проектирования СОЭД, заканчивающегося разработкой технического задания для внутреннего проектирования, на котором разрабатываются алгоритмы и программы изготовления СОЭД. Одним из компонентов CALS является PDM-система (Product Data Management – "управление данными об изделии"), которая служит для управления данными об изделии на всех этапах LT.

Внедрение CALS-технологий невозможно без комплексного внедрения PDM-систем, в которую входит много других подсистем, так как ни одна из них не является универсальной, то есть совершенной с точки зрения разработчиков, или, иначе говоря, содержит субъективную часть погрешности классификации. Большое разнообразие статистических измерительных задач диктует необходимость их классификации, особенно при формализации этапа внешнего проектирования СОЭД при реализации CALS-технологий.

Классификация статистических измерительных задач основана на использовании четырех признаков: X – класса $\xi(t)$; Θ – вида его СХ; S – типа оператора усреднения при вычислении $\Theta^*[x(t)]$ и J – типа организации эксперимента. В [11] принято деление $\xi(t)$ на 7 классов X: локально-стационарный локалъно-эргодический, локально-стационарный неэргодический, стационарный эргодический, стационарный неэргодический, нестационарный локально-эргодический, нестационарный эргодический и нестационарный неэргодический.

Виды $\Theta^*[x(t)]$: Θ_t – "t-текущие оценки", Θ_k – "k-текущие оценки", Θ_{kt} – "kt-текущие оценки" и $\Theta_{ср}$ – средние оценки, зависят от времени измерения t, числа реализаций K, их комбинаций Kt и средних значений.

Третий признак (S) – тип идеального оператора усреднения: по ансамблю N, по времени t и смешанного Nt. Введение идеальных операторов усреднения $d \to \infty$ при объёме выборки $d \to \infty$ и выполнении условий нормировки позволяет получить, состоятельные оценки (СО), в отличие от несостоятельных (НС), и несмещенные оценки (НСМ), в отличие от смещенных (СМ) оценок.

Четвертый признак (J) характеризует принцип формирования массивов {*} экспериментальных данных.

Объективными характеристиками задачи принимаются X и Θ.

По $X-\Theta-S-J$ – классификатору [11] задачи вычисления $\Theta^*[x(t)]$ статистических характеристик $_{X-\Theta-S-J}$ обозначаются в виде ряда чисел, при этом для различных сочетаний $X-\Theta-S-J$ возможна формализация около 150 типовых задач при реализации информационных технологий.

Один из способов [8] классификации измерительных задач предложен автором. Расширение его возможностей для различных PRAR рассмотрено в предлагаемом десятичном $JSTC.k.a.b.$ – классификаторе, в который введены дополнительные идентификаторы СХ различного вида и порядка: кумулянты [7], характеристики выбросов $\xi(t)$ над порогом [10] и характеристические функции $_{JSTC.k.a.b.}$ [7; 11] и другие. $JSTC.k.a.b.$ – классификатор содержит основные(J, S, T и C) и дополнительные (k, a и b) идентификаторы (Таблица).

Основные идентификаторы содержат одну цифру и обозначают:

$J \in \overline{1...3}$ – процедуру формирования массива {*}, так как значения $\Theta^*[x(t)]$ могут изменяться за счет изменения объёма выборки от эксперимента к эксперименту. Например, по изменению математического ожидания M при фиксированном объёме выборки можно судить как о нелинейности $\xi(t)$, так и о погрешности его классификации по принятой ММ. Могут изменяться время измерения t или число реализаций N, но при этом свойства (СО, НС, СМ и НСМ) оценок $\Theta^*[x(t)]$, могут не изменяться;

$S \in \overline{1...3}$ – тип идеального оператора усреднения – S_N, S_T, S_{NT};

$T \in \overline{1...9}$ – вид оценки $\Theta^*[x(t)]$ и $C \in \overline{1...9}$ – класс $\xi(t)$.

Дополнительные идентификаторы (k, a и b) вводятся для учёта особенностей различных PRAR, содержат по две цифры, разделены точками, отделены точкой от $JSTC$ идентификаторов и обозначают:

$k \in (\overline{01...99})$ – порядок оценки $\Theta^*[x(t)]$. Практически значение k ограничивается физической трактовкой Θ^*_k и возможностями аппаратурной реализации [10] измерителей k k-го порядка;

$a \in (\overline{01,...09})$ – вид связи между $x_i(t_j)$ – или "связность" $_{b\in(\overline{0...9})}$;

$b \in (\overline{01...99})$ – условный номер оценки $\Theta^*[x(t)]$, так как часто $\Theta^*[x(t)]$ малых порядков имеют специальные наименования.

Такое построение классификатора увеличивает число типовых статистических задач за счет большей их дифференциации, что позволяет уменьшить погрешность классификации при внешнем проектировании СОЭД.

На практике наиболее важным всегда является признак "С", выяснению чего и посвящено основное содержание большинства научно-исследовательских работ по радиосвязи [3], радиолокации [3], радиоастрономии [5], статистической радиотехнике [2], гидроакустике [1, 4], оптике [12, 13], в машиностроении при оценке параметров шероховатости [8, 14], медицине, физике плазмы, и других PRAR.

Например, "1233.01.01.09." – цифровое обозначение задачи ИТ. При раскрытии этого цифрового

Таблица

$JSTC.k.a.b.$ – классификатор

Идентификатор	Содержание идентификатора
J	**Обозначение процедуры формирования массива данных {*} о мгновенных значениях $x_i(t_j)$ случайного процесса** $J=1$
J=1	Массив {*} формируется в каждом отдельном эксперименте на различных интервалах $[t_j-T_1, t_j+T_2]$ одной и той же совокупности реализаций $\{(i)_{K-N_1}^{K+N_2}\}$
J=2	Массив формируется в каждом эксперименте на одних и тех же интервалах времени $\{[t_j-T_1, t_j+T_2]\}$ различных совокупностей реализаций $\{(i)_{j-N_1}^{j+N_2}\}$
J=3	Массив формируется в каждом эксперименте на различных временных интервалах $\{[t_j-T_1, t_j+T_2]\}$ различных совокупностей реализаций $\{(i)_{j-N_1}^{j+N_2}\}$
S	**Обозначение типа идеального оператора усреднения**
S=1	Усреднение по множеству (ансамблю) N реализаций – S_N
S=2	Усреднение за время реализации t – S_t
S=3	Усреднение по множеству N реализаций и по времени t – S_{Nt}
T	**Вид оценки Θ* [$x(t)$]**
T=1	Θ_{cp} – средние оценки
T=2	Θ_t –"t-текущие оценки"
T=3	Θ_k – "k-текущие оценки"
T=4	Θ_{kt} – "kt-текущие оценки"
C	**Класс случайного процесса** C
C=1	Стационарный эргодический – СЭ-
C=2	Стационарный неэргодический – СНЭ
C=3	Нестационарный эргодический – НСЭ
C=4	Нестационарный неэргодический – НСНЭ
k	**Порядок вычисляемой оценки Θ* [x(t)] –** k∈$(\overline{01...99})$
k=01	Первый порядок оценки типа математического ожидания $M[x(t)]$
k=02	Второй порядок оценки – σ^2, D и СКО при квадратичных преобразованиях
k=03	Третий порядок оценки, например асимметрия $\xi(t)$, близкого к нормальному
k=04	Четвертый порядок оценки, например эксцесс $\xi(t)$, близкого к нормальному
$k\in(\overline{05...99})$	Высшие порядки оценок (специальных названий не имеют).
a	**Вид зависимости между мгновенными значениями $\xi(t)$, связность отсчетов и т.п.,** $a\in(\overline{01...09})$
a =01	Одномерные зависимости
a =02	Двумерные зависимости
a = 03	Трехмерные зависимости
$a\in(\overline{04...09})$	Четырёх и более мерные зависимости
b	**Условный номер именованной оценки Θ* [$x(t)$],** $b\in(\overline{01...99})$
b=01	Математическое ожидание $M[x(t)]$
b=02	Дисперсия σ^2, D или СКО
b=03	Спектральные характеристики (функции)
b=04	Корреляционные характеристики (функции)
b=05	Начальные моменты k-го порядка a_k
b=06	Центральные моменты k го порядка μ_k
b=07	Кумулянты K_k k-го порядка
b=08	Характеристические функции $\Theta(u)$
b=09	Характеристики выбросов траектории случайного процесса над порогом
$b\in(\overline{10...99})$	Специальных названий в настоящее время не имеют

кода, следуя справа налево, получаем, согласно Таблице $JSTC.k.a.b.$ – классификатора, *задачу вычисления* (a=01) одномерной *характеристики* Θ выбросов траектории процесса b над порогом (b=09) нестационарного (C=3) эргодического $\xi(t)$, для которого текущая оценка (T=3) первого порядка (k=01) сформирована идеальным оператором усреднения по времени (S=2) массива {*} результатов измерения ординат реализаций $\xi(t)$ на различных временных интервалах (J=I) одной и той же совокупности реализаций в каждом эксперименте.

Применение данного $JSTC.k.a.b.$ – классификатора возможно при меньшем числе классов $\xi(t)$ (4 класса вместо 7) по сравнению с $X-\Theta-S-J$ - классификатором [11] даже при введении ограничений: $a\leq 3$, $b\leq 10$ и $k\leq 10$, чего вполне достаточно для практических приложений, т.к. значения идентификаторов J и S более 3 невозможны.

В предлагаемом классификаторе имеется принципиальная возможность введения новых дополнительных идентификаторов – вправо после точки идентификатора "b". Предлагаемый $JSTC=144$ – классификатор статистических измерительных задач позволяет на этапе внешнего проектирования СОЭД формализовать процедуру анализа около 30 тыс. задач ($JSTC=144$ и $kab=300$, так как k практически не бывает более 10) с помощью формализованных процедур, имеющих математическое описание, и дать возможность синтеза статистических СОЭД для различных PRAR.

Приведенное выше ориентировочное число типовых статистических измерительных задач определено выбором размерности идентификаторов и при общей постановке является завышенным, что приводит к тому, что некоторые оценки для разных a и k формально могут перекрываться. Поэтому в настоящем классификаторе учитываются ограничения на практическое существование возможности анализа только СЭ процессов (C=1), для которых, согласно [12], $\Theta_{cp}=\Theta_t=\Theta_k=\Theta_{kt}$ оценки будут НСМ во всех 9 случаях (CJ=9).

Для многих процессов $\xi(t)$ могут быть использованы различные методы их стационаризации [4]. Однако имеются основания полагать, что несмещенные оценки могут быть получена и для других случаев при нетрадиционных стохастических цифровых обработках $\xi(t)$. Даже с учетом этих ограничений (т.е. при максимальных значениях J=3, S=3, T=1, C=1, k=10, a=3 и b=10) возможен анализ около 2 700 типовых задач на этапе внешнего проектирования статистических СОЭД, что значительно больше около 150 задач, приведенных в [11]. В большинстве этих приложений сведения о классе процесса чаще всего могут быть получены только после проведения весьма трудоёмких и дорогостоящих экспериментов или в результате "косвенных" обработок по специальным алгоритмам результатов других экспериментов, непосредственно не связанных с данной конкретной задачей.

Такая постановка задачи отражает общие тенденции анализа случайных процессов и по разработке алгоритмов работы статистических СОЭД, в состав которых интегрированы каналы измерения мгновенных значений сигналов $x(t)$ в последовательностях или ансамблях реализаций, для вычисления оценок характеристик Θ_k^* k-го порядка [8; 9], а также при моделировании физических явлений в различных PRAR. На этапе внешнего проектирования статистических СОЭД становится возможным уменьшение времени разработки технического задания для внутреннего проектирования и изготовления СОЭД, использующих интегрированные про-

граммно управляемые адаптивные измерительные каналы.

Выводы. Предлагаемый *JSTC.k.a.b.* – классификатор может позволить формализовать значительное число задач статистических измерений на этапе внешнего проектирования, являющегося научной основой для создания аналоговых и аналого-цифровых систем обработки экспериментальных данных и различных информационных систем. Классификатор может найти применение в CALS-технологиях и в современных PLM-технологиях (Product Lifecycle Management), характеризуемых развитием в направлении, называемом GCE (Global Collaborative Environment – Глобальное коллективное окружение), на базе новых информационных технологий, поддерживающих концепцию полного электронного описания объекта – EPD (Electronic Product Definition). Использование классификатора может сократить время как проектирования, так и производства различных информационных систем, особенно уникальных, и осуществлять их сопровождение на всех этапах жизненного цикла.

Список литературы:

1. Бобер Р. Гидроакустические измерения / Р. Бобер // пер. с англ. – М.: 1974. – 354 с.
2. Воллернер Н.Ф. Аппаратурный спектральный анализ сигналов / Н.Ф. Воллернер. – М.: Советское радио, 1977. – 207 с.
3. Гуткин Л.С. Теория оптимальных методов радиоприема при флюктуационных помехах / Л.С. Гуткин – М.: Советское радио, 1972. – 448 с.
4. Каптюг А.А. Аксиоматика для адаптивной процедуры построения показателя эффективности измерительных систем / А.А. Каптюг // В кн. Труды V Всесоюзной школы-семинара по статистической гидроакустике (СГ-5) – Новосибирск, 1975. – С. 356-367.
5. Куликов Е.И. Вопросы оценок параметров сигналов при наличии помех / Е.И. Куликов. – М.: Советское радио, 1969. – 244 с.
6. Левин А.И. Концепция развития CALS-технологий в промышленности России / А.Н Давыдов, В.В. Барабанов. – М.: НИЦ CALS-технологий "Прикладная логистика", 2002. – 222 с.
7. Малахов А.Н. Кумулянтный анализ негауссовых процессов и их преобразований / А.Н. Малахов. – М.: Советское радио, 1978. – 376 с.
8. Мирошниченко И. В. Об одном способе классификации статистических измерительных задач / И.В. Мирошниченко // Математичне та комп`ютерне моделювання. Серія: Технічні науки: зб. наук. праць / Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова Національної академії наук України, Кам`янець-Подільский Національний університет ім. Івана Огієнка. – 2012. – Вип. 7. – С. 132-139.
9. Пономаренко В.К. Выбор параметров измерителей числовых характеристик случайных процессов / В.С. Мирошниченко // Изв. ВУЗ СССР, разд. Радиоэлектроника. – Т. XVI, № 7. – 1971. – С. 822-824.
10. Тихонов В.И. Выбросы случайных процессов / В.И. Тихонов – М.: Наука, 1970. – 392 с.
11. Цветков Э.И. Основы теории статистических измерений. 2-ое изд. перераб. и дополн. / Э.И. Цветков. – Л.: Энергоатомиздат, 1984. – 286 с.
12. Юу Ф.Т.С. Введение в теорию дифракции, обработку информации и голографию / Ф.Т.С Юу. – М.: Советское радио, 1979. – 304 с.
13. Cutrona L., Porcello L., Vivian W. On the application of coherent optical processing techniques to the synthetic aperture radar / L. Cutrona, L. Porcello, W. Vivian // Proc. IEEE, v. 54, 8, 1966.
14. Detling V.S. Information-logical model error of random statistical characteristics measurements. / V.S. Detling, C. Kartunov, J.W. Mirosnichenko // International Scientific Conference, Gabrovo, 23 24 Nov. 2007. – P. 322-327.

Мірошниченко І.В.
Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут"

МЕТОДИКА КЛАСИФІКАЦІЇ СТАТИСТИЧНИХ ВИМІРЮВАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ СИСТЕМ ОБРОБКИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДАНИХ

Анотація
У статті пропонується метод класифікації завдань статистичних вимірювань для етапу зовнішнього проектування, що є науковою основою для створення різних інформаційних систем. Класифікація може бути використана при формуванні математичних моделей проблемних предметних областей та розробці алгоритмів і програм при проектуванні систем обробки експериментальних даних.

Ключові слова: статистичні вимірювання, зовнішнє проектування, система обробки експериментальних даних, проблемна предметна область, інформаційна технологія; похибка класифікації.

Miroshnychenko I.V.
National Technical University of Ukraine
"Kyiv Polytechnic Institute"

METHODS FOR CLASSIFICATION OF STATISTICAL MEASUREMENT TASKS IN DESIGNING SYSTEM FOR THE EXPERIMENTAL DATA PROCESSING

Summary
This article examines a method for classification of tasks of statistical measurements for the phase of external design, which is the scientific basis for the development of various information systems. Classification can be used in the formation of mathematical models of problem domains and the development of algorithms and software systems for the design of the experimental data processing systems.
Keywords: statistical measurement, external design, system analysis of experimental data, problem domain, information technology; error of classification.

УДК 66.047.45

МОНІТОРИНГ ВІДПРАЦЬОВАНИХ ОЛИВ В УКРАЇНІ, ЇХ ШКІДЛИВИЙ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ

Чайка О.Г., Рудей І.А.
Національний університет «Львівська політехніка»

Проблема екологічної безпеки при застосуванні мастильних матеріалів невід'ємна від утилізації відпрацьованих олив, які на теперішній час спричиняють найбільший негативний вплив на всі об'єкти навколишнього середовища – атмосферу, ґрунти та воду.
Ключові слова: екологічна безпека, відпрацьовані оливи, моніторинг, негативний вплив, утилізація.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна споживаючи більше 1 млн. т/рік свіжих олив, а в умовах відсутності нормативу збору офіційно збирає близько 500 тис. т/рік відпрацьованих нафтопродуктів, тобто має реальний сировинний ресурс приблизно рівний аналогічному ресурсу Німеччини 660 тис. т/рік. Однак, в Україні 90% обсягів цієї сировини скидається в навколишнє природне середовище або використовується некваліфіковано.

Відпрацьовані оливи відносяться до небезпечних джерел забруднення навколишнього середовища. За даними корпорації Exxon-Mobil, один літр відпрацьованої оливи може забруднити мільйон літрів питної води [1].

Відпрацьовані мастильні матеріали – відпрацьовані моторні оливи (ВМО) представляють складні багатокомпонентні системи, які утворюються в процесі експлуатації. До їх складу входять: основа мастильного матеріалу та присадки, продукти розкладу базових компонентів і присадок, а також сторонні домішки.

У ВМО ідентифіковано більше 140 видів канцерогенних поліциклічних вуглеводнів (КПВ). Кількість цих сполук збільшується в міру збільшення терміну експлуатації олив. Для легкових карбюраторних автомобілів середнє збільшення кількості КПВ з 4-7 кільцями складає 26,8 мг/кг на 1000 км пробігу. Через 10-15 тис. км пробігу у відпрацьованій оливі міститься від 270 до 400 мг/кг КПВ, які утворюються в результаті згоряння оливи та потрапляння їх в оливу з палива [2].

Для визначення оцінки екологічних властивостей ВМО необхідно чітке визначення поняття як «термін роботи». Забруднення довкілля, переробка та раціональне використання ВМО кардинально залежить від цього терміну, і також впливає в першу чергу на збір сировини для утилізації, забезпечення якого відіграє вирішальну роль для промислової реалізації проблеми [3].

Токсичність і канцерогенність ВМО зумовлена розкладом їх компонентів в процесі експлуатації, а також попадання в них сторонніх забруднень. До токсичних забрудників відносяться свинцеві антидетонатори і продукти неповного згорання палива в моторних оливах, при збиранні ВМО, внаслідок окиснення та термічного розкладання мастильних матеріалів. Це призводить до виникнення екологічних та медичних проблеми, таких як:

a) дерматити і алергічні захворювання шкіри, поява тріщин і попадання інфекції (ця проблема виникає при попаданні відпрацьованих олив на шкіру);

b) висока канцерогенність деяких мастильних матеріалів, які відсутні у свіжих оливах, спричиняє труднощі щодо утилізації відпрацьованих олив;

c) забруднення ВМО галогенами, в першу чергу – хлором.

Закордонні дослідження [4] показали ріст канцерогенної активності деяких відпрацьованих олив з порівнянням зі свіжими мастильними матеріалами, внаслідок накопичення біологічно активних поліциклічних аренів (ПА) – продуктів неповного згоранні палива і термічного розкладання олив. Згідно досліджень найбільша канцерогенність є у відпрацьованих моторних оливах. Визначальним фактором накопичення ПА у працюючих оливах є тип двигуна (карбюраторний або дизельний) і системи змазування (картерна чи проточна – змішування оливи з паливом).

Оливи з бензиновим двигуном стають канцерогенними після пробігу більше 5 тис. км. Їх канцерогенність в сто разів більша у порівнянні зі свіжими оливами.

© Чайка О.Г., Рудей І.А., 2015

В дизельних двигунах накопичення ПА проходить повільніше – в 10 раз у порівнянні зі свіжими оливами. Вміст ПА у ВМО для легкових машин складає 20–30 мг/кг, для грузових та автобусів – 4 мг/кг. Накопичення бенз-α-пірена складає 0,1–1 мг/л на 1000 км пробігу [5].

Значну небезпеку в ВМО представляють органічні похідні галогенів. Вони здатні викликати у тварин, а зокрема, і у людини захворювання імунної системи, зниження репродуктивної здатності, рак та інші важкі захворювання. По токсичній дії на біосферу вони відповідають тільки важким металам.

У ВМО виявленні різні хлорорганічні речовини, які створюють небезпеку для довкілля та людини. Вони здатні проникати в жирові тканини, відкладатися і накопичуватися там за рахунок повільного біорозпаду.

В мастильні матеріали, залежно від їх функціонального призначення, вводять присадки, що поліпшують антиокислювавальні, антикорозійні, триботехнічні та інші властивості. Кількість та хімічна природа присадок значною мірою залежить від призначення мастильного матеріалу. Найбільший їх вміст у моторних оливах (25–30%), найменший у компресорних, індустріальних і трансформаторних оливах. Деякі спеціальні оливи випускають без присадок [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Світовий ринок мастильних матеріалів динамічно розвивається під впливом багатьох факторів. В першу чергу, на нього впливають темпи зміни внутрішнього валового продукту, співвідношення між промисловим виробництвом та зростанням автомобільного парку, прогрес у виробництві моторних та інших мастильних матеріалів [7].

Фактично поводження з відпрацьованими нафтопродуктами в Україні впродовж останніх 12 років ніким не контролювалося. Це призвело до того, що більша частина відпрацьованих нафтопродуктів сьогодні безконтрольно скидається в навколишнє середовище [1].

Рециклінг матеріалів та вторинне ресурсокористування стало невід'ємною частиною політики заощадження природних ресурсів у всіх промислово розвинених країнах. Відповідний досвід перейняла Україна, де в кінці 80-х років ресурси вторинного походження (за рахунок відходів) оцінювалися 11–12% від загального ресурсоспоживання.

На протязі 90-х років спостерігалася тенденція до спаду обсягів використання відходів як вторинної сировини. В останні роки воно складало лише 26–30% по відношенню до 1990 року. Потужність підприємств по переробці відходів використовуються в межах від 10 до 50%. Темпи спаду використання відходів, як вторинної сировини, виявились більш значними ніж для промисловості в цілому, що стало наслідком різкого послаблення державного регулювання в цій сфері діяльності. Останнє суперечить світовому досвіду, за яким сприяння утилізації відходів віднесено до найбільш соціально пріоритетних як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

У Європі в даний час найбільша потужність підприємств з регенерації відпрацьованих олив зосереджена в Німеччині. На початку тридцятих років двадцятого століття в Німеччині почалося перетворення невеликих нафтопереробних заводів у підприємства з регенерації відпрацьованих олив.

В даний час в Німеччині існує 6 установок регенерації відпрацьованих олив загальною продуктивністю 280 тис. т/рік, у проекті знаходяться ще 3 установки. Тільки 30% зібраних олив використовується як паливо для спалювання. Державна політика в галузі екології спрямована на фінансову підтримку підприємств, що регенерують відпрацьовані оливи з метою одержання базових олив. З 2001 року такі підприємства можуть отримати субсидії в розмірі 2,6 млн. євро на рік [7].

В Італії в 1982 році створена Національна Асоціація відпрацьованих мінеральних мастил (ANCOME) – як асоціація підприємств, що збирають різні відходи, у тому числі відпрацьовані мінеральні мастила, відпрацьовані батареї і рослинні олії. Для того, щоб стати членом ANCOME, підприємство повинне в обов'язковому порядку мати дозвіл на збір, зберігання та поводження з небезпечними відходами. Зараз в Італії є 6 установок регенерації відпрацьованих олив загальною продуктивністю 239 тис. т/рік, 18% зібраних олив надходить на спалювання в якості палива.

Якщо в Бельгії в 1997 році кількість регенерованих олив становила лише 1% від збору відпрацьованих олив, так у 2000 році ця кількість склала 75% (за цей час були введені в експлуатацію 2 установки регенерації загальною продуктивністю 45 тис. тонн).

У Франції є одна установка продуктивністю 110 000 т/рік, 28% від збору надходить на регенерацію і 54 % – на спалювання в якості палива.

В Іспанії – 8 установок регенерації загальною продуктивністю 190 000 т/рік, 16% від збору відпрацьованих олив надходить на регенерацію [8].

В інших країнах ЕС відпрацьовані оливи знайшли основне застосування в якості палива для спалювання, при цьому не завжди з використанням способів попереднього очищення [9].

Що відноситься до Росії, то в країні існує велика кількість підприємств, які володіють як технологіями регенерації, так і установками, де цю регенерацію можна проводити [10].

Верховна Рада України ратифікувала практично всі міжнародні документи в галузі екології, які стосуються проблеми поводження з відпрацьованими нафтопродуктами, і створила власну законодавчу базу, яка повністю відповідає вимогам цих документів [11–15].

Законодавча база України включає ряд законів, які визначають порядок поводження з відпрацьованими нафтопродуктами [16–24].

Слід зауважити, що існуюча законодавча база України дозволяє повністю реалізувати стратегію збору та утилізації ВМО, проте відсутність відповідних підзаконних актів, норм, та системи відповідальності за порушення законодавства не дозволила до цього часу запровадити цю стратегію на практиці. На сьогодні потужність підприємств (переважно приватних структур), для яких збір та регенерація відпрацьованих олив є сферою основної діяльності, не дозволяє попередити масове забруднення навколишнього природного середовища відпрацьованими оливами [25].

Мета статті. Головною метою цієї статті є проведення моніторингу відпрацьованих олив в Україні.

Виклад основного матеріалу. Швидке зростання виробництва мастил, а також зростаючий парк автомобілів, становлять невичерпне джерело використання мінеральних мастил. Їхнє неконтрольоване потрапляння в навколишнє середовище призводить до тривалих і небезпечних забруднень води та грунту. Основні об'єми відпрацьованих мастильних матеріалів (ВММ) утворюються в процесі господарської діяльності, як підприємства, так і приватними особами.

Найбільша частка у загальному споживанні мастильних олив в Україні припадає на моторні (74,1%) та індустріальні (21,4%) оливи [26].

На теперішній час товарообіг утворення свіжих мастильних матеріалів в Україні складає більше 1 млн. т/рік, загальний об'єм утворення ВММ складає близько 500 тис. т/рік [5]. Джерелом утворення великих об'ємів ВММ є моторні оливи для бензинових та дизельних двигунів [88]. В меншій кількості в складі ВММ входять індустріальні, енергетичні (турбінні, трансформаторні, кабельні, компресорні, конденсаторні та інші), гідравлічні, тепловозні оливи, нафтові розчинники. Автотранспортний парк є одним з головних постачальників ВММ в Україні, дані аналізу відображені на рис. 1.

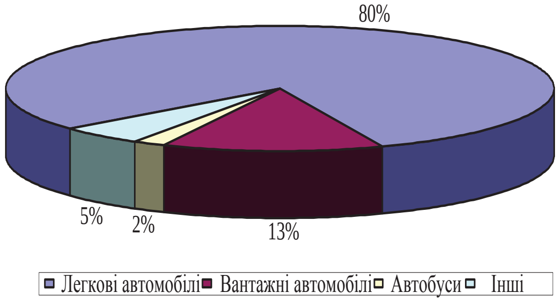

Рис. 1. Аналіз структури автотранспортного парку України

Джерело: [26]

Як видно із рис. 1, в структурі автопарку на долю легкових автомобілів припадає близько 80% від загальної кількості автотранспортних засобів, на долю вантажних автомобілів – 13%, на долю автобусів – %, частка мікроавтобусів становить 5%.

Згідно статистичних даних [26], в 2008 році в Україні на 1000 жителів припадає 152 автомобілі. Виходячи із даних [2], для існуючої структури автотранспортного парку України, в 2008 році нараховується 6,8 млн. легкових, 2,8 млн. вантажних, 1,7 млн. автобусів, що складає в загальному 11 300 000 одиниць автотранспорту.

Згідно із прогнозами маркетологів, в 2010 році ринок автотранспортного парку може збільшитись на 348,1 тис. од., у 2011 році на 52%, 2012 році – ще на 40%, в 2013 році з врахуванням 28% -го приросту досягне показників – 624 тис од. Потім динаміка приросту сповільниться, і протягом 2014 – 2017 рр. ринок, як очікується, демонструватиме 13–17% щорічного приросту.

Отже, в 2010 році кількість автотранспорту складала 11 648 100 одиниць, а в 2012 році – 12 137 100 одиниць автотранспорту, 2014 році – 12 381 600 одиниць. Згідно статистичних даних відбувається тенденція росту автотранспорту впродовж останніх років, а отже прямо пропорційно збільшується кількість ВМО.

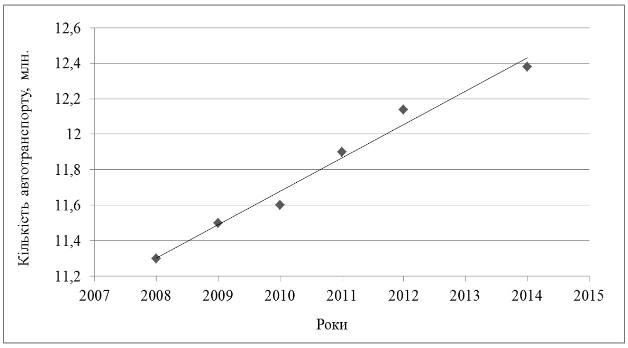

Рис. 2. Тенденція росту автотранспортного парку за період 2008–2014 роки

Джерело: розроблено авторами

Згідно статистики, на Україні середня річна норма утворення ВМО складає 0,02 т/автомобіль [5]. Отже, врахувавши загальну кількість автомобілів та норму утворювання ВМО (т/автомобіль), ми отримаємо масштаби утворення ВМО в рік. Згідно проведених розрахунків: у 2008 р. кількість утворених ВМО становитиме 226 000 т/рік, в 2012 р. – 242 000 т/рік, 2014 р. – 247 632 т/рік ВМО. Дані розрахунки приведені на рис. 3.

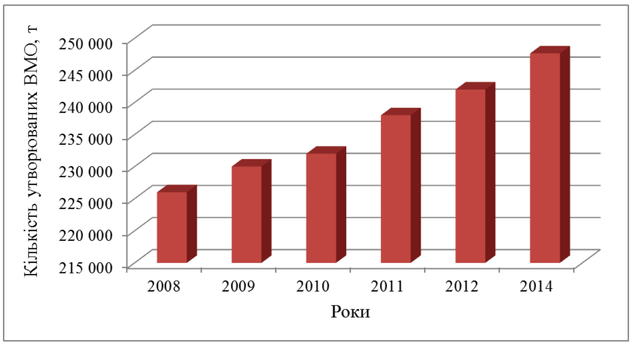

Рис. 3. Динаміка зміни кількості утворюваних ВМО на Україні за 2008–2014 роки

Джерело: розроблено авторами

Висновки та пропозиції. Отже, згідно проведеного моніторингу та розрахунків, кількість утворюваних ВМО зростає. Оскільки на теперішній час відсутні нормативи збору ВМО та ефективна система контролю за ними, можна зробити висновок, що значна їх частина потрапить в навколишнє середовище, а саме: грунт, поверхневі води, атмосферу, створюючи при цьому потенційну екологічну загрозу.

Враховуючи результати моніторингу та світовий досвід у поводженні з відходами цього типу надзвичайно актуальною є необхідність утилізації ВМО для забезпечення екологічної безпеки держави.

Список літератури:

1. Необходимость и проблемы создания в Украине отрасли по вторичной переработке отработанных смазочных масел : материалы 1-ой международной конференции [«Сотрудничество для решения проблемы отходов»], (Харьков, 5–6 февраля 2004 г) / С.В. Кульшенко. – Х., 2004. – С. 12.
2. Бурлака Г.Г. Рынок нефти и нефтепродуктов на рубеже XXI века / Г.Г. Бурлака, В.О. Зиневич; под ред. Н.С. Герасимчук – К. : Ин-т биоорганической химии и нефтехимии НАН Украины, 2003. – 332 с.
3. Гриценко В.О. Применение микрофильтрации для регенерации отработанных моторных масел / В.О. Гриценко, Н.С. Орлов. – 2002. – № 16. – С. 10-16. – (Серія «Критические технологии. Мембраны»).
4. Смазочные материалы и проблемы екологии / [Евдокимов А.Ю., Фукс И.Г., Шабалина Т.Н., Багдасаров Л.Н.]. – К. : Издательство ГУП «Нефть и газ», 2000. – 282 с.
5. Братичак М.М. Регенерація відпрацьованих нафтових олив / М.М. Братичак, П.І. Топільницький, О.М. Лазутіна // Газ & Нафта. – 2001. – № 3(63). – С. 25-27.

6. Коваленко В.П. Загрязнения и очистка нефтяных масел / Коваленко В.П. – К. : Химия, 1978г. – 304 с.
7. Андреев В.Г. Перспективное направление рециклинга нефтесодержащих отходов / В.Г. Андреев, Г.П. Толмачев // Химия и технология топлив и масел. – 2002. – № 6. – С. 3.
8. Анализ зарубежных подходов к проблеме утилизации отработанных нефтепродуктов / В.М. Школьников, А.А. Гордукалов, В.И. Юзефович, М.Р. Петросова // Мир нефтепродуктов. – 2004. – № 1. – С. 36.
9. Экологическая программа «РОСА» (сбор и переработка отработанных масел) : материалы Международной научно-практической конференции [«Новые технологии в переработке и утилизации отработанных масел и смазочных материалов»], (Москва, 26–28 ноября 2003 г.) / По материалам докладов (проект) – М., 2003. – 132 с.
10. Юзефович В.И. Организация системы сбора отработанных смазочных материалов в странах ЕЭС и России / В.И. Юзефович, В.М. Школьников, А.А. Гордукалов, М.Р. Петросова // Мир нефтепродуктов. – 2004. – № 4. – С. 28.
11. L 133/66. UA. Офіційний вісник Європейського Союзу. 22.5.2008. ДИРЕКТИВИ… Директива Ради 87/102/ЄЕС від 22 грудня 1986.
12. Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів: постанова КМУ від 13.07.2000 р. № 1120 – К. : Офіційний вісник України. – 2000. – № 29 (04.08.2000). – С. 1217.
13. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию / В.А. Коптюг // Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г.). – Новосибирск : СО РАН, 1992. – С. 24-25.
14. Стокгольмская конвенция о стойких органических загрязнителях – К. : Офіційний вісник України. – 2007. – № 90 (07.12.2007). – С. 3324.
15. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. – К. : Закон і Бізнес. – 2002. – № 44.
16. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» : за станом на 25 червня 1991 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1991. – № 1264-XII
17. Закон України «Про відходи» : за станом на 23 травня 1998 р. / Верховна рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – № 187.
18. Закон України «Про екологічну експертизу» : за станом на 9 лютого 1995 р. / Верховна Рада України.– Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1995. – № 45 95.
19. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення»: за станом на 24 лютого 1994 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1994. – № 40 04-XII.
20. Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» : за станом на 6 квітня 2000 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – № 16 44-III.
21. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» : за станом на 1 червня 2000 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – № 17 75-III.
22. Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»: за станом на 14 лютого 2000 р./ Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – № 13 93-XIV.
23. Закон України «Про податок на додану вартість» : за станом на 3 квітня 1997 р./ Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1997. – № 168/97.
24. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» «: за станом на 28 грудня 1994 р./ Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1994. – № 33/494.
25. Виговська Г.П. Нормативно-правове врегулювання рециклінгу матеріалів / Г.П. Виговська, В.С. Міщенко. // Экология окружающей среды. – К. : РВПС України НАН України. – 2001. – С. 2-6.
26. Лазутіна О.М. Очищені відпрацьовані оливи – альтернативна сировина для виробництва пластичних мастил / О.М. Лазутіна, П.І. Топільницький, В.Я. Максимик // Lubricating materials and additives : 8-th international scientificand technical conference reports, 8-12 september 2003 : theses. – К., 2003. – Р. 162-164.

Чайка О.Г., Рудей И.А.
Национальный университет «Львовская политехника»

МОНИТОРИНГ ОТРАБОТАННЫХ МАСЕЛ В УКРАИНЕ, ИХ ВРЕДНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Аннотация
Проблема экологической безопасности в связи с применении смазочных материалов неотделима от утилизации отработанных масел, которые в настоящее время вызывают наибольшее негативное влияние на все объекты окружающей среды – атмосферу, почву и воду.
Ключевые слова: экологическая безопасность, отработанные масла, мониторинг, негативное влияние, утилизация.

Chaika O.H., Rudei I.A.
National University "Lviv Polytechnic"

MONITORING OF WASTE OILS IN UKRAINE AND THEIR NEGATIVE IMPACT ON THE ENVIRONMENT

Summary
One of many urgent problems of environmental safety is a formation of waste oil, which causes the greatest negative impact on all objects of the environment – air, soil and water.
Keywords: environmental safety, waste oils, monitoring, negative impact, utilization.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 631.5/8:633.11"324"(477.41)

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОБРИВ ПІД ПШЕНИЦЮ ОЗИМУ З МЕТОЮ ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ ЗЕРНА

Бордюжа Н.П.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Здійснено удосконалення системи удобрення пшениці озимої шляхом застосування комплексних водорозчинних добрив Фолікер відповідними марками для конкретних етапів органогенезу культури. Так, Фолікер (10-5-40) у дозі 5 кг/га був внесений на початку весняного кущення рослин на фоні $N_{75}P_{120}K_{120}$. Це співвідношення макроелементів та наявність мікроелементів сприяли оптимізації розвитку кореневої системи. Фолікер (18-18-18) застосували за виходу рослин у трубку пшениці озимої. Таке поєднання елементів живлення активізувало ростові процеси рослин. Фолікер (22-5-22) за колосіння посівів сприяв активному синтезу білків впродовж наступного періоду росту та розвитку рослин, переміщенню їх у зернівки та перегрупуванню їх фракційного складу. У результаті отримано зерно І класу якості.
Ключові слова: позакореневі підживлення, Фолікер, пшениця озима, вміст білка, вміст «сирої» клейковини, фракції білка.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвиту галузі рослинництва в Україні вимагають застосування новітніх способів застосування добрив, оскільки саме удобрення є найдієвішим чинником впливу на врожайність та якість продукції сільськогосподарських культур. Одним із інноваційних способів застосування добрив є позакореневі підживлення, оскільки він дає можливість скорегувати мінеральне живлення рослин пшениці озимої у конкретний період росту та розвитку рослин із врахуванням біологічних особливостей та частковим усуненням впливу зовнішніх стресів. Особли-

Таблиця 1

Характеристика водорозчинних комплексних добрив Folicare

Добрива	Вміст елементів, %										
	N	P_2O_5	K_2O	MgO	SO_3	B	Mo	Cu	Fe	Mn	Zn
Folicare (10-5-40)	10,0	5,0	40,0	1,5	10,2	0,02	0,001	0,1	0,2	0,1	0,02
Folicare (18-18-18)	18,0	18,0	18,0	1,5	10,2	0,02	0,001	0,1	0,2	0,1	0,02
Folicare (22-5-22)	22,0	5,0	22,0	1,5	10,2	0,02	0,001	0,1	0,2	0,1	0,02

Таблиця 2

Вплив добрив на вміст білка в зерні пшениці озимої сорту Національна, %, середнє 2007-2008 рр.

Варіант досліду	Без внесення Фолікеру	Фолікер, 2 кг/га	Фолікер, 3 кг/га	Фолікер, 5 кг/га
Без добрив (контроль)	11,9	12,3	12,6	12,7
Післядія гною (насиченість 12- т/га) – фон	12,4	12,6	12,8	13,1
Фон + P_{80}	12,8	13,1	13,2	13,4
Фон + $P_{80}K_{80}$	12,7	13,1	13,3	13,5
Фон+ $N_{45}P_{120}K_{120}$+ N_{30}	14,3	15,0	15,7	16,0
$N_{30}P_{80}K_{80}$+ N_{30}	13,6	14,1	14,7	15,1
$НІР_{0,05}$, т/га	*0,25-0,38*	*0,38-0,41*	*0,29-0,32*	*0,29-0,36*

Позакореневе підживлення за схемою у вказаній нормі: Folicare (12-46-8) у фазу весняного кущення + Folicare (18-18-18) при виході в трубку + Folicare (22-5-22) у колосіння пшениці озимої.

Таблиця 3

Вплив добрив на вміст "сирої" клейковини в зерні пшениці озимої сорту Національна, %, середнє за 2007-2008 рр.

Варіант досліду	Без внесення фолікеру	Фолікер, 2 кг/га	Фолікер, 3 кг/га	Фолікер, 5 кг/га
Без добрив (контроль)	23,9	24,7	25,2	25,5
Післядія гною (насиченість 12 т/га) – фон	25,0	25,3	25,6	26,1
Фон + P_{80}	25,8	26,2	26,5	26,9
Фон + $P_{80}K_{80}$	25,6	26,4	26,7	27,1
Фон + N_{30}P80K_{80} + N_{30}	27,4	28,4	29,5	30,2
Фон + $N_{45}P_{120}K_{120}$ + N_{30}	28,9	30,3	31,6	32,0
$N_{30}P_{80}K_{80}$+ N_{30}	26,6	27,4	27,9	28,2
$НІР_{0,05}$, т/га	*0,58*	*0,46*	*0,36*	*0,67*

Позакореневе підживлення за схемою у вказаній нормі: Folicare (12-46-8) у фазу весняного кущення + Folicare (18-18-18) при виході в трубку + Folicare (22-5-22) у колосіння пшениці озимої.

© Бордюжа Н.П., 2015

вого значення за цих умов набуває застосування добрив із підібраним компонентним та кількісним складом макро- та мікроелементів для конкретного періоду органогенезу рослин пшениці озимої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесення добрив з урахуванням біологічних особливостей сорту і ґрунтово-кліматичних умов є необхідною складовою частиною комплексу заходів, що спрямовані на покращення якості зерна пшениці озимої [4, с. 223]. Вплив добрив для позакореневого підживлення на урожайність та якість зерна активно досліджується на теренах України. Дослідження А. В. Бикіна [1, с. 83.], О. Є. Давидової, М. Д. Аксиленко [2, с. 63], І. В. Логінової [3, с. 77], О. М. Генгало [5, с. 73] встановили ефективність застосування позакоренево мікродобрив: Інтермаг, АВАТАР-1, комплексних

Таблиця 4

Вплив добрив на фракційний склад білків зерна пшениці озимої сорту Національна, середнє за 2007-2008 рр.

Варіант досліду	Вміст білкового азоту, %	Фракції білку, % N на суху речовину				Фракції білку, % до вилученого азоту			
		альбуміни + глобуліни	гліадини	глютеліни	сума вилученого азоту	альбуміни + глобуліни	гліадини	глютеліни	сума вилученого азоту
Без застосування Фолікеру									
Без добрив (контроль)		0,87	0,62	0,51	1,99	43,5	31,2	25,4	100
Післядія гною (насиченість 12 т/га) – фон		0,83	0,68	0,53	2,05	40,3	34,2	25,9	100
Фон + P_{80}		0,83	0,70	0,57	2,10	39,6	33,3	27,8	100
Фон + $P_{80}K_{80}$		0,85	0,70	0,55	2,09	40,5	33,2	27,0	100
Фон + $N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}		0,77	0,85	0,63	2,24	34,4	37,7	29,8	100
Фон + $N_{45}P_{120}K_{120}$ + N_{30}		0,69	0,96	0,71	2,36	29,2	40,7	30,1	100
$N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}		0,68	0,84	0,66	2,18	31,3	38,4	31,8	100
$НІР_{05}$, %		*0,0380,040*	*0,0290,036*	*0,0290,032*					
Фолікер 2 кг/га									
Без добрив (контроль)	2,16	0,86	0,67	0,53	2,06	42,0	32,3	25,8	100
Післядія гною (насиченість 12 т/га) – фон	2,21	0,81	0,74	0,56	2,10	38,6	35,0	26,5	100
Фон + P_{80}	2,29	0,85	0,72	0,61	2,18	39,1	33,0	28,0	100
Фон + $P_{80}K_{80}$	2,29	0,87	0,72	0,60	2,19	39,8	32,8	27,5	100
Фон + $N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}	2,50	0,77	0,93	0,67	2,36	32,6	39,2	28,2	100
Фон + $N_{45}P_{120}K_{120}$ + N_{30}	2,16	0,86	0,67	0,53	2,06	42,0	32,3	25,8	100
$N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}	2,21	0,81	0,74	0,56	2,10	38,6	35,0	26,5	100
$НІР_{05}$, %	*0,35* *0,41*	*0,027* *0,042*	*0,021* *0,041*	*0,018* *0,026*					
Фолікер 3 кг/га									
Без добрив (контроль)	2,19	0,87	0,70	0,54	2,10	40,9	32,9	25,5	100
Післядія гною (насиченість 12 т/га) – фон	2,23	0,82	0,76	0,57	2,14	38,0	35,4	26,3	100
Фон + P_{80}	2,30	0,81	0,78	0,63	2,21	36,3	35,2	28,2	100
Фон + $P_{80}K_{80}$	2,31	0,84	0,77	0,62	2,22	37,9	35,0	28,0	100
Фон + $N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}	2,55	0,79	0,97	0,70	2,46	31,7	39,3	28,4	100
Фон + $N_{45}P_{120}K_{120}$ + N_{30}	2,73	0,76	1,08	0,79	2,62	29,6	41,9	30,6	100
$N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}	2,41	0,80	0,87	0,66	2,32	34,7	37,6	28,5	100
$НІР_{05}$, %	*0,29* *0,31*	*0,019* *0,021*	*0,024* *0,033*	*0,015* *0,022*					
Фолікер 5 кг/га									
Без добрив (контроль)	2,20	0,85	0,71	0,56	2,12	40,0	33,3	26,0	100
Післядія гною (насиченість 12 т/га) – фон	2,27	0,83	0,78	0,58	2,19	37,5	35,5	26,4	100
Фон + P_{80}	2,33	0,80	0,83	0,62	2,24	36,0	37,0	27,6	100
Фон + $P_{80}K_{80}$	2,34	0,84	0,81	0,61	2,26	37,7	36,5	27,3	100
Продовження табл. 4.									
Фон + $N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}	2,62	0,76	1,03	0,73	2,52	30,2	40,5	28,8	100
Фон + $N_{45}P_{120}K_{120}$ + N_{30}	2,79	0,78	1,12	0,79	2,68	29,2	42,1	29,8	100
$N_{30}P_{80}K_{80}$ + N_{30}	2,46	0,79	0,91	0,68	2,37	33,6	38,5	28,8	100
$НІР_{05}$, %	*0,25* *0,36*	*0,043* *0,045*	*0,038* *0,051*	*0,011* *0,014*					

Позакореневе підживлення за схемою у вказаній нормі: Folicare (12-46-8) у фазу весняного кущення + Folicare (18-18-18) при виході в трубку + Folicare (22-5-22) у колосіння пшениці озимої.

водорозчинних добрив: кристалону особливого, акварину 5, Розасоль, тощо, у підвищенні урожайності та якості зерна злакових культур. Проте, лишається актуальним вивчення впливу водорозчинних комплексних добрив, які містять підібраний комплекс макро- і мікроелементів під конкретний етап органогенезу пшениці озимої у необхідній кількості, оскільки це дозволить оптимізувати її живлення у більшій мірі, підвищити урожайність та поліпшити технологічні властивості зерна.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення ефективності застосування нового виду комплексних водорозчинних добрив Фолікер із підібраним комплексом макро- та мікроелементів для критичних етапів органогенезу пшениці озимої у поліпшенні якості зерна.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводили у довготривалому досліді кафедри агрохімії та якості продукції рослинництва ім. О.І. Душечкіна у 2007–2008 рр. в умовах Правобережного Лісостепу України. Грунт дослідної ділянки – лучно-чорноземний карбонатний на лесовидному суглинку. У його орному шарі в середньому міститься 4,09% гумусу, 27,0 мг/кг – рухомого фосфору, 89,3 мг/кг – обмінного калію. Дослід закладено у триразовому повторенні. Розмір посівної ділянки –172 м^2, облікової – 100 м^2. У досліді вносили добрива: аміачну селітру (34%) (ГОСТ 2–85), гранульований суперфосфат (19,5%) (ГОСТ 5956–78), калій хлористий (60%) (ГОСТ 4568–95) за розробленою схемою.

Мікропольові досліди з вивчення впливу позакореневого підживлення пшениці озимої комплексними водорозчинними добривами Folicare (табл. 1) фінської компанії "Yara International" закладали також у триразовому повторенні. Розмір посівної ділянки – 30 м^2, облікової – 25 м^2. Ці добрива містять набір макро- та мікроелементів, підібраних згідно з вимогами мінерального живлення пшениці озимої. Добрива в кількості, передбаченій схемою досліду (табл. 2), розчиняли у 250 л/га води безпосередньо перед обприскуванням посівів. Контрольні ділянки обробляли водою в нормі 250 л/га.

Об'єкт дослідження – пшениця озима сорту Національна, попередником якої була конюшина на один укіс. Пшеницю висівали в оптимальні для цієї зони строки. Врожай збирали за настання біологічної стиглості за варіантами прямим комбайнуванням. Вміст білка та «сирої» клейковини у зерні визначали за методом інфрачервоної спектроскопії, фракційний склад білків – за методикою М. М. Городнього та М. В. Козлова. Опрацьовували дані методом дисперсійного аналізу.

У результаті проведених досліджень встановлено, що проведення позакореневого підживлення підвищувало показники якості зерна пшениці озимої сорту Національна на фоні традиційного удобрення (табл. 2, 3). У міру зростання забезпеченості рослин елементами живлення у період вегетації вміст білка та "сирої" клейковини зростав, а додаткова стимуляція рослин за рахунок обприскування посівів Folicare за схемою у відповідні фази росту та розвитку сприяло формуванню зерна вищої якості. Використання 2 кг/га водорозчинного комплексного добрива обумовлювало підвищення білка на 0,1–3,0%, а "сирої" клейковини – на 0,4–6,5%. Внесення шляхом обприскування пшениці 3 кг/га цього добрива забезпечувало зростання цих показників на 0,2–1,5% та 0,4–7,1% відповідно, 5 кг/га сприяло їх збільшенню на 0,4–3,6% й 04–7,3%.

Високу ефективність застосування Folicare у позакореневе підживлення можна пояснити дією кількох чинників. Одним з них є усунення стресових умов зовнішнього середовища за рахунок активації біохімічних процесів рослинного організму у найвідповідальніші етапи його росту та розвитку. Крім того, комплексне водорозчинне добриво Folicare містить у своєму складі комплекс мікроелементів, серед яких є мідь, марганець, молібден і цинк. Компенсація їх дефіциту сприяє оптимальному протіканню вуглеводневого та азотного обміну в рослині.

Харчова цінність зерна більшою мірою визначається фракційним складом білків, адже вони визначають якість клейковини, яка, у свою чергу, обумовлює якість кінцевого продукта – хліба.

Нами встановлена значна роль позакореневого підживлення у формуванні фракційного складу білка пшениці озимої сорту Національна (табл. 4). За внесення 2 кг/га Folicare на фоні 12 т/га гною за схемою традиційного удобрення частка альбумінів та глобулінів зменшувалась, що обумовлювало зростання вмісту гліадинів за збереження глютелінів на рівні фонів.

За збільшення норми у 1,5 рази процентний вміст фракції, розчинної в спирті, продовжував зростати за рахунок солерозчинної, тоді як вміст глютелінів залишався на попередньому рівні. Тенденція розподілу за використання 5 кг/га цього добрива змінилась: гліадини продовжували зростати, в той же час, простежили зменшення частки вмісту альбумінів, глобулінів та часткове зменшення глютелінів. Позакореневе підживлення сприяло розширенню співвідношення між спирто- та лужнорозчинною фракціями зросло з 1,24–1,33 до 1,25 – 1,34 за внесення 2 кг/га, збільшення норми у 1,5 рази обумовило його розширення до 1,25–1,36, а у 2,5 – 1,28–1,37. Зростання частки вмісту гліадинів та збереження глютелінів відіграє важливу роль у якості хліба, оскільки вони формують клейковину, сприяють покращенню розтяжності тіста та об'єму хліба [6].

Висновки і пропозиції. Позакореневі підживлення водорозчинними комплексними добривами марки Фолікер (10-5-40) за весняного кущення пшениці озимої у дозі 5 кг/га, Фолікер (18-18-18) за виходу в трубку рослин та Фолікер (22-5-22) колосіння посівів у поєднанні із N30P80K80 основного внесення та N30 по тамо-мерзлому грунті на фоні органічних добрив поліпшили якість зерна: вміст білка склав 16,0 %, вміст «сирої» клейковини – 32,0 %, що відповідає І класу якості. Фракційний склад білків за цих умов був оптимізований. Тож. Доцільно удосконалити систему удобрення пшениці озимої новими комплексними водорозчинними добривами Фолікер відповідно вище зазначеної схеми.

Список літератури:

1. Бикін А. В. Влияние микроэлементсодержащих удобрений на урожайность и качество зерна зернових культур / А. В. Бикін, Н. М. Бикіна, Н. П. Бордюжа // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. – 2012. – № 3. – С. 80–83.
2. Давидова О. Є. Вплив нового вітчизняного мікродобрива АВАТАР-1 на продуктивність пшениці озимої мякої / О. Є. Давидова, М. Д. Аксиленко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – № 195, Ч. 1.– С. 56–63.
3. Логінова І. В. Ефективність різних форм і способів внесення мікроелементів у технологіях вирощування сільсько-

господарських культур / І. В. Логінова, Н. М. Білера // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – № 195, Ч. 1.– С. 71–77.
4. Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Лісостепу України. – К.: Алефа. – 2003. – 886 с.
5. Позакореневе підживлення водорозчинними добривами з мікроелементами як спосіб оптимізації умов живлення пшениці озимої / [Генгало О. М., Павлюк С. Д., Чумак А. А., Кіщак В. М.] // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – № 149.– С. 65–73.
6. Sewa Ram. Analyses of Acid-PAGE Gliadin Pattern of Indian Wheats (Triticum aestivum L.) Representing Different Environments and Periods / [Sewa Ram, Nisha Jain, Vinamrata Dawar and other] // Crop Sci. – 2005. – Vol. 45. – P. 1256–1263.

Бордюжа Н.П.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ УДОБРЕНИЙ ПОД ПШЕНИЦУ ОЗИМУЮ С ЦЕЛЬЮ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗЕРНА

Аннотация
Сделано усовершенствование системы применения удобрений под пшеницу озимую путем внесения комплексных водорастворимых удобрений Фоликер соответственными марками для конкретных этапов органогенеза культуры. Так, Фоликер (10-5-40) в дозе 5 кг/га был внесен вначале весеннего кущения растений на фоне $N_{75}P_{120}K_{120}$. Это соотношение макроэлементов и присутствие микроэлементов содействовало развитию корневой системы. Фоликер (18-18-18) применили при выходе в трубку пшеницы озимой. Такое совмещение элементов питания активизировало ростовые процессы растений. Фоликер (22-5-22) при колошении посевов сопутствовал активному синтезу белков на протяжении следующего периода роста и развития растений, их перемещению в зерновки и перегруппированию их фракционного состава. В результате получено зерно I класса качества.
Ключевые слова: внекорневые подкормки, Фоликер, пшеница озимая, содержание белка, содержание «сирой» клейковины, фракции белка.

Bordiuzha N.P.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE DEVELOPMENT OF THE FERTILIZERS APPLICATION SYSTEM FOR WINTER WHEAT FOR IMPROVEMENT OF THE GRAIN QUALITY

Summary
The development of the fertilizers application system for winter wheat was made. The water-soluble complex fertilizers named Folicare were used. Folicare (10-5-40) on background of the mineral fertilizers in rate N75P120K120 was applied on plants in stage of the stem density. The ratio of the macroelements and combination of the microelements in this fertilizer optimized root growth. Folicare (18-18-18) was applied in growth stage of the stem elongation. The combination of the macroelements and microelements in this fertilizer activated the growth and development of the vegetative part of plants. Folicare (22-5-22) was applied in preheading stage of winter wheat. This fertilizer caused active synthesis of the proteins in the next period of plants growth and transport proteins to spikes and the regrouping of the proteins fractions. Finally, the grain of the first class quality was obtained.
Keywords: foliar application, Folicare, winter wheat, protein content, gluten content, protein fraction.

УДК 631.422/423

РЕЗУЛЬТАТИ АГРОХІМІЧНОГО МОНІТОРИНГУ РОДЮЧОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дмитренко О.В.,
Державна установа «Держґрунтохорона»
Макарчук О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інтенсивний обробіток земель сільськогосподарського призначення зумовлює низку деградаційних явищ і процесів у ґрунтах. Систематичне спостереження і контроль за основними показниками родючості є одним із пріоритетних завдань для подальшого формування науково обґрунтованих рішень щодо відтворення і підвищення родючості ґрунтів. На підставі суцільного агрохімічного обстеження земель Житомирської області у часовому розрізі 2001-2010 рр. представлені результати стану ґрунтів, що дають змогу землекористувачам проводити ряд агроприйомів для стабілізації агрохімічних властивостей ґрунтів.
Ключові слова: агрохімічний моніторинг, елементи живлення, гумус, реакція ґрунтового розчину,родючість ґрунту.

Постановка проблеми. Розробка і впровадження заходів з відтворення родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення вимагає всебічної достовірної інформації про їх агрохімічний стан протягом довготривалого терміну використання у землеробській галузі.

Родючість ґрунту лежить у площині постійного обміну і кругообігу органічної речовини і хімічних елементів: ґрунт-рослина-продукція-ґрунт. Якщо кількість поживних речовин, яка виноситься з урожаєм, компенсується повною мірою, в тому числі й внесення органічних добрив, ґрунт відтворює свою родючість і забезпечує формування найвищої врожайності й якості продукції сільськогосподарських культур [6].

Житомирська область розміщена в північно-західній частині України і займає близько 3 млн. га площі. Її територія знаходиться у двох природних зонах – Поліссі (81%) та Лісостепу (19%). Ці частини області суттєво відрізняються за чинниками ґрунтоутворення (клімат, рельєф, ґрунтоутворюючі породи, рослинність) і відповідно характеризуються строкатістю ґрунтового покриву. Неоднорідність ґрунтів за агрохімічними показниками потребує застосування різних агрономічно доцільних заходів, які істотно можуть підвищити їх якісні характеристики.

На сьогодні одним з найбільш досконалих напрямків якісної і кількісної оцінки ґрунтового покриву є моніторинг показників родючості ґрунтів. Він використовується в сільськогосподарській діяльності та слугує важливим інструментом для розроблення стратегії управління продуктивністю й запобігання деградації ґрунтів, тому проведення агрохімічного моніторингу є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах зростання площ агрохімічно деградованих ґрунтів важливого значення набуває удосконалення агроекологічного, у тому числі агрохімічного моніторингу, і розробка заходів з відновлення їх родючості. Вирішенням цих проблем займалось багато вчених, зокрема такі відомі як П. А. Власюк, П. О. Дмитренко, М. М. Городній, В. В. Медведєв, Б. С. Носко, Е. Г. Дегодюк, М. К. Шикула, О. Г. Тараріко, І. П. Яцука, В. І. Кисіль, М. І. Майстренко, В. О. Греков, М. А. Ткаченко, О. В. Надточій.

Мета статті. Головною метою є проведення аналізу основних агрохімічних показників ґрунтів Житомирської області за 2 тури (VIII – 2001-2005 рр., IX – 2006-2010 рр.), які проводилися ДУ «Держґрунтохорона» Житомирською філією [3].

Виклад основного матеріалу. Середня площа елементарної ділянки відбору змішаного агрохімічного зразка ґрунту становила у середньому 7-10 га. Середньозмішаний зразок складався з багатьох індивідуальних, що відбирались згідно з ДСТУ [2]. Відбір зразків здійснювався на глибину орного шару (25-30 см). Дослідження проводили стосовно основних показників родючості ґрунтів, визначали обмінну кислотність потенціометричним методом, гумус – за Тюріним, азот, що легко гідролізується – за Корнфілдом, рухомі форми фосфору та калію – за Кірсановим [8]. У даній роботі використовувалися теоретичні методи дослідження, а саме: збір та опис фактів, їх аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння.

У статті представлений аналіз змін показників, які інтерпретовані за правилами просторово-часового моніторингу згідно з адміністративно-територіальним розподілом.

Ґрунтовий покрив сільськогосподарських угідь у різних категоріях господарств (населення, сільгосппідприємства) області представлений такими типами ґрунтів (рис. 1), зокрема, у поліській зоні зосереджені дерново-підзолисті ґрунти, які займають найбільшу площу – 565,4 тис. га (44%), дернові глейові – 21,5 тис. га (15%), болотні ґрунти – 77,1 тис. га (6%). Для лісостепової зони характерні сірі лісові, темно-сірі опидзолені та чорноземи опидзолені – 119,3 тис. га (15%), чорноземи типові – 205,6 тис. га (16%), лучні та чорноземно-лучні – 35,8 тис. га (4%).

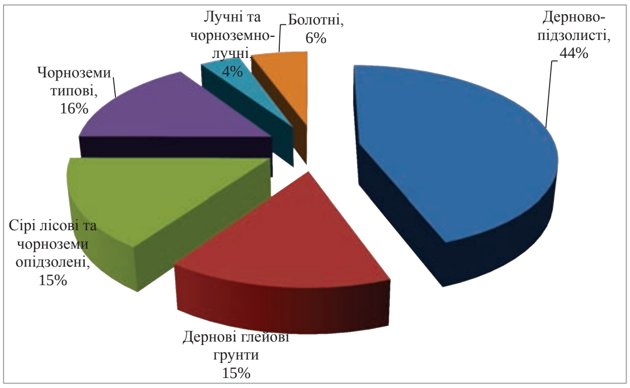

Рис. 1. Розподіл сільськогосподарських угідь за типом ґрунту в різних категоріях господарств області, %

Станом на 01.01.2011 р. загальна площа земель Житомирської області становила 2982,7 тис. га, із них на сільськогосподарські угіддя припадає 1300,6 тис. га (43,6%), які, в свою чергу, розподіляються таким

© Дмитренко О.В., Макарчук О.В., 2015

чином: на ріллю припадає 1023,6 тис. га (78,7%), перелоги – 60,2 тис. га (4,63%), багаторічні насадження – 19,8 тис. га (1,52%), сіножаті – 78,3 тис. га (6,02%), пасовища – 118,7 тис. га (9,13%) [7].

Розораність сільськогосподарських угідь деякою мірою залежить від природної родючості ґрунтового покриву і має досить високу строкатість у показниках по районах області. Найбільше розорана (74%) лісостепова частина, особливо у Бердичівському – 77%, Попільнянському – 79%, Ружинському – 80% районах, у перехідній міжзональній зоні розораність становить 47% у поліській частині – 29%. Середній показник розораності земель по області становить 63,61% [6].

У період за IX тур було обстежено 1173,6 тис. га ґрунтів, що на 29,8 тис. га більше відносно попереднього туру (табл. 1).

Показник, якому надається значна увага в агротехнологіях вирощування всіх сільськогосподарських культур – реакція ґрунтового розчину.

Таблиця 1

Показники кислотності, вмісту гумусу та поживних речовин у ґрунтах Житомирській області

№ з/п	Район	Рік обстеження	Обстежена площа, тис. га	pH_{KCl}	Уміст			
					гумусу, %	N*	P_2O_5	K_2O
						мг/кг ґрунту		
1	Андрушівський	2002	59,7	6,0	2,58	101	160	113
		2007	59,5	5,9	2,58	89	158	112
2	Бердичівський	2002	45,7	6,1	2,26	65	146	108
		2007	47,8	6,0	2,24	81	144	105
3	Любарський	2003	50,6	6,2	2,50	101	157	100
		2008	53,1	6,2	2,49	89	154	102
4	Попільнянський	2002	65,5	6,0	2,38	104	175	107
		2007	66,6	5,9	2,40	99	172	105
5	Ружинський	2002	66,3	6,2	2,78	124	201	115
		2007	67,1	6,1	2,80	112	194	110
6	Чуднівський	2003	60,4	6,1	2,40	99	155	105
		2008	64,4	5,9	2,40	84	155	105
7	Романівський	2005	38,8	5,7	1,94	91	124	74
		2010	38,8	5,8	1,96	67	110	65
8	Житомирський	2005	48,6	6,0	2,00	81	130	83
		2010	48,4	5,9	2,00	71	123	84
9	Коростишівський	2005	38,6	5,7	1,63	67	114	86
		2010	38,6	5,5	1,60	53	114	80
10	Нов.-Волинський	2004	77,7	6,0	1,99	96	126	84
		2009	78,5	6,0	1,97	74	122	76
11	Черняхівський	2005	55,3	5,7	1,76	79	109	83
		2010	55,0	5,6	1,71	56	91	72
12	Баранівський	2001	33,1	5,8	1,88	81	111	85
		2006	36,3	5,7	1,89	91	99	78
13	Вол.-Волинський	2001	39,7	5,7	1,51	71	80	70
		2006	39,7	5,7	1,51	67	86	68
14	Ємільчинський	2003	70,2	5,7	1,58	79	90	64
		2008	73,9	5,7	1,58	72	72	51
15	Коростенський	2001	72,7	5,6	1,38	76	81	68
		2006	76,9	5,5	1,39	70	77	63
16	Лугинський	2001	23,1	5,6	1,55	92	101	66
		2006	24,8	5,6	1,53	81	110	69
17	Малинський	2004	56,5	5,6	1,59	76	77	49
		2009	56,8	5,7	1,59	53	73	46
18	Народицький	2004	26,4	5,8	1,41	70	98	71
		2009	28,5	5,9	1,40	67	81	59
19	Овруцький	2003	47,7	5,6	1,60	52	126	79
		2008	47,5	5,6	1,54	73	101	73
20	Олевський	2001	27,8	5,3	1,54	105	93	59
		2006	28,8	5,4	1,47	111	87	57
21	Радомишльський	2004	54,2	5,9	1,48	73	98	65
		2009	55,9	5,8	1,51	49	91	62
22	Червоноармійський	2005	44,8	5,5	1,79	88	82	73
		2010	44,7	5,5	1,79	61	78	58
23	Брусилівський	2005	40,4	5,9	1,72	70	100	101
		2010	42,0	5,6	1,73	52	86	84
24	Усього	2001-2005	1143,8	5,9	1,88	84	119	83
		2006-2010	1173,6	5,8	1,87	75	112	78

*Примітка: * азот лужногідролізований*

У зв'язку з природно-кліматичними умовами області майже третину земель складають ґрунти з підвищеною кислотністю. Цей факт є природним, адже реакція ґрунтового розчину, в першу чергу, зумовлена типовим для зони Полісся підзолистим процесом. Потрібно враховувати вплив антропогенної діяльності, застосування фізіологічно кислих добрив, особливо на землях поліської частини області, що призводить до штучного підкислення ґрунтів. Тому для забезпечення повноцінного регулювання ефективної родючості потрібно контролювати дози внесення добрив, а також коригувати рівень pH шляхом внесення нейтралізуючих вапнякових матеріалів.

Вапнування, як агромеліоративний захід, дає можливість оптимізувати ґрунтові умови під певні сільськогосподарські культури, що підвищує ефективність використання поживних речовин у доступній для рослин формі, передусім – мінеральних добрив. Без застосування науково-обґрунтованого вапнування система удобрення малоефективна. За результатами IX туру обстеження кислі ґрунти в області займають 431,6 тис. га або 36,8% від обстежених площ.

Серед них сильнокислі ґрунти займають 2,8%, середньокислі – 12,3%, слабокислі – 21,7%. Встановлено, що 28,2% ґрунтів мають близьку до нейтральної реакцію ґрунтового розчину. Але вони також вимагають підтримуючого вапнування у зв'язку з генетичними особливостями окремих культур. Незважаючи на те, що в цілому по області середньозважений показник pH_{KCl} становить 5,8 одиниць, за п'ять років площа кислих ґрунтів зросла на 6,3%.

Однак, що стосується хімічної меліорації ґрунтів, то вона в області практично призупинена. За період 1986 – 1990 років було провапновано 174,4 тис. га, тоді як у 2001-2005 рр. – 5,2 тис. га, у 2006-2010 рр. – 7,3 тис. га.

Гумус у значній мірі визначає напрямки процесів ґрунтоутворення, біологічні, хімічні та фізичні властивості ґрунтового середовища і в кінцевому результаті – родючість ґрунтів.

Щорічні втрати гумусу відбуваються внаслідок переваги темпів мінералізації гумусових речовин над їх гуміфікацією. За матеріалами агрохімічної паспортизації земель сільгосппризначення, яку здійснюють регіональні центри ДУ «Держґрунтохорона», встановлено, що кожні 5 років ґрунти України втрачають у середньому 0,05% гумусу [1]. Тому збереження і поповнення запасів гумусу має стати пріоритетним завданням, беззаперечною умовою використання земель в агровиробництві.

Середньозважена величина вмісту гумусу в ґрунтовому покриві сільськогосподарських угідь області за результатами IX туру агрохімічного обстеження відповідає низькому його рівню забезпеченості та становить 1,87% (див. табл.1). У розрізі адміністративних районів найвища його середньозважена величина виявлена в ґрунтах сільськогосподарських угідь Ружинського району, де вона становить 2,8%, що в 1,5 раза більше середньозваженого показника по області. Найнижчий вміст гумусу зафіксовано в ґрунтах угідь Коростенського та Народицького районів, де він становить відповідно 1,39 та 1,40%, що на 0,48 та 0,47% абсолютної величини нижче середньообласного показника.

Порівняно з попереднім туром агрохімічного обстеження середньозважена величина в цілому по області знижена на 0,01%. Недостатній вміст органічної речовини в ґрунтах спричинений відсутністю постійної компенсації органічними добривами.

Азот – один з основних макроелементів, необхідних для життєдіяльності рослин. Він збільшує зелену (вегетативну) масу рослин і, як наслідок, врожайність.

Середньозважена величина вмісту легкогідролізованого азоту в ґрунтах сільськогосподарських угідь за результатами дев'ятого туру агрохімічного обстеження відповідає його дуже низькому вмісту і становить 75 мг/кг ґрунту (див. табл.1). Порівняно з попереднім періодом обстеження вона зменшилась на 9 мг/кг ґрунту або 11%. Найнижча забезпеченість ґрунтів цим елементом виявлена в ґрунтах поліської зони, де її середньозважена величина варіює від 49 до 91 мг/кг ґрунту, як виняток, в Олевському районі зафіксовано показник 111 мг/кг ґрунту. Найнижчий вміст легкогідролізованого азоту зафіксовано в Радомишльському, Брусилівському та Малинському районах, де його середньозважена величина становить 49-53 мг/кг ґрунту.

У ґрунтах районів лісостепової частини області середньозважена величина вмісту цього елементу варіює від 81 до 112 мг/кг ґрунту (Ружинський район).

Порівняно з результатами VIII туру агрохімічного обстеження найбільше зниження вмісту легкогідролізованого азоту відбулося у ґрунтах угідь Червоноармійського, Романівського, Радомишльського та Черняхівського районів, де вміст даного елементу знизився відповідно на 27 (31%); 24; 24; 23 мг/кг ґрунту.

Зниження вмісту легкогідролізованого азоту в ґрунтах сільськогосподарських угідь області пояснюється недостатнім, порівняно з виносом, поверненням даного елементу в ґрунт як з органічними, так і з мінеральними добривами.

Рухомий фосфор є одним із головних показників ґрунтової родючості. З цим елементом тісно пов'язаний розвиток кореневої системи, її активна поглинаюча здатність щодо вологи і поживних речовин, нуклеїновий обмін, інтенсивність фотосинтезу, темпи розвитку і продуктивність рослин. [5]

Загальний вміст рухомих фосфатів у ґрунтах сільськогосподарських угідь області свідчить, що за період двох турів (VIII–IX) відзначається тенденція зниження їх загальної кількості у всіх районах області, крім Володарськ-Волинського. Середньозважена величина вмісту рухомих форм фосфатів у ґрунтах сільськогосподарських угідь за результатами дев'ятого туру агрохімічного обстеження становить 112 мг/кг ґрунту, що на 7 мг/кг менше відносно попереднього туру (див. табл.1). Найнижча забезпеченість ґрунтів сільськогосподарських угідь рухомим фосфором зафіксована в поліських районах області: Ємільчинському – 72 мг/кг та Малинському – 73 мг/кг ґрунту.

У районах лісостепової частини області забезпеченість ґрунтів цим елементом значно вища і варіює від 144 до 194 мг/кг ґрунту.

Порівняно з попереднім туром обстеження найбільше зменшення вмісту рухомого фосфору відбулося в ґрунтах сільськогосподарських угідь поліської частини області – в Овруцькому та Черняхівському районах, де він знизився відповідно на 25 мг/кг (19,8%); та 18 мг/кг ґрунту (17%). Надзвичайно низький рівень застосування фосфорних добрив спричинив зменшення вмісту рухомих форм фосфатів у ґрунтах сільськогосподарських угід області.

Роль калію полягає в тому, що він бере участь у вуглеводному і водному обміні, позитивно впливає на фотосинтез, накопичення цукрів і підвищує стійкість рослин до несприятливих погодних умов. Калійним добривам вітчизняні аграрії надають

меншу увагу, ніж азотним при цьому нестача калію не тільки обмежує рівень врожайності, а й значно констатує факт утрати родючості ґрунтів [4].

Середньозважена величина вмісту в ґрунтах сільськогосподарських угідь обмінного калію за результатами IX туру обстеження відповідає низькому рівню і становить 78 мг/кг (див. табл.1) і порівняно з результатами попереднього туру зменшилась на 5 мг/кг ґрунту.

Найнижчу забезпеченість ґрунтів обмінним калієм виявлено в районах поліської частини області. Так, у ґрунтах угідь Малинського та Ємільчинського, районів середньозважена величина вмісту цього елементу становить відповідно 46 та 51 мг/кг ґрунту, що значно нижче середнього показника по області.

У районах лісостепової частини забезпеченість ґрунтів обмінним калієм вища. Середньозважена величина вмісту цього елементу варіює від 102 до 112 мг/кг ґрунту (Андрушівський район).

Порівняно з результатами VIII туру обстеження найбільше зменшення середньозваженої величини вмісту обмінного калію відбулося в ґрунтах Червоноармійського, Брусилівського районів – відповідно на 15 і 17 мг. кг ґрунту. Незначний обсяг внесення органічних та мінеральних калійних добрив призвів до того, що формування врожаю сільськогосподарських культур відбувалося в значній мірі за рахунок обмінного калію ґрунту, що зумовило його зниження в ґрунтах сільськогосподарських угідь області.

З огляду на наведені кількісні дані щодо вмісту основних поживних елементів в ґрунтах сільськогосподарських угідь Житомирської області слід констатувати активне зниження кожного показника родючості. Агрохімічна деградація зумовлена, по-перше, високою розораністю лісостепової частини області, інтенсивним використанням виснажуючих культур, по-друге, зниженням кількості внесення органічних і мінеральних добрив, яке позначається на дисбалансі гумусу та інших речовин, по-третє, ґрунти поліської частини за своїми агрофізичними властивостями не можуть утримувати поживні речовини у верхніх горизонтах, тому без хімічної меліорації і привнесення органіки вони втрачають властивість забезпечувати врожайність.

Висновки і пропозиції. Отже, в зв'язку з тим, що в області здебільшого застосовується екстенсивна система землеробства, порушені науково-обґрунтовані системи сівозмін та здебільшого висіваються комерційні монокультури, зникли з полів багаторічні трави, значно зменшились об'єми застосування органічних і мінеральних добрив, майже відсутнє вапнування, відбувається зниження гумусу, що супроводжується дефіцитом азоту та зольних елементів. Для подолання наслідків споживацького використання земельних ресурсів, а саме: деградації ґрунту, необхідно обов’язково проводити моніторинг стану ґрунтового покриву, комплексно застосовувати заходи щодо підвищення продуктивності та охорони земель. Свідомий перехід до раціонального землекористування – запорука процвітання держави.

Список літератури:

1. Дацько Л. В. Гумус і родючість ґрунтів / Л. В. Дацько // Всеукраїнський діловий журнал «Аграрний тиждень. Україна». – К, 2012.
2. ДСТУ Б В.2.1-8-2001 від 30.11.2001 р.
3. Звіт про виконання проектно–технологічних та науково–дослідних робіт // Житомирський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції. – Житомир, 2011. – 121 с.
4. Зінчук М. І. Застосування агрохімічного моніторингу для формування стратегії управління родючістю ґрунтів у Волинській області / М. І. Зінчук // Збірник наук.праць № 11 Природа західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк, 2014. – 62-68 с.
5. Носко Б. С. Баланс фосфора в системе почва – удобрения – растения // Агрохимия. – 1990. – № 11. – С. 71-82.
6. Програма підвищення родючості ґрунтів на період 2014-2020 років у Житомирській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL :zhitomir-region.gov.ua/law/2291.doc
7. Статистичні дані головного управління Держкомзему, станом на 01.07.2011 р.
8. Яцук І. П., Балюк С. А. та ін. Методика проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення / [за ред. І. П. Яцука, С. А. Балюка,]. – Київ, 2013. – 99 с.

Дмитренко О.В.
Государственное учреждение «Держґрунтохорона»
Макарчук О.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕЗУЛЬТАТЫ АГРОХИМИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА ПЛОДОРОДИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Интенсивное возделывание земель сельскохозяйственного назначения приводит к ряду деградационных явлений и процессов в почвах. Систематическое наблюдение и контроль за основными показателями плодородия является одной из приоритетных задач для дальнейшего формирования научно обоснованных решений по воссозданию и повышению плодородия почв. На основании сплошного агрохимического обследования земель Житомирской области во временном разрезе 2001-2010 гг. представлены результаты состояния почв, позволяющие землепользователям проводить ряд агроприемов для стабилизации агрохимических свойств почв.
Ключевые слова: агрохимический мониторинг, элементы питания, гумус, реакция почвенного раствора, плодородие почвы.

Dmytrenco O.V.
State Agency "Derzhgruntokhorona"
Makarchuk O.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE RESULTS OF AGROCHEMICAL MONITORING OF FERTILITY OF ZHYTOMYR OBLAST AGRICULTURAL LANDS

Summary
Intensive cultivation of agricultural land leads to a number of degradation phenomena and processes in soils. Systematic monitoring and control of the main indicators of fertility is a priority for the further formation of scientifically based decisions about reproduction and increase of soil fertility. On the basis of solid agrochemical land survey of Zhytomyr Oblast, the authors represent the condition of soils, allowing land users to carry out a number of actions to stabilize agrochemical properties of soils in the period of 2001-2010.
Keywords: agrochemical monitoring, fertilizer elements, humus, soil solution reaction, soil fertility.

УДК 631.15: 332.3

ЕКОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ (В УМОВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Домбровська О.А.
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

У статті обґрунтуванні головні завдання екологічної оптимізації земельного фонду. Значна увага приділялась питанням аналізу використання сільськогосподарських земель Харківської області. Зроблено пропозиції щодо виведення деградованих земель зі складу ріллі, та необхідності проведення масштабних землевпорядних робіт для створення екологічно стійких і збалансованих агроландшафтів.
Ключові слова: агроландшафти, консервація земель, екологічна оптимізація.

Постановка проблеми. Жодна з країн не може забезпечити стабільність свого суспільства й економічний розвиток, якщо відсутнє розуміння ролі землі як джерела економічного добробуту. Взаємозв'язок людей із землею є основою їхнього існування. Економічно розвинуті держави широко заохочують і гарантують приватну власність на землю, яка становить основу їхньої соціально-економічної політики.

Землевпорядний досвід України й практика розвинутих зарубіжних держав показують, що реальним механізмом наведення ладу у використанні земель, регулюванні земельних відносин може бути землеустрій, у процесі якого розв'язуються правові, соціально-економічні, організаційно-територіальні, екологічні завдання. Різним за якістю землям, агроекосистемам і агроландшафтам повинне відповідати розмаїття форм і методів землеустрою та організація території. Послаблення ролі держави у здійсненні землеустрою призвело до втрати функції планування як основної в системі управління земельними ресурсами, що порушило комплексність у проведенні землевпорядних робіт.

Земельні ресурси та сприятливі кліматичні умови України зумовлюють високий потенціал сільськогосподарського виробництва. Сучасні агроландшафти нашої держави можна уявити собі як систему, що складається з різноманітних агроекосистем (рілля, багаторічні насадження, сіножаті та культурні пасовища), між якими розміщені природні та напівприродні біогеценози (природні пасовища, сіножаті, лісосмуги, чагарники, невеликі ліси, ділянки боліт). Усі ці елементи забезпечують сталість та посилюють саморегуляцію структуру агроландшафтів. Проте надмірна розораність сільськогосподарських угідь призвела до порушення науково обґрунтованого співвідношення між орними землями і природними біоценозами, розвитку ерозійних процесів та інших видів деградації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і методичні аспекти системи планування використання та охорони земель як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях в Україні досліджувались багатьма вченими, серед яких В. Кілочко [1], О. Гуторов [2], А. Третяк [3], Л. Наливайко [4], О.П. Канаш [5], В.О. Леонець [5] С. Булигін [6], Н. Козлов [7], Н.Палапа [7], В. Кривов [8] та ін. Однак проблема планування та прогнозування процесу розвитку земельних ресурсів залишається актуальною: динамічні зміни в економіці землекористування потребують дослідження з урахуванням реалій сьогодення. Погляди вчених на цю проблему різноманітні, але об'єднує їх лише одне – визнання необхідності зменшення сільськогосподарської освоєності і, перш за все, розораності земельного фонду. При цьому, в кількісному відношенні різні автори пропонують досить відмінне одне від одного бачення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нові принципи земельних відносин та запровадження різних форм господарювання на землі, велика різноманітність природних, економічних, соціальних умов різних регіонів України потребують розробки основ та методів територіального землеустрою агроландшафтів. Тому основним напрямом є питання удосконалення теоретико-методологічного підходу до створення екологічно збалансованих агроландшафтів.

© Домбровська О.А., 2015

Мета статті. Узагальнення опублікованих матеріалів, що характеризують механізм створення екологічно стійких агроландшафтів в Лісостеповій зоні України, і на цій основі зробити пропозиції на прикладі Харківської області щодо виведення деградованих земель зі складу ріллі, та необхідності проведення масштабних землевпорядних робіт для створення екологічно стійких і збалансованих агроландшафтів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний кризовий стан земельних ресурсів України, в тому числі її Лісостепової зони, падіння родючості ґрунтів та масштабне поширення деградаційних процесів зумовлюють потребу істотних змін у господарській діяльності людини та природокористуванні. У зв'язку з цим, надзвичайно актуальним є застосування системного підходу до оцінки сучасного еколого-економічного стану земель сільськогосподарського призначення та надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо раціонального, екологічно безпечного сільськогосподарського землекористування.

Управлінню еколого-безпечним землекористуванням передує оцінка всіх можливих пояснень причин виникнення проблем традиційного землекористування в кожній системі на рівні регіонів, а також аналіз усіх існуючих закономірностей взаємодії проблем, їх причин та наслідків. Такий підхід дозволив би попередити виникнення екологічних і соціально-економічних проблем в системі землекористування.

Для досягнення такого розуміння необхідно розподілити проблеми і побудувати причинно-наслідкові зв'язки, які будуть охоплювати певні критерії і показники. При цьому регіональні системи сталого землекористування повинні розроблятися на альтернативній основі як моделі, які б були орієнтирами при виборі оптимальних рішень на місцях з урахуванням напряму державної політики. Варіантний підхід набуває особливого сенсу в умовах різних форм господарювання, соціального розшарування, різної забезпеченості товаровиробників виробничими ресурсами, конкуренції [8, с. 33].

Такий системний розгляд слід застосовувати на відповідному рівні (державному, регіональному, локальному), при цьому, з одного боку, слід враховувати основні екологічні й соціально-економічні чинники (в тому числі вплив різноманітних економічних і соціальних чинників на земельні ресурси), а з другого – всі компоненти навколишнього середовища і ресурсів (як, наприклад, води, ліси, геологічні ресурси).

Поділ земельного фонду країни за формами власності, категоріями земель, землевласниками та землекористувачами потребує напрацювання таких показників, які б встановлювали на рівні адміністративного району, області чи України в цілому, максимальне отримання сільськогосподарської продукції з одиниці земельної площі при мінімальних витратах та забезпечували збереження і систематичне підвищення родючості ґрунтів. Використання земельно-кадастрових показників повинно забезпечити гарантоване отримання прибутку і бажання землевласників та землекористувачів в однаковій мірі обробляти як кращі так і гірші землі.

Лісостеп України – найбільша природна зона нашої держави. Вона протягнулася з південного заходу на північний схід майже на 1100 км і характеризується здебільшого рівнинами, різними кліматичними умовами та складним ґрунтовим покривом [8, с. 81].

Харківська область – одна з 25 територіальних соціально-економічних систем України обласного рангу. Область розташована в північно-східній частині України. Площа Харківської області складає 31,4 тис.км^2, що становить 5,2% від території України. За цим показником область посідає 4 місце в країні, поступаючись лише Одеській, Дніпропетровській та Чернігівській областям. Землі області простягаються з півночі на південь більш ніж на 210 км, із заходу на схід – на 225 км.

Відповідно до проведеного природно-сільськогосподарського районування України в Харківській області виділено дві провінції Лісостепова Лівобережна і Степова Лівобережна, визначено шість районів, з яких 01-03 належать лісостеповій зоні, а 04-06-й – степовій.

Структура земельного фонду області свідчить, що 78,8% території області зайнято сільськогосподарськими землями, з них 97,6% сільськогосподарськими угіддями, під лісами та іншими лісовкритими площами зайнято 13,3% території, забудовані землі займають 3,9%, болота – 1,0%, землі під пісками, ярами та іншими відкритими землями без рослинного покриву –1,1%, під водою –1,9% території області.

Із площі сільськогосподарських угідь, яка становить 2416,1 тис. га, рілля складає 79,8%, перелоги – 0,6%, багаторічні насадження – 2,0%, сіножаті – 4,9%, пасовища –12,7%. На одного жителя області припадає 1,14 га земель, в т.ч. 0,88 га сільськогосподарських угідь, з них –0,70 га ріллі.

За роки земельної реформи в структурі сільськогосподарських угідь області відбулися деякі зміни. Питома вага ріллі в площі сільськогосподарських угідь зменшилась відповідно з 81,0% у 1992 році до 79,8% у 2013 році, водночас з'явились перелоги загальною площею 11,4 тис. га. Тобто спостерігаються позитивні тенденції у зміні структури угідь, що ведуть до зменшення розораності земель області, яка все ще залишається дуже високою. Проте цей процес ще не достатньо впливає на загальний екологічний стан сільськогосподарських угідь.

Сільськогосподарське освоєння території Харківської області досягло 76,3%, розораність території – 61,1%, розораність сільськогосподарських угідь – 80,1%, лісистість–13,3%. Це середні показники, які в окремих регіонах області сягають ще більших величин. Райони, що розташовані в Лісостеповій зоні (0,1, 02, 03 земельно-оціночні райони) розорані в середньому на 58,3%, а в степовій зоні (04, 05, 06) – 66,2%.

Сучасний стан структури ландшафтів Лісостепової зони Харківської області у розрізі земельно-оціночних районів наведено в таблиці 1.

Аналізуючи дані таблиці 1, встановлено, що сільськогосподарська освоєність земель Лісостепу Харківського регіону перевищує екологічно обґрунтовані межі (для порівняння: розораність території США – 15,8%, сільськогосподарських угідь – 35,9%, розораність території Великобританії – 28,1%). Дуже мала частка кормових угідь 12,7% і лісовкритих площ 17,0%, що також не відповідає екологічним показникам у розвинутих країнах світу (кормові угіддя: Великобританія – 62,7% і, Німеччина – 30,2%).

Одним з найбільш об'єктивних показників стійкості агроландшафтів до деградації є наявність достатньої кількості елементів природної інфраструктури. Визначення екологічної стабільності території та рівня антропогенного навантаження на земельні ресурси показало, що територія Лісостепу Харківської області належить до стабільно нестійкої (0,37). У межах земельно-оціночних районів цієї зони коефіцієнти екологічної стабільності розподіляються

так: 01-Валківський – 0,34 (стабільно нестійка); 02-Харківський – 0,40 (стабільно нестійка); 03-Великобурлуцький – 0,31 (екологічно нестабільна).

Істотним досягненням науки варто визнати ствердження системного підходу як основного методологічного принципу відображення об'єктивної дійсності як системи (наприклад, реально існуючої еколого-економічної системи землекористування) і її адекватного опису у вигляді інформаційно-теоретичної або економіко-математичної моделі.

Оцінка ефективності використання землі районами області має важливе значення для управління економічними процесами на регіональному рівні. Нами були проведені розрахунки щодо визначення рівня ефективності використання ріллі у господарствах Краснокутського району Харківської області за період 2008-2013 рр.

При даному аналізі були використаний методичний підхід [9], який базуються на нормативній урожайності основних сільськогосподарських культур, а саме зернових, кукурудзи та основних технічних культур. Нормативний (обласний) рівень ефективності використання ріллі, визначений для кожної культури і в цілому по урожайності сільськогосподарських культур, прийнятий за 1. Різниця між обласним і господарським рівнями ефективності використання ріллі свідчить про можливі резерви підвищення урожайності культур за рахунок кращого використання родючості для даного рівня інтенсивності землеробства (табл. 2).

Представлені в таблиці 2 показники рівня ефективності використання ріллі у господарствах Краснокутського району Харківської області можуть бути використані як критерії оцінки рівня використання ріллі. Розрахунки свідчать про різний рівень використання орних земель у господарствах району (загальний коефіцієнт ефективності використання ріллі варіює від 0,478574 до 1,153128). За цим коефіцієнтом можна визначити місце даного господарства в межах району, а також сільськогосподарські підприємства, в яких буде формуватися фонд нераціонально використовуваних земель району.

Виявлення земель сільськогосподарського призначення, які використовуються нераціонально, слід здійснювати постійно, зробивши це органічною складовою поточного державного контролю. Важливим джерелом інформації мають стати матеріали моніторингу земель і земельного кадастру, статистичних ґрунтових обстежень та інвентаризації земельного фонду.

Станом на 31.12.2012 р. на території Харківської області площа малопродуктивних, деградованих та техногенно забруднених земель, які підлягають консервації, становить понад 6,2 тис. га, (0,2% від

Таблиця 1

Сучасний стан структури ландшафтів Лісостепової зони Харківської області у розрізі земельно-оціночних районів

Земельно-оціночні райони	Сільськогосподарська освоєність	Розораність	Лісистість	Кормові угіддя	Водні території	Коефіцієнт екологічної стабільності	Коефіцієнт антропогенного навантаження	Сумарний потенціал змиву ґрунту
01 – Валківський	0,78	0,65	0,15	0,11	0,01	0,34	3,54	27,8
02 – Харківський	0,54	0,41	0,17	0,10	0,02	0,40	3,45	28,4
03 – Великобурлуцький	0,80	0,65	0,11	0,14	0,02	0,31	3,51	21,6

Джерело: [8]

Таблиця 2

Рівень ефективності використання ріллі у господарствах Краснокутського району Харківської області

Назва господарств	Коефіцієнт ефективності використання землі з урахуванням питомої ваги у посівній площі				Загальний коефіцієнт ефективності використання ріллі
	зернові	кукурудза	цукровий буряк	соняшник	
ПСП Оазис	0,744	1,282	1,044	1,463	0,812
ВАТ Глобівська	0,489	0,747	0,778	0,798	0,568
ПА Ватал	0,826	0,885	1,164	1,044	0,837
ПСП Лан	1,149	1,429	1,161	0,780	1,153
ПСП Прогрес	0,586	1,121	1,284	0,887	0,722
ПСП Світанок	0,664	0,664	1,256	1,183	0,776
ПСП Барвінок	0,985	0,714	1,204	1,462	1,025
ПСП Явір	0,841	1,121	0,615	1,398	0,809
СВК Колонтаївський	0,491	0,824	0,891	0,918	0,571
ТОВ Каплунівське	0,524	0,717	0,919	0,835	0,600
СТОВ Козіївське	0,604	0,780	1,025	0,887	0,685
СТОВ Качалівське	0,378	0,877	0,880	0,680	0,478
СТОВ Нива	0,598	1,068	1,010	1,173	0,683
СТОВ Славутич	0,572	1,327	1,110	1,854	0,690
ДГ Пархомівське	0,453	1,495	0,940	1,554	0,564
Дос.стан. садівниц.	0,768	0,801	1,022	1,695	0,775
По області	0,626	0,123	0,124	0,127	1,000

Джерело: розроблено автором

загальної площі області), площа порушених земель, які потребують рекультивації – 1,8 тис. га (0,1%, загальної площі області), малопродуктивні угіддя, що підлягають поліпшенню, займають 4,6 тис. га (0,2% від загальної площі земель області).

Ґрунтуючись на здійсненому аналізі регіональних природно-кліматичних умов, якісної і кількісної характеристики земельних ресурсів, факторів розвитку деградаційних процесів було визначено основні напрямки та обсяги консервації орних земель в розрізі земельно-оціночних районів, що становить:

01- Валківський – загальна площа ріллі 395 500 га, площа консервації 13157 га, з них пропонується трансформація 1507, 0 га, в тому числі сіножаті 18,0 га, пасовища 997,0 га, ліс 492,0 га. На площі 11650 га пропонується реабілітація (вилучення із сільськогосподарського обороту на певний час для локалізації та припинення деградаційних процесів).

02- Харківський – загальна площа ріллі 276 600 га, площа консервації 13197 га, з них пропонується трансформація 1317,0 га, в тому числі сіножаті 160,0 га, пасовища 567,0 га, ліс 581,0 га. Реабілітація – 11880 га;

03- Великобурлуцький – загальна площа ріллі 270 700 га, площа консервації 15910 га, з них пропонується трансформація 1317,0 га, в тому числі сіножаті 251,0 га, пасовища 516,0 га, ліс 525,0 га. Реабілітація – 14593 га;

Внаслідок запропонованої оптимізації структури земельних угідь шляхом консервації площа сільськогосподарських угідь по Лісостеповій зоні Харківської області площа орних земель зменшується на 4 141 га, а площа природних кормових угідь навпаки збільшується на 2 509 га (1,29% від площі кормових угідь), лісів збільшується на 1598 га (0,63% від площі лісовкритих земель).

У цілому, сільськогосподарська освоєність і розораність Лісостепової зони Харківської області відповідно становитимуть: до оптимізації – 76,3% і 61,1%; після оптимізації – 74,0% і 58,8%.

Слід зазначити, що виведення з обробітку частини земель у сучасних соціально-економічних умовах є складним процесом. Скорочення площі ріллі у зв'язку з консервацією деградованих і малопродуктивних земель, переведення їх у інші види угідь породжують проблеми, спричинені помилками на першому етапі здійснення земельної реформи. Ці питання треба було вирішувати ще при роздержавлення і паюванні земель, вносити зміни в схеми поділу земель колективної власності щодо вартості сільськогосподарських угідь. Разом з тим, ці проблеми потребують розробки відповідного економічного механізму компенсації витрат, пов'язаних з виконанням зазначених робіт як з боку держави, так і органів місцевого самоврядування.

Висновки і пропозиції. Головною метою сталого землекористування є створення таких політичних, соціально-економічних та екологічних умов, які б забезпечували найбільш раціональне, високоефективне використання земельних ресурсів, зростання добробуту людей, поліпшення навколишнього середовища. Поєднавши проблеми економічного, соціального та екологічного факторів використання земельних ресурсів, сталий розвиток покликаний забезпечити поліпшення як якісного стану земельних ресурсів, так і добробуту людини.

Системний еколого-ландшафтний аналіз території дозволить встановити оптимальне співвідношення площ різних складових агроланшафтів, які забезпечать збереження і відтворення сприятливого навколишнього середовища. Пропозиції щодо економіко-екологічного обґрунтування оптимізації агроландшафтів можуть бути основою для обґрунтування розробки регіональних програм використання і охорони земельних ресурсів, проектних землевпорядних розробок на місцевому рівні.

Аналіз всіх факторів формування агроландшафтів дозволив сформулювати основні принципи здійснення їх оптимізації: узгодження напрямку господарського використання з потенційною продуктивністю земель, що дозволить мінімізувати перетворення природних ландшафтів; забезпечення розмаїття просторової структури агроландшафтів на основі введення нормативів співвідношення угідь, що дозволить посилити механізми їх стійкості; управління агроландшафтами, яке здійснюється на основі спостережень за змінами екологічного стану агроландшафтів шляхом впровадження комплексу організаційно-господарських, агротехнічних, меліоративних заходів а також за допомогою застосування ресурсозберігаючих та ґрунтозахисних технологій ведення землеробства.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Список літератури:

1. Кілочко В.М. Консервація і екологобезпечне використання малопродуктивних земель та їх грошова оцінка на прикладі Черкаської області / В.М. Кілочко // Землевпорядкування. - 2003. - № 1 (9). – С. 44.
2. Гуторов О.І. Еколого-економічні проблеми трансформації земель сільськогосподарського призначення в Україні / О.І. Гуторов, К.М. Бойко // Вісник ХНАУ. Серія "Економіка АПК і природокористування". – 2003. – № 6. – С. 225-226.
3. Землевпорядне проектування: еколого-ландшафтне землевпорядкування сільськогосподарських підприємств: навч. посібник для підгот. фахівців у вищих аграрних навч. закл. ІІІ-IV рівнів акредитації / А.М. Третяк, В.М. Другак, Р.А. Третяк, Л.А. Гунько. – К. : Аграрна наука, 2007. – 120 с.
4. Наливайко Л. Оцінка грунтово-екологічної стійкості Волині / Л. Наливайко // Вісник Львів. ун-ту. Сер. географ. – 1999. – Вип. 25. – С. 150–151.
5. Канаш О.П. Основні положення концепції екологічного нормування у землекористуванні / О.П. Канаш, В.О. Леонець, С.О. Осипчук, В.О. Мельник // Землевпорядна наука, виробництво і освіта XXI століття: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - К.: Інститут землеустрою УААН, 2001. – С. 139-147.
6. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів: навч.посібник / С.Ю. Булигін. – К.: Урожай, 2005. – 300 с.
7. Козлов Н.В. Современные причины деградации и агроэкологическое состояние пахотных земель Украины / Н.В. Козлов, Н.В. Палапа // Современные проблемы охраны земель.-К.: СОПС Украины НАН Украины, 1997. – 4.1. – С. 86-88.
8. Кривов В.М. Екологічно безпечне землекористування Лісостепу України. Проблеми охорони грунтів / В.М. Кривов. – 2-ге вид., допов. – К.: Урожай, 2008. – 304 с.
9. Шиян В.И. Методические походы к определению уровня эффективности использования земли / В.И. Шиян, И.М. Стативка, А.И. Гуторов // Проблемы собственности на землю, землепользования и землеустройства в услови-

ях различных форм хозяйствования на земле: Сб. науч. тр. / Харьк. гос. аграр. ун-т им В.В. Докучаева. – Харьков, 1992. – С. 26-32.
10. Про порядок консервації земель: Наказ Державного комітету України по земельним ресурсам від 17 жовтня 2002 р. № 175 // Новітне земельне законодавство України: Збірник нормативно-правових актів. – Х.: ТОВ "Одісей". – 2004.

Домбровская Е.А.
Харьковский национальный университет имени В.В. Докучаева

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ (В УСЛОВИЯХ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация
В статье обоснованы главные задачи экологической оптимизации земельного фонда. Значительное внимание уделялось вопросам анализа использования сельскохозяйственных земель Харьковской области. Сделаны предложения по выводу деградированных земель из состава пашни, и необходимости проведения масштабных землеустроительных работ для создания экологически устойчивых и сбалансированных агроландшафтов.
Ключевые слова: агроландшафты, консервация земель, экологическая оптимизация.

Dombrovska O.A.
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev

ECOLOGICAL DIRECTIONS OF THE USE OF THE LAND RESOURCES OF FOREST-STEPPE OF UKRAINE (IN THE CONDITIONS OF KHARKIV OBLAST)

Summary
The article grounds the main tasks of ecological optimization of the land fund. Considerable attention is paid to the questions of analysis of the use of agricultural lands based on the example of Lozova and Krasnokutsk districts of Kharkiv Oblast. The author makes suggestions in relation to the lead-out of the degraded lands from composition of plough-land, and necessity of carrying of scale land surveying works, for creation of ecologically stable and balanced cultivated land.
Keywords: cultivated lands, land conservation, ecological optimization.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.42)+323.15 «1917-1953»

ВИТОКИ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН НА ПІВДНІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Шпак Д.О.
Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв

У статті розкрито причини виникнення опозиційного руху етнічних меншин радянському режимові на Півдні Української РСР в період з 1917 року до кінця правління Голови Ради Міністрів СРСР Йосипа Сталіна.
Ключові слова: опозиційний рух, етнічна меншина, національні відносини, національна політика Комуністичної партії Радянського союзу, більшовизм, репресії, депортації, Українська радянська соціалістична республіка.

Постановка проблеми. Немає жодних сумнівів що і на сучасному етапі розвитку історичної науки проблема опозиційного руху в УРСР залишається вкрай актуальною, адже відкриття доступу до спецсховищ та архівів колишній радянських спецслужб і, як наслідок, отримання науковцями можливості для використання раніше недоступних документів, дає змогу об'єктивно відтворити повну картину історії України, у тому числі й таку неоднозначну її сторінку, як опозиційний рух другої половини 1950-х – середини 1980-х рр. минулого століття. Це в свою чергу вимагає неупередженого вивчення та правдивого висвітлення, об'єктивного наукового підходу до конкретних фактів і тенденцій у розвитку феномену. Значний розвиток останнім часом отримали і регіональні дослідження із зазначеної проблематики. Для реконструкції загальної картини опозиційного руху у південному регіоні, який являє собою складний регіон в етнополітичному відношенні, важливим є висвітлення витоків формування руху етнічних меншин, який був нерозривно пов'язаний із загальноукраїнським, і який не можна розглядати поза контекстом останнього. Безсумнівно, рух етнічних меншин України радянської доби другої половини 1950-х – середини 80-х рр. ХХ ст. був складовою частиною нонконформістського руху в Українській РСР, хоча мав власну специфіку, розмах та прояви спротиву, що були пов'язані саме з національними та релігійними особливостями керівних ідей, порушених національних прав тощо, що і вилилися у кінцевому підсумку у розгортання загальноукраїнського та всесоюзного правозахисного руху, а також у нонконформістський рух на релігійній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам історії опозиційного руху в УРСР присвятили окремі наукові праці А. Русначенко [1], Б. Захаров [2], Ю. Данилюк, О. Бажан [3], Г. Гончарук, О. Нагайцев [4], М. Брегеда [5] та ін. Особливої уваги заслуговують наукові статті, в яких подано ґрунтовний аналіз демографічної, професійної, національної і територіальної структури руху опору, видатних вітчизняних науковців таких як Ю. Котляр [6], О. Бажан [7], І. Кривдіна [8], В. Дмитрук [9] та ін.

Мета статті. Спираючись на праці попередників та архівні матеріали, висвітлити причини виникнення опозиційного руху етнічних меншин (євреїв, кримських татар, німців) на Півдні Української РСР в період з 1917 року до кінця правління Голови Ради Міністрів СРСР Йосипа Сталіна, у взаємозв'язку із українським правозахисним рухом, а також подати його специфіку в залежності від етнічної приналежності активістів.

Виклад основного матеріалу. Ставлення до етнічних меншин Півдня України почало формуватися в часи Української національно-демократичної революції та періоду становлення Радянського Союзу. Більшовицьке тлумачення декларованого права на самовизначення націй [10, с. 221] означало реалізацію державницьких інтересів і перетворювалося на засіб боротьби проти будь-яких самостійницьких тенденцій. У листопаді 1917 р. нова влада ще відчувала себе зобов'язаною дотримуватися пропагандистських гасел. 15 листопада 1917 р. за підписом В. Леніна і Й. Сталіна було опубліковано «Декларацію прав народів Росії» [11, с. 39-41], де проголошувалася політика радянського уряду Росії щодо різних народів і національних груп: рівність і суверенність народів, право на самовизначення аж до відокремлення в самостійні держави, знищення будь-яких національних та національно-релігійних привілеїв, вільний розвиток національних меншостей та етнографічних груп. Слід зазначити, що документ складався із загальних положень і виразів, не визначав порядку використання і здійснення на практиці проголошеного права на самовизначення, не встановлював жодних політичних і правових передумов, за яким це право могло б бути реалізованим, тобто набирало обов'язкового характеру для російської державної влади. Не йшлося в «Декларації прав народів Росії» й про те, які саме ознаки є необхідними для того, щоб ту чи іншу суспільно-територіальну одиницю на території держави можна визнати за окремий «народ», а отже й за суб'єкт права на самовизначення. Як засвідчувала подальша практика більшовицької диктатури, брак цієї деталізації був широко використаний для того, щоб надати засадам «Декларації» у кожному конкретному випадку такого трактування, яке найбільше відповідало вимогам уряду в той чи інший період існування.

Одним із ключових питань за більшовицької влади стало єврейське питання. Широко поширювалися чутки про єврейське походження всіх комісарів і чекістів. Чимало євреїв були активними членами неєврейських партій і навіть входили до їхнього керівництва, зокрема, більшовицьких організацій, або співчували їм. Хоча, за визнанням історика О. Субтельного, більшість євреїв в дійсності залишалися аполітичними. М. Покровський відзначав, що за даними різних з'їздів, євреї складають від 1/4 до 1/3 організаційної верстви всіх революційних партій. Чимало євреїв було й у протилежному таборі. Всеукраїнський з'їзд рабинів, що відбувся в травні 1918 р. в Одесі, наклав херем (проклін) на радянську республіку [12].

Не обійшлося за більшовицької влади і без єврейських погромів. Після більшовицького перевороту, який призвів до повного розладу фронту, коли величезна маса солдат стихійно посунула через Україну додому у великоросійські губернії, відвернути погроми вже було надзвичайно важко. Саме неорганізоване військо, загітоване більшови-

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

© Шпак Д.О., 2015

ками, розпочало нові погроми, які потім вилилися в страшну вакханалію [13, с. 73]. «Велика більшість війська розходиться окремими бандами, відкрито ворожими: великих труднощів коштує припинити систематичне руйнування, в яке обертається цей відхід» [14, с. 45]. Так, у Сімферополі загін матросів-більшовиків учинив різанину місцевої інтелігенції і буржуазії. Під час цього варварського акту постраждали головним чином євреї [15].

Не менш складним на Півдні України було питання з кримськими татарами. Прагнення татар до створення власної держави на Кримському півострові викликало в цілому негативну реакцію з боку інших народів краю. 26 листопада (9 грудня) 1917 р. почав роботу кримськотатарський Курултай (з'їзд), який сформував 13 (26) грудня національний уряд – Директорію, а також проголосив створення Кримської Демократичної (Народної) Республіки і затвердив її конституцію – «Кримськотатарські Основні закони» [16, с. 24-27].

Ще більше ускладнив ситуацію «червоний терор». Одна з перших хвиль терору прокотилася по кримській землі наприкінці січня 1918 р., відразу після того, як у результаті збройних зіткнень з кримськотатарськими ескадронцями та білими офіцерами – більшовики в союзі з лівими есерами встановили контроль над більшою частиною Криму [17, с. 441]. «Червоний терор» проводився в містах і селах. Спочатку селянам наказали здати всі недоїмки за декілька років, починаючи з дореволюційних часів. Оскільки борги колишній владі через обставини воєнного часу були величезними, а грошей, щоб негайно сплатити їх, у сільського населення не було, по Криму прокотилися репресії. І хоча пізніше більшовики визнали, що цей крок був помилковим, проте він остаточно відштовхнув від радянської влади основну частину селянства Криму, певну частину якого складали татари [18, с. 26]. Міжнаціональні відносини на півострові залишалися складними. Сутички продовжувалися в різних куточках Криму. Особливо серйозне становище було в гірських районах, де більшість населення складали кримські татари.

Етнонаціональна політика більшовиків у своїй основі спиралася на три головних принципи: 1) максимальне збереження регіонів колишньої царської Росії; 2) сувору централізацію органів управління народним господарством, суспільно-політичним життям, культурою, наукою; 3) поступове обмеження, а в перспективі й позбавлення прав, національних привілеїв народів окраїн. У їх основу було покладено зміцнення влади більшовицької партії.

Більшовицька партія після приходу до влади, займаючи з національного питання найрадикальніші позиції серед тогочасних політичних організацій, декларувала самовизначення націй аж до відокремлення, але після здобуття повної влади становище етнічних меншин стало ще більш складним. Невирішеність національного питання, що було закладено ще в добу Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр., проявляла себе в критичні періоди історії та знайшла своє вираження в опозиційному русі національних меншин Півдня України.

Одним із напрямків боротьби представників етнічних меншин був так званий рух за свободу еміграції, так званий рух «відмовників». Назва «відмовники» походить від відмови на прохання дозволу на виїзд з СРСР. Однією з основних таких течій був рух німців за виїзд до ФРН. Його ще можна охарактеризувати як рух репресованого народу за повернення до рідних місць, адже 28 серпня 1941 р. вийшов Указ Президії ВР СРСР про депортацію німців до Середньої Азії та Сибіру. В основному це стосувалося німців Поволжя, але з 1944 р. це торкнулось і німців з визволених територій, зокрема українських – тут німці компактно проживали в Одеській та Миколаївській областях. Усіх німців заганяли до трудармії, де вони були фактично як військовополонені. Після війни їх розселили по спецпоселеннях, як і інші репресовані народи (кримських татар, месхів, чеченців) [19, с. 52].

Кілька десятиліть після війни прихована державна дискримінація німців доповнювалась вкрай негативним настроєм щодо них серед радянського населення. Поки була свіжою пам'ять про «Велику Вітчизняну війну», німців за етнічною ознакою ототожнювали з «німецько-фашистськими загарбниками». Тому першою причиною німецького еміграційного руху можна вважати дискримінацію і вороже середовище. Були й інші причини – культурні та соціально-економічні. З 1974 р. уряд ФРН підтримав радянських німців у їх бажанні повернутися на Батьківщину, що значно посприяло їх боротьбі за виїзд. Хоча, у більшості випадків, німцям давали дозвіл на виїзд, багатьом усе ж було відмовлено під різними приводами. Проти німців-відмовників, які продовжували боротися за право на виїзд, застосовувались як судові, так і позасудові репресії [20, с. 143-149].

Одним з найпотужніших опозиційних рухів в УРСР був рух кримських татар за повернення до Криму. 18 травня 1944 р. цілий народ – кримські татари – був звинувачений у зраді Батьківщини й депортований з Криму. Спецпоселення кримських татар були в Узбекистані, Туркменії, Казахстані, Киргизії, на Уралі й Північному Кавказі. Найбільшою кількість кримських татар була в Узбекистані. Саме звідси почався рух кримських татар за повернення на Батьківщину. Його ініціаторами були кримськотатарські комуністи, ветерани війни й праці, які після засудження культу особистості Й. Сталіна намагались привернути увагу влади до одного з його злодіянь – депортації кримських татар – і відновити історичну справедливість. Єдиною формою їхньої боротьби були петиції, які писалися в дусі тогочасного офіціозу з підтримкою нового курсу партії, засудженням Й. Сталіна і його наклепів на кримськотатарський народ [21]. При цьому активісти руху агітували народ за повернення до Криму, збирали підписи, закликали звертатися до владних структур. У селах, районах і містах виникали ініціативні групи [22]. На початок 60-х рр. XX ст. петиції підписало більше 100 тисяч чоловік [23]. Це свідчило про те, що рух кримських татар став всенародним. Проте влада залишалась глухою до прохань цілого народу.

Незадоволення представників національних меншин на Півдні України було викликано економічними та політичними факторами, що виливались у різні форми протестів – страйки та стихійні мітинги. Вони ставили під сумнів не тільки ефективність економічної політики Радянського Союзу, а й «непорушну дружбу» між представниками різних національностей тодішнього СРСР.

23 січня 1953 р. до Москви в Промисловий комітет ЦК КПРС з Миколаєва було направлено доповідну записку щодо факту масового невиходу на роботу мобілізованих робітників Будтресту № 44. В ній писалося, що згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР від 13 вересня 1952 р. військкоматами ряду областей і республік було мобілізовано і направлено в Будтрест № 44, до Миколаєва 600 робітників з Узбецької, Таджицької, Туркменської і Казахської РСР [24]. Представники східних республік

не володіли ні українською, ні російською мовами. Їх умови життя та рівень заробітної плати був незадовільним. Усе це призвело до акцій протесту з боку мобілізованих працівників тресту та конфліктів з місцевим населенням, що вилилися в масовий невихід на роботу працівників з Узбецької та Туркменської РСР. 11 січня 1953 р. на роботу не вийшло 40 осіб, 12 січня – 53, а 13 січня – 28. Протестуючі обґрунтовували свій вчинок відсутністю грошей на харчування, невиплатою належних 300 карбованців на покупку зимового одягу, взуття та білизни. Після виплати відповідної грошової компенсації невдоволені повернулися на робочі місця [25].

Подібний стихійний мітинг представників різних етносів відбувся 4 жовтня 1963 р. на Миколаївському оборонному заводі № 46 в ході якого звучала критика економічної та національної політики КПРС.

Проблеми національних меншин, що були актуальними для українських опозиційних сил, знайшли своє відображення в ряді документів Української Гельсінської групи: вісімнадцятий меморандум «Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію» та «Нові репресії і новий етап правозахисного руху в СРСР». Питання дискримінації євреїв порушувалося у «Зверненні до Бєлградської Наради 35-ти держав щодо перевірки виконання Гельсінських угод» [26, с. 184-185].

У меморандумі «Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію» зазначалось, що євреї, які висловлюються за виїзд на свою історичну Батьківщину, змушені пережити ряд неприємностей. Вони висловлюють своє обурення з приводу того, що уряд перетворює на шлях тяжких випробувань природний потяг євреїв до вітчизни своїх предків, тим паче, що Радянський Союз поставив свій підпис під двома міжнародними документами: Загальною Декларацією Прав Людини та Заключним Актом Гельсінських Угод, які й проголошують право громадянина на еміграцію незалежно від національності [27, с. 129].

У документі «Нові репресії і новий етап правозахисного руху в СРСР» порушено проблему права на еміграцію не лише євреїв, а й представників інших національностей, які населяли територію СРСР: кримських татар і німців. Правозахисники зазначають, що не Група Сприяння виконанню Гельсінських Угод породила рух радянських німців за еміграцію. Кілька мільйонів німців, які раніше проживали на території країни і були насильно репатрійовані за її межі, не тому можуть змиритися з тим, що їх виселили з національної території, позбавили національної культури та піддали насильницькій асиміляції. У подібній ситуації опинилися і мільйон кримських татар. Ці народи, на думку авторів документа, ніколи не примиряться з приниженням їх національної гідності та будуть домагатися повернення на землі своїх пращурів.

Висновки. Отже, як бачимо ставлення до етнічних меншин Півдня України почало формуватися в часи Української національно-демократичної революції та періоду становлення Радянського Союзу. Опозиційний рух етнічних меншин в результаті розвитку прийшов до осудження тоталітарної системи та усвідомлення першорядних завдань визвольного руху, еволюціонувавши, таким чином, від правових, загальнодемократичних завдань до навіть політичних. Серед них одним із першочергових було вирішення правового питання становища етнічних меншин.

Таким чином, ідеї дисидентів сприяли поширенню демократичних засад на території Півдня УРСР. Не беручи до уваги різноманітність течій опозиційних рухів, усі їх ідеї зводилися до вимагання змінити політику центру, надати спочатку широких прав та свобод українцям, а потім вже і дозволити Україні шляхом декларованого конституцією права вийти з СРСР шляхом референдуму. Повага до інших націй та захист прав національних меншин забезпечило солідарність представників різних націй в українському опозиційному русі – євреїв, кримських татар, німців. Тобто, опозиційний рух закладав основи демократизму, лібералізму та вирішення етнічних проблем.

Список літератури:

1. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х рр. / А. Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 519 с.
2. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987 роки) / Б. Захаров. – Харків : Фоліо, 2003. – 154 с.
3. Бажан О. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-х рр. / О. Бажан, Ю. Данилюк. – К. : Ін-т історії України НАН, 2000. – 332 с.
4. Гончарук Г. Украина: предрассветные сражения: Сопротивление власти в советских документах 1975-1991 годов / Г. И. Гончарук, А. Е. Нагайцев, Е. А. Шановская. – Одесса: Астропринт, 2011. – 312 с.
5. Брегеда М. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр. / М. Брегеда. – Миколаїв: Іліон, 2010. – 187 с.
6. Котляр Ю. Боротьба за українську національну ідею на Миколаївщині в 50-х – 80-х рр. XX ст. / Ю. Котляр // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ імені П. Могили, 2008. – Т. 83. – Вип. 70. Історичні науки. – С. 154–159.
7. Бажан О. Політичні репресії на півдні України в часи «хрущовської відлиги» / О. Бажан // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-західного Причорномор'я. – Одеса : Видавничий дім «Паллада», 2009. – Випуск 3. – С. 181–191.
8. Кривдіна І. З історії правозахисного руху в Україні / І. Кривдіна // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 2001. – Випуск 10. – С. 11–13.
9. Дмитрук В. Незгодні: події 1968 р. в Чехословаччині крізь призму архівно-слідчих справ КДБ УРСР / В. Дмитрук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – Випуск 34. – С. 289–312.
10. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський. – Мюнхен : Український вільний університет, 1990. – 624 с.
11. Декларация прав народов России 2 (15) ноября 1917 г. // Декреты Советской власти. – Т. I. – М. : Госполитиздат, 1957. – С. 39–41.
12. Політична історія України XX століття / за ред. А. І. Кудряченко. – К. : МАУП, 2006. – 696 с.
13. Рафес М. Два года революции на Украине. Раскол «Бунда» / Моисей Рафес. – М. : Государственное издательство, 1920. – 168 с.

14. Киевская мысль. – 1918. – 24 января.
15. Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917-1920 / С. Гольдеман. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1967. – 138 с.
16. Зарубин А. Г. Крымско-татарское национальное движение в 1917-1921 гг. [Документы] / А. Г. Зарубин // Вопросы развития Крыма (Научно-практический дискуссионно-аналитический сборник). – Симферополь: Центр регионального развития, 1996. – № 3. – С. 1–89.
17. Бикова Т. Масовий терор у період утвердження радянської влади в Криму (1918-1921 рр.) / Тетяна Бикова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2001. – № 2. – С. 437–465.
18. Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму 1917-1920 гг. / М. Ф. Бунегин. – Симферополь : Крымгиз, 1927. – 336 с.
19. Zajcev Ju. Ukraiński ruch opozycyjny zeŝćdziesiątych lat / Jurij Dmytro Zajcev // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Krakyw : Szvajpolt Fioli, 1993. – T. 1-2. – S. 225–237.
20. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период / Людмила Алексеева. – М. : ЗАО РИЦ «Зацепа», 2001. – 384 с.
21. Шпак Д. О. Участь світової громадськості та міжнародних організацій у розв'язанні кримсько-татарської проблеми в УРСР другої половини 60-х – 80-х років ХХ століття / Денис Олександрович Шпак // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Т. 120. Випуск 107. Історія. – С. 34–40.
22. Шпак Д. О. Кримськотатарський національний рух на Півдні України: особливості розвитку, методи боротьби, взаємозв'язок з українським опозиційним рухом / Денис Олександрович Шпак // Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. – К. : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Випуск 14. – С. 108–115.
23. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.П. 7. – Оп. 8. – Спр. 496. – Арк. 103.
24. ДАМО. – Ф.П. 7. – Оп. 8. – Спр. 496. – Арк. 2.
25. ДАМО. – Ф.П. 7. – Оп. 8. – Спр. 496. – Арк. 4.
26. Звернення до Бєлградської Наради 35-ти держав з перевірки виконання Гельсінських угод // Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – К. : Софія, 1994. – С. 184–185.
27. Меморандум № 18 «Про дискримінацію українців у сфері права на еміграцію» // Український правозахисний рух. Документи і матеріали Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод на Україні. – Торонто-Балтимор, 1978. – С. 129.

Шпак Д.А.
Николаевский филиал Киевского национального университета культуры и искусств

ИСТОКИ ОППОЗИЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ СОВЕТСКОМУ РЕЖИМУ ЭТНИЧЕСКИХ МЕНЬШИН НА ЮГЕ УКРАИНСКОЙ ССР

Аннотация
В статье раскрыты причины возникновения оппозиционного движения этнических меньшинств советскому режиму на юге Украинской ССР в период с 1917 года до конца правления Председателя Совета Министров СССР Иосифа Сталина.
Ключевые слова: оппозиционное движение, этническая меньшинство, национальные отношения, национальная политика Коммунистической партии Советского Союза, большевизм, репрессии, депортации, Украинская советская социалистическая республика.

Shpak D.O.
Mykolaiv branch of Kyiv National University of Culture and Arts

THE ROOT CAUSES OF THE OPPOSITION MOVEMENTS OF ETHNIC MINORITIES TO THE SOVIET REGIME IN THE SOUTH OF THE UKRAINIAN SSR

Summary
The article reveals the causes of the opposition movement of ethnic minorities to the Soviet regime in the South of the Ukrainian SSR, which emerged during the period from 1917 to the end of the rule of the Deputy Premier of the Soviet Union Joseph Stalin.
Keywords: opposition movement, ethnic minorities, ethnic relations, national policy of the Communist Party of the Soviet Union, Bolshevism, repression, deportation, Ukrainian Soviet Socialist Republic.

УДК 94:323.112

НАЦІОНАЛЬНА ЗЛАГОДА ТА ПРИМИРЕННЯ: ТЕОРІЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Щербина Н.Ф., Махінла Ю.Б.
Одеський національний економічний університет

В статті автори розглядають теоретичні підходи та найвагоміші прецеденти політики національної злагоди і примирення, що мали місце у країнах Європи та світу впродовж новітнього часу. Висвітлюються такі питання, як місце та роль загальнонаціонального діалогу в процесі досягнення широкого компромісу у найважливіших питаннях життєдіяльності суспільства. Особлива увага приділяється політичним лідерам, що очолювали процеси національного порозуміння, особиста воля яких іноді ставала вирішальним фактором у досягненні позитивного результату. Простежуються ключові форми і методи взаємодії владних структур та опозиційних політичних сил у ході здійснення політики національного примирення.

Ключові слова: національна злагода, національне примирення, політичні лідери, круглий стіл, переговорний процес, стратегічний компроміс, загальнонаціональний діалог, мирна трансформація.

Постановка проблеми. Безпрецедентні у найновішій українській історії події, драматичні й навіть трагічні за своїм характером, змушують мислячу частину суспільства, духовну, інтелектуальну еліту, наукові кола до пошуку виходу із ситуації, що склалася. Вкрай актуальним видається звернення до гуманістичного досвіду, накопиченого європейською та світовою цивілізацією, що постав альтернативою агресії, розпалюванню ненависті і ворожнечі, застосуванню примусу і насилля.

Формулювання цілей статті. З'ясування теоретичних основ процесу національного примирення та аналіз найбільш значимих прецедентів практичного втілення механізмів національної злагоди у країнах Європи та світу у новітній період становлять мету нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти даної проблематики висвітлені в історичних, політологічних дослідженнях, в аналітичних матеріалах засобів масової інформації, в публіцистичних працях. Зокрема, слід відзначити наукові й науково-популярні роботи Ю. Шаповала, М. Писарчука, Н. Мачарашвілі, І. Філатової, А. Давидсона, Д. Томильцевої, А. Шапіро, М. Павлової-Сильванської, Н. Бухаріна, С. Кувалдіна, А. Макаркіна, Я. Хмелевської, Г. Волкової, А. Дементьєвої, А. Красикова, В. Заболотного.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Насильство часто приносить негайні наслідки. Народи нерідко здобували незалежність у борні. Та попри всі тимчасові перемоги, насильство ніколи не приносить постійного миру. Воно не вирішує жодних соціальних проблем, воно просто створює нові й значно заплутаніші проблеми. ...Через віки лунає голос, мовлячи до кожного потенційного Петра: «Сховай свого меча». Історія рясніє прикладами занепаду і краху держав, які не схотіли підкоритися цьому наказові», – писав М.Л. Кінг [1, с. 115-116]. Історичний досвід новітнього часу засвідчив, що причини суспільних конфліктів загалом з'ясовані – це протиріччя довкола потреб та інтересів різних спільнот, які можуть доводитися радикальними ідеологами до крайньої межі й призводити врешті до розколу суспільства, до серйозної трансформації масової свідомості. В таких умовах масштабний конфлікт стає майже неминучим. Ефективний політичний вихід з нього – в добре підготовлених й організованих переговорах, що дозволяють або сумістити конфліктуючі потреби та інтереси, або знайти більш широкі потреби та інтереси, реалізація яких задовольнила б конфліктуючі сторони на більш високому рівні. Більш складним варіантом виходу з кризи видається організація продуманої системи соціально-політичних акцій, що дозволяють або зовсім вийти з конфлікту одній із сторін, або знайти той рівень компромісу, який дозволяє «зберегти обличчя» (у вигляді основних потреб та інтересів), але не допускає взаємного винищення. В практиці XX століття ці питання об'єднані в історико-політологічну проблематику національного примирення й національної злагоди.

Національне примирення – це комплексний соціально-політичний та політико-психологічний процес, що включає широкий набір різноманітних, передовсім соціально-політичних заходів, що мають на меті припинення внутрішньонаціонального, внутрішньодержавного чи регіонального конфлікту, умиротворення тієї чи іншої території, досягнення згоди між конфліктуючими сторонами, насамперед припинення бойових дій і збройних акцій протиборчих сил, встановлення національного миру та злагоди.

Слід зазначити, що на 41-й сесії Генеральної асамблеї ООН у 1988 р. політика національного примирення була офіційно визнана базовою моделлю врегулювання внутрішньонаціональних і регіональних конфліктів.

У політико-психологічному відношенні найбільш значимими є три аспекти процесу національного примирення. По-перше, в стратегічному відношенні це один з найбільш очевидних шляхів матеріалізації ідей неконфронтаційного політичного мислення. По-друге, в реалістичному плані, це найбільш конструктивний засіб розблокування цілого ряду хронічних внутрішніх національних, а також міжнаціональних й навіть регіональних конфліктів й, в цілому, зниження глобального протистояння у світі. По-третє, національне примирення – одна з найбільш продуктивних можливостей розвитку соціальних процесів в тих країнах, де розпочаті тими чи іншими силами перетворення (до яких можна віднести будь-яку революцію, комплекс реформ, тощо) зіштовхнулись з нездоланними відразу труднощами.

Національна злагода – широке узагальнююче поняття, у загальноприйнятому вжитку визначає, передовсім, політико-психологічні результати та наслідки ефективної й конструктивної загальнонаціональної внутрішньої політики (політики національної злагоди) – стан гармонійних взаємовідносин і успішної взаємодії різних національно-етнічних, соціальних, політичних та інших сил зазвичай в межах одного державного утворення; єдність всієї нації або різних груп, що складають населення багатонаціональної держави, стосовно певного, життєво важливого питання: результат успішного розвитку процесів, що передбачаються політикою національного примирення.

Національна злагода як довготривалий стан і основа розвитку спільноти базується на адекват-

© Щербина Н.Ф., Махінла Ю.Б., 2015

ній саме для даної спільноти, зрозумілій і такій, що влаштовує всіх її членів, політиці. Зазвичай вона включає в себе постійний пошук і досягнення взаємоприйнятних компромісів в питаннях цілеспрямованого й збалансованого розвитку держави, яке задовольняло б стратегічні й, в певних межах, тактичні інтереси всіх існуючих в межах цього суспільства груп. Така політика також передбачає наявність спеціальних механізмів переговорного характеру (зазвичай вбудованих в механізми здійснення влади), що забезпечують мирне врегулювання існуючих конфліктів і суперечностей на демократичній основі.

Національна злагода як стан порозуміння та єдності з якогось одного питання функціонування держави зазвичай являє собою реакцію масової свідомості та переважної більшості соціально-політичних сил країни на такі політичні рішення чи дії, які задовольняють більшість сформованих в спільноті інтересів та уявлень про можливості вирішення даного спектру проблем. Прикладом досягнення національної згоди можна вважати укладений в 1989 р. провідними політичними силами Тунісу Національний пакт заради примирення і злагоди, в розробці якого брали участь також і фахівці-психологи. Зміст цього політико-правового документу зводився до угоди відносно перспективних напрямків розвитку держави, суспільства після того, як був відсторонений від влади попередній президент Х. Бургіба. Даний підхід отримав схвалення як з боку еліт, так і з боку широких верств населення.

Засобами підготовки і досягнення національної згоди в таких ситуаціях зазвичай є «круглі столи» за участі максимально широкого кола політичних партій та рухів, що представляють переважну більшість членів суспільства. Характерним прикладом може слугувати Круглий стіл комуністів ПОРП і опозиційних щодо неї сил, що відбувався в 1989 р. у Польщі. Він привів до вагомих результатів, було досягнуто згоди стосовно переходу до нових форм соціально-економічного і політичного устрою країни [2, с. 71].

Круглий Стіл (польською Okrągły Stoł) – це фактично переговори між офіційною владою Польської Народної Республіки та опозиційним профспілковим об'єднанням «Солідарність». Ці історичні перемовини проходили у Варшаві 6 лютого – 5 квітня 1989 р. й завершилися угодами щодо легалізації «Солідарності» та політичної реформи. Домовленості Круглого столу в кінцевому рахунку призвели до глибоких політичних і економічних змін в країні, демонтажу однопартійного режиму ПОРП, переходу Польщі до демократії та ринкової економіки, виникненню Третьої Речі Посполитої.

У ході дискусій обговорювалися три блоки питань: політична реформа, соціально-економічна політика, профспілковий плюралізм. Найбільш гострі суперечки викликали такі проблеми, як форми діяльності незалежних профспілок, процедура багатопартійних виборів, допуск опозиції до ЗМІ, структура майбутнього парламенту, повноваження нового глави держави, підвищення заробітної плати та індексація доходів населення.

Незважаючи на негативне ставлення радикальних сил, в цілому Круглий стіл 1989 р. уможливив у новітній Польщі адекватний політичний компроміс, що дозволив без насилля перейти до нового суспільного ладу [3, с. 47].

У даному контексті слід наголосити й на подібних технологіях пошуку виходу з політичної кризи в Угорщині. Угорські круглі столи (Kerekasztal-targyalasok) – це низка впорядкованих перемовин між правлячою УСРП, діючою владою та опозиційним УДФ в Угорській Народній Республіці, проведених влітку і восени 1989 р. Діалог сторін відбувався за вже відпрацьованою польською моделлю. Результатом напружених дебатів стала угода щодо проведення вільних багатопартійних виборів до парламенту, що мало своїм наслідком зміну державно-політичного ладу в країні.

Продуктивними є й механізми прямої демократії, до яких можна віднести спеціальні процедури загальнонаціональних референдумів з тих чи інших життєво важливих питань, загальнонаціональні плебісцити у вигляді опитувань населення, існуючі в ряді країн традиції «загальнонародного обговорення» тих чи інших життєво важливих проблем чи документів конституційного, політико-правового характеру.

Національна злагода як наслідок розвитку процесів національного примирення являє собою, передовсім, психологічну демілітаризацію масової свідомості, згоду всіх основних груп і прошарків суспільства відносно необхідності вирішення існуючих спірних питань мирним шляхом і готовності до швидкого припинення збройних конфліктів. Така національна згода є платформою для встановлення загальнонаціонального миру і виражає собою широкий попередній консенсус поглядів, позицій і точок зору, що виключає лише завідомо «непримиренні» напрями. Визначний мислитель і гуманіст ХХ століття М. Ганді вважав, що боротьба має завершуватися не знищенням супротивника, а синтезом, що долає висхідні, крайні позиції кожної з сторін. Він запропонував магістральний шлях неруйнівного, творчого розв'язання конфліктів як всередині країни, так і в міжнародних відносинах. Стратегія і тактика «сатьяграхі» Ганді була спрямована не на винищення опонента, а на ліквідацію самої конфліктної ситуації, трагічної невирішеності суперечностей між ворогуючими сторонами [4, с. 25].

Подібний підхід до національної згоди сприяв досягненню позитивного результату в ході серії неформальних зустрічей представників основних кхмерських сторін – внутрішньополітичних сил Кампучії (Камбоджі), що встали, при всіх багаточисельних розбіжностях і суперечностях у своїх поглядах, на шлях політики національного примирення, однак виключивши з числа можливих партнерів представників найбільш екстремістського угруповання Пол Пота – Йєнг Сарі, відповідального за допущений в період свого правління геноцид в країні.

Національна злагода в контексті політики національного примирення пов'язана як з початковими етапами цієї політики – згодою відносно необхідності досягнення примирення, так і з етапами її здійснення. Національна злагода є необхідним фоном розвитку і поглиблення процесів примирення. Тим більше вона пов'язана з кінцевими результатами такої політики – згодою відносно форм і перспектив мирного, безконфліктного функціонування держави. В стратегічному плані, весь процес національного примирення постає як процес розробки та поетапного втілення в життя політичної психології національної злагоди.

В цьому відношенні слід мати на увазі, що окрім так званих «нульових варіантів» національної злагоди, в яких процес досягнення згоди розвивається «з нуля», з моменту повної розбіжності інтересів в загальнонаціональному масштабі й початкових етапів національного примирення, можливим є й інший, більш продуктивний, превентивний варіант. Так, превентивна стратегічна національна згода в Уругваї в 1989 р. була встановлена у зв'язку з серйозною проблемою, але з цілком конкретного питання. В результаті закликів і відповідних політичних дій ново-

го президента Х.М. Сангінетті, демократично обраного після довготривалої низки військових диктатур, до національного примирення і забуття негативного минулого, в ході загальнонаціонального референдуму країні потрібно було вирішити питання про те, чи амністувати тих осіб, які були задіяні в здійсненні репресій в період диктатури. Суспільство знаходилося на межі розколу, який міг призвести до непередбачуваних наслідків. Заклики до національної злагоди заради майбутнього країни, збереження єдності та консолідації всіх сил для конструктивного, творчого розвитку мали дієвий ефект: в ході референдуму перемогла стримана, примиренська лінія.

Заслуговує на увагу й історичний досвід мирної трансформації расистського режиму в Південній Африці [5]. В результаті загальних виборів 1994 р. до влади в ПАР прийшов Африканський національний конгрес, партія, заснована ще в 1912 р., що представляла інтереси чорношкірого населення Південної Африки. Президентом ПАР став лідер АНК Нельсон Мандела. Було сформовано коаліційний уряд національної єдності, розпочата реалізація програми реконструкції та розвитку, покликаної розв'язати проблеми, що накопичилися в ПАР за період апартеїду. В 1995 р. була прийнята нова конституція ПАР. Урядом була створена Комісія правди і примирення (Truth and Reconciliation Commission), завданням якої стало висвітлення злочинів апартеїду, покарання винуватих та компенсації потерпілим. Багато свідків, що виступили перед комісією і добровільно розповіли про свою участь в злочинах апартеїду, були амністовані.

Комісія з відновлення правди і примирення стала одним з найпереконливіших прикладів проведення політики національної злагоди. Комісія розпочала свою роботу на початку 1996 р. під керівництвом архієпископа Д. Туту. Це була одна з найважливіших спеціальних комісій, створених урядом національної єдності, завданням якої було розслідування злочинів, скоєних під час багаторічного правління Національної партії. Передбачалось, що комісія стане своєрідним форумом, який буде сприяти подоланню розбіжностей в південноафриканському суспільстві з приводу складного історичного минулого країни. Після більш ніж двох років слухань, в жовтні 1998 р., комісія оприлюднила остаточний п'ятитомний звіт. Комісія встановила, що Національна партія та її керівництво, відповідно як і її супротивники, винуваті у масових порушеннях прав людини.

Визначну роль в процесі національного діалогу відіграв архієпископ Десмонд Туту, що був головою Комісії правди і примирення (працювала в ПАР в 1995-1998 рр.). Ця непересічна інституція слугувала встановленню правди про злочини апартеїду, відновленню мирних відносин всередині країни та наданню амністії тим, хто щиро розкаявся. Сама концепція Комісії правди і примирення складає альтернативу концепції Нюрнберського процесу в історичній практиці відновлювального правосуддя.

Класичним прикладом політики національного примирення став мирний демонтаж франкізму (в радянській і російській історіографії частіше використовується термін в однині – «пакт Монклоа») [6]. Однак слід враховувати те, що між урядом А. Суареса, провідними політичними партіями та профспілками були досягнуті й підписані декілька угод (пактів), найважливіші з яких – пакт щодо подолання економічної кризи шляхом прийняття стабілізаційних заходів, а також пакт про законодавчі й політичні дії на етапі переходу до демократії. В силу цього більш обґрунтованим є використання терміну у множині – «пакти Монклоа» від жовтня 1977 р., що відповідає й іспанській історіографічній традиції – «Pactos de la Moncloa» [7].

Друга половина 1977 й весь 1978 р. проходили під знаком розробки демократичної конституції країни. Одночасно з цим центральним завданням перехідного періоду були здійснені нові, критично важливі демократичні перетворення. Зокрема, був проведений наступний етап амністії для засуджених з політичних мотивів, розпочата адміністративно-територіальна реформа, що передбачала надання широкої автономії регіонам, в першу чергу Каталонії та Країні Басків.

Мирний перехід від авторитаризму до демократичної моделі розвитку в Іспанії зумовили значною мірою саме пакти Монклоа. 8-9 жовтня 1977 р. в урядовій резиденції Монклоа був проведений «круглий стіл» представників політичних партій та профспілок з метою досягнення консенсусу з ключових питань внутрішньої політики. На обговорення була винесена розлога урядова доповідь та план заходів щодо подолання кризи. Після дебатів стосовно плану і внесення до нього змін учасники «круглого столу» – Голова Ради міністрів А. Суарес, Ф. Гонсалес (Іспанська соціалістична робітнича партія), С. Каррільо (Комуністична партія Іспанії), М. Фрага Ірібарне (Народний альянс), Е. Тьєрно Гальван (Народна соціалістична партія), Л. Кальво Сотело (Союз демократичного центру) – поставили свої підписи під підсумковим документом зі скромною назвою «Резюме виконаної роботи».

Сутність економічної частини пактів Монклоа склав своєрідний компроміс: ліві сили погодились з обмеженням зростання заробітної плати до рівня інфляції, а праві – з проведенням прогресивної податкової реформи. Були узгоджені заходи, що дозволяли компаніям достатньо вільно звільняти робітників. Тим самим руйнувався негласний «соціальний пакт» часів франкізму, коли робітники вимушено підтримували політичний спокій в обмін на гарантії проти звільнення. Зі свого боку, уряд зобов'язувався покращити державну систему соціального забезпечення і ввести в дію профспілкові права і свободи у відповідності з основними конвенціями Міжнародної організації праці.

Політична частина пактів Монклоа передбачала встановлення парламентського контролю над засобами масової інформації, перегляд кримінального та інших кодексів в напрямку їх пом'якшення, розробку низки законопроектів, що визначали новий, менш жорсткий порядок проведення масових зборів і маніфестацій, демократизацію закону про громадський порядок та реорганізацію сил національної безпеки.

Пакти Монклоа стали справжнім і дієвим компромісом: кожна зі сторін погодилась на певні поступки в ім'я досягнення спільної мети – стабілізації режиму представницької демократії. Їх підписання допомогло уникнути колапсу іспанської економіки на ключовому етапі переходу до демократії, створити атмосферу цивілізованого співіснування основних політичних сил країни. В подальшому ці домовленості та принципи були втілені у конституційному законодавстві, що дозволило остаточно утвердити Іспанію в якості парламентської демократії західноєвропейського типу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Як видається, теорія і практика національного діалогу, результатом якого стає досягнення широкого компромісу, національної злагоди та примирення, мають бути більш глибоко осмислені й впроваджені в суспільно-політичні реалії сучасної України. Питання політичної ефективності теорії і практи-

ки національної злагоди та примирення, морально-етичних, психологічних вимірів проблеми, досягнення стратегічного компромісу в українському суспільстві, переходу до логіки загальнонаціонального діалогу потребують подальших й ґрунтовних наукових розробок в політичній та історичній науці.

Список літератури:

1. Кінг М.Л. Великий крок до свободи // Невичерпність демократії: Видатні діячі минулого і сучасності про вільне, демократичне суспільство і права людини / Упоряд. О.І. Терех, Я.Г. Оксюта. – К.: Укр. письменник, 1994. – С. 114-121.
2. Павлова-Сильванская М.П. Феномен Валенсы // Политические портреты / Сост. Н.М. Маслова. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 55-75.
3. Бухарин Н.И. Он никогда не уклонялся от ответственности // Политические портреты / Сост. Н.М. Маслова. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 35-54.
4. Заболотный В.М. Мохандас Карамчанд Ганди // Деятели национально-освободительного движения: Политические портреты. Вып. 1 / Под ред. А.А. Искендерова. – М.: Изд-во УДН, 1989. – С. 7-27.
5. Филатова И.И., Давидсон А.Б. Национальная политика и национальные отношения в ЮАР после 1994 года // Электронный портал: Режим доступа: http://refdb.ru/look/1576401.html.
6. Красиков А.А. Испания после Франко. – М.: Знание, 1982. – С. 12-28.
7. Волкова Г.И., Дементьева А.В. Политическая история Испании. – М.: Высшая школа, 2005.
8. Писарчук М. Пакт Монклоа: іспанський урок для України // Електронний портал: Режим доступу: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=14737.
9. Шаповал Ю.И. Примирение по-испански // Электронный портал: Режим доступа: http://www.day.kiev.ua/ru/article/obshchestvo/primirenie-po-ispanski.
10. Мачарашвили Н. Отказ от «карательной» модели восстановления справедливости: идет ли Грузия по пути международного опыта национального примирения? // Электронный портал: Режим доступа: http://www.ca-c.org/c-g/2007/journal_rus/c-g-3/02.shtml.
11. Устинов А. Испания после Франко: О проблемах национального примирения после франкизма // Электронный портал: Режим доступа: http://www.barometer.kg/obshhestvo/15200-ispaniya-posle-franko-o-problemax-naczionalnogo-primireniya-posle-frankizma.html.
12. Макаркин А. Круглый стол: польский опыт // Электронный портал: Режим доступа: http://www.ej.ru/?a=note&id=11685#.
13. Хмелевская Я. Цена «круглого стола» // Электронный портал: Режим доступа: http://www.ej.ru/?a=note&id=11712
14. Кувалдин С. Какой путь демократизации подходит России: польский, чешский или венгерский // Электронный портал: Режим доступа: http://slon.ru/world/vostochnoevropeyskie_revolyutsii-750657.xhtml.
15. Национальное примирение: две попытки Испании // Электронный портал: Режим доступа: http://penza.bezformata.ru/listnews/primirenie-dve-popitki-ispanii/22489262/.
16. Шапиро А.С. Возможно ли преодоление «события на пределе»? Приговор и примирение // Электронный портал: Режим доступа: http://zavantag.com/docs/3594/index-145486.html.
17. Томильцева Д.А. Прощение: социально-политическая эволюция проблемы в XX веке // Электронный портал: Режим доступа: http://www.socionauki.ru/journal/articles/145260/.

Щербина Н.Ф., Махинла Ю.Б.
Одесский национальный экономический университет

НАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ И ПРИМИРЕНИЕ: ТЕОРИЯ И ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ

Аннотация
В статье авторы рассматривают теоретические подходы и наиболее важные прецеденты политики национального согласия и примирения, имевшие место в странах Европы и мира в течение новейшего времени. Освещаются такие вопросы, как место и роль общенационального диалога в процессе достижения широкого компромисса по наиболее важным вопросам жизнедеятельности общества. Особое внимание уделяется политическим лидерам, стоявшим во главе процессов национального взаимопонимания, личная воля которых иногда становилась решающим фактором в достижении позитивного результата. Прослеживаются ключевые формы и методы взаимодействия властных структур и оппозиционных политических сил в ходе осуществления политики национального примирения.

Ключевые слова: национальное согласие, национальное примирение, политические лидеры, круглый стол, переговорный процесс, стратегический компромисс, общенациональный диалог, мирная трансформация.

Shcherbyna N.F., Makhinla Y.B.
Odessa National Economic University

NATIONAL CONSENSUS AND RECONCILIATION: THEORY AND HISTORICAL EXPERIENCE

Summary
In the article, the authors examine the theoretical approaches and the most important precedents of the policy of the national consensus and reconciliation that took place in Europe and the world during the newest time. The paper covers issues such as the place and role of national dialogue in the process of achieving broad compromise on the most important issues for the society. Special attention is paid to political leaders who stood at the head of the national processes of mutual understanding, whose personal will sometimes became a decisive factor in achieving a positive outcome. The authors tracked key forms and methods of interaction between government agencies and the opposition political forces in the implementation of the policy of national reconciliation.

Keywords: national consensus, national reconciliation, political leaders, roundtable, negotiations, strategic compromise, national dialogue, peaceful transformation.

УДК 94:930.85(304.9)(304.4) «1945/1953»

АНТИСЕМИТИЗМ В СМЕХОВОЙ КУЛЬТУРЕ СССР (1945-1953 ГГ.)

Яковлев А.В.
Донецкий национальный университет

В статье рассматриваются проявления антисемитизма во внутренней жизни СССР через призму смеховой культуры. Делается акцент на поддержке такого явления советской властью. Благодаря использованию анекдотов и преданий современников показано ничтожество и надуманность такой политики. Отмечается влияние личных качеств И. Сталина на ход репрессий. Формируются выводы о влиянии политики преследований на судьбы евреев-интеллигентов.
Ключевые слова: антисемитизм, пропаганда, дискриминация, анекдот, карикатура.

Постановка проблемы. Проблема межнациональных отношений в последнее время все чаще вызывает интерес исследователей. Ежедневно мы слышим из СМИ о различных проявлениях шовинизма, расовой ненависти и национализма, в результате чего наблюдаются притеснения многих национальных меньшинств. Иногда это происходит как бы стихийно – якобы с подачи общественного большинства. В этом случае государственному руководству предстоит сложная, но справедливая борьба по примирению своих граждан. Однако бывает и наоборот – само государство, его правящая верхушка является «рассадником» вредных идей. Оно пользуется тем, что радикально настроенные массы, недовольные как раз политикой своей страны, ищут виновников в своих бедах и находят их. Объектом ненависти становятся те, против кого была запущена пропагандистская машина государства, те, чья ликвидация будет выгодна правящей верхушке.

Одним из проявлений межнациональной ненависти является антисемитизм. Само явление уходит своими корнями в глубокую древность, когда еврейское монотеистическое общество столкнулось с большинством – языческим миром. В течение нескольких тысячелетий евреи являлись объектом ненависти практически во всех государствах, выступали виновниками во всех бедах.

Анализ последних исследований и публикаций. К числу наименее разработанных в советской исторической науке вопросов принадлежит психологический аспект политической жизни в СССР. Изучение общественного сознания и общественной психологии подменялось освещением «классовой» идеологии и круг исследовательского интереса замыкался на пропагандистской деятельности большевистской партии. Работы, посвященные пропаганде в советское время, носили в целом идеологический характер и давали в основном положительную оценку пропаганде. Такая исследовательская позиция сделала невозможным поиск скрытых целей пропаганды и анализ возможных негативных последствий. Это обусловило, что тоталитарная психология, пропаганда и ее составляющие долгое время не становились предметом исследования историков. В современной отечественной историографии послевоенного периода до сих пор преобладают исследования, касающиеся военно-политических и экономических ее аспектов, а проблемы мировоззрения и пропаганды оставляют широкое поле для изучения. Только с конца 80-х гг. и после распада СССР произошло изменение в оценках системы пропаганды и ее влияния на сознание, были выделены проблемные и дискуссионные моменты. Среди работ рассматривающих этностереотипы в конце XX – начале XXI вв. необходимо выделить исследования И. Б. Гасанова [3], которые посвящены особенностям эволюции национальных стереотипов и проблеме формирования национальной нетерпимости. А. В. Фатеев в своей монографии [8] обратил внимание на механизм создания внутреннего врага, дал характеристику явлению «космополитизма» в СССР. Особый интерес представляет сборник документов под редакцией Г.В. Костырченко [5], в котором собраны материалы, подтверждающие антисемитизм в советском государстве с конца 30-х гг.

Целью статьи является изучение явления антисемитизма в СССР в послевоенный период и его отражение в смеховой культуре СССР вплоть до смерти Сталина. В качестве главных источников работы использованы анекдоты и предания тех лет, а также сатирический журнал «Крокодил», ведь для того чтобы придать данному явлению черты несерьезности, поверхностности, а значит и быстрой преодолимости, советские идеологи использовали средства сатиры.

Изложение основного материала исследования. События 1917 года в России вызвали бурю положительных эмоций у огромного количества евреев, проживающих в этой стране. Еврейские погромы как следствие неудач со стороны белого движения вынуждали их переходить на сторону новой власти. Мало того, советская власть использовала множество лозунгов, объявлявших равенство всех людей между собой, поэтому евреи длительное время перестают быть враждебным элементом. Ситуация меняется в конце 20-х годов, когда возникает новая волна антисемитизма в СССР, связанная с НЭПом. Недовольство вызывает экономическая деятельность евреев в эти годы, рост числа евреев в советском, партийном аппарате, а также промышленности. В середине 30-х годов антисемитизм превращается в государственную политику. В период с 1936 по 1939 год большая часть еврейской интеллигенции была обвинена в «буржуазном национализме». После подписания пакта Молотова-Риббентропа радио и газеты СССР перестают осуждать антисемитизм в Германии, более того, в советском журнале «Безбожник» появилась статья, в которой утверждалось, что наступление нацизма на религию евреев есть ни что иное как главное достижение Третьего рейха [7, с. 197-198].

В годы Великой Отечественной войны, несмотря на постоянную дискриминацию в тылу и подполье, советское еврейство забывает все обиды и героически сражается на стороне Красной армии (мстили за миллионы убитых братьев), в результате чего они занимают 5 место среди награжденных, уступая лишь русским, украинцам, белорусам и татарам [7, с. 199]. Этот период отмечается созданием в конце 1941 года Еврейского антифашистского комитета. Конечно же, советское руководство усматривало здесь свою выгоду – международное еврейство выделило десятки миллионов долларов в качестве помощи СССР [5, с. 8].

Окончание войны показало, что антисемитизм не ушел в прошлое, а является важной составляющей жизни в СССР. Теперь же, ненависть к евреям обрушилась с новой и большей силой, чем в 20-30-е годы. Причина – последствия нацисткой пропаганды в годы оккупации. Местное население встретило евреев, которые возвращались домой после войны, агрессивно

© Яковлев А.В., 2015

и враждебно. В открытой форме общество выражало все свои негативные взгляды по отношению к евреям, включая государственных и партийных работников. Именно в этот период происходит смещение с руководящих должностей всех сфер деятельности представителей еврейской национальности.

Однако не стоит думать, что все советское общество проявляло неприязнь к евреям. Особого внимания заслуживает анонимное письмо в КПК при ЦК ВКП (б), датируемое маем 1948 года, с протестом против антиеврейских гонений на юридическом факультете Московского государственного университета. К высокопоставленному чиновнику обращается группа старших студентов-юристов из числа комсомольцев, инвалидов войны, являвшихся по национальности евреями и русскими. Ими замечено, что «что администрация ... факультета в последнее проводит по отношению к лицам еврейской национальности особую тактику, направленную на недопущение на факультет и на выживание со студенческой скамьи евреев, на недопущение евреев в аспирантуру. На недопущение и выживание евреев с преподавательских постов на юридическом факультете» [5, с. 104]. Далее студенты приводят факты проявления антисемитизма в учебном заведении: самоубийство из-за травли студента и инвалида войны Басса, выживание преподавателей Эвельсон и Трайнина, недопущение евреев-студентов в аспирантуру и т.д. Все это, как пишет анонимный автор, «напоминает действия фашистов» и шовинистическую политику царской России. Также замечено, что декан факультета и его заместитель «делают это с таким видом, будто получили директивное предписание свыше» [5, с. 105]. Письмо завершается перечислением риторических вопросов: «неужели это новая политика нашего государства, политика дискриминации наций? ...Почему евреям нет места в ряде государственных учреждений? ...Не дойдет ли это веяние до таких же форм, как политика фашизма, если не пресечь его на ранних ступенях развития?» [5, с. 105].

Все эти события нашли свое отражение в анекдотах и преданиях, которые создавал простой народ, понимающий и сочувствующий советским евреям.

Описываемых ситуаций было много. Доходило до того, что даже произносить фамилии знаменитых евреев было опасно:

«На защите диссертации по теоретической физике диссертант неоднократно ссылается на какого-то Однокамушкина. После защиты один профессор подошел и тихо поинтересовался:

- Кто этот Однокамушкин?

- «Это Эйнштейн» [4, с. 52].

Устроиться на работу евреям стало проблематично:

«В отдел кадров заходит посетитель:

- Я дизайнер.

- У нас все места заняты…

- Моя фамилия – Иванов, дизайнер – моя профессия.

- Садитесь, поговорим» [4, с. 56].

Все внутренние беды и просчеты вменялись в вину именно евреям:

«- Во всем виноваты велосипедисты и евреи!

- А причем тут велосипедисты?» [4, с. 54].

В 1948 году в СССР начинается длительная кампания по борьбе с космополитизмом. В понятие «космополит» вошли признаки враждебной и вредной деятельности. Для советского общества это явление новое, поэтому его источником, как утверждали пропагандисты, являлось влияние Запада, капиталистический уклад в сознании людей [8]. Борьба с космополитизмом быстро приобретает черты откровенного антисемитизма. В народе гуляли предания о появлении этого явления:

«Эренбург жаловался Сталину:

- У нас поднимает голову антисемитизм.

- Ничего, товарищ Эренбург, с фашизмом мы справились, справимся и с антисемитизмом.

Эренбург ушел успокоенным. Вскоре «Правда» опубликовала статью «Об одной группе антипартийных критиков». Началась очередная кампания – на это раз по борьбе с космополитизмом» [1, с. 146].

Кампания, организованная СМИ, была направлена против интеллигентов-евреев, обвиняя их в индивидуализме и обособлении, сионизме. Усугубило положение дел создание государства Израиль, факт появления которого способствовал росту национального самосознания евреев СССР. Проявление симпатии к Израилю воспринималось властью враждебно. Следствием этого стали роспуск Еврейского антифашистского комитета, еврейских культурных учреждений. Обычные рядовые зрители еврейского театра были потрясены этими событиями – и появилась еще одна история:

«На последний спектакль еврейского театра, подлежащего закрытию, по поручению Сталина пришли Фадеев и одна актриса из Средней Азии. Прощаясь с театром, актеры играли пронзительно прекрасно. Актрису снедала зависть, а Фадеев не мог сдержать слез. В конце спектакля зрители стоя устроили овацию. Сидела только эта актриса. К Фадееву подошел один из зрителей и спросил:

- Неужели вы допустите, чтобы этот театр был закрыт?

Фадеев ответил:

- При всех, так сказать, воздействующих факторах этого театра мы, значит, имеем отрицательное социальное значение…

Зритель тоскливо посмотрел на Фадеева и отошел» [1, с. 147].

Начались массовые аресты среди артистов и писателей, выражавших свою причастность к еврейству. Рассказывают о ситуации, произошедшей «*с провинциальным еврейским писателем Гонтарем, который был арестован по делу Еврейского антифашистского комитета. В тюрьме его оповестили, что он как английский шпион приговорен к 15 годам. Гонтарь потребовал:*

- Дайте мне справку, что я английский шпион.

- Зачем?

- Когда закончится срок, я пойду в английское посольство и потребую деньги за проделанную работу» [1, с. 149].

Самые же известные представители еврейской интеллигенции (Фефер, Перец, Маркиш, Бергельсон, Квитко), были высланы в Сибирь и в 1952 году расстреляны по обвинению в намерении организовать акты саботажа в Крыму, где якобы хотели собрать всех евреев [2, с. 345].

Расцвет данной кампании пришелся на начало 1953 года, когда было объявлено о раскрытии «заговора убийц в белых халатах», так называемого «Дела врачей». Ходила легенда, что после *«…установления у Сталина диагноза «склероз» врачи посоветовали ему покой.*

- Медицина – это наука?

- Да, товарищ Сталин, наука.

- А в науке бывает прогресс?

- Да, товарищ Сталин.

- Значит, и в медицине есть прогресс?

- Да, товарищ Сталин, есть, но не в этом случае. Это заболевание наука еще не умеет лечить.

- Значит, вообще в медицине прогресс есть, но когда дело касается товарища Сталина, прогресса нет?

Так началась подготовка дела врачей» [1, с. 149].

Несколько лучших специалистов в области медицины еврейского происхождения подозревались в создании террористической группировки и сотрудни-

честве с иностранными разведками. Известнейший в СССР сатирический журнал «Крокодил», прославившийся своими едкими и точными карикатурами на злободневные темы, не мог не поучаствовать в травле врачей-евреев. На его страницах 30 января 1953 года появилась карикатура Кукрыниксов «Следы преступлений» [6, с. 16]. На рисунке твердая рабочая рука вытаскивала за шиворот на всеобщее обозрение старого толстого, лысого человека в костюме и белом медицинском халате. Во время обличения с доктора падает умилительная маска «доброго лекаря», а из рук, обагренных кровью невинных жертв, выпадают американские доллары, полученные им от разведок Англии и США. Надпись на карикатуре гласила коротко и ясно: «Органами Государственной безопасности раскрыта террористическая группа врачей-вредителей, наемников и агентов иностранных разведок». Когда «Дело врачей» получило большую огласку, в народе появилась версия о том, кто же лечит товарища Сталина: *«Сочинив дело о врачах-убийцах, Сталин остался без квалифицированной медицинской помощи и при случае обращался к охраннику – бывшему ветеринарному фельдшеру»* [1, с. 153].

В умах советского народа культивировалась мысль о том, что каждый еврей – враг и предатель, и поэтому преступление против него не является наказуемым. СССР находился на пороге периода погромов. И только смерть Сталина в марте 1953 года сняла вопрос о депортации евреев в Среднюю Азию и Сибирь.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Вот так и закончился один из страшнейших периодов внутренней жизни Советского государства – государства, в котором, по утверждениям его идеологов и создателей, никак не могли произойти межнациональные розни, тем более не было места антисемитизму. Однако, как мы видим, мнительность, паранойя, мания преследования диктатора Сталина привела к открытой дискриминации еврейского общества, к открытой ликвидации еврейской интеллигенции. В умах народа по этому поводу возникала масса историй, анекдотов, сатирических преданий, рассказывающих о глупости и даже невежестве всех тех, кто воплощал в жизнь политику антисемитизма. Фактом, который подтверждает всю нежизнеспособность и искусственность данной кампании, является то, что авторитетное сатирическое издание «Крокодил», разоблачающее в тысячах карикатурах внутренних врагов СССР, всего лишь раз – в 1953 году в разгар «Дела врачей» – коснулось разоблачения евреев-интеллигентов. Несмотря на все трудности, выпавшие на долю советских евреев, они сохранили чувство достоинства, оптимизма, желание жить и творить даже в тоталитарном государстве.

Наработки по данной теме помогут исследователю расширить источниковедческую базу и пригодятся в будущих изучениях особенностей пропаганды СССР в историческом контексте.

Список литературы:

1. Борев Ю. История государства советского в преданиях и анекдотах / Ю. Борев. – М.: «РИПОЛ», 1995. – 256 с.
2. Верт Н. История советского государства. 1900-1991 / Н. Верт. – М.: «Весь мир», 2003. – 544 с.
3. Гасанов И. . Национальные стереотипы и «образ врага» / И.Б. Гасанов. – М., 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text9/15.htm#з_28.
4. История СССР в анекдотах. 1917-1991 / Под ред. М. Дубовского. – Минск, 1991. – 319 с.
5. Костырченко Г. Государственный антисемитизм в СССР. От начала до кульминации 1938-1953 / Сост. Г.В. Костырченко. – М.: МФД: Материк, 2005. – 592 с.
6. Кукрыниксы. Следы преступлений / Кукрыниксы // Крокодил. – 30.01.1953. – № 3. – 16 с.
7. Ярославский И.Б. Антисемитизм в России. Прошлое? И настоящее? / И.Б. Ярославский // Межнациональные отношения в России и СНГ: доклады 1994-1995. – М.: «АИРО-XX», 1995. – Вып. 2. – С. 190-203.
8. Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945-1954 гг. / А. Фатеев. – Режим доступа: http://psyfactor.org/lib/fateev4.htm.

Яковлєв А.В.
Донецький національний університет

АНТИСЕМІТИЗМ У СМІХОВІЙ КУЛЬТУРІ СРСР (1945-1953 РР.)

Анотація
У статті розглядаються прояви антисемітизму у внутрішньому житті СРСР через призму сміхової культури. Робиться акцент на підтримці такого явища радянською владою. Завдяки використанню анекдотів та переказам сучасників показана нікчемність та надуманість такої політики. Відмічається вплив особистих якостей І. Сталіна на перебіг репресій. Формуються висновки про вплив політики переслідувань на долі євреїв-інтелігентів.
Ключові слова: антисемітизм, пропаганда, дискримінація, анекдот, карикатура.

Yakovliev A.V.
Donetsk National University

ANTI-SEMITISM IN SOVIET HUMOUR CULTURE (1945-1953)

Summary
The article analyzes the aspects of anti-semitism in Soviet everyday life through the lens of humor culture. The fact that this phenomenon was supported by the Soviet government is also made note of. The artificiality and the pathetic nature of such a policy are shown through the use of jokes and anecdotes of the Soviet era. The personal qualities of Joseph Stalin and their role in the policy of repressions are overviewed. Conclusions regarding the influence of the repressions on Jewish intelligentsia of USSR are made.
Keywords: anti-semitism, propaganda, discrimination, anecdote, caricature.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 658:005

МЕТОДИ СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Баламут Г.С.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Розглянуто методи стратегічного аналізу діяльності підприємств. Проаналізовано науково-методичні підходи щодо стратегічного аналізу середовища підприємства. Обґрунтовано об'єктивну необхідність стратегічного планування на підприємстві в умовах нестабільності ринкової економіки. Дослідження та розробка науково-методичних підходів щодо стратегічного аналізу конкурентоспроможності. Визначено місце стратегічного аналізу в процесі стратегічного управління.

Ключові слова: стратегічний аналіз, методи аналізу, матриця, підприємство.

Постановка проблеми. Стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища є одним із найважливіших етапів у процесі стратегічного управління підприємством. У загальному вигляді стратегічний аналіз – це комплексне дослідження економічної системи за параметрами, які визначають її майбутній стан. Стратегічний аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища повинен бути багатофакторним і системним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори по-різному визначають елементи факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, в результаті аналізу яких стосовно підприємства визначаються сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища, загрози та можливості зовнішнього середовища. Так, вчені Томпсон і Стрікленд запропонували приблизний набір характеристик визначення сильних і слабких сторін підприємства, а також загроз і можливостей зовнішнього середовища. До сильних сторін внутрішнього середовища підприємства вони віднесли: високу кваліфікацію співробітників, наявність фінансових ресурсів, лідерство на ринку, наявність інноваційних можливостей і сучасну технологію. Слабкі сторони автори представили як: відсутність чітких і конкретних стратегічних напрямів, погіршення конкурентної позиції, недостатню компетенцію і кваліфікацію працівників, відставання у сфері досліджень і розробок, нездатність фінансування змін у стратегії [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Можливості зовнішнього середовища пов'язані з виходом на нові сегменти ринку, розширенням виробничих ліній, прискореним зростанням ринку, можливістю удосконалення стратегії. Загрози зовнішнього середовища представлені у вигляді появи нових конкурентів, збільшення продажу товарів-замінників, зміни потреб і смаків споживачів [2].

Мета статті. Метою статті є виявлення позитивних і негативних чинників, які можуть вплинути на формування та розвиток елементів стратегічного аналізу у конкурентному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Завдання маркетингу полягає в тому, щоб забезпечити баланс між підприємством і зовнішнім середовищем шляхом створення продукції за рахунок внутрішнього потенціалу підприємства та його обміну в зовнішньому оточенні на необхідні ресурс для забезпечення його життєдіяльності. Одна із функцій стратегічного управління полягає у визначенні лінії поведінки підприємства на довготривалу перспективу, щоб в умовах конкурентної взаємодії підтримувати баланс в обміні із зовнішнім середовищем. Отже, слід постійно слідкувати за виникненням можливостей і загроз для функціонування підприємства, в процесі змін зовнішнього середовища.

Проте, щоб успішно справлятися із загрозами і використовувати можливості, одних знань про них недостатньо. Можна знати про загрозу, але не мати можливості протистояти їй, так само можна знати про нові можливості, але не мати потенціал для їх використання. Сильні і слабкі сторони внутрішнього середовища такою ж мірою, як загрози та можливості зовнішнього середовища визначають успішність функціонування підприємства. Визначення можливості та загрози зовнішнього середовища, а потім сильні та слабкі сторони складових підприємства в цілому і є необхідністю при стратегічному управлінні.

Проаналізувавши наукові підходи, можна констатувати, що аналіз середовища в стратегічному управлінні спрямований на виявлення загроз і можливостей зовнішнього середовища і сильних та слабких сторін підприємства. Власне для цього розроблені такі прикладні прийоми і методи аналізу середовища, як: SWOT-аналіз; STEP-аналіз; SPACE-аналіз; GAP-аналіз; PEST-аналіз; метод аналізу LOTS; PIMS-аналіз; вивчення профілю об'єкта; модель GE/McKinsey; система 111–555 [3].

Одним із найпоширеніших інструментів стратегічного аналізу позиції підприємства (потенціалу) в конкурентній боротьбі є метод SWOT-аналізу (назва утворена як абревіатура чотирьох англійських слів: Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats – SWOT, що у перекладі означає «сили, слабкості, можливості, загрози»). Застосовуючи цей метод, можна встановити лінії зв'язку між силою і слабкістю, зовнішніми загрозами і можливостями. Метод SWOT-аналізу передбачає спочатку виявлення загроз і можливостей, сильних і слабких сторін, а далі – встановлення ланцюгових зв'язків між ними.

Кожну з чотирьох частин переліку на практиці доповнюють тими характеристиками, які належать до конкретної ситуації конкретного підприємства. Після складання переліків за чотирма складовими здійснюється етап встановлення зв'язків між ними.

Таблиця 1

Складання матриці SWOT-аналізу (форма)

Зовнішнє середовище / Внутрішнє середовище	Можливості 1. 2. 3.	Загрози 1. 2. 3.
Сильні сторони 1. 2. 3.	Поле СІМ	Поле СІЗ
Слабкі сторони 1. 2. 3.	Поле СЛІМ	Поле СЛІЗ

Джерело: [3]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Баламут Г.С., 2015

Для цього розробляється та заповнюється матриця SWOT-аналізу.

Методи SPACE-аналізу є похідним від SWOT-аналізу та застосовується для оцінки сильних та слабких сторін діяльності невеликих підприємств за такими групами критеріїв: фінансова сила підприємства (ФС); конкурентоспроможність підприємства (КП); привабливість галузі (ПГ); стабільність галузі (СГ) (табл. 1).

Для оцінки фінансової сили підприємства найчастіше обирають показники рентабельності інвестицій, динаміки прибутку та рівня фінансової стійкості; для оцінки конкурентоспроможності підприємства – показники частки підприємства на ринку, рентабельності реалізації продукції та конкурентоспроможності продукції; привабливість галузі визначається рівнем її прибутковості, стадією життєвого циклу, залежністю від ринкової кон'юнктури, а стабільність галузі – стабільністю прибутку, рівнем розвитку інноваційної діяльності, маркетинговими й рекламними можливостями.

На основі вивчення ключових критеріїв у складі кожної групи складається матриця в системі координат SPACE та будується вектор позиції підприємства, діяльність якого оцінюється. Положення вектора визначає тип рекомендованої стратегії (консервативна, захисна, конкурентна або агресивна) для зміцнення конкурентних позицій [4].

Метод аналізу GAP розроблено в Степфарському дослідницькому інституті в Каліфорнії. Він становить спробу знайти методи розробки стратегії та методи управління, які дозволяють привести справи відповідно до найбільш високого рівня вимог. Використання методу передбачає виконання послідовності таких дій: попереднє формулювання цілей діяльності на 1, 3, 5 років; прогноз динаміки норми прибутку відповідно до встановлених цілей бізнес-одиниці; встановлення розбіжностей між цілями та прогнозами; визначення альтернатив здійснення інвестицій для бізнес-одиниці та прогноз результатів; визначення загальних альтернативних конкурентних позицій для кожної бізнес-одиниці та прогноз результатів; розгляд інвестицій та альтернатив цінової стратегії для кожної бізнес-одиниці; узгодження стратегії кожної бізнес-одиниці з перспективами стратегічного портфеля в цілому; встановлення розриву між попередніми цілями діяльності і прогнозом для кожної бізнес-одиниці; уточнення профілю можливих придбань (створення) нових бізнес-одиниць; визначення ресурсів, необхідних для таких придбань і характеру їхнього можливого впливу на наявні в портфелі бізнес-одиниці; перегляд цілей і стратегій існуючих підприємств.

Подібний аналіз може здійснюватися як для бізнес-одиниць окремого підприємства, так і для групи підприємств, а його результатом є розробка заходів для ліквідації розриву між бажаною і прогнозованою діяльністю [5].

PEST – це абревіатура чотирьох англійських слів: P – Polici – політика, E – Economy – економіка, S – Society – суспільство, T – Technology – технологія. За допомогою цього методу проводиться аналіз чотирьох указаних груп факторів зовнішнього середовища непрямого впливу.

Спробою об'єднати всі елементи цілісного погляду на бізнес вважається розробка, приблизно в 1980 р., методу аналізу LOST (зі шведської – «лоцман»), метою якого є розробка заходів для найбільш повного задоволення вимог споживачів. Сутність застосування методу полягає в ґрунтовному, послідовному обговоренні на різних рівнях проблем бізнесу за такими напрямками: ідентифікація існуючого положення; можливості, закладені в стратегію діяльності; реальність і ступінь досягнення довгострокових цілей; реальність і ступінь досягнення короткострокових цілей; методи і об'єкти, що будуть задіяні в ході аналізу; формування і використання кадрового потенціалу; оцінка реалізації планів розвитку; аналіз звітності.

Під час обговорення цих проблем розробляються різні моделі стратегії ведення бізнесу та способи вирішення завдань, які дозволять найбільш ефективно підприємству будувати взаємини із зовнішнім середовищем.

PIMS-аналіз (Profit Impact of Market Strategy) вважається аналізом рівня впливу обраної стратегії на величину прибутковості діяльності підприємства.

Даний метод заснований на використанні емпіричної моделі, що пов'язує широкий діапазон стратегічних змінних (таких, як ринкова частка, якість продукції, вертикальна інтеграція тощо) і ситуаційних змінних (швидкість зростання ринку, стадія розвитку галузі, інтенсивність потоків капіталу) із величиною прибутковості. Метод PIMS-аналізу був розроблений у середині 60-х років у компанії «General Electric» і заснований на результатах аналізу діяльності більш ніж 150 великих і малих підприємств. Мета проведення даного аналізу полягає у визначенні стратегій, які варто вибирати в конкретних ринкових умовах. За результатами проведених досліджень були побудовані рівняння множинної регресії, що пов'язують показники прибутковості з різними змінними величинами, які були згруповані в п'ять груп:

1. Привабливість ринкових умов – швидкість зростання галузі в довгостроковій перспективі (4-10 років); швидкість зростання галузі в короткостроковій перспективі (до 3 років); стадія життєвого циклу продукту.

2. Сила конкурентних позицій – ринкова частка; відносна ринкова частка; відносна якість продукту.

3. Ефективність використання інвестицій: інтенсивність інвестицій (сумарні інвестиції, віднесення до обсягу продажів, і сумарні інвестиції, віднесені до доданої вартості); інтенсивність основного капіталу (відношення основного капіталу до обсягу продажів); вертикальна інтеграція (відношення доданої вартості до обсягу продажів); відсоток використання виробничих потужностей.

4. Використання бюджету за напрямками – витрат на маркетинг відносно обсягу продажів; витрати на наукові дослідження відносно обсягу продажів; витрати на нові продукти відносно обсягу продажів.

5. Поточні зміни в положенні на ринку – зміна ринкової частки.

Були отримані результати, що показують найбільш суттєву залежність збільшення прибутковості від скорочення капіталоємності виробництва, зростання відносної якості продукту, продуктивності праці та показника відносної ринкової частки конкретних цільових ринків. Однак надалі, в інших дослідженнях, було наведено багато фактів, які суперечать отриманим результатам. Зокрема, це стосується високоприбуткових видів діяльності, що мали низькі значення показників ринкової частки. Виявилося, що суттєвий вплив також чинить тип стратегії, за допомогою якої забезпечується збільшення показника ринкової частки. Вартість завоювання високих показників ринкової частки може бути настільки високою, що перевищить вигоду одержання додаткового прибутку. Існує певна межа показника ринкової частки, перевищення якої призводить до високих витрат

його забезпечення та навіть падіння прибутковості. Аналіз також не врахував той факт, що підприємства-виробники високоякісної продукції, як правило, є більш прибутковими не залежно від частки ринку. Метод вивчення профілю об'єкта полягає в ідентифікації та кількісній оцінці (за єдиною відносною або банальною шкалою) характеристик, які визначають ступінь лояльності споживачів до підприємства. Профіль у даному контексті являє собою сукупність специфічних параметрів, які характеризують об'єкт аналізу і завдяки яким він відомий цільовій групі споживачів. Після того, як кількісні оцінки отримані, надається їхня графічна інтерпретація, яка дозволяє наочно побачити позиції, за якими є відставання від конкурента або випередження його результатів.

Однією з найпопулярніших моделей стратегічного аналізу є модель GE/McKinsey, яка розроблена спеціалістами корпорації General Electric спільно із консалтинговою компанією McKinsey&Co ще на початку 1970-х років. На основі рейтингів конкурентоспроможності потенціалу підприємства (горизонтальна вісь) та привабливості галузі (вертикальна вісь) визначається положення підприємства у форматі матриці 3x3. Рейтинговий показник конкурентоспроможності є результатом взаємодії таких чинників: стратегії; компетенцій (сукупність навичок та досвіду); загальновизнаних цінностей; організаційної структури; системи бізнес-процесів і ресурсів; кадрів; стилю дій з реалізації стратегії тощо. Рейтинговий показник привабливості галузі (ринку) визначається з урахуванням абсолютного розміру ринку, його темпів зростання, ємності, механізму ціноутворення, сили конкуренції, прибутковості, правових обмежень, диференціації продукції тощо.

Вертикальна вісь поділяється на три відрізки, що відповідають високій (67-100 балів) за 100-бальною шкалою, середній (33-67 балів) і низькій (менше за 33 бали) привабливості ринку. Горизонтальна вісь конкурентоспроможності поділяється на три відрізка за аналогічним принципом. Положення кожного об'єкта оцінки фіксується на готовій матриці та визначаються зони стратегічних позицій, в яких опинилися підприємства (або їхні підрозділи), а також відповідні пріоритети в орієнтації майбутніх стратегій розвитку.

Висновки і пропозиції. Проблемами дослідження та розробки науково-методичних підходів щодо стратегічного аналізу конкурентоспроможності займалися і російські вчені. Так, експертний інститут Торгово-промислової палати Росії в 1996 р. запропонував власну систему аналізу конкурентоспроможності 111-555, яка ґрунтується на експертному оцінюванні таких чинників: конкурентоспроможність продукції, її якість і ціна. Шкала оцінювання була обрана від 0 до 5 балів – високий рівень. Зрозуміло, що для ціни продукції один бал – це найкраща оцінка, а для конкурентоспроможності та якості продукції – найгірша.

За результатами досліджень були отримані такі класичні сполучення: 551 – традиційне (висока конкурентоспроможність, висока якість, низька ціна). Це найкраще сполучення з погляду забезпечення та утримання конкурентоспроможності, характерне для багатьох товарів японських і американських фірм, деяких європейських фірм; 555 – європейське, для якого характерне: висока конкурентоспроможність, висока якість та висока ціна; 511 – східно-азіатське (висока конкурентоспроможність при низькій якості та низькій ціні). [6]

Проаналізовано десять науково-методичних підходів та прийомів щодо стратегічного аналізу середовища підприємства, які були розроблені вченими та практиками різних країн, а саме методи: SWOT-аналізу, STEP-аналізу, SPECE-аналізу, GAP-аналізу, PEST-аналізу, метод аналізу LOTS, PIMS-аналізу, метод вивчення профілю об'єкта, модель GE/McKinsey, система 111-555.

Список літератури:

1. Мак.-Дональд, М. Стратегическое планирование маркетинга [Текст] / М. Мак. Дональд. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 320 с.
2. Томпсон, А. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа [Текст] / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2002. – 928 с.
3. Томпсон, А. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа [Текст] / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2002. – 448 с.
4. Томпсон, А. А., Формби Дж. Экономика фирмы [Текст] / А. А. Томпсон, Дж. Формби; пер. с англ. – М. : «Издательство БИНОМ», 1998. – 350 с.
5. Фатхутдинов, Р. А. Стратегический маркетинг [Текст] / Р. А. Фатхутдинов. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 346 с.
6. Эткинсон, Дж. Стратегический маркетинг: ситуации, примеры [Текст] / Дж. Эткинсон, Й. Уилсон; учеб. пособие / пер. с англ.; под. ред. проф. Ю. А. Цыпкина. – М. : Юнити-ДАНА, 2001. – 752 с.

Баламут А.С.
Харьковский государственный университет питания и торговли

МЕТОДЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Рассмотрены методы стратегического анализа деятельности предприятий. Проанализированы научно-методические подходы к стратегическому анализу среды предприятия. Обоснованно объективную необходимость стратегического планирования на предприятии в условиях нестабильности рыночной экономики. Исследование и разработка научно-методических подходов к стратегическому анализу конкурентоспособности. Определено место стратегического анализа в процессе стратегического управления.
Ключевые слова: стратегический анализ, методы анализа, матрица, предприятие.

Balamut H.S.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

METHODS OF STRATEGIC ANALYSIS OF BUSINESS ACTIVITIES

Summary
The article deals with methods of strategic analysis of business activities and analyzing the scientific and methodological approaches to strategic analysis of an business environment. The author reasons the objective need for strategic planning at the enterprise in conditions of instability of the market economy. Research of development of scientific and methodological approaches to strategic analysis of competitiveness is held. The place of strategic analysis in the process of strategic management is determined.
Keywords: strategic analysis, methods of analysis, matrix, enterprise.

УДК 657.421

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ВИТРАТ НА РЕМОНТ ТА ПОЛІПШЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Бездушна Ю.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті обґрунтовано сутність поняття «ремонт» й «поліпшення основних засобів». Досліджено теоретичні і методичні аспекти обліку витрат на ремонти і поліпшення основних засобів. У статті також приділено увагу нормам податкового законодавства, що регулюють порядок відображення у податковому обліку витрат, пов'язаних із ремонтом та поліпшенням об'єктів основних засобів.
Ключові слова: витрати, основні засоби, ремонт основних засобів, поліпшення основних засобів, облік основних засобів.

Постановка проблеми. За умов прискореного розвитку економіки та технологічного прогресу необхідним, у процесі здійснення ефективної господарської діяльності, стає підвищення конкурентоспроможності підприємств. В даному процесі головну роль відіграє собівартість продукції, вагому частину якої займають амортизаційні відрахування та витрати на ремонт та поліпшення, модернізацію та підтримання в належному стані основних засобів.

Собівартість продукції підприємства багато в чому залежить від достовірного обліку витрат на ремонт і поліпшення основних засобів і економічних вигод, від їх здійснення, від правильного відображення їх у податковому обліку. Має місце неузгодженість фінансового, управлінського та податкового обліку на рівні підприємства. Тому актуальним є дослідження відображення витрат на ремонти та поліпшення основних засобів як у бухгалтерському (фінансовому), так і в податковому обліку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні аспекти бухгалтерського обліку основних засобів у своїх працях розглядали В.В. Бабіч, М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Н.О. Гура, І.А. Дерун, В.М. Жук, Н.Л. Жук, Л.О. Іваніщенко, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, Н.П. Кузик, А.М. Кузьмінський, В.Г. Лінник, Т.Г. Мельник, В.М. Пархоменко, П.С. Смоленюк, Л.О. Солошенко, В.В. Сопко, Н.М. Ткаченко, В.Г. Швець та інші.

Порядок відображення ремонту і поліпшення основних засобів у бухгалтерському (фінансовому) та податковому обліку здійснили В. Бабіч [1], В.М. Головачко [2], О.М. Колеснікова [3], Н.П. Кузик [4], П.С. Смоленюк [5], Л.О. Солошенко [6; 7]. Віддаючи належне науковим напрацюванням цих вчених, слід відзначити, що питання відображення в обліку витрат на ремонти та поліпшення основних засобів розглянуто не в повній мірі, а тому вони потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження діючого порядку обліку витрат на ремонти та поліпшення основних засобів, а також розробка рекомендацій щодо його удосконалення.

Результати досліджень. В економічній літературі особлива увага приділяється видам ремонтних робіт, які в залежності від складності, характеру і періодичності проведення мають різну мету. За основу беруться різні ознаки, основні з них класифікуються залежно від мети, яку переслідує підприємство: технічний огляд, ремонт та поліпшення.

Порівняльний аналіз чинного нормативно-облікового законодавства України, міжнародних та національних стандартів бухгалтерського обліку свідчить, що у кожному з нормативно-правових актів є розбіжності у переліку видів таких робіт, а також відсутнє чітке визначення поняття «ремонт» й «поліпшення основних засобів» що ускладнює обліковий процес.

У загальному плані під «ремонтом» розуміють комплекс операцій щодо відновлення справності або працездатності виробів та відновлення ресурсів виробів чи їх частин, тобто після операцій виріб (об'єкт) має бути здатним виконувати задані функції та відповідати вимогам нормативно-технічної документації. Таке розуміння ремонту певною мірою застосовується і до ремонту основних засобів – це комплекс робіт щодо підтримування основних засобів у робочому стані протягом їх корисної експлуатації [2, с. 96].

Поняття «поліпшення основних засобів» вперше з'явилося в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств», але, як термін, не було визначено. Наразі норми Податкового Кодексу України також не визначають даного терміну [8]. Однак, податковим законодавством поліпшення ідентифікується як поточний та капітальний ремонти, реконструкція, модернізація, технічне переозброєння

© Бездушна Ю.М., 2015

та інші види робіт, що поліпшують стан основних засобів.

Бухгалтерський облік витрат, пов’язаних з ремонтом та поліпшенням основних засобів, врегульовано у П(с)БО 7 «Основні засоби» та Розділом 6 «Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів», а також п. 146.11 та п. 146.12 Податкового Кодексу України [8; 9; 10].

Для цілей бухгалтерського обліку ключову роль відіграє якісна характеристика ремонтних робіт, а не назва заходу. Відповідно до Податкового кодексу суми витрат на ремонт і поліпшення основних засобів відносяться на конкретний об’єкт основного засобу, щодо якого такий ремонт чи поліпшення здійснюється.

Підставою для обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують і підтверджують здійснення цих операцій. Особливості документування обліку ремонтів та поліпшення основних засобів показані на рис. 1.

При відображенні у бухгалтерському (фінансовому) обліку витрат на ремонти і поліпшення основних засобів слід враховувати вплив цих заходів на збільшення майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта основних засобів. Зокрема:

1) первісна вартість основних засобів збільшується на суму витрат, пов'язаних з поліпшенням об'єкта (модернізація, модифікація, добудова, дообладнання, реконструкція тощо), що призводить до збільшення майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта (п. 14 П(С)БО 7 «Основні засоби»);

2) витрати, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані (проведення технічного огляду, нагляду, обслуговування, ремонту тощо) та одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигод від його використання, включаються до складу витрат (п. 15 П(С)БО 7 «Основні засоби») [9].

Рішення про те, чи спрямовані роботи на підвищення техніко-економічних можливостей (модернізація, модифікація, добудова, реконструкція) об'єкта, що приведе у майбутньому до збільшення економічних вигод, чи здійснюються вони для підтримання об'єкта в придатному для використання стані та одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигод від його використання, приймається керівником підприємства з урахуванням результатів аналізу існуючої ситуації та суттєвості таких витрат, що передбачено п. 29 Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів [10].

Відповідно до п. 12 МСБО 16 «Основні засоби», витрати на щоденне обслуговування об'єкта, як правило, – це витрати на заробітну плату та витратні матеріали, а також це можуть бути витрати на незначні деталі. Призначення цих видатків часто визначають як «ремонти та технічне обслуговування» об'єкта основних засобів. Суб'єкт господарювання не визнає в балансовій вартості об'єкта основних засобів витрати на щоденне обслуговування об'єкта. Навпаки, ці витрати визнаються в прибутку чи збитку, коли вони понесені [12].

У той же час більш значний ремонт, що супроводжується заміною суттєвих частин об'єкта, відо-

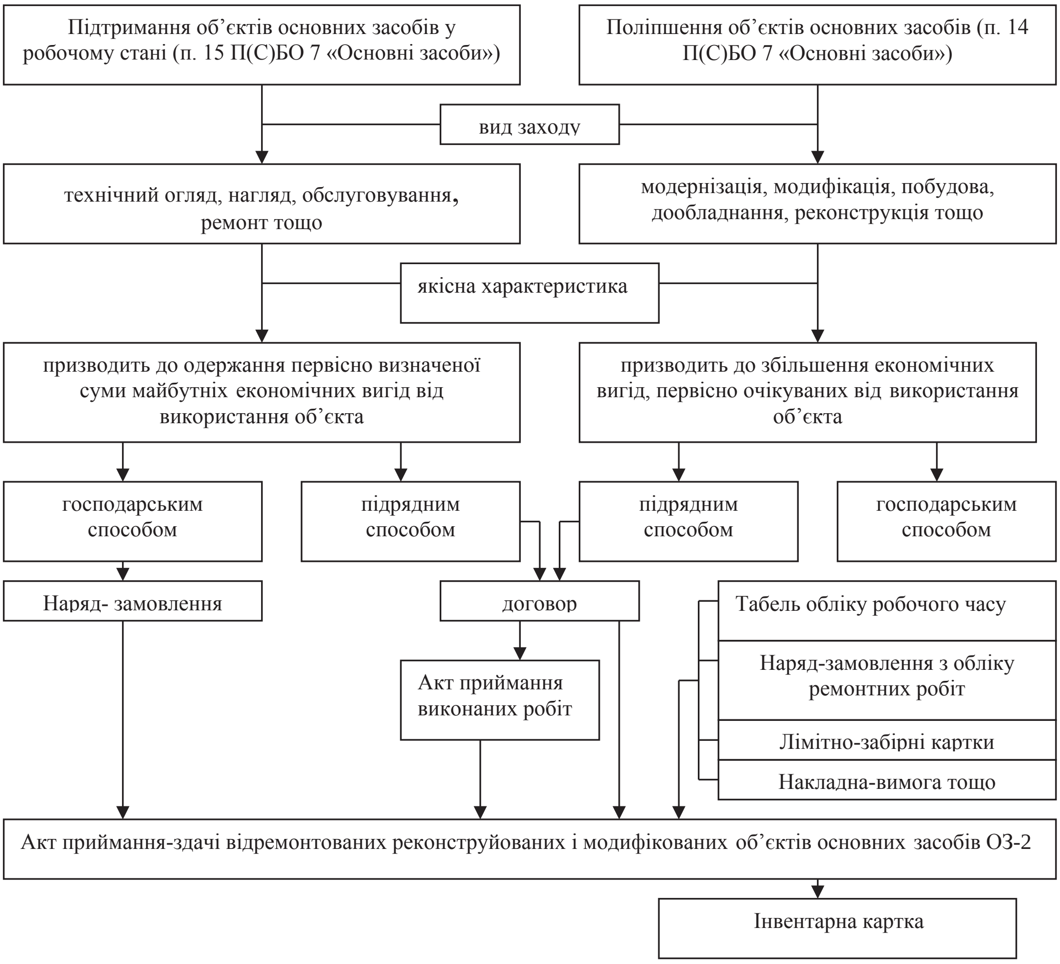

Рис. 1. Документування обліку витрат на ремонт та поліпшення основних засобів [11]

бражається по іншому. Так, згідно з п. 13 МСБО 16 «Основні засоби» суб'єкт господарювання визнає в балансовій вартості об'єкта основних засобів собівартість замінюваної частини такого об'єкта, коли витрати понесені, якщо задовольняються критерії визнання. Балансову вартість тих частин, що їхзамінюють, припиняють визнавати відповідно до положень про припинення визнання МСБО 16 [12].

Відзначимо, що норми П(С)БО 7 «Основні засоби», які регулюють порядок відображення у бухгалтерському (фінансовому) обліку ремонтів та поліпшень основних засобів, загалом не суперечать положенням МСБО 16 «Основні засоби». Проте, в МСБО 16 «Основні засоби», на відміну від аналогічного вітчизняного стандарту, термін «поліпшення об'єкта» взагалі не згадується, і, відповідно не наводиться перелік заходів, які вважаються поліпшенням об'єкта основних засобів.

Витрати на технічні огляди або технічне обслуговування, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані, згідно з п. 15 П(С)БО 7 «Основні засоби» включаються до складу витрат [9].

При цьому слід відмітити, що у П(С)БО 7 «Основні засоби» термін «регулярні технічні огляди» не вживається, відповідно і жодних особливостей відображення таких заходів у обліку вітчизняний стандарт не встановлює. Як зауважує В.І. Попович, коментуючи норми МСБО 16 «Основні засоби», «витрати на регулярні техогляди обліковуються аналогічно до операцій заміни запчастин: додаються до балансової вартості об'єкта, але при цьому вартість попереднього техогляду віднімається (списується)» [13, с. 218].

Витрати, що пов'язані з поліпшенням об'єктів основних засобів повинні акумулюватися за дебетом рахунку 15 «Капітальні інвестиції», а по закінченню всіх робіт списуватися з кредиту рахунку 15 у дебет рахунку 10 «Основні засоби» відповідно до кожного об'єкту, що підлягав поліпшенню [14].

Чітку класифікацію робіт щодо обслуговування, технічного огляду та нагляду за основними засобами підприємства можуть розробити самі [2, с. 97]. У бухгалтерському обліку витрати на ремонт відображаються дебетом рахунку 23 «Виробництво», або рахунків класу 8 «Витрати за елементами» (80, 81, 82, 84) та класу 9 «Витрати діяльності» (92, 93, 94) [14].

Аналітичний облік витрат на капітальний ремонт господарським способом ведеться у розрізі як видів витрат, так і за кожним об'єктом при позамовному методі у розрізі статей витрат, за підрядного методу витрати на поточні ремонти та обслуговування відносяться безпосередньо на об'єкти їх виконання [2, с. 97].

Після набрання чинності Податковим кодексом України норми законодавства, які регулюють відображення у податковому обліку ремонтів та поліпшень основних засобів, дещо наблизилися до відповідних норм П(С)БО 7 «Основні засоби». Однак між податковим і бухгалтерським (фінансовим) законодавством все ще залишаються досить суттєві відмінності. Як зазначає В.В. Бабіч «...зміни в оподаткуванні прибутку, передбачені в Податковому кодексі, дещо зменшують розходження між бухгалтерським і податковим обліком прибутку, втім, ці два види обліку залишаються. А отже, залишаються і проблеми, які виникають при оподаткуванні прибутку в діяльності платників податку й податкового органу» [1, с. 11].

У 2011 році наказом Міністерства фінансів України були внесені зміни до п. 14 П(С)БО 7 «Основні засоби». Завдяки цьому підприємства отримали право збільшити у бухгалтерському (фінансовому) обліку первісну (переоцінену) вартість основних засобів на суму витрат, пов'язаних з поліпшенням та ремонтом об'єкта, визначену у порядку, встановленому податковим законодавством. Отже, підприємства з 2011 року отримали можливість застосовувати бухгалтерському (фінансовому) обліку новий підхід до відображення витрат на ремонти і поліпшення основних засобів, який безпосередньо ґрунтується на нормах Податкового кодексу України [8].

Не всі матеріальні активи, які у бухгалтерському (фінансовому) обліку є основними засобами, вважаються такими і у податковому обліку. Згідно з податковим законодавством до основних засобів відносяться активи, які використовуються лише у господарській діяльності більше року (або операційного циклу), але вартість яких більше 2500 грн. [8].

Відповідно до п. 146.11 та п. 146.12 ст. 146 Податкового кодексу України витрати на ремонти та поліпшення основних засобів відображалися у такому порядку:

1) первісна вартість основних засобів збільшується на суму витрат, пов'язаних із ремонтом та поліпшенням об'єктів основних засобів (модернізація, модифікація, добудова, дообладнання, реконструкція), що приводить до зростання майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єктів у сумі, що перевищує 10 відсотків сукупної балансової вартості всіх груп основних засобів, що підлягають амортизації, на початок звітного податкового року з віднесенням суми поліпшення на об'єкт основного засобу, щодо якого здійснюється ремонт та поліпшення;

2) сума витрат, що пов'язана з ремонтом та поліпшенням об'єктів основних засобів, у тому числі орендованих або отриманих у концесію чи створених (збудованих) концесіонером у розмірі, що не перевищує 10 відсотків сукупної балансової вартості всіх груп основних засобів на початок звітного року, відноситься платником податку до складу витрат [8].

Наведені вище норми при здійсненні ремонтів та поліпшень повністю замортизованих основних засобів з точкою зору Л.О. Солошенко «...зважаючи на «господарську» спрямованість, витрати на ремонти/поліпшення замортизованих об'єктів основних засобів можуть бути також відображені в податковому обліку. Причому підхід тут залишається той же. І відображають їх у податковому обліку так само, як і витрати на ремонти/поліпшення інших основних засобів. Тобто за правилами «ремонтних» пп. 146.11 – 146.12 ПКУ» [7, с. 15].

Таким чином, при відображенні у податковому обліку ремонтів і поліпшень основних засобів не є визначальним те, чи призведуть такі заходи до збільшення майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання відповідного об'єкта основних засобів. Приміром, підприємство здійснило поточний ремонт об'єкта основних засобів у звітному періоді, в якому вже вичерпався згадуваний вище ліміт у розмірі 10 відсотків сукупної балансової вартості всіх груп основних засобів. Цей ремонт було проведено для підтримання об'єкта основних засобів в робочому стані, і він не спрямований на збільшення майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта. При цьому припустимо, що у наказі про облікову політику цього підприємства визначено, що воно застосовує у бухгалтерському (фінансовому) обліку традиційний підхід до відображення ремонтів та поліпшень основних засобів, установлений п. 14 та п. 15 П(С)БО 7 «Основні засоби», без застосування порядку, встановленого податковим законодавством.

При веденні податкового обліку для цілей оподаткування податком на прибуток таке підприємство зобов'язане буде збільшити на суму понесених витрат на поточний ремонт первісну вартість об'єкта основних засобів [8]. Проте при веденні бухгалтерського (фінансового) обліку витрати на проведення поточного ремонту включаються відповідно до п. 15 П(С)БО 7 «Основні засоби» до складу витрат, оскільки такий ремонт здійснено для підтримання об'єкта в робочому стані та одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигод від його використання [9].

Подібні невідповідності можуть виникнути і при проведенні поліпшення основних засобів. Науковці неодноразово звертали увагу на економічну необґрунтованість норм податкового законодавства, які регулюють відображення витрат на ремонти і поліпшення основних засобів у податковому обліку. Так, В. Бабіч вважає, що економічно не обґрунтовано обмежувати витрати на поліпшення з метою їх амортизації понад 10-відсотковий ліміт. Уся сума витрат на поліпшення має одну й ту саму економічну сутність і повинна повністю амортизуватися, тим більше, що ліміт у 10 відсотків суто суб'єктивний [1, с. 12]. П.С. Смоленюк стверджує, що «маємо практично протилежний порядок відображення в податковому та бухгалтерському обліку витрат на поліпшення основних засобів, що вимагає ведення подвійного обліку цих витрат» [5, с. 115]. Н.П. Кузик відмічає, що «в оновленому Податковому кодексі спостерігаємо відсутність чітко встановленої дати, тобто в межах ліміту витрати на ремонт будь-яких виробничих і загальновиробничих основних засобів визнаються за датою понесення таких витрат» [4, с. 30].

На думку фахівців, не є достатньо ефективними також норми п. 14 П(С)БО 7 «Основні засоби», які з 2011 року дають можливість застосовувати у бухгалтерському (фінансовому) обліку підхід до відображення витрат на ремонти і поліпшення основних засобів, який ґрунтується на нормах Податкового кодексу України. Так, Л. Солошенко з цього приводу зауважує, що «... такий підхід, що вирішує проблему на перший погляд, також не можна назвати ідеальним. Адже він у результаті може призводити до перекручення даних фінансової звітності – необґрунтованого заниження/завищення вартості об'єктів основних засобів (коли «істотні поліпшення», що проводяться, припустимо, у першу чергу, – такі як добудова, дообладнання, модернізація об'єктів основних засобів – осідатимуть у витратах, тоді як поточні ремонти «з підтримання в робочому стані», навпаки, необґрунтовано збільшуватимуть вартість об'єктів основних засобів), що навряд чи може влаштувати власників та користувачів фінансової звітності» [6, с. 19].

Таким чином, на нашу думку, порядок відображення у бухгалтерському (фінансовому) обліку витрат на ремонти та поліпшення основних засобів не повинен повторювати правила, установлені податковим законодавством, якщо внаслідок застосування цих правил користувачі фінансової звітності отримають неправдиву інформацію. Враховуючи це, з п. 14 П(С)БО 7 «Основні засоби» пропонуємо вилучити речення «Первісна (переоцінена) вартість основних засобів може бути збільшена на суму витрат, пов'язаних з поліпшенням та ремонтом об'єкта, визначену у порядку, встановленому податковим законодавством» [9].

Норми Податкового кодексу України були спрямовані на те, щоб відстрочити у часі момент визнання, тобто відображення у Податковій декларації з податку на прибуток підприємства та врахування при визначенні (зменшенні) об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств, витрат на ремонти основних засобів, які перевищили так званий 10-відсотковий ліміт. Таке обмеження – був вимушений захід, який зумовлений необхідністю захистити фіскальні інтереси держави та забезпечити у достатній мірі надходження податку на прибуток підприємств до бюджету. 28 грудня 2014 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» № 71-VIII, яким внесено зміни в правила податкового обліку основних засобів [15]. Розділ ІІІ ПКУ в новій редакції не містить специфічних правил податкового обліку поточних витрат на утримання, поліпшення та ремонт основних засобів. Відтак, відповідні суми враховуються у складі витрат за правилами бухгалтерського обліку.

Такі зміни до Податкового кодексу України певною мірою враховують фіскальні інтереси держави, але дозволяють зменшити розбіжності між вартістю основних засобів, що відображена у бухгалтерському (фінансовому) обліку після проведення ремонтів та поліпшень основних засобів, та їх вартістю, яка враховується у податковому обліку.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що особливістю бухгалтерського обліку витрат на ремонт основних засобів, що збільшують майбутні економічні вигоди є те, що первісна вартість ремонтованого об'єкта основних засобів збільшується на суму витрат, пов'язаних з поліпшенням об'єкта. В податковому обліку до витрат на поліпшення, що збільшують балансову вартість основних засобів відповідних груп відносилися лише ті витрати, які перевищують що перевищує 10% сукупної балансової вартості всіх груп основних засобів, що підлягають амортизації, на початок звітного року. Зміни внесені до Податкового кодексу України не містить специфічних правил податкового обліку поточних витрат на утримання, поліпшення та ремонт основних засобів. Відтак, відповідні суми враховуються у складі витрат за правилами бухгалтерського обліку. Це певною мірою враховує фіскальні інтереси держави, але дозволяє зменшити розбіжності між вартістю основних засобів, що відображена у бухгалтерському (фінансовому) обліку після проведення ремонтів та поліпшень основних засобів, та їх вартістю, яка враховується у податковому обліку.

Питання відображення в обліку витрат на ремонти та поліпшення основних засобів є достатньо складним і багатогранним, а тому потребує подальшого наукового дослідження.

Список літератури:

1. Бабіч В.В. Витрати на ремонт та поліпшення основних засобів: обліковий та податковий аспекти / В.В. Бабіч // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 8. – С. 10-13.
2. Головачко В.М. Методика обліку витрат на ремонт і поліпшення основних засобів [Електронний ресурс] / В.М. Головачко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка. – 2014. – Вип. 2. – С. 95-98.
3. Колеснікова О.М. Облік поліпшення основних засобів в світлі актуальних змін / О.М. Колеснікова // Ефективна економіка. - 2012. – № 11. – С. 21-24.

4. Кузик Н.П. Особливості аудиту витрат на ремонт і поліпшення основних засобів / Н.П. Кузик // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 3. – С. 28–31.
5. Смоленюк П.С. Облік основних засобів в нових умовах господарювання / П.С. Смоленюк // Наука й економіка. – 2012. – № 1. – С. 108–116.
6. Солошенко Л.О. Ремонт ОЗ: застосовуємо 10% «ремонтний» ліміт / Л.О. Солошенко // Податки та бухгалтерський облік. – 2012. – № 73. – С. 16–20.
7. Солошенко Л.О. Ремонти та поліпшення повністю замортизованих основних засобів / Л.О. Солошенко // Податки та бухгалтерський облік. – 2014. – № 19. – С. 15–17.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями від 20.09.2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 (зі змінами і доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.
10. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 30.09.2003 р. № 561 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/.
11. Яловега Л.В. Облік витрат на ремонт та поліпшення основних засобів: бухгалтерський і податковий аспект / Л.В. Яловега // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
12. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
13. Попович В.І. Облік основних засобів: порівняльний аналіз МСБО та П(С)БО / В.І. Попович // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 721. – С. 216–218.
14. Інструкція з використання Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств та організацій від 30.10.1999 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
15. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon. rada.gov.ua/.

Бездушная Ю.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА РАСХОДОВ НА РЕМОНТ И УЛУЧШЕНИЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация
В статье обоснована сущность понятия «ремонт» и «улучшение основных средств». Исследовано теоретические и методические аспекты учета затрат на ремонты и улучшения основных средств. В статье уделено внимание нормам налогового законодательства, регулирующие порядок отражения в налоговом учете расходов, связанных с ремонтом и улучшением объектов основных средств.
Ключевые слова: затраты, основные средства, ремонт основных средств, улучшения основных средств, учет основных средств.

Bezdushna Y.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

IMPROVEMENT OF COST ACCOUNTING FOR REPAIRS AND IMPROVEMENTS OF FIXED ASSETS

Summary
In the article, the essence of the concept of "repair" and "improvement of fixed assets" is investigated. Study of theoretical and methodological aspects of cost accounting for repairs and improvement of fixed assets. The attention is also paid to the rules of the tax laws governing the reflection in tax accounting of costs associated with the repair and improvement of fixed assets.
Keywords: costs, fixed assets, repair of fixed assets, improvement of fixed assets, accounting for fixed assets.

УДК 338.431

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

Голуб Т.І.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті розглянутий історичний досвід та аналіз тенденцій державної підтримки розвитку аграрного сектора України. Також досліджено еволюцію механізмів впливу органів державної влади на розвиток аграрного сектора. Узагальнено тенденції зміни впливу органів державної влади на розвиток аграрного сектора економіки України за період, що досліджувався.

Ключові слова:державна підтримка, аграрний сектор, механізм ринкового регулювання, аграрна політика.

Постановка проблеми. В економічній літературі поняття «державна підтримка» трактують далеко неоднозначно. Найчастіше дане поняття ототожнюють із системою державного регулювання, державним економічним регулюванням, системою фінансової або бюджетної підтримки, державною допомогою АПК й іншими. Однак, система державного регулювання – поняття більше широке й містить у собі різні способи впливу на розвиток, як агропромислового виробництва, так і суспільства в цілому. Крім державної підтримки державне регулювання поєднує й такі складові, як адміністративний вплив, правовий вплив, міри обмежувального характеру [1]. Таким чином, державна підтримка аграрного сектора економіки, будучи невід'ємною частиною державного регулювання, являє собою сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства з метою формування стабільності й конкурентоздатності всіх категорій господарств, створення можливостей для насичення ринку якісним продовольством, розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки країни.

Основний виклад матеріалу. Необхідність державного фінансування сільськогосподарського виробництва зумовлена не тільки специфікою галузі, а й рядом особливостей, які притаманні вітчизняному сільськогосподарському господарству. Серед них, зокрема такі: зниження закупівельної спроможності населення, що обмежує можливості підняття цін на сільськогосподарську продукцію; відставання сільського господарства України від розвинутих країн за рівнем науково-технічного прогресу, передових технологій тощо; потреба в інвестиціях для підтримки родючості ґрунту; низькі рівні розвитку інфраструктури сільської місцевості; розрив сталих економічних і технологічних зв'язків між різними сферами агропромислового комплексу [2]. До того ж необхідність державної підтримки сільського господарства обумовлена рядом обставин, серед яких не тільки більша залежність цієї галузі від погодних умов, що у значній мірі впливають на величину і якість урожаю, а, отже, і результативність усього аграрного виробництва, але й уповільнений, у порівнянні з іншими галузями економіки, оборот грошей. Як правило, у сільському господарстві виробничий цикл триває не менш року, у той час як у торгівлі й у банківському середовищі – лічені дні. Все це диктує нагальну потребу надання набагато більше істотної допомоги сільському господарству з боку держави [3].

Державна підтримка сільського господарства в Україні охоплює бюджетне фінансування програм і заходів, які спрямовуються на розвиток галузі, пільговий режим оподаткування, часткову компенсацію процентних ставок за користування кредитами комерційних банків, списання безнадійної заборгованості перед бюджетом. Бюджетні кошти необхідні для підтримки процесу розширеного відтворення в сільському господарстві; для стримування інфляційних процесів і захисту інтересів споживачів сільськогосподарської продукції [4]. Основні засади бюджетного фінансування сільського господарства визначені в Законах України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», а також у «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року» та ін.

Концептуально погляди стосовно ролі держави у ринковій економіці змінювалися в діапазоні від розгляду її як суб'єкта з мінімально необхідним переліком функцій до тверджень про існування держави як органа, який організує, регулює та формує модель аграрної економіки ринкового типу. В сучасних умовах розвинуті країни досить успішно використовують різні концепції: і ті, де державі належить посилена роль, і ті, де роль держави обмежена. Як свідчить практика розвинутих країн світу, де активна політика аграрного державного протекціонізму має вигляд пріоритетного стратегічного напрямку розвитку та сприяє росту виробництва та забезпечення країни власним продовольством, що є запорукою продовольчої безпеки держави та нації [5].

Дослідження еволюції механізмів впливу органів державної влади на розвиток аграрного сектора показало, що держава традиційно відігравала активну патерналістичну роль у господарському житті України і, зокрема, в сільському господарстві, ще починаючи з часів Київської Русі. Суттєвий регуляторний вплив органів державної влади на економічні процеси зберігався протягом століть і особливо чітко проявився у пореформений період XIX ст. (табл. 1) [6,7].

У перші два десятиріччя XX ст. роль механізму державного регулювання економіки в умовах ринкових відносин посилилась у зв'язку із розвитком монополій, необхідністю проведення аграрної реформи, першою світовою війною і особливо після Жовтневої революції. На теоретичному рівні було доведено можливість і необхідність державного регулювання суспільних відносин, поєднання ринкових і державних механізмів підтримки аграрного сектора у соціалістичному суспільстві. І вже в період НЕПу (1921-1928 рр.) було налагоджено на практиці досить оптимальну взаємодію ринкових і державних механізмів регулювання економіки і, зокрема, сільського господарства, що дало змогу відновити в найкоротший термін довоєнний рівень виробництва продукції.

© Голуб Т.І., 2015

Визначаючи загальні особливості державної підтримки аграрного виробництва в середині 50-х – 80-ті рр., необхідно відмітити, що заходи, які застосовувалися органами державної влади під час аграрних перетворень, носили авральний, безсистемний і не комплексний характер. До того ж всі зміни, які проходили в аграрному секторі, мали суто техніко-технологічний характер, не торкаючись основ виробничих відносин, взаємовідносин сільського господарства з іншими галузями економіки, з державою в цілому, а регулювання носило декретний характер, не враховуючи специфіку аграрного виробництва в різних республіках Радянського Союзу.

Узагальнюючи тенденції зміни впливу органів державної влади на розвиток аграрного сектора економіки України за період, що досліджувався, необхідно відмітити таке: по-перше, вся історія господарських реформ свідчить, що механізм ринкового регулювання часто замінювався механізмом державного управління аграрним сектором, і навпаки; по-друге, в основі всякої господарської реформи було вирішення проблеми поєднання механізмів державного і ринкового регулювання аграрного сектора; по-третє, залежно від глибини вирішення цієї проблеми, визначався напрямок реформ та її результати; по-четверте, результативність реформ в аграрному секторі залежала від стабільності соціально-політичної ситуації в країні.

Початок зміни системи державної підтримки розвитку аграрного сектора в Україні з переходом до ринкових відносин сягає кінця 1990 р., коли необхідно було здійснити радикальні кроки щодо формування та реалізації нової аграрної політики. І вже наприкінці 1991 р. стало зрозумілим, що подолати негативні тенденції розвитку аграрного сектора, розв'язати продовольчу проблему можливо лише шляхом проведення кардинальної земельної реформи, зокрема шляхом реформування відносин власності на землю. Однак, через відсутність належної координації і контролю з боку державних органів за ходом реформи, несвоєчасне вирішення низки організаційних і правових питань, реалізація земельної реформи стримувалася, а її темпи залишались незадовільними. Таким чином, на той час ні Верховній Раді, ні жодному з урядів України не вдалося знайти ефективних механізмів вирішення проблем розвитку аграрного сектора і входження його в систему ринкових відносин. Більше того, мав місце фактичний провал аграрної політики, тому що саме відсутність справжніх реформ в аграрному секторі обумовлювало його занепад. І аж до 1999 р. реформа в аграрному секторі не давала відчутних результатів, а скоріш навпаки – з кожним роком відбувався спад обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Іншими словами, розвиток ринкових відносин в сільському господарстві в 90-х рр. супроводжувався кризовими явищами. До того ж в переважній більшості випадків залишилося адміністративне втручання в господарську діяльність аграрних підприємств. Починаючи з кінця 1999 р., центральними органами державної влади було вжито низку рішучих системних заходів ринкового спрямування щодо виходу аграрного сектора з кризи і, як наслідок, відбулися великі зміни соціально-економічного та організаційного характеру. В цей

Таблиця 1

Еволюція підходів країн-лідерів до підтримки сільського господарства у XX-XXI ст.

Назва періоду	Характеристика періоду	Державні заходи підтримки аграрного сектору економіки
Невтручання (1990-1914)	Вільне функціонування сільськогосподарського сектору, регулювання випуску аграрної продукції через ринковий механізм попиту та пропозиції	Переважно невтручання держави у функціонування аграрного сектору економіки. Регулювання сільського господарства лише за екстремальних ситуацій
Перший регламентаційний (1914-1918)	Зниження аграрного виробництва, дефіцит продуктів харчування	Активне втручання урядів в аграрний сектор через контроль над цінами
Країнової диференціації (міжвоєнний період)	Коливання цін на сільськогосподарські товари	Впровадження пільг та субсидій для фермерів з метою підтримки їх доходів, захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції
Другий регламентаційний (1939-1945)	Різке зменшення аграрного виробництва в країнах Європи та в Японії. Стрімке його зростання в США	Введення карткових систем та ринкового планування в Японії та європейських країнах, нарощування експорту в США
Стабілізації аграрних ринків (після ІІ-ої Світової війни до 70-х рр. XX ст.)	Стрімкий ріст виробництва аграрної продукції в Японії та країнах Європи	Підтримка доходів фермерів через встановлення мінімальних та орієнтовних цін, запровадження експортних субсидій.
Загострення глобальної конкуренції (70– поч. 90-х рр. XX ст.)	Зменшення цін на аграрну продукцію через її перевиробництво. Початок лібералізації аграрних ринків	Заходи щодо обмеження виробництва та зменшення пропозиції аграрних товарів (виведення землі з обороту, зменшення цін підтримки та надання контрциклічних дефіцитних платежів, квотування, бюджетні стабілізатори)
Інноваційно-ліберальний (розпочався у середині 90-х рр. XX ст. і триває зараз)	Раціоналізація сільського господарства, лібералізація ринків сільськогосподарських продуктів. Активний розвиток виробництва трансгенних продуктів та, на противагу їм, органічних продуктів	Контроль за впливом сільського господарства на довкілля, підвищена увага до безпеки продуктів харчування. Поступове зменшення захисту внутрішнього ринку від іноземної аграрної продукції. Подальше зменшення цін підтримки та її відокремлення від рівня виробництва, надання фіксованих перехідних та прямих платежів фермерам

Джерело: розроблено автором

час в основу соціально-економічних перетворень на селі було закладено нову ідеологію аграрних відносин, насамперед, надання приватному сільгосптоваровиробнику самостійності у виборі форм господарювання, каналів реалізації продукції, партнерів по співпраці. На цьому етапі аграрна реформа охопила всі основні складові розвитку аграрного сектора економіки: відносини власності на землю та майно; кредитування сільськогосподарського виробництва; інфраструктуру аграрного ринку; державне регулювання; податкову політику [6, 7].

Таким чином, на той час в Україні було створено нові умови для розвитку ринкових відносин в аграрному секторі економіки через розроблення та прийняття базових законів, необхідної нормативно-методичної бази для врегулювання земельних та майнових питань у процесі здійснення економічних реформ. У табл. 2 наведено розподіл видатків на державну підтримку розвитку сільськогосподарського виробництва у 2014-2015 р. та відображено розподіл кредитів, що надаються з державного бюджету на різні потреби сільського господарства.

Державна фінансова політика у сфері АПК України в умовах обмеженості ресурсами повинна орієнтуватися на побудову самодостатнього фінансово незалежного аграрного сектору економіки. Відсутність кореляційного зв'язку між бюджетним фінансуванням АПК та показниками його діяльності потребує системного вивчення досвіду провідних сільськогосподарських підприємств в усіх регіонах України, які за сучасних умов демонструють показники стабільного розвитку, з метою поширення цього досвіду в усій галузі, в тому числі і за допомогою дорадницьких служб. Бюджетне фінансування варто зосередити на заходах «зеленої скриньки», насамперед, на заходах з охорони навколишнього природного середовища та створенні державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки (на поворотній основі). Необхідно відходити від практики виплат бюджетних допомог потерпілим від стихійних лих господарствам, а розвивати та удосконалювати страхові відносини в АПК. Основними причинами неефективного використання коштів державного бюджету, які виділяються на підтримку АПК, є недосконалість механізмів отримання і розподілу бюджетних коштів та порушення бюджетної дисципліни при їх використанні. Щорічна зміна порядку та механізмів виділення коштів з державного бюджету, їх громіздкість, запізніле затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом періоду спричиняє несвоєчасне отримання коштів державної фінансової підтримки та неефективне їх використання і повернення [1].

Висновки. Таким чином, в процесі дослідження встановлено, що для ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні та підвищення його конкурентоздатності перш за все необхідно впорядкувати процес державного фінансування сільського господарства, забезпечити його значне зростання та ефективність використання, що відповідає як принципам ринкової економіки, так і підходам до державного стимулювання сільськогосподарського виробництва в інших країнах. Впорядкування потребує механізм прямої державної підтримки сільського господарства. Бюджетні дотації і компенсації потрібно виплачувати насамперед ефективно господарюючим товаровиробникам, а основну масу коштів потрібно спрямовувати на фінансування програм, здатних забезпечити сталий розвиток сільського господарства.

Таблиця 2

Розподіл державних коштів на підтримку сільськогосподарського виробництва на 2014-2015 рік, тис. грн

Напрямок використання коштів	2014		2015	
	Сума, млн. грн.	% до загальної суми	Сума, млн. грн.	% до загальної суми
Заходи по боротьбі з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин	3000,0	0,05%	0	0,00%
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	100000,00	1,78%	0	0,00%
Часткова компенсація вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях	31,9	0,00%	0	0,00%
Фінансова підтримка створення оптових ринків сільськогосподарської продукції	0	0,00%	0	0,00%
Державна підтримка галузі тваринництва	888010,7	15,82%	0	0,00%
Надання кредитів фермерським господарствам	27900,0	0,50%	25600,0	0,83%
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу	3818,4	0,07%	3818,4	0,12%
Всього dидатки Мінагрополітики України	5612227,8	100,00%	3098975,2	100,00%

Джерело: дані додатків № 3 і № 4 до Держбюджету України на 2014 р. [8]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Аграрный протекционизм: научные основы и механизмы осуществления в условиях рыночных отношений (Науч. тр. ВИАПИ им. А.А. Никонова; Вып. 17). – М. : ВИАПИ, ЭРД, 2007. – 472 с.
2. Аграрна політика України: огляд та перспективи / [Артюшин В., Чапко І, Кобута І та ін.] //Актуальні питання аграрної політики: зб. робіт 1999-2002; [упоряд.: В. Дем'янчук, О. Шевцов, В. Артюшин]. – К., 2002. – С. 100–174.
3. Аграрная политика / [А.П. Зинченко, В.И. Назаренко, В.В. Шайкин и др.]; Под ред. А.П. Зинченко. – М.: Колосс, 2004. – 304 с.
4. Гайдуцький Г.І. Гозпрозразрахунковий механізм міжгалузевих зв'язків в АПК / Г.І. Гайдуцький – К.: Урожай, 1999. – 179 с.

5. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа в Україні / Гайдуцький П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О. та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
6. Горбик А.О. Аграрна реформа в Україні XVI-XX ст. / Горбик А.О. – К: Інститут історії України НАН України, 1997. – 63 с.
7. Історія українського селянства / [відповід. ред. Смолій В.А.]. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2006. – 652 с.
8. Закон України „Про державний бюджет України на 2014 рік" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17.

Голуб Т.И.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ И АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрен исторический опыт и анализ тенденций государственной поддержки развития аграрного сектора Украины. Также исследована эволюция механизмов воздействия органов государственной власти на развитие аграрного сектора. Проведен обзор тенденции изменения влияния органов государственной власти на развитие аграрного сектора экономики Украины за период, который исследовался.
Ключевые слова: государственная поддержка, аграрный сектор, механизм рыночного регулирования, аграрная политика.

Holub T.I.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

HISTORICAL EXPERIENCE AND TREND ANALYSIS FOR STATE SUPPORT OF AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Summary
In article historical experience and trend analysis for state support of the agricultural sector of Ukraine. The evolution of mechanisms of influence of public authorities on the development of the agricultural sector is also investigated. Overview of trends in the impact of the government on the development of the agricultural sector of Ukraine for the studied period is carried out.
Keywords: government support, agricultural sector, mechanism of market regulation, agricultural policy.

УДК 338.520

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРВИННОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

Грущинська Н.М.
Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України

Стаття є коротким анонсом серії статей, присвяченій тематиці міжнародної спеціалізації економіки України під назвою: "Еволюція міжнародної спеціалізації економіки України: від неоліту до сучасних часів". Серія присвячена еволюції спеціалізації національної економіки з часів додержавної доби в історії України (кам'яна доба, трипільська культура, бронзова доба), формування перших держав на території України (скіфська культура, грецькі держави на території України, племінний союз антів та імперія гутів, зародження слов'ян, походження українського народу), періоду від заснування Києва і до ліквідації Київського князівства, Козацька доба в історії України, Українська народна республіка, проголошення незалежності України, період Голодомору та місце і роль міжнародної спеціалізації України у складі СРСР. В представленій статті не розкриваються особливості сучасних процесів міжнароодної спеціалізації національної економіки, проте окреслюються аспекти дослідження даного питання в подальших роботах. Червоною ниткою через великий часовий історичний пласт проходить питання спеціалізації України як аграрної економіки, разом з цим підкреслюється значний негативний вплив політичних факторів на внутрішнє становище її національної економіки.
Ключові слова: міжнародна спеціалізація, неолітична революція, козацтво, трипільська культура, індустріалізація, сільське господарство, геноцит, політичний вплив.

Вступ. Технологічні трансформації сучасних глобальних процесів зумовлюють значні зміни в структурах міжнародної спеціалізації кожної національної економіки, в т. ч. й України. Особливого значення щодо визначення місця національної економіки в сучасних світогосподарських процесах

© Грущинська Н.М., 2015

набувають інноваційні, інформаційні, зумовлені технологічними трансформаціями глобальні процеси та їх вплив на національні економіки. Сучасне розмежування країн світу обумовлюється міжнародним поділом праці; постійними порушеннями рівноваги світового господарства, пошуком ефективніших технологій і способів виробництва, які дають змогу поліпшувати умови життя людей.

Особливе місце серед факторів, що сприяють отриманню країною конкурентоспроможного місця на світовому ринку, є стан міжнародної спеціалізації її національної економіки. Аналіз еволюції процесів спеціалізації доводить, що саме спеціалізація спонукала до створення інтеграційних утворень, розвитку не лише регіоналізації, а й глобалізації. Проте тенденції кінця XX – початку XXI ст. визначають зворотній вплив. Міжнародна спеціалізація країн прямопропорційно залежить від загальних процесів глобалізації, інтернаціоналізації, інтеграції. Утвердитися в сучасному світі як державі, яка виробляє конкурентоспроможний товар, може лише країна з активною інформаційно-технічною економікою. Крім того, змінюються і ознаки спеціалізації, яка переходить з подетальної до предметної.

Аналіз досліджень і публікацій. Найдетальніше і найдоступніше з точки зору міжнародної економічної позиції, питання еволюції міжнародних економічних відносин, міжнародної спеціалізації викладено в роботі економіста – міжнародника, професора Філіпенка А.С. “Міжнародні економічні відносини: історія”. Крім того спираючись на роботи істориків Палія О., Кульчицького С., Павленко Ю. та ін. створюється можливість викласти у формі серії статей особливості розвитку міжнародної спеціалізації України з часів додержавної доби в історії України (кам’яна доба, трипільська культура, бронзова доба), формування перших держав на території України (скіфська культура, грецькі держави на території України, племінний союз антів та імперія гутів, зародження слов’ян, походження українського народу), періоду від заснування Києва і до ліквідації Київського князівства, Козацька доба в історії України, Українська народна республіка, проголошення незалежності України, період Голодомору та місце і роль міжнародної спеціалізації України у складі СРСР.

Метою статті є розкриття передумов формування спеціалізації України в умовах географічного поділу праці.

Викладення основного матеріалу. Неолітична революція. Кам’яна доба як найдавніший період людства, визначається періодом виготовлення знарядь з каміння, кісток, дерева. За даними істориків на території України камина доба тривала приблизно до 3500 р. до н.е. Основу господарства становили мисливство й збиральництво, рибальство. Відтворювальний процес розпочасвя пізніше та становив активні зміни в історії людства: просте споживання замінювалось на відтворення. Враховуючи, уже за часів палеоліту люди почали обєднуватися в невеликі колективи за родинною ознакою, їх спеціалізація залежала від місця розташування, наявності сусідів, їх повідінки та взаємовідносин, обмін відбуваався з урахуванням релігійних відносин та не на далекі відстані. Так, як зазначає Палій О. “ У селі Межиріч (Черкащина) виявлено залишки “будинків” мисливців з кісток і бивнів мамонтів, також знайдені кістяні світильники, фігурки людей, голки. Неоліт на території Уераїни тривав з 7 до середини 4 тисячоліття до н.е. Уникальною памяткою неоліту є Камяна могила (поблизу м. Мелітополя) – пагорб з камяних брил у степу, у якому було виявлено численні зображення на стінах” [4]. Період неоліту супроводжуваався розвитком землеробства, кераміки, збиральництва.

За часів енеоліту (4–3 тис. до н.е.) на території України жили племена – носії трипільської культури. Клімат, характерний для періоду Трипільської культури, сприяв активному розвиткові землеробського господарства. У трипільський час вирощувалися різні сорти пшениці, ячменя, а також просо й бобові. У складі череди домашніх тварин відзначаються коливання, які відбивають порайонну господарську специфіку, але в цілому на велику рогату худобу приходиться половина всіх домашніх тварин, велика кількість свиней, кіз та овець – останні набувають найбільшого значення у південних регіонах під час фіналу існування культури. Крім того, трипільське населення активно займалося полюванням, рибальством і збиранням. Землеробський характер господарства при екстенсивному його веденні та ріст населення змушували трипільців періодично переселятися й освоювати землі за межами корінної території, що й обумовило поступове розширення культури в напрямку із заходу на схід.

Київське князівство (IX–XIII ст.). Економічний розвиток Київської Русі зосереджувавася у містах, представлений переважною більшістю ремісників різних спеціальностей, які об’єднувалися у групи. Період характеризується як спрятливий для зростання взаємовідносин та взаємодоповнення між селом та містом. Враховуючи, що спеціалізація обов’язково передбачає обмін продукцією (товарами), представлений як бартер, то зростаюча спеціалізація між двома суб’єктами держави сприяла ранньому розвитку торгівлі та зародженню основ міжнародної спеціалізації.

У даний період українська спеціалізація представлена у експорті переважно сировиною: дерево, воск, хутро, вироби з дерева, деревяні човни. Імпорт, поряд з тим, переважав у торгівлі: тропічні фрукти, спеції, сіль, килими, порцеляна, товари тваринного походження тощо. Особливе місце у представлені України за кордоном посідала торгівля людьми. (Філіпенко) Невільники (а загалом невільниці) займали окрему статтю експорту Києва, користуючись особливою популярністю на Сході.

Високого рівня розвитку та широкого розповсюдження досягли у Київській Русі галузі ремесла, пов'язані з повсякденним життям. Це пов'язано з обробкою дерева, каменю, глини, шкіри, виробництво тканин тощо.

Найбільш масову продукцію поставляло на замовлення та ринок гончарне виробництво. Різноманітні гончарні вироби були необхідні кожному й у багатьох галузях. Адже вони використовувалися для приготування та споживання їжі, транспортування та зберігання продуктів (перш за все, збіжжя, олії, вина), у ювелірній та будівельній галузі тощо. Тому й асортимент її був надзвичайно широкий. Це різних розмірів та типів горщики, глеки, корчаги, покришки, невеличкі амфорки київського типу, світильники, підсвічники, голосники для храмів, керамічні плитки підлоги, іграшки тощо. На початку XI ст. для найзаможніших верств населення розпочали прикрашати керамічні вироби різнокольоровою поливою (майоліка): столовий посуд, дитячі іграшки, декоративні плитки, які вживались при оздобленні соборів та князівських палаців. У XII–XIII ст. серед основних статей спеціалізації Києва визначались керамічні вироби (полив'яний посуд давньоруських гончарів вже успішно конкурував на внутрішньому ринку з імпортом з Візантії та Болгарії), сировинна продукція.

Козацька доба в історії України (XV–XVIII ст.). Період XV–XVIII ст. ознаменувався в історії великими географічними відкриттями, які сприяли поширенню міжнародної торгівлі за межі Європи. За 300 років, упродовж XV–XVIII ст., було відкрито Америку, Австралію, Берингову протоку, тихоокеанські острови, північне узбережжя Сибіру, морський шлях навколо Африки до Індії та Індокитаю, морські течії в Атлантиці та Тихому океані. Нагадаємо, що географічні відкриття спонукалися не просто допитливістю до невідомого. Першопрохідці передусім керувалися досить прагматичними інтересами – шукали джерела сировини та ринки для постачання товарів з Європи. Фахівці вважають, що світове господарство остаточно сформувалося наприкінці XIX ст. завдяки розвитку світового ринку, транспорту та машинної промисловості. Саме остання зумовила масове виробництво товарів, обсягів яких вистачало не лише для задоволення внутрішніх потреб, а й для широкого постачання на міжнародний ринок.

Міжнародний географічний поділ праці став помітним явищем. Між країнами світу завжди існували, існують й існуватимуть відмінності щодо їх географічного положення, природних ресурсів, структури господарства, навичок і майстерності трудового населення тощо. Унаслідок географічного поділу праці у країнах світу формуються галузі міжнародної спеціалізації. Кожна країна орієнтується на експорт власної продукції. Спеціалізація господарств країн світу здійснюється з урахуванням порівняльних переваг для виробництва товарів і послуг, які має кожна окрема країна.

Виникнення будь – якого явища або процесу обов'язково обумовлюється вагомими факторами та передумовами, так необхідність у обороні українського народу від татарських ханів, захисту своїх земель спонукали до заснування козацтва, перші періоди згадування якого припадають на 1492 рік.

Войовничий характер Козацтва та політичні і соціальні умови протягом декількох століть формували і економічні ознаки держави та, відповідно, її спеціалізацію. Життя в степу вимагало тяжкої праці не тільки у воєнний, але й у мирний час. «Козакування» полягало й у землеробстві, рибальстві, тваринництві й полюванні. Враховуючи такі дані, можна припустити і сформовані статті спеціалізації держави, що диктувалися потребами та формувалися на основі наявних природних та людських ресурсів.

Виснажливі військові дії Північної війни 1700 – 1721 років, в якій Україна приймала опосередковану участь, знищували її. Російський цар побудував на українських землях велику кількість укріплень, серед них і Київську фортецю на Печерську. Військові витрати заповнювались українським населенням у вигляді: харчів, фуражу, коней, волів. Власний економічний розвиток був у занепаді як і розвиток міжнародної торгівлі (обміну).

Особливості спеціалізації козацької доби, як зазначає Полторак В. XVIII ст. характеризуються часом переходу козаків від екстенсивних форм господарства до інтенсивних. Згідно з прийнятою зараз економічною періодизацією історії війська Запорізького, виділяється три етапи: переважно промисловий етап (мисливство, рибальство тощо; XVI-XVII ст.); промислово-скотарський етап (XVII ст. – 1734); скотарсько-землеробський етап (1734-1775). Мисливство, як галузь господарства, що початково забезпечувала козаків засобами для життя, в цей період залишалось прибутковим заняттям широких верств козацьких спільнот. Особливу цікавість викликає розвиток риболовства. Організація праці на козацьких риболовних промислах досягає у другій половині XVIII ст. дуже високого рівня. Це вже справжні підприємства з високим рівнем спеціалізації праці, значними капіталовкладеннями тощо. Протягом століття козацька економіка видозмінюється і переорієнтовується.

В період індустріальної цивілізації XV–XVII ст. зовнішня торгівля зумовлює спеціалізацію окремих європейських країн. Зокрема, Німеччина постачала на світовий ринок сільськогосподарську техніку, залізничне устаткування, парові котли, картоплю, спирт, цукор,; Франція – шовкові та суконні тканини; Італія – взуття, шкіргалантерею; Бельія – зброю; формувався профіль спеціалізації країн. У розвинутих країнах переважали виробництво й експорт готової продукції, в менш розвинутих країнах – утверджувалася сировинна спеціалізація. В той час як в Європі відбувалась промислова революція XIX століття, яка сприяла розвитку міжнародного поділу і кооперації праці та спеціалізації країн у виробництві, в Україні проходили історико-політичні, військові події, які і формували спеціалізацію держави, в першу чергу сировинну.

XVIII – XIX ст. – Спеціалізація сільськогосподарських районів України. Кріпацтво. Промисловий переворот на Україні. В результаті українсько-польських воєн українській козацькій державі так і не вдалося встановити контроль над усіма українськими етнічними територіями, зокрема над Західною Україною. Перебування Галичини в складі Австро-Угорщини мало певні позитивні наслідки для економіки краю. Серед причин активного розвитку даної території можна назвати: скасування кріпацтва в той час, як в Наддніпрянщині воно лише запроваджувалося (XVIII ст.). Рештки феодалізму на селі було ліквідовано в 1848 році. Враховуючи, що земля поділялася на двірську і селянського користування і залежні українські селяни не мали права спадкового володіння та розпорядження землею, проте були власниками рухомого майна, їх залежність виявлялась у вигляді праці на промислових підприємствах своїх власників.

У першій половині 19 ст. в аграрній сфері домінувало поміщицьке землеволодіння. Проте поміщицькі господарства мали тенденцію до занепаду, про що свідчить низький рівень організації праці, технологічний застій, зниження прибутків тощо. На ефективність сільськогосподарського виробництва суттєво впливали рутинний стан техніки та технологічно відстала традиційна система землеробства. Крім того, низькі показники розвитку сільського господарства пояснювались неврожайними роками: від 1799 до 1856, особливо у Східній Україні. У першій половині 19 ст. відбувалось поглиблення спеціалізації окремих районів в сільськогосподарському виробництві, це спричинялось спробами деяких поміщиків запроваджувати у своїх володіннях поліпшені засоби обробітку земель, застосовувати удосконалені плуги, молотарки та віялки.

У середині 30-х рр. 19 ст. в Україні відбувається промисловий переворот, який приводить до утворення фабрично-заводського виробництва. На заводах широко запроваджується машинне обладнання. Провідне місце зайняла цукрова промисловість та інші переробні галузі. Розвивається військова, металургійна, машинобудівна, вугільна галузі промисловості. Отже, розвиток сільського господарства українських земель у складі Російської імперії у першій половині 19 ст. визначали такі тенденції: домінування в аграрній сфері поміщицького землеволодіння, яке перебувало у кризовому стані; за-

стосовування застарілих способів і засобів ведення господарства; поява в аграрному секторі надлишків робочої сили; поступова руйнація натурального господарства та розвиток підприємництва; формування спеціалізації районів на виробництві певної промислової продукції.

Спеціалізація України протягом XX століття: політична диктатура, економічна планова "нестабільність", голод. Слід зауважити, що даний часовий період був офіційно проголошено як перетворення переважно аграрної країни на індустріальну, що вимагало мобілізації селянських коштів, що, в свою чергу, могло бути зроблено шляхом колективізації села. Відповідно, розглядаючи спеціалізацію України в даний період, можна говорити про нав'язливу спеціалізацію або точніше насильницьку. Відновлення радянської влади в Україні співпали з змінами в аграрній політиці [2]. Створення радгоспів або комун, експропріювання (так звана колективізація) власності селян, знищення ринку, що існував між селом та містом, що, в свою чергу, призвело до несамостійності аграрія, неможливості розпоряджатися своєю продукцією праці. Негативна антиаграрна політика спричинила таку ж віддачу і від селян, які відмовлялися розробляти землю, посівні площі скорочувалися, земля залишалась необробленою. Державна політика 1919 – 1920 років ставила за мету – перетворити радянські республіки на економічно потужну країну, Державною комісією з питань електрофікації був розроблений план відбудови і розвитку основних галузей народного господарства, в основу якого було покладено технічну реконструкцію на основі впровадження електрики. "Технологічне оновлення" повинно було відбуватися за рахунок радикального невідновлювального використання сільської продукції та населення. Спеціалізація, обумовлена природними ресурсами та людськими можливостями та бажанням знищувалась. Можливим джерелом ресурсів у переважно аграрній країні залишалося сільське господарство. Процес індустріалізації перейшов у "Надіндустріалізацію" і супроводжувався соціальною напругою, держава – монополіст встановлювала високі ціни на промтовари.

Слід зауважити, не менш вагому роль ніж "розкуркулення" у 1931 році відігравав податково-пільговий перепад: колгоспники звільнялися від податків, тоді як одноосібників обкладали, незважаючи на будь – які норми. Як результат одноосібники припиняли господарювати. Колективізація вилучила селян з економіки. Разом з тим, вилившись у Голодомор [3].

Індустріалізація здійснювалася відповідно до п'ятирічних планів розвитку народного господарства. У роки першої п'ятирічки (1928–1932 рр.) було збудовано заводи «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь», Харківський тракторний завод, у наступні п'ятирічки – Харківський турбінний завод, Новокраматорський завод важкого машинобудування та інші підприємства.

УРСР з аграрної перетворилася на індустріально-аграрну. У процесі повоєнної відбудови адміністративним апаратом було проігноровано досвід відновлення економічного потенціалу країн Європи, відповідно до якого перевага надавалася технічному переозброєнню різних галузей господарства, розвитку сільського господарства, легкої та харчової промисловості. Успіхи індустріального зростання в Україні, як і в СРСР в цілому, забезпечувалися переважно за рахунок залучення додаткової робочої сили, тобто екстенсивним шляхом, що в майбутньому робило економічну політику малоперспективною. усіх секторів економіки у катастрофічному стані залишався аграрний. Внаслідок окупації значно послабилась матеріально-технічна база, зменшилися посівні площі (в УРСР посівна площа в колгоспах не перевищувала 60%), знизилася врожайність і продуктивність тваринництва, зменшилася кількість працездатних колгоспників (серед працездатного населення 80% становили жінки та діти), бракувало кваліфікованих кадрів. Скрутне становище на селі ускладнювалося непосильними податками на індивідуальне господарство, низькими закупівельними цінами на сільгосппродукцію, оргнаборами сільського населення на заводи та новобудови. Проте, аграрний сектор вважався "вторинним" порівняно з індустріальним, відповідно, на потреби сільського господарства виділялося в середньому лише 7% капітальних вкладень (всього за роки четвертої п'ятирічки капітальні вкладення разом з внесками колгоспників становили 15% від загальносоюзних асигнувань).

Період 1947 – 1948 років позначений як чорний у календарі України. Нова хвиля голоду утворена у результаті масового вилучення з колективних господарств зерна, покликана посилити позиції СРСР у світі як потужної мілітаристської держави та забезпечити через "інтернаціональну допомогу" лояльність країн "соціалістичного табору"(у той час, коли населення потерпало від голоду, хліб експортувався у дружні СРСР країни "народної демократії" – Болгарію, Польщу, Румунію, Чехословаччину).

У 1960-1970 рр. в економіці СРСР відбулися істотні зміни. "Косигінські реформи" направлені на посилення економічних важелів, на збільшення самостійності підприємств і організацій, на оновлення методів централізованого планування. Як результат, середньорічні темпи приросту національного доходу в 1966-1970 рр.. виросли в середньому на 1,1% в порівнянні з попередньою п'ятирічкою, а приріст валової продукції сільського господарства в ті ж роки збільшився на 1,7%.

Однак в 1966-1967 рр. проявилися недоліки реформи, головним з яких стала розбіжність інтересів підприємства і суспільства. Через своєї вигоди підприємство намагалося випускати однотипну продукцію за високою ціною. Господарський механізм країни почав давати збій в роботі, що могло призвести до серйозної економічної кризи. Для припинення цих негативних явищ керівництво країни прийняло рішення про обмеження прав підприємств і про повернення до вже перевіреного жорсткому адміністративному плануванню.

В підручниках з політології, економічної історії можна знайти таку інформацію щодо місця спеціалізації України в рамках СРСР: "За темпами економічного зростання Україна перебувала на останніх місцях серед республік СРСР. Разом з тим, що економіка Україна була другою за величиною в Радянському Союзі і важливим промисловим та сільськогосподарським компонентом планової економіки країни. В той час, як країна постачала республікам кам'яне вугілля, кокс, залізну руду, природний газ, чавун, сталь, прокат чорних металів, металургійне та гірничо-шахтне обладнання, турбіни, дизелі, електродвигуни, трактори, екскаватори, тепловози, автобуси, автомобілі, цемент, мінеральні добрива, природне каміння, зерно, цукор, кондитерські вироби, консерви, олію та багато іншої продукції. В Україну постачали нафту та нафтопродукти, руди, прокат кольорових металів, верстати, нафтове обладнання, засоби автоматизації, легкові та вантажні автомобілі, вагони, силові трансформатори,

електронно-обчислювальні машини, кабель, автомобільні шини, пластмаси, вироби радіопромисловості тощо. Крім того, більше ніж 20 країн (Австрія, Нідерланди, Італія, Норвегія, Франція, Фінляндія, Німеччина, Швейцарія, Швеція, США, Канада, Велика Британія, Японія) одержували з України промислову продукцію і промислову сировину: залізну і марганцеву руду, кокс, прокат чорних металів, графіт, скло, металургійне та гірничошахтне устаткування, штучні алмази, алмазний інструмент, а також цукор, олію, льоноволокно тощо. В Україну Велика Британія постачала різні машини, промислове устаткування, хімічні продукти, вовняні тканини тощо. У ФРН Україна експортувала феросплави, чорні метали, автонавантажувачі, віконне скло, олію тощо, а звідти імпортувала різні машини і промислове устаткування, прокат чорних металів, хімічну продукцію. Україна вивозила товари у понад 50 країн, що розвиваються. У структурі експорту головне місце посідали машини і промислове устаткування. Машини, устаткування, прилади для африканських, азійських і латиноамериканських країн виготовлялися, враховуючи природно-кліматичні умови роботи."

Враховуючи аналіз економічного розвитку УРСР, наслідки активної індустріалізації, політичні важелі, можна стверджувати, що міжнародна спеціалізація УРСР була відсутня, про її необхідність не оголошувалось і розглядались можливості сусідських взаємовідносин з країнами Європи, США; агресивний, нездорово суперницький характер СРСР спричиняв заглиблення країни у кризу.

До здобуття незалежності Україна повністю була інтегрована в економічну систему колишнього СРСР і не могла виступати самостійним суб'єктом міжнародних економічних відносин. Розвал торгівлі з союзними республіками після розпаду СРСР паралізував зовнішньоторговельні зв'язки країни. З розпадом радянської системи країна перейшла від планової економіки до ринкової. Перехідний процес був важким для більшості населення. Україна спочатку розглядалася як республіка зі сприятливими економічними умовами, тим не менш, країна пережила глибший економічний спад, ніж деякі з інших колишніх радянських республік.

Трансформаційні процеси 90-х років в Україні супроводжувались численними негативними проявами для її економіки: розпадом економіки СРСР, РЕВ та країн всього соціалістичного табору, переорієнтацією їх на більш конкурентоспроможну продукцію. Це посилило такі значні економічні негаразди як гіперінфляція, зупинка більшості підприємств унаслідок неконкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку порівняно з імпортними товарами, які заполонили його, відсутність численних видів необхідної сировини (яка раніше постачалася з республік СРСР), гостра обмеженість власних енергоресурсів та гіперзростання цін на їх імпорт та інші. Внаслідок такого погіршення внутрішньої економічної ситуації експортні позиції України в міжнародному поділі праці значно послабшали: склалася ситуація необхідності знову завоювання місця для національної спеціалізованої продукції в МПП, яке відбулося у попередні роки. Як результат, значна частка експорту України припадала на технологічну спеціалізацію, яка включає експорт мінеральної та сільськогосподарської сировини та напівфабрикатів первинних стадій переробки металургійної, металообробної та хімічної галузей промисловості для подальшої переробки в країнах-імпортерах. Сировинна експортоорієнтованість у спеціалізації вимагає посилення техніко-технологічного рівня вказаних галузей, що в умовах жорсткої обмеженості власних та залучених іноземних інвестицій сприяє подальшій деформації економіки України в сировинному напрямку, зосередженню на первинних, недосконалих, брудних технологіях, а в підсумку – локалізації у промисловій ніші поряд з країнами чітко визначеного сировинного профілю в МПП Предметна спеціалізація, тобто випуск готових виробів, передусім товари народного споживання: текстиль, одяг, вино, фармацевтичні вироби. Серед товарів виробничого призначення – невелика кількість літаків, кораблів, машин та устаткування. Значне місце посідав експорт зброї та військової техніки. Наявність значного науково-технічного потенціалу створювало підвалини для розширення предметної спеціалізації України на складних і наукомістких виробах машинобудування та приладобудування, електроніки й радіотехніки, на програмних продуктах. Проте проблеми неконкурентоспроможності власної продукції перш за все на внутрішньому ринку та державної підтримки виробників продукції, яка вже має світове визнання, не давали змоги здобути вагомих результатів.

Для України процес входження у світове господарство супроводжувався формуванням нераціональної структури експорту, а отже, малоперспективної моделі міжнародної спеціалізації. Основні риси моделі міжнародної спеціалізації економіки країни пов'язані з тим, що Україна експортує на міжнародні ринки ті товари (харчові продукти, руди, метали, передусім чорні), які є відносно малодинамічними та характеризуються скороченням їхньої частки в глобальних продажах товарів. Водночас вкрай мізерними є поставки на високотехнологічні ринки, які визначають перспективи розвитку світової економіки.

Як було наголошено на початку статті, вона є однією з серії робіт присвячена питанню міжнародної спеціалізації України, отже в наступних буде проведено деталізація недоліків структури міжнародної спеціалізації економіки України у XXI столітті, необхідність її переформатування з урахуванням тенденцій глобальних трансформацій.

Список літератури:

1. Голобуцький В. Запорозька Січ в останні часи свого існування 1734-1775. – К., 1961. – С. 274.
2. Кульчицький Станіслав. Терор голодом як інструмент колективізації сільського господарства // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: Причини і наслідки. – Київ, 1995. – С. 23-35.
3. Олійник О. Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734-1775 рр.). – Запоріжжя: Дике поле, 2005. – С. 178-179.
4. Палій О. Історія України. – Видавництво: Стилос, 2010 г. – 580 с.
5. Проншетейн А. Земля Донская. – С. 90-91. – Російський державний військово-історичний Архів (далі – РДВІА).

Грущинская Н.М.
Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРВИЧНОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РАЗДЕЛЕНИЯ ТРУДА

Аннотация
Статья является коротким анонсом серии статей, посвященной тематике международной специализации экономики Украины под названием "Эволюция международной специализации экономики Украины от неолита до современных времен". Серия посвящена эволюции специализации национальной экономики со времен к государственной эпохи в истории Украины (каменный век, трипольская культура, бронзовая сутки), формирования первых государств на территории Украины (скифская культура, греческие государства на территории Украины, племенной союз антов и империя гутив, зарождение славян, происхождения украинского народа), периода основания Киева и до ликвидации Киевского княжества, Казацкая эпоха в истории Украины, Украинская народная республика, провозглашения независимости Украины, период Голодомора и место и роль международной специализации Украины в составе СССР. В представленной статье не раскрываются особенности современных процессов мижнароодной специализации национальной экономики, однако определяются аспекты исследования данного вопроса в дальнейших работах. Красной нитью через большой временной исторический пласт проходит вопрос специализации Украины как аграрной экономики, вместе с этим подчеркивается значительное негативное влияние политических факторов на внутреннее положение ее национальной экономики.
Ключевые слова: международная специализация, неолитическая революция, казачество, трипольская культура, индустриализация, сельское хозяйство, геноцит, политическое влияние.

Hrushchynska N.M.
Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

BACKGROUND OF FORMATION OF UKRAINIAN SPECIALIZATION IN PRIMARY GEOGRAPHICAL DIVISION OF LABUOR

Summary
The article is a short preview of a series of articles on topics of international specialization of economy of Ukraine entitled "Evolution of international specialization of economy of Ukraine from the Neolithic to modern times". The series focuses on the evolution of specialization of the national economy from the time of the pre-state period in the history of Ukraine (Stone Age, Cucuteni-Trypillian culture, Bronze Age), the formation of the first states in the territory of Ukraine (Scythian culture, Greek states on the territory of Ukraine, tribal alliance of Antes, and the Gupta Empire, formation of Slavs, origin of Ukrainian people), the period from the establishment of Kyiv to elimination of the Principality of Kiev, Cossack era in the history of Ukraine, the Ukrainian People's Republic, Ukraine's independence during the famine and the place and role of international specialization of Ukraine within the USSR. The presented article does not reveal the features of modern processes of international specialization of the national economy, but outlines the research aspects of this issue in subsequent studies. The common thread through big time lag is the issue of specialization of Ukraine as an agrarian economy. However, the author also emphasizes the significant negative impact of political factors on the internal situation of the national economy.
Keywords: international specialization, Neolithic Revolution, Cossacks, Cucuteni-Trypillian culture, industrialization, agriculture, genocide, political influence.

УДК 330.341.1

ВЕНЧУРНЕ ФІНАНСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Дудчик О.Ю., Ковсюк А.В., Чуйко В.І.
Дніпропетровська державна фінансова академія

Досліджено поняття венчурного фінансування, як форми кооперації підприємств та венчурні інвестиції, як джерело фінансування малих та середніх підприємств. Розглянуто діяльність венчурних фондів, їх фінансування за кордоном. Визначено особливості венчурної індустрії в Україні. Проаналізовано стан і структуру активів венчурних фондів. Визначено шляхи подальшого розвитку венчурного бізнесу.
Ключові слова: венчурне фінансування, венчурні фонди, венчурні підприємства, венчурний капітал, венчурні інвестиції, інститути спільного інвестування.

Постановка проблеми. Виробничий сектор економіки України протягом останніх років зазнав значних змін. Трансформації у виробництві пов'язані з банкрутством промислових гігантів, втратою коопераційних зв'язків між підприємствами та виробництвом неконкурентоспроможної продукції. На даному етапі становлення та розвитку ринкової економіки у нашій державі формуються

© Дудчик О.Ю., Ковсюк А.В., Чуйко В.І., 2015

принципово нові виробничі підприємства. В цьому процесі важливе значення має максимальне використання потенціалу малих та середніх підприємств. Майбутнє малого та середнього бізнесу визначається можливостями розвитку реального виробництва і формування тісних коопераційних зв'язків малих та великих підприємств.

Одним із головних способів або механізмів взаємодії малих, середніх та великих підприємств, зокрема у виробництві, є венчурне фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що вітчизняне венчурне підприємництво як самостійна сфера економічних відносин є ще порівняно молодим, багато вітчизняних науковців та економістів висвітлили у своїх наукових працях питання функціонування венчурного бізнесу, загалом, та його фінансування, зокрема. Серед вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджують у своїх працях питання фінансування венчурних підприємств та проектів слід виділити таких як: Л.Л. Антонюк, О.П. Зінченко, В.М. Євтушенко, О.М. Кардаш, Н.В. Краснокутська, А.Б. Лаффер, І.В. Литвин, А.М. Поручник, Ш.Дж. Пріор, А.С. Степаненко, В.Дж. Хасс, К. Чіба та багато інших.

Варто зауважити, що різні автори у своїх працях висвітлюють різні аспекти процесу венчурного фінансування. Це і питання щодо визначення величини венчурних інвестицій та оцінювання ризиковості їх реалізації, питання щодо організаційно-правового механізму залучення венчурних інвестицій та питання щодо сутності венчурного фінансування як однієї з форм кооперації тощо.

Виклад основного матеріалу. Слово «venture» в перекладі з англійської означає ризикове підприємництво, але багатообіцяюче. Звідси, венчурне підприємництво – це ризикова діяльність у процесі якої створюються і впроваджуються у виробництво нові товари, технології, послуги. Це поєднання двох видів підприємництва: фінансового та інноваційного. Відповідно до цього спеціалізовану діяльність щодо виробництва і просування на ринок нових товарів ведуть компанії і фонди венчурного капіталу та малі венчурні фірми.

Венчурні фірми найчастіше являють собою малі підприємства у новітніх галузях виробництва (електроніка, біохімія, біоінженерія, виробництво споживчих товарів), які швидко прогресують і в яких відбувається інтенсивна зміна поколінь продуктів і технологій, пов'язаних з базисними інноваціями. Малі венчурні підприємства спеціалізуються у сферах наукових досліджень, розробок, упровадження інновацій, організація яких пов'язана з підвищеним ризиком. Вони часто створюються під одну ідею, але успіх базисних інновацій ніколи не гарантований і має ймовірнісний характер. У випадку невдачі фірму чекає неминучий крах. Конкуренція примушує венчурні фірми максимально скорочувати терміни науково-дослідних розробок, інтенсивно впроваджувати новації у виробництво.

Статутний капітал венчурних підприємств формується із засобів власників інтелектуального капіталу та з капіталу професійних (венчурних) інвесторів. Вкладення в такі фірми характеризується високим рівнем ризику та високим рівнем доходу.

Користуючись характеристикою капіталовкладень, наданою Українською асоціацією венчурного підприємництва [10] та дослідженням вітчизняних вчених, виділяють такі три основні етапи венчурного фінансування, що характеризують ступінь розвитку венчурної компанії:

1) стартове фінансування – найризикованіша форма вкладень, інвестиційні кошти використовуються для завершення розроблення продукції,а також для проведення первинного маркетингу що дозволить підприємству ефективно підготуватись до реалізаційної діяльності;

2) фінансування в період розвитку венчурного підприємства – розраховане на надання допомоги як невеликим підприємствам із значним потенціалом зростання, так і підприємствам з уже діючим виробництвом, що мають великий потенціал, для розширення та потребують значних фінансових вливань;

3) фінансування конкретних операцій – одноразова дія венчурного підприємства, під час якої венчурний капітал від активної участі у фінансуванні переходить до допомоги і сприяння, тобто для усунення різних трудностей при виході нової чи вже існуючої фірми на новий ринок [6, с. 376].

Венчурні підприємці виступають в ролі посередників між інвесторами і реципієнтами ризикового капіталу. Неодмінною умовою вкладень є наявність інноваційної ідеї і ефективного менеджменту. Діяльність венчурного підприємця відбувається по замкнутій схемі: збір коштів інвесторів – пошук відповідних компаній і інвестиції в них – формування доданої вартості в компанії – вихід з компанії і повернення грошей інвесторам [2, с. 13].

Термін життя окремого інвестиційного проекту, що включає проміжок часу від моменту знаходження проекту до здійснення виходу з нього, зазвичай коливається від 3 до 8 років. Верхня межа обумовлена обмеженнями з боку інвесторів, а нижня продиктована необхідністю ретельного виконання всіх етапів інвестиційного проекту. Також, зазвичай, при створенні фонду визначається граничний термін розміщення всіх коштів фонду (2-3 роки), а також довготривалість інвестиційного циклу фонду – зазвичай 8-10 років, – протягом якого всі проекти повинні бути доведені до стадії «закриття» [7, с. 107].

Венчурний капітал виступає не лише об'єктом пов'язаним з інноваціями, а являється критичним чинником в інноваційному процесі [2, с. 13]. Про це свідчить той факт, що під час технологічної революції, яка супроводжувалась трансформацією цілих галузей економіки, важливу роль відігравали фірми з підтримкою венчурним капіталом.

За статистикою, в США венчурні фонди – це, насамперед, пенсійні фонди, які отримали 1979р. право вкладати дуже обмежену частину своїх коштів в інвестиційні проекти з підвищеним ступенем ризику. З тих пір пенсійні фонди стали найстабільнішим американським джерелом ризикового капіталу, забезпечуючи майже половину всіх нових надходжень, чому неабиякою мірою сприяють діючі пільги з оподаткування. Серед джерел венчурного капіталу стабільне місце також займають промислові і торговельні корпорації, страхові компанії, різні фонди [5, с. 111].

Першовідкривачем в застосуванні технології та принципів венчурного фінансування в Європі є Великобританія. Важливу роль у розвитку венчурної індустрії в Європі зіграли міри державної політики. Уряди західноєвропейських країн створюють сприятливі умови для розвитку венчурних фондів [3, с. 3]. У країнах Західної Європи список учасників венчурних фондів дещо ширше, ніж в Америці. Його доповнюють державні установи, комерційні і клірингові банки, університети та інші джерела. Найбільш характерні особливості країн Західної Європи, в порівнянні з США, – більш висока питома вага у венчурному бізнесі банківських структур [5, с. 111]. Наприклад, уряд Голландії гарантує покриття половини можливих збитків, пов'язаних з

інвестуванням у приватні компанії. Венчурні фонди Голландії й Франції черпають інвестиційний капітал головним чином у самих великих банках і страхових компаніях, у Великобританії – у пенсійних фондах, на які приходиться близько третини всіх фінансових вливань. Це пояснюється тим, що у Великобританії на пенсійні фонди, які інвестують у венчурний бізнес, розповсюджується пільговий режим оподатковування. Таке цілеспрямоване державне втручання забезпечило швидкий розвиток венчурної індустрії в західноєвропейських країнах [3, с. 4]. Тобто, головними венчурними інвесторами є пенсійні фонди, страхові компанії та банки.

Щодо України, то венчурне підприємництво розпочало свою діяльність в останнє десятиліття XX століття. Діяльність фондів венчурного фінансування в Україні регламентується Законом України «Про інститути спільного інвестування».

Користуючись закордонним досвідом, Україна активно ввійшла в венчурну індустрію, але не в області фінансування інноваційних проектів. Основна мета була закладена у виході із кризи та підвищенні ефективності роботи підприємств приватної власності. Тому домінуюча частина венчурного капіталу в Україні іноземного походження, центри прийняття бізнес-рішень і накопичення прибутку знаходяться за межами нашої країни. На сьогодні поточна діяльність носить певний відтінок протекціонізму іноземному капіталу [2, с. 14]. Це є проблемою для України, і в першу чергу, перешкодою на шляху впровадження інноваційної моделі розвитку країни.

Кількість венчурних фондів в Україні зростає з року в рік. Але проблема полягає в тому, що структури, що створюються, не діють у потрібному напрямку і не мають стимулюючого ефекту. Не спостерігається їх залучення до інноваційного процесу. Точніше вони направляють свої власні ресурси не на інноваційні процеси, а іншу діяльність. Вони надають перевагу коротко- та середньостроковим операціям із фінансовими активами, і мало «цікавляться» сферою високих технологій. Венчурні фонди в Україні головною своєю ціллю бачать не інновації, розвиток промисловості, високих технологій, а використовуються для задоволення потреб, які мало пов'язані із функцією зниження ризиків [9, с. 220].

Згідно даних Української асоціації інвестиційного бізнесу загальна кількість діючих венчурних інститутів спільного фінансування (ІСІ) станом на 30.09.2014 року склала 1014 фондів, що на 8,6% більше, ніж у минулому році. Але для порівняння варто зазначити, що загальна кількість ІСІ зменшилась на 2,6%. Тобто, можна сказати, що венчурне фінансування має досить стрімкий розвиток в Україні. Це, в свою чергу, підкреслює той факт, що їхня частка ринку поступово зростає – із 83,3% до 84,0% відповідно [1].

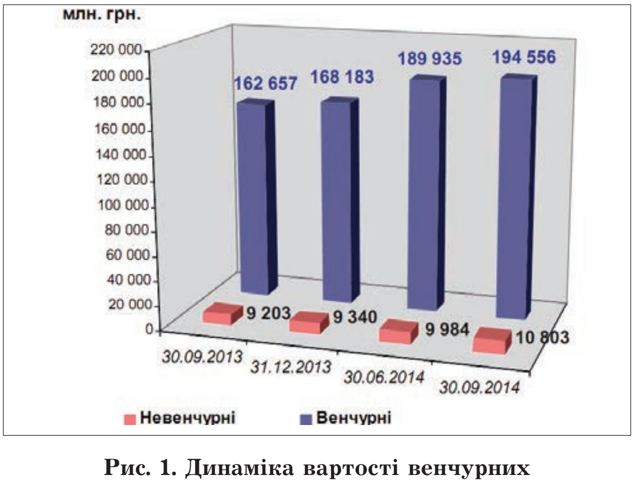

Рис. 1. Динаміка вартості венчурних та інших активів ІСІ [1]

Відповідно до звіту Української асоціації інвестиційного бізнесу станом на 30.09.2014 р. активи ІСІ продовжували зростати. Важливим є той факт, що 85% квартального приросту індустрії забезпечили венчурні фонди: загальна вартість їхніх активів збільшилась за три місяця на 4621,65 млн. грн. (+2,4%, після +7,5% у 2-му кварталі), а з початку року – на 26378,08 млн. грн. (+15,7%) – 95% сукупного приросту активів усіх ІСІ. З кінця 3-го кварталу активи цих фондів досягли 194556,45 млн. грн. [1] (Рис. 1).

Основною складовою венчурного фінансування є венчурний капітал, який, в свою чергу, являє собою венчурні інвестиції, що надходять від певного інвестора. Зазвичай, головна мета венчурного інвестора – отримання надприбутку після продажі своєї частки в компанії. Тому інвестор досить прискіпливо обирає об'єкт для здійснення даного виду діяльності. Відомо що, потенційними венчурними інвесторами можуть бути юридичні та фізичні особи резиденти та нерезиденти.

Аналізуючи дані, розміщені Українською асоціацією інвестиційного бізнесу, можна сказати, що у 3-му кварталі 2014 року головними інвесторами ІСІ є юридичні особи-резиденти України. Сукупні вкладення вітчизняних підприємств у фондах станом на 30.09.2014року збільшилась на 4517,92 млн. грн., при цьому майже 90% цих інвесторів в зазначеному періоді припало на венчурні фонди (у 2-му кварталі цей показник становив 95%) (Рис.2) [1].

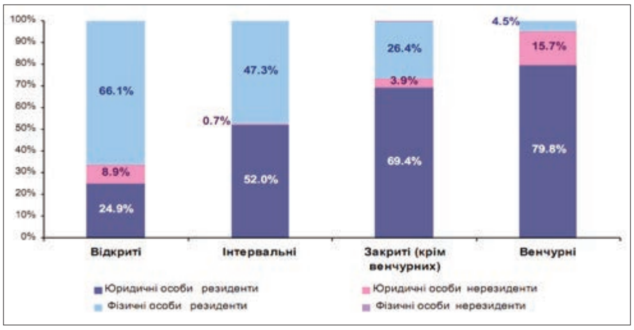

Рис. 2. Розподіл вкладень в ІСІ за категоріями інвесторів станом на 30.09.2014 [1]

Помітні зміни протягом трьох кварталів 2014 року відбулися і в зведеному портфелі активів венчурних ІСІ. Перш за все, вражаючим є масштабне збільшення частки інших активів, що почали стрімко зростати в минулих роках. А саме, в 3-му кварталі 2014 року їх частка становить 71,1%, що на 3,6% (+ 10170,76 млн. грн.) більше, ніж в минулому році відповідного кварталу [1].

Позитивні зрушення відбулися в ситуації з нерухомістю, частка якої збільшилась на 0,2%, із 2,1% до 2,3%. Негативні результати мають облігації підприємств, акції, грошові кошти та банківські депозити, векселі. Їх частки зменшились на 1,6%, 0,8%, 0,9% та 0,5% відповідно [1].

Отже, проаналізувавши дані Української асоціації інвестиційного бізнесу, можна сказати, що стан венчурного фінансування досить задовільний, а вкладення інвестицій у відповідні фонди – вигідна угода з боку венчурного інвестора, кількість яких невпинно збільшується щоквартально. Але поряд з позитивними сторонами даного виду фінансування існують і достатньо негативних чинників.

Так, деструктивними чинниками розвитку венчурної діяльності в Україні є: слабкість інституту захисту інтелектуальної власності; незначний капітал венчурних фондів, якими вони оперують; високий ступінь ризику та недовіра до розроблених інноваційних проектів; відсутність сприятливого й стабільного інвестиційного клімату в країні; дуже мала й недостатня кількість інвесторів готових здійснювати вклади у високоризикові проекти [4, с. 206].

Світовий досвід свідчить, що важливу роль у трансформації господарського механізму, інтенсивності його перебудови, відіграє розвиток венчурного бізнесу. Через це в економіці України необхідне використання досвіду венчурного фінансування під час формування нового науково-технічного рівня господарського механізму економіки України [8].

Висновок. Венчурний капітал відіграє величезну роль у всьому світі, дозволяючи комерціалізувати передові ідеї, підтримувати існуючі та створювати нові компанії і навіть цілі галузі (персональні комп'ютери, стільниковий зв'язок, програмне забезпечення, біотехнологія тощо.).

В США та в країнах Західної Європи венчурна індустрія перебуває на стадії розквіту, що й забезпечує розвиток економіки цих держав. В Україні ж використання венчурного капіталу може стати ефективним каталізатором змін в економіці країни за умови усунення певних проблем функціонування венчурних фондів, зокрема зміни основного напрямку венчурного фінансування. Таким чином, венчурний капітал є одним з найефективніших джерел фінансування інноваційної діяльності, і тому створення національної інноваційної структури стає найважливішою складовою науково-технічного та економічного розвитку України та інших держав.

Список літератури:

1. Аналітичний огляд ринку ІСІ в Україні за 3 квартал 2014 року [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу. – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart/200689.html
2. Бражко О. В. Інновації, венчурні інвестиції і маркетингові технології в умовах нової економіки [Текст] // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 2. – С. 12-16.
3. Герасимова І. Ю. Венчурне фінансування інноваційного розвитку [Електронний ресурс] // Нац. гірн. ун-т. – 2014. – С. 1-9. – Режим доступу: http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/3081/Венчурне_фиансування.pdf?sequence=1
4. Диха М. В. Венчурне підприємництво в Україні: особливості функціонування та розвитку [Текст] / М. В. Диха, Ю. В. Цвігун, П. П. Гаврилко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 1. – С. 203-208.
5. Карасева Д. Н. Венчурный капитал как источник финансирования инновационной деятельности субьектов малого бизнеса [Текст] // Творчество молодых ученых – 2011 – С. 109–111.
6. Найчук-Хрущ М. Б. Ключові характеристики венчурного фінансування на етапах життєвого циклу венчурного підприємства [Текст] // Національний університет «Львівська політехніка». – 2011. – № 1. – С. 373–378.
7. Новиков А. Э. Инвестиционный климат в экономике и его роль в формировании рынка венчурного капитала [Текст] // Вестник КРСУ. – 2013. – Том 13. – № 12. – С. 104–108.
8. Поручник А. М. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні [Текст] / Л. Л. Антонюк // Монографія. – К.: КНЕУ, 2000. – 172 с.
9. Седляр М. О. Проблеми венчурного фінансування в Україні [Текст] / М. О. Седляр // Збірник наукових праць науково-звітної конференції викладачів університету за 2012 рік, 9-10 лютого 2013 року – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 219-221.
10. Українська асоціація інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/

Дудчик О.Ю., Ковсюк А.В., Чуйко В.И.
Днепропетровская государственная финансовая академия

ВЕНЧУРНОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследовано понятие венчурного финансирования, как формы кооперации предприятий и венчурные инвестиции, как источник финансирования малых и средних предприятий. Рассмотрена деятельность венчурных фондов, их финансирование за границей. Определены особенности венчурной индустрии в Украине. Проанализировано состояние и структуру активов венчурных фондов. Определены пути дальнейшего развития венчурного бизнеса.
Ключевые слова: венчурное финансирование, венчурные фонды, венчурные предприятия, венчурный капитал, венчурные инвестиции, институты совместного инвестирования.

Dudchyk O.Y., Kovsiuk A.V., ChuikoV.I.
Dnipropetrovsk State Financial Academy

VENTURE FINANCING IN UKRAINE

Summary
The paper investigates the concept of venture capital financing as a form of cooperation between enterprises and venture capital investments as a source of financing for small and medium enterprises. It discusses the activities of venture capital funds, their financing from abroad. The article determines features of the venture capital industry in Ukraine. It analyzes the status and structure of assets of venture capital funds. The authors determine the ways of further development of venture business.
Keywords: venture capital, venture capital funds, venture capital companies, venture capital, venture capital investments, joint investment institutions.

УДК 338.242.4:338.43

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПІДТРИМКА АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ

Кирилов Ю.Є.
Херсонський державний аграрний університет

Висвітлено значення державного регулювання та підтримки розвитку аграрного сектору. Проаналізовано процеси державної підтримки та запропоновано напрями удосконалення механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України. Наведено обґрунтовані висновки щодо доцільності державної підтримки аграрного сектору національної економіки за пріоритетними напрямами, що передбачають досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни в умовах глобалізації та євроінтеграції.
Ключові слова: аграрний сектор, державне регулювання, державна підтримка, пріоритети, економіка, глобалізація.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та з урахуванням складної економічної ситуації в державі потребують перегляду існуючі напрями державного регулювання, форми й методи підтримки аграрного сектору економіки України. З посиленням впливу інтеграційних процесів на розвиток національної економіки, підпорядкування країни міжнародним тенденціям відбувається зниження ролі держави як регулятора соціально-економічних відносин. Наслідки цього у першу чергу відчуває аграрний сектор, державна підтримка якого в уніфікованій світовій економіці виконує стабілізаційну та стимулюючу функції у забезпеченні сталого сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади державного регулювання економіки викладені в фундаментальних працях учених – класиків політичної економічної науки: Дж. Кейнса, А. Монкретьєна, П. Самуельсона, А. Сміта, М. Фрідмана. В останні роки проблема визначення місця та ролі держави в забезпеченні сприятливих умов розвитку аграрного сектора активно дискутується в працях вітчизняних науковців О. Бородіної, П. Гайдуцького, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Зорі, С. Кваші, І. Кириленка, О. Могильного, Л. Молдаван, Б.Пасхавера, І. Свідерської, В. Сіденка, О. Шубравської та ін. Вивченню особливостей розвитку державної політики підтримки аграрного сектора економіки України присвячені дослідження М. Дем'яненка, О. Єрмакової, І. Кобути, М. Коденської, Т. Осташко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вступ України до СОТ та євроінтеграційні перспективи, глобалізація світової економіки створюють нові виклики та обмеження щодо державного регулювання, порушують питання перегляду пріоритетності державної підтримки та необхідності дотування аграрного сектора національної економіки. Виникає необхідність розробки та застосовування таких механізмів та інструментів підтримки, які б забезпечили продовольчу безпеку країни, утвердження позиції країни на світовому ринку продовольства та сталий сільський розвиток, – усе це потребує наукового обґрунтування.

Мета статті. Обґрунтування необхідності зміни підходів щодо державного регулювання та доцільності державної підтримки аграрного сектору національної економіки, виявлення пріоритетних її напрямів, що передбачають досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни в умовах глобалізації та європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. В Україні державна підтримка аграрного сектора економіки характеризується недосконалістю та недостатністю фінансування. У цих умовах особливої уваги потребує дослідження бюджетного фінансування аграрного сектора, як одного з напрямів державного регулювання. Необхідність державного регулювання аграрного сектора більшість науковців пов'язують, насамперед, із диспаритетом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, а також із істотним впливом природно-кліматичних умов на ефективність сільськогосподарського виробництва [1].

Підтримка аграрного сектора здійснюється, як правило, за рахунок бюджетних коштів, тому стратегічним завданням державного управління має бути їх раціональне використання шляхом запровадження ефективних механізмів та інструментів надання підтримки й моніторингу їх результативності.

Процес фінансування сільського господарства України з коштів Державного бюджету впродовж багатьох років характеризується неефективністю та недосконалістю розподілу. Для цього варто порівняти від'ємний темп приросту видатків держбюджету України за 2007-2012 рр., спрямовані на розвиток аграрного сектору з урахування позитивних тенденцій збільшення обсягів виробництва валової продукції сільськогосподарських підприємств (рис. 1).

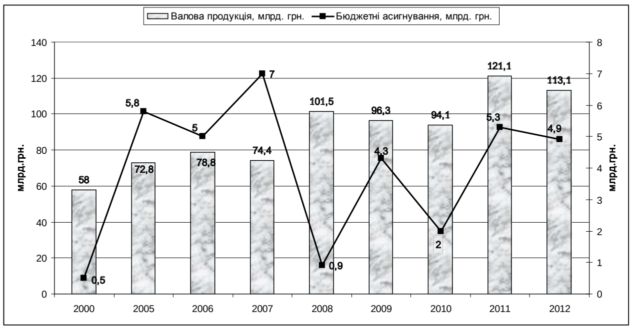

Рис. 1. Динаміка державної підтримки аграрного сектора та виробництва валової продукції [2]

Серед певної частини науковців і практиків існує тверде переконання: якщо збільшити дотації аграрному сектору, то сільськогосподарські підприємства України були б конкурентоспроможними. Але Україна вже мала цілком пристойний рівень державної підтримки і, нажаль, не змогла забезпечити конкурентоспроможність власної продукції на зовнішніх ринках.

Для європейських країн державне регулювання зовсім не випадкове явище, а навпаки, є запорукою ефективного розвитку агропромислового комплексу, що є незмінною передумовою процвітання всього суспільства [3].

© Кирилов Ю.Є., 2015

Порівняти тенденції державної підтримки сільського господарства в окремих країнах можна виходячи з даних Організації економічного співробітництва та розвитку (OECP) за допомогою показника сукупного обсягу підтримки TSE [4]. Найбільший обсяг сукупної підтримки сільського господарства був у кризовий період, зокрема у 2009 році й становив 26387,74 млн. грн. При цьому такі видатки, як бюджетні трансферти споживачам сільськогосподарської продукції в Україні не застосовувалися. Щодо підтримки ринкових цін на сільгосппродукцію, то в 2003-2004 та 2007-2008 роках вона була негативною, тоді як у 2005-2006 і 2009-2010 роках – набула позитивних значень. Структуру сукупної підтримки сільського господарства в Україні порівняно з іншими країнами наведено в таблиці 1.

Отже, серед трьох складових сукупного обсягу підтримки сільського господарства (PSE – оцінка підтримки сільгоспвиробників; GSSE – оцінка підтримки загальних послуг; TCT – трансферти споживачам сільськогосподарської продукції від платників податків; TSE – оцінка сукупної підтримки сільського господарства) у деяких країнах взагалі відсутні бюджетні трансферти споживачам сільськогосподарської продукції, тобто не здійснюється підтримка споживачів: в Україні, Росії, Канаді та Новій Зеландії. В таких країнах, як ЄС, Японія, Китай і Бразилія зазначені видатки мають незначну питому вагу (до 6%), тоді як у США вони становлять майже третину від загального обсягу.

Отже, у розвинутих країнах сільське господарство є однією з пріоритетних галузей економіки, про що свідчать державні програми його підтримки. В Україні ж агрегований розмір державної підтримки сільського господарства нині не перевищує 4%, а частка витрат у консолідованому бюджеті на його розвиток скорочена від 23,2% у 1990 році до 2,4% в 2011-му [6, с. 22].

Основними важелями державної економічної підтримки, які поширені у світовій практиці й можуть бути використані в Україні з урахуванням особливостей перехідної економіки, мають стати: передача обслуговуючим кооперативам необхідних об'єктів матеріально-технічної бази, що знаходяться в державній і муніципальній власності, на засадах довгострокового безпроцентного кредиту або безоплатно; надання пільгових кредитів обслуговуючим кооперативам за схемами, що застосову-

Таблиця 1

Структура сукупної підтримки сільського господарства протягом 2003-2010 рр.,% [5]

Показник		Роки							
		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	PSE	12,96	51,50	77,38	80,83	56,71	58,03	73,92	67,11
	GSSE	87,04	48,40	22,62	19,17	43,29	41,97	26,08	32,89
	TCT	0	0	0	0	0	0	0	0
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
Росія	PSE	85,80	86,72	81,96	79,28	81,65	81,66	76,28	84,84
	GSSE	14,20	13,28	18,04	20,72	18,35	18,34	23,72	15,16
	TCT	0	0	0	0	0	0	0	0
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
ЄС	PSE	88,36	87,56	86,26	87,49	87,46	86,50	88,41	87,20
	GSSE	8,19	9,29	10,46	10,61	10,81	12,13	10,13	11,46
	TCT	3,45	3,15	3,28	1,90	1,72	1,36	1,46	1,34
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
Японія	PSE	79,08	81,86	82,71	82,59	77,66	79,60	80,59	88,67
	GSSE	20,86	18,08	17,22	17,36	22,30	20,36	19,37	11,30
	TCT	0,06	0,07	0,07	0,05	0,04	0,04	0,04	0,03
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
Китай	PSE	71,30	65,81	71,51	77,05	75,79	50,77	78,49	82,96
	GSSE	28,66	34,16	28,46	22,93	24,20	49,20	21,50	17,04
	TCT	0,04	0,04	0,02	0,02	0,01	0,03	0,01	0,01
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
Канада	PSE	77,17	74,07	71,42	73,46	69,34	67,23	69,92	70,51
	GSSE	22,03	25,93	28,58	26,54	30,66	32,77	30,08	29,49
	TCT	0,80	0	0	0	0	0	0	0
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
США	PSE	40,96	43,68	40,24	32,13	34,14	29,18	25,75	19,15
	GSSE	34,76	33,17	35,49	40,46	38,81	43,17	46,42	52,34
	TCT	24,28	23,14	24,26	27,41	26,95	27,65	27,83	28,51
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
Австралія	PSE	71,70	63,73	64,03	64,88	69,65	74,28	66,77	62,84
	GSSE	39,75	47,28	45,84	44,19	37,89	35,09	46,35	52,50
	TCT	-10,85	-11,01	-9,88	-9,07	-7,54	-9,37	-13,12	-15,35
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100
Бразилія	PSE	83,90	65,61	70,40	71,87	76,26	74,38	79,12	70,31
	GSSE	16,10	34,04	27,03	24,32	21,98	24,64	17,33	23,70
	TCT	0	0,35	2,56	3,81	1,76	0,98	3,55	5,99
	TSE	100	100	100	100	100	100	100	100

ються для сільськогосподарських товаровиробників під солідарну відповідальність членів кооперативу; виділення лізингового кредиту кооперативним машинно-технологічним станціям; надання ряду пільг оптовим кооперативним ринкам, кооперативним торговим домам та іншим об'єктам ринкової інфраструктури, що функціонують як обслуговуючі кооперативи [7, с. 65-66].

За умов неоднозначності трактування цілей аграрної політики України та її основних пріоритетів запропоновано визначення раціональної підтримки, яке полягає в комплексі дій та заходів, спрямованих державою на підвищення конкурентоспроможності продукції сільського господарства на внутрішньому та світових аграрних ринках у поєднанні з соціальним захистом населення і розвитком сільських територій. Дане визначення передбачає, що раціональна підтримка має бути спрямована на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції і надаватися, не викривлюючи торгівлю та не створюючи соціальної напруги в суспільстві. Критерієм раціональності державної підтримки може бути залежність між витратами з державного бюджету та зростанням конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також підвищення добробуту сільського населення [3].

Необхідність державної підтримки полягає в специфіці національного аграрного сектору та обумовлена:

- коливанням цін на сільськогосподарську продукцію і відставанням темпів зростання доходів в аграрному секторі;
- низькою еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію;
- залежністю сільськогосподарських товаровиробників від промислового, фінансового, торговельного капіталу, який діє за недосконалої конкуренції на противагу аграрним підприємствам, що функціонують в умовах, наближених до чистої конкуренції;
- неоднозначною регуляторною державною політикою, яка не завжди має позитивний вплив на розвиток аграрного сектору [3];
- необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни;
- скороченням частки сільського господарства, що загрожує деградацією сільських територій;
- значно нижчими можливостями сільськогосподарських виробників фінансування розвитку інфраструктури.

В сучасних умовах бюджет України не в змозі нести значні витрати з підтримки аграрного сектору. На концептуальному рівні мають бути змінені підходи до забезпечення фінансовими ресурсами галузі сільського господарства. Основну увагу тут слід зосередити на корпоративних фінансах, підвищенні їхньої ролі та значення як невід'ємного чинника функціонування агроформувань у реальних ринкових умовах самофінансування. Мають бути переглянуті відносини між державними й корпоративними фінансами на користь останніх як структур, де формуються фінансові ресурси та розпочинається їхній висхідний потік із наступним розподілом і перерозподілом на різних рівнях державного управління.

Мають бути замінені існуючі форми й методи державної підтримки за безліччю програм і заходів на цілісну систему державної підтримки та захисту галузі з використанням кращого досвіду країн ЄС і задіянням відповідних механізмів та інструментів. Пріоритетами в цьому напрямі мають стати:

- стійке й гарантоване забезпечення населення хлібом і хлібопродуктами та виконання експортних зобов'язань на основі прийняття державної цільової програми "Продовольче зерно". В основу забезпечення програми має бути покладено комплексне розв'язання проблеми продовольчого зерна через адресне постачання товарних господарств насінневим матеріалом підвищених репродукцій високоврожайних сортів і державний протекціонізм у впровадженні новітніх технологій;
- забезпечення населення молоком та молокопродуктами через прийняття державної цільової програми "Молоко і молокопродукти". Програма має передбачати комплексне розв'язання проблеми, а саме через створення повноцінної кормової бази, забезпечення племінним молодняком високопродуктивних порід; державний протекціонізм і підтримку впровадження сучасних технологій;
- забезпечення населення м'ясом та м'ясопродуктами через прийняття державної цільової програми "М'ясне скотарство і свинарство". Програма має передбачати комплексне розв'язання проблеми, а саме через створення повноцінної кормової бази; забезпечення племінним молодняком високопродуктивних порід; державний протекціонізм і підтримку впровадження сучасних технологій;
- задоволення потреб країни в цукрі через прийняття цільової державної програми "Цукробуряковий комплекс". Програма має передбачати комплексне розв'язання проблеми галузі, а саме забезпечення товарних господарств високоякісним насіннєвим матеріалом, державний протекціонізм у постачанні необхідними матеріальними ресурсами, державну підтримку впровадження високоефективних технологіі та забезпечення прибутковості галузі й, передусім, виробництва цукрової сировини [8, с. 67-70].

На підставі світового досвіду запропоновано удосконалити механізм державної підтримки через здешевлення відсоткових ставок за кредитами, який, на відміну від існуючого, передбачатиме диференціацію розміру часткової компенсації відсоткової ставки залежно від пріоритетності цілей використання кредитів, що дасть можливість стимулювати розвиток тих інвестиційних напрямів, які більшою мірою потребують державної підтримки (розвиток галузі тваринництва, забезпечення основними засобами, впровадження нових технологій, поповнення обігових коштів), строків кредитування та позичальників (сільськогосподарських підприємств та дрібних сільськогосподарських товаровиробників) [9].

Проблеми кредитного забезпечення в аграрному секторі були завжди. Пояснювалося це, в основному, специфікою галузі, яка породжує, при інших однакових умовах, підвищену ризиковість комерційної діяльності, та, як наслідок, дорожчі кредити. Такі об'єктивні фактори у той або інший спосіб враховувались і враховуються всіма країнами в усі часи. Враховувались вони й у нашій країні шляхом здешевлення кредитів для аграрного сектору за рахунок бюджетних коштів, внаслідок чого і досягався певний компроміс між потребою у кредитах об'єктів господарювання та задоволенням цієї потреби [8, с. 67-70].

Механізм державної підтримки через здешевлення відсоткових ставок за кредитами зображено на рис. 2.

Запропоновані заходи щодо удосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки через механізм здешевлення кредитів є недостатнім для вирішення існуючих

проблем кредитування аграріїв, оскільки нині в умовах трансформаційного переходу до економіки знань існує нагальна потреба у вирішенні питань довгострокового (іпотечного) кредитування товаровиробників аграрного сектора економіки. Одним з числа найбільш надійних об'єктів забезпечення довгострокових кредитів у світовій практиці визнано земельні ділянки. Однак парадокс полягає у тому, що державне регулювання іпотеки землі в Україні практично відсутнє з тієї причини, що визначені Земельним кодексом України умови застави земельних ділянок передбачають передачу у заставу лише земельних ділянок, які належать громадянам та юридичним особам на правах власності [9].

У стимулюванні розвитку аграрного сектора економіки суттєву роль відіграє механізм державного регулювання через митно-тарифну політику обсягів імпорту сільськогосподарської продукції. Проте її визнано не виваженою, оскільки наслідками реалізації даної політики став занепад окремих галузей аграрного сектора економіки, зокрема галузі тваринництва. Як свідчить світова практика, ринки багатьох розвинутих країн захищені високими тарифами [10].

Рис. 2. Механізм державної підтримки сільськогосподарських підприємств через здешевлення відсоткових ставок за кредитами

Порівняльний аналіз механізмів бюджетної підтримки, застосовуваних для здешевлення придбання техніки та обладнання для сільського господарства (здешевлення платежів за кредитами, лізинг та часткова компенсація вітчизняної техніки), свідчить про відносні переваги кредитної форми підтримки. Зосередження бюджетних коштів в межах однієї програми (компенсація відсотків комерційних банків) забезпечує додатковий ефект у формі п'ятивідсоткового зростання обсягів придбаної техніки за бюджетної підтримки.

Висновки і пропозиції. В умовах інтеграції України до європейського економічного простору, глобалізації світової економіки актуальними питаннями у сфері державного регулювання аграрного сектору є питання підвищення ефективності державної підтримки. Сучасна політика підтримки аграрного сектору економіки України характеризується хаотичністю, неоднорідністю структури, постійною зміною векторів та відсутністю стійкої тенденції до зростання. Державне регулювання та національна політика в галузі підтримки аграрного сектору економіки повинні бути не просто дієвою з точки зору показників економічної та соціальної ефективності, але й стимулювати становлення України як аграрної держави. Мають бути замінені існуючі форми й методи державної підтримки за безліччю програм і заходів на цілісну систему державної підтримки та захисту галузі з використанням кращого досвіду країн ЄС і використанням відповідних механізмів та інструментів. Для малих та середніх господарств доцільно застосовувати бюджетну підтримку через: збільшення інвестицій у розвиток людського капіталу, соціальної сфери та інженерної інфраструктури; агроекологічні заходи; стимулювання регіональних програм розвитку та специфічних агровиробництв. Зазначене забезпечить розвиток аграрного сектору економіки України як висококонкурентної сфери у світовому вимірі та зростання доходів виробників і сільських жителів.

Список літератури:

1. Малий І.Й. Про романтизацію приватної власності на землю і кризу аграрного сектора / І.Й. Малий // Економічна теорія. – 2008. – № 3. – С. 11-20.
2. Державна служба статистики України – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
3. Свідерська І.М. Підтримка сільського господарства як складова аграрної політики держави // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми перспективи / Мат-ли Всеукр. наук. конф. студентів, магістрів та аспірантів. – К.: ІАЕ УАН, 2003. – Т. 1. – С. 154-155.
4. Ukraine: estimates of support to agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org.
5. Шолойко А.С. Тенденції державної підтримки сільського господарства / А.С. Шолойко // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 41-44.

6. Мазур Г.Ф. Удосконалення механізму державного регулювання та стимулювання розвитку агропромислового виробництва / Г.Ф. Мазур // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 21-25.
7. Збарський В.К. Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі / В.К. Збарський, О.О. Волошин // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 62-66.
8. Дем'яненко М.Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 67-75.
9. Левченко Н.М. Формування інноваційних механізмів державного регулювання розвитку АПК : автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління: 25.00.02 / Н.М. Левченко. – Миколаїв, 2011. – С. 42.
10. Лагутін В.Д. Становлення і розвиток системи іпотечного кредитування / В.Д. Лагутін // Фінанси України. – 2004. – № 1. – С. 75-82.
11. Бородіна О.М. Коригування політики державної підтримки сільського господарства України / О.М. Бородіна, О.М. Могильний // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 55-61.
12. Пасхавер Б.Й. Ціноутворення у фінансовій системі продовольчого ринку / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 29-33.
13. Свідерська І.М. Державна політика підтримки аграрного виробництва України в контексті вимог Світової організації торгівлі: дис. канд. економ. наук: 08.07.02 / І.М. Свідерська. – Київ, 2004. – 218 с.
14. Коденська М.Ю. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки / М.Ю. Коденська, А.В. Єрємєєва // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 14-21.
15. Мельник Т.М. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України / Т.М. Мельник, О.С. Головачова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 169-184.

Кирилов Ю.Е.
Херсонский государственный аграрный университет

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И ПОДДЕРЖКА АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ: СМЕНА ПРИОРИТЕТОВ

Аннотация
Освещены значение государственного регулирования и поддержки развития аграрного сектора. Проанализированы процессы государственной поддержки и предложены направления совершенствования механизма государственного регулирования аграрного сектора экономики Украины. Приведены обоснованные выводы о целесообразности государственной поддержки аграрного сектора национальной экономики по приоритетным направлениям национальной экономики, которые предусматривают достижение стратегических целей социально-экономического развития страны в условиях глобализации и евроинтеграции.
Ключевые слова: аграрный сектор, государственное регулирование, государственная поддержка, приоритеты, экономика, глобализация.

Kyrylov Yu.Ye.
Kherson State Agricultural University

STATE REGULATION AND SUPPORT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE: CHANGING PRIORITIES

Summary
The article deals with the significance of state regulation and support of the development of the agricultural sector. The author analyzes the process of state support and suggests directions for improvement of state regulation of the agricultural sector of Ukraine. The paper provides reasoned conclusions regarding the necessity of state support for the agricultural sector of the national economy in the priority areas that require achieving the strategic objectives of socio-economic development in the context of globalization and European integration.
Keywords: agriculture, government regulation, government support, priorities, economics, globalization.

УДК 336.732:334.732.2

СТВОРЕННЯ САМОРЕГУЛІВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ СПІЛОК ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ

Клименко В.І.
Полтавський університет економіки і торгівлі

Обґрунтовано необхідність створення саморегулівної організації кредитних спілок у кредитно-кооперативному секторі національної економіки. Показано її вплив на розвиток кредитних спілок. Подано авторське бачення щодо створення саморегулівної організації в секторі кредитної кооперації.
Ключові слова: кредитні спілки, кредитна кооперація НАКСУ, ВАКС, саморегулівні організації.

Постановка проблеми. Подальший розвиток системи кредитної кооперації в Україні, потребує суттєвого підвищення її стабільності та удосконалення системи управління. Міжнародний досвід свідчить, що важливим механізмом вирішення цих проблем може бути створення саморегулівної організації кредитних спілок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі створення саморегулівних організацій кредитних спілок на ринку фінансових послуг присвячена досить незначна кількість публікацій. Теоретичні та практичні аспекти здійснення саморегулювання у фінансовому секторі досліджували у своїх працях такі українські науковці, як В. Гончаренко, А. Пожар. Слід також звернути увагу на праці та дослідження з даної проблеми таких економістів-практиків, як А. Оленчика, П. Козинця, В. Волковської та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність створення саморегулівних організацій на ринку фінансових послуг піднімалась окремими дослідниками, однак реальний механізм їх заснування не розроблений на даний час.

Мета статті полягає у обґрунтуванні необхідності та механізму створення саморегулівних організацій на базі двох всеукраїнських асоціацій кредитних спілок з використанням досвіду Німеччини.

Виклад основного матеріалу. З початку відродження кредитної кооперації минуло вже понад 20 років. Однак, досі не сформовано повноцінну ефективну національну систему кредитної кооперації України. Дві найбільші всеукраїнські асоціації – Національна асоціація кредитних спілок України (далі НАКСУ) та Всеукраїнська асоціація кредитних спілок (далі ВАКС) не співпрацюють належним чином між собою, не створили систему взаємного обміну інформацією, лобіювання спільних стандартів та регулярного моніторингу. Як наслідок, ці два найбільші об'єднання не спрямовують свою діяльність на консолідацію кредитних спілок, здійснення належного контролю за діяльністю своїх членів, що негативно впливає на розвиток кредитно-кооперативного сектора національної економіки.

Слід зазначити, що здійснення контролю за діяльністю кредитних спілок не входить до компетенції зазначених асоціацій згідно законодавства. Вони фактично не мають важелів впливу на кредитні спілки, які є їх членами, хоча й створювалися з метою «становлення потужної національної системи кредитної кооперації, побудованої на загальновизнаних міжнародних кооперативних принципах».

Як свідчить зарубіжний досвід, одним з головних чинників надійності та стабільності розвитку національного сектору кредитної кооперації є формування цілісної кооперативної системи та запровадження в її межах унікального механізму внутрішнього самоконтролю та аудиту. Для національної системи кредитної кооперації доцільно використати досвід Німеччини, оскільки, з початку свого становлення система Німецької кредитної кооперації була представлена також двома асоціаціями – Ф.Райффайзена (Deutscher Raiffeisenverband (DRV, German Raiffeisen Union)) і Г. Шульце-Деліча (Bundesverband der Volksbanken und Raiffeisenbanken (BVR, Federal Association of

Таблиця 1

Структура та функції DRV та BVR

Функції	Організація	Рівень	Функції	Організація
– лобістська діяльність; – розробка стандартів – допомога регіональним асоціаціям	DRV Німецька спілка Райффайзен	Національний рівень	– лобістська діяльність; – розробка стандартів – допомога регіональним асоціаціям	BVR Федеральний союз німецьких фольксбанків та райфейзенбанків
– консультаційна допомога місцевим кооперативам; – моніторинг; – обробка звітності; – інше	Регіональні асоціації	Регіональний рівень	– консультаційна допомога місцевим кооперативам; – моніторинг; – обробка звітності; – інше	регіональні асоціації
– обслуговування своїх членів	кооперативи (сільськогосподарські, торгівельні, перероблюючі та обслуговуючі	Місцевий рівень	– обслуговування своїх членів	кредитні кооперативи (Volksbanken і Raiffeisenbanken у т.ч з товарними функціями)

Джерело: [8, р. 43]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Клименко В.І., 2015

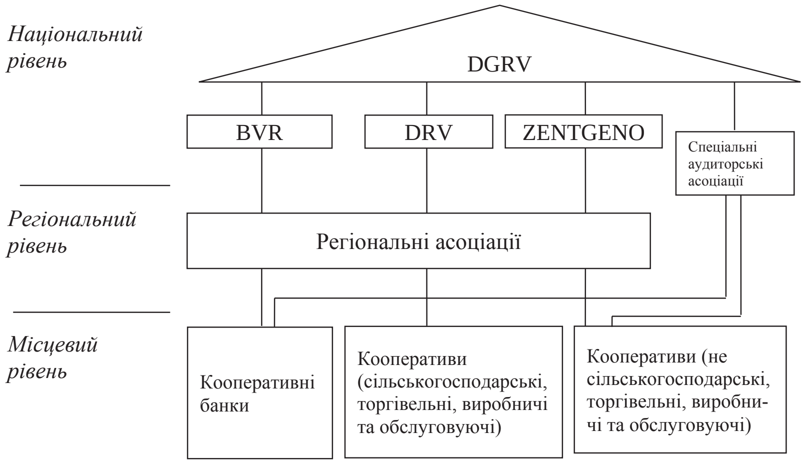

Примітка: DGRV – Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband e.V.; BVR – Bundesverband der Volksbanken und Raiffeisenbanken; DRV – Deutscher Raiffeisenverband; ZENTGENO – Zentralverband der genossenschaftlicen Grosshsndels.

Рис. 1. Система кредитної кооперації Німеччини

Джерело: [8, р. 41]

German Cooperative Banks)) [8, р.40], що здійснювали переважно консультування і сприяння розвитку своїх членів.

Більшість функцій DRV та BVR дублювалися (табл. 1), відповідно не ефективно витрачаються ресурси.

Згодом, було усвідомлено, що Асоціація має виконувати ще одну важливу функцію – кваліфіковану аудиторську перевірку своїх членів, яка б проводилася на здійснювалась на добровільній основі. Через певний час аудиторські перевірки кредитних кооперативів Німеччини їх асоціаціями стали обов'язковими.

Крім цього, з часом прийшло розуміння необхідності об'єднання асоціацій Ф. Райффайзена і Г. Шульце-Деліча в єдину потужну кількорівневу організацію. Проведені керівництвом цих організацій переговори спонукали до створення в 1972 р. єдиної структури з одним головним союзом і трьома федеральними [4]. Саме 1 січня 1972 р. вважається датою завершення процедури об'єднання розрізнених асоціацій і формування потужного кредитно-кооперативного сектору економіки Німеччини у вигляді Німецької Кооперативної Асоціації Райффайзен (Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband e.V. DGRV) з контролюючими функціями своїх членів (рис. 1) [5].

З 1 січня 1974 р. на підставі внесених змін до Закону «Про виробничі та господарські кооперативи», кожний кооперативний банк був зобов'язаний стати членом аудиторського союзу, створеного в структурі DGRV [1]. Основними повноваженнями якого було:

· перевірка системи менеджменту ризиків, дотримання вимог капіталу та ліквідності, системи організації діяльності, системи гарантування депозитів місцевих та регіональних кооперативних банків;

· оцінка фінансових показників (активи, пасиви, резерви, ризики, витрати, втрати і т.п.);

· оцінка системи управління (політика управління, планування, інформування, внутрішній аудит та контроль та ін.) [3].

Сьогодні Німецька кооперативна асоціація Райффайзен об'єднує всі кооперативи країни і складається з 6 регіональних асоціацій та 5 спеціалізованих аудиторських асоціацій (рис. 2).

Відповідно до статті 24 Закону України «Про кредитні спілки» [6], кредитні спілки мають право на добровільних засадах створювати асоціації кредитних спілок. Однак, обов'язкової умови входження кредитних спілок до тієї чи іншої асоціації українським законодавством не передбачено. Не передбачено також і вимог до самоконтролю та внутрішнього аудиту в межах асоціацій [3]. Внаслідок цього, майже 50% кредитних спілок не є членами жодної асоціації, що не дає можливості ефективно проводити моніторинг їх діяльності. А це, в свою чергу, призводить до випадків порушення законодавства і навіть шахрайства.

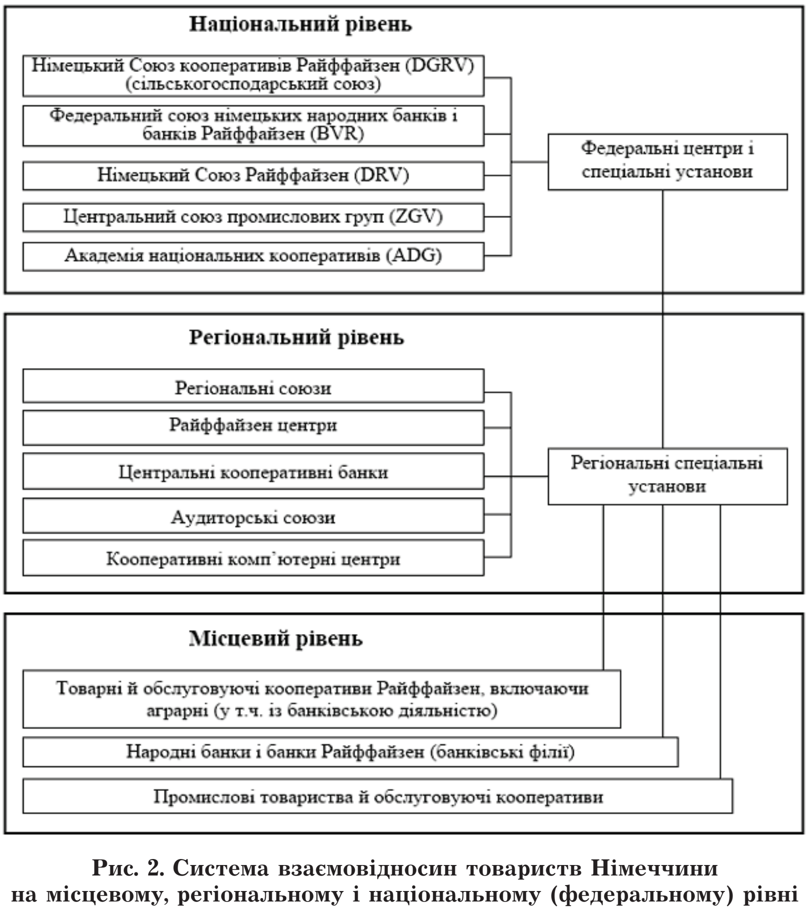

Рис. 2. Система взаємовідносин товариств Німеччини на місцевому, регіональному і національному (федеральному) рівні

Джерело: [4]

У зв'язку з цим, доцільним є створення саморегулівної організації кредитних спілок (далі СРО) на основі об'єднання НАКСУ і ВАКС в єдину саморегулівну структуру, яка дозволить:

– розширити можливості вибору ефективних форм регулювання ринку взаємного кредитування, зокрема, забезпечить інституціональну альтернативу державному регулюванню;

– створити можливості подолання негативних явищ на ринку без втручання органів державної влади на добровільній та нормативній основі;

– створити інфраструктуру, яка дозволить здійснювати обговорення та консультування з усіма учасниками ринку під час опрацювання регулюючих рішень [7].

Це об'єднання може бути двома способами:

1. Ліквідація НАКСУ і ВАКС та створення на її основі СРО (рис. 3).

2. Заснування СРО, на основі об'єднання НАКСУ і ВАКС (рис. 4)

Таким чином, на нашу думку, найбільш оптимальною для створення СРО в секторі кредитної кооперації буде остання модель. Оскільки СРО буде створена на базі НАКСУ і ВАКС. Слід зазначити, що ці дві асоціації працюють в секторі кредитної кооперації тривалий час і мають значний досвід у цій сфері діяльності. Завдяки об'єднання зусиль двох найбільших всеукраїнських асоціації в СРО буде вирішена проблема консолідації кредитних спілок та здійснено належний контроль за діяльністю своїх членів, що сприятиме стабільному розвитку кредитно-кооперативного сектора національної економіки.

Не можна не погодитися з думкою, зазначеною у Звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин та причин сучасного стану справ в системі кредитної кооперації, що обов'язковою вимогою до СРО має стати її спроможність на належному рівні проводити моніторинг операційних та фінансових ризиків у діяльності своїх членів та, за потреби, запроваджувати програми фінансового оздоровлення та організаційної реструктуризації кредитних спілок. Важливою має бути роль СРО у процесі виведення неплатоспроможних кредитних спілок з ринку у співпраці з державним регулятором та відповідним фондом гарантування вкладів [2].

Однак, крім цього, доцільно надати право СРО здійснювати внутрішній незалежний аудит своїх членів з відповідним визнанням висновків цього аудиту державними органами, як це відбувається у Німеччини. Це дозволить СРО по-перше, оперативно контролювати діяльність кредитних спілок, що є її членами, по-друге, економити кошти кредитної спілки, оскільки не прийдеться витрачати їх на зовнішній незалежний аудит, як це робиться на даний час.

Висновки і пропозиції. Таким чином, створення саморегулівної організації кредитних спілок на базі НАКСУ і ВАКС (рис. 1.2), за досвідом Німеччини може стати важливим інструментом досягнення цілей ефективного регулювання ринку кредитної кооперації. Це також дозволить консолідувати ринок кредитної кооперації, що безумовно, сприятиме його стабільному розвитку.

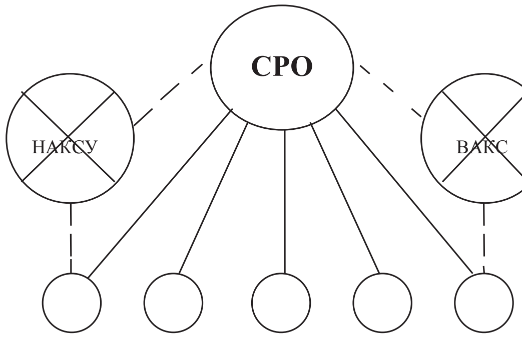

Рис. 3. Модель № 1 створення СРО в секторі кредитної кооперації

Джерело: розроблено автором самостійно

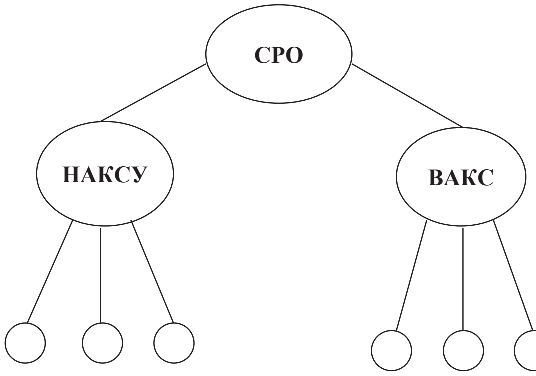

Рис. 4. Модель № 2 створення СРО в секторі кредитної кооперації

Джерело: розроблено автором самостійно

Список літератури:

1. Браудо А. Германский имперский закон о товариществах от 1 мая 1889 / А Браудо // [б.и.]. – СПб. – 1891 г. – 51 с.
2. Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин та причин сучасного стану справ в системі кредитної кооперації від 22.10.2010 р. № 5 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vaks.org.ua
3. Митченок О. Роль кредитних спілок в економічному та соціальному розвитку регіонів: досвід ЄС та України. – Київ. – 2011. – С. 16-19.
4. Міненко М. А. Особливості процесу об'єднання і взаємодії кооперативів Німеччини / М. А. Міненко // Ефективна економіка – 2014 – № 5 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2982
5. Офіційна Інтернет-сторінка Genossenschafts- und Raiffeisenverband – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dgrv.de/en/members.html
6. Про кредитні спілки. Закон України № 2908-ІІІ від 20.12.2001р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2908-14
7. Про проект закону України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про кредитні спілки» (щодо створення саморегулівної організації кредитних спілок) від 28.01.2010 р. № 6010 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3422
8. Dr. Gunther Aschhoff, Eckart Henningsen The German Cooperative System: Its History. Structure and Strength. – Fritz Knapp Verlag. – Frankfurt am Main. – 1986. – P. 40-43.

Клименко В.И.
Полтавский университет экономики и торговли

СОЗДАНИЕ САМОРЕГУЛИРУЕМОЙ ОРГАНИЗАЦИИ КРЕДИТНЫХ СОЮЗОВ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КРЕДИТНОЙ КООПЕРАЦИИ

Аннотация
Обоснована необходимость создания саморегулируемых организаций кредитных союзов в кредитно-кооперативном секторе национальной экономики. Показано ее влияние на развитие кредитных союзов. Представлено авторское виденье относительно создания саморегуливной организации в секторе кредитной кооперации.
Ключевые слова: кредитные союзы, кредитная кооперация, НАКСУ, ВАКС, саморегулируемые организации.

Klymenko V.I.
Poltava University of Economics and Trade

CREATING SELF-REGULATED ORGANIZATION OF CREDIT UNIONS AS A PREREQUISITE OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL CREDIT COOPERATION

Summarry
The necessity for creating self-regulated organization of credit unions in the credit cooperative sector of the national economy is proved. Its influence on development of credit unions is rationed. Author's vision in relation to creation of self-regulated organization in the sector of credit co-operation is provided.
Keywords: credit unions, credit cooperation, NACUU, AUACU, self-regulated organizations.

УДК 658.5.011

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТРАНСФЕРНИХ СИСТЕМ ПІДПРИЄМСТВА

Князь С.В., Косовська В.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У роботі виконано аналіз принципів побудови різноманітних систем. Виділено принципи побудови трансферної системи підприємства. Обґрунтовано додаткові принципи побудови трансферної системи технологічного процесу перероблення металобрухту. Крім того обґрунтовано і сформовано основні вимоги до побудови трансферної системи підприємства.
Ключові слова: управління, трансферна системи, основні принципи, додаткові принципи, вимоги до побудови системи.

Постановка проблеми. Підприємства під час свого функціонування вимагають постійного забезпечення різними видами ресурсів (сировинними, трудовими, фінансовими тощо), інформацією, сучасним технологічним обладнанням, напівфабрикатами та комплектуючими власного і стороннього виробництва. Ці процеси мають місце як в середині підприємства, так і ззовні від яких в значній мірі залежить стабільність та ефективність процесу виробництва.

Ефективне функціонування підприємства базується на збалансованому управлінні обміном (трансфером) вказаних ресурсів, а будь-які відхилення від нормального режиму обміну в кінцевому результаті призводять до погіршення фінансово-економічних показників його діяльності.

Оптимальною можна вважати таку діяльність підприємства, яка відповідає низці вимог і передовсім економічного характеру, оскільки економічні показники (ціна, витрати, собівартість, матеріало- та енергозатратність, енергоощадність тощо) є тісно пов'язані між собою. В економічній і виробничій сфері важливим показником є оборотність коштів, освоєння та швидкість впровадження інновацій, термін використання технологічного обладнання, термін окупності основних фондів тощо, тому саме ці параметри мають базове значення для формування економічних показників виробництва.

Разом з тим значний вплив на основні показники виробництва справляють організаційні, фінансові, інвестиційні, технічні та інноваційні рішення, які реалізовуються на підприємствах. Притому, що вони є завжди в полі зору керівництва підприємства та організаторів виробництва, але постійний науково-технічний розвиток, а саме покращення техніко-економічних показників технологічного обладнання і використання нових технічних розробок вимагають вдосконалення управління виробництвом. Однак, часто зустрічаються випадки, коли трансфер технологій не в повній мірі узгоджений з іншими важливими процесами, які мають місце на підприємстві. Наприклад, використання нових технологій чи технологічного обладнання вимагає наявності або підготовки спеціалістів з відповідною кваліфі-

© Князь С.В., Косовська В.В., 2015

кацією, а також матеріалів і сировини відповідної якості, які на цьому етапі можуть бути відсутні на підприємстві. Відомо, що час впровадження нових технологій є тривалим через придбання та встановлення нового обладнання і його налагодженням, пошуком джерел сировинних ресурсів з відповідними характеристиками, а також підготовкою та перепідготовкою кадрів. Якщо б ці процеси відбувалися комплексно, тобто системно, то час впровадження нових технологій можна було б скоротити.

Таким чином, трансфер і впровадження вищезгаданих змін вимагає побудови певної системи, яка б враховувала ці недоліки. Це означає, що для ефективного управління підприємством необхідним є створення трансферної системи на основі загальноприйнятих принципів побудови систем, а також додаткових принципів, які пов'язані з особливостями технологічних процесів. Враховуючи те, що система створюється вперше, необхідно обґрунтувати базові принципи її побудови, а також сформулювати основні вимоги до її побудови.

Аналіз досліджень. Загальновідомо, що основоположниками, які сформулювали принципи та функції ефективного управління є представники класичної школи А. Файоль, Ф.-У. Тейлор та Г. Форд, які виділили основні принципи управління для різних видів підприємств. А. Файоль розглядав централізоване управління адміністрацією підприємства, а Ф.-У.Т ейлор був прихильником управління «знизу» (цехове управління) [1,4,5]. Згідно з принципами управління Г. Форда високого результату можна досягти шляхом поєднання дій адміністрації та ініціативи працівників (безпосередніх виконавців) [1].

Відомими вченими в галузі кібернетики Н. Вінером, У. Ешбі, С. Біром та іншими були сформульовані загальносистемні принципи і закони управління підприємствами [3], зокрема: закон необхідного різноманіття, закон зворотного зв'язку, принцип ринкової мотивації, принцип внутрішньої стабільності, принцип декомпозиції, принцип вибору рішення, принцип системності, принцип демократизації управління тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд літературних джерел показав, що всі системи управління та принципи їх побудови не враховують наявності трансферної системи, як підсистеми загальної системи управління. Тому побудова трансферної системи вимагає вибору принципів, які б забезпечили її сумісність з загальною системою управління з метою покращення функціонування підприємства.

Мета і завдання статті. Мета роботи полягає у формуванні основних принципів побудови трансферної системи підприємства, визначенні специфічних принципів з врахуванням особливостей технологічних процесів та формуванні основних вимог до побудови трансферної системи.

Рис. 1. Принципи побудови трансферної системи

Джерело: розроблено авторами за даними [1-7]

Основний матеріал. Основні принципи побудови складних систем були розроблені і запропоновані академіком В.М. Глушковим та іншими спеціалістами в галузі теорії систем [1-7].

У загальному випадку використовується велика кількість принципів, які покладені в основу побудови технічних, кібернетичних, економічних управлінських та інших, однак для побудови трансферної системи найпридатнішими є принципи, що вказані на блочній схемі, наведеній на рис. 1.

Принцип системності є фундаментальним і розглядає розроблену трансферну систему як єдине ціле. В даному випадку під трансферною системою належить розуміти сукупність її підсистем, які повинні функціонувати узгоджено з іншими існуючими системами підприємства. Для забезпечення її ефективності необхідно досліджувати взаємодію між структурними елементами трансферної системи, які пов'язані між собою та з елементами інших систем.

Суть принципу розвитку полягає в тому, що трансферна система дозволяє доповнення новими елементами, оновлення і розширення функцій, а також використання нових методів та способів їх реалізації. Залежно від динаміки виробництва та розвитку підприємства передбачається, що в трансферній системі допускається зміна структури, кількості елементів, розширення та доповнення виконуваних функції та задач при цьому не погіршуючи якість та ефективність її функціонування.

Принцип сумісності та адаптивності полягає в тому, що всі елементи системи працюють злагоджено з мінімальними втратами часу, ресурсів та інформації, що суттєво підвищує ефективність її роботи. Для цього вимагається узгодження вхідних і вихідних характеристик взаємопов'язаних елементів, а також їх достатня надійність. З іншої сторони цей принцип забезпечує здатність легко адаптуватися до нових умов а також здатність трансферної системи узгоджено взаємодіяти з іншими системами під час спільного їх функціонування з метою досягнення основної мети діяльності підприємства.

Принцип надійності забезпечує безперебійне функціонування трансферної системи у випадках відмови одного чи кількох суб'єктів, тобто здатності цієї системи виконувати свої функції в тому числі за рахунок мінімального резервування.

Принцип простоти та гнучкості трансферної системи передбачає простоту та прозорість її структури, зручність користування нею та не вимагаючи при цьому фахівців спеціалізованої кваліфікації, а також у здатності швидко адаптуватися до не стандартних умов функціонування підприємства і оперативно реагувати на зміни в межах підприємства.

Принцип економічної ефективності передбачає раціональне співвідношення між витратами на створення трансферної системи та отриманим ефектом, при чому не лише у грошовій формі, але й у вигляді економії часу, ресурсів, якості готової продукції, соціальних показників підприємства тощо.

Розробка трансферної системи без врахування особливостей технологічного процесу є малоперспективною, оскільки визначальними є технологічні операції, які на основі системного поєднання складають єдиний технологічний організм разом з методами і засобами управління, тобто виробничий процес.

Крім вище розглянутих принципів, які є фундаментальними для створення трансферної системи

підприємства незалежно від виду його діяльності необхідно використовувати додаткові принципи, які враховують особливості технологічних процесів підприємства (рис. 2).

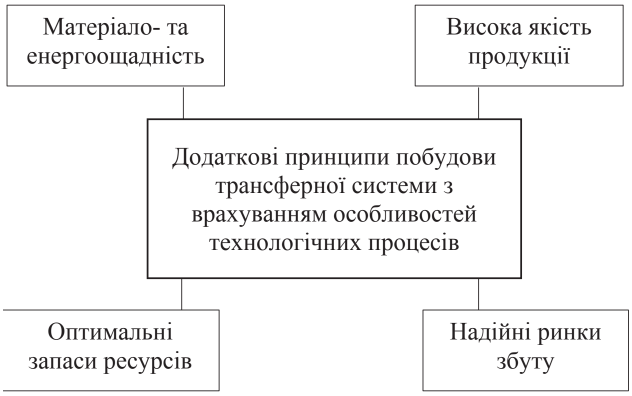

Рис. 2. Додаткові принципи побудови трансферної системи

Джерело: розроблено авторами

Наприклад, додатковими принципами побудови трансферної системи технологічного процесу перероблення металобрухту в електродугових печах, є:

- забезпечення максимальної енергоощадності та економії матеріалів і сировини, які використовуються для отримання готової продукції за рахунок скорочення тривалості технологічного процесу, контролю за його протіканням та вдосконалення окремих операцій;

- отримання готової продукції високої якості та в планованих обсягах;

- створення оптимальних запасів сировини, додаткових матеріалів і комплектуючих для запобігання простою технологічного обладнання та не ефективного використання трудових ресурсів;

- наявність надійних та перспективних ринків збуту готової продукції.

Для трансферної системи основною метою є забезпечення оптимального функціонування підприємства. Під поняттям «оптимальне функціонування» розуміється виробництво готової продукції, яка є конкурентоздатна, а на її виробництво затрачено мінімальні кошти, час, обсяги різних видів енергоносіїв, а також матеріальних та трудових ресурсів. Вказана мета може бути досягнута за умови використання вищевказаних принципів. Перший принцип полягає в тому, щоб забезпечити максимальний рівень енергоощадності передовсім економію електричної енергії, як одного з основних енергоносіїв, що дозволить зекономити значні кошти.

Разом з тим теплові втрати в електропечах є набагато більшими ніж електричні, тому коефіцієнт корисної дії тепловий є меншим ніж електричний. Для його підвищення важливо застосовувати інновації, спрямовані на використання теплової енергії газів, полум'я, радіаційного випромінювання, а також енергії охолоджувальної води. Тут важливо використовувати вказану теплову енергію не лише в цілях основного технологічного процесу, а й в інших додаткових технологічних процесах, які застосовуються на підприємстві. Такий комплексний підхід забезпечить енергозбереження не лише в межах технологічного процесу перероблення металу, а й в межах підприємства в цілому.

У випадку трансферу теплових енергоносіїв в додаткові технологічні процеси результат економічної та господарської діяльності стає очевидним. Для цього необхідно задіяти спеціалістів для організації допоміжних технологічних процесів (наприклад, обробка кольорових металів, термообробка певної групи деталей металевих чи з пластичних мас та інших видів сировини). Це означає, що для забезпечення енергозбереження вимагається організація комплексного, тобто багатопрофільного виробництва, що в розвинених країнах світу до певної міри реалізовано (США, Китай і ін.).

Другим принциповим положенням для створення трансферної системи технологічних процесів є наявність достатніх запасів сировинних ресурсів і додаткових компонентів у розумних межах, які б забезпечили безперервний технологічний процес без зупинок та вимушених простоїв.

У даному випадку досить важливим є наявність складських приміщень, територій та інфраструктури довезення і переміщення сировини від місця зберігання до технологічного обладнання. Очевидно, що території та приміщення, які призначені для зберігання цих ресурсів, вимагають дотримання певних правил та норм експлуатації, а також додаткових фінансових ресурсів для їх утримання.

Одним з визначальних принципів трансферної системи технологічного процесу є забезпечення умов виготовлення кінцевого продукту високої якості, який був би конкурентоспроможний на ринках збуту і відповідав вимогам державних та міжнародних стандартів. Висока якість кінцевого продукту може бути отримана за умов точного дотримання регламенту технологічного процесу і використання сировини відповідної якості. Виконання цих умов забезпечує належне протікання технологічних процесів та їх повне завершення що сприяє формуванню необхідної якості кінцевого продукту. Попри те, важливим для реалізації даного принципу є контроль протікання технологічного процесу різними методами і передовсім контроль за допомогою відповідних приладів, що забезпечують моніторинг технологічного процесу без вимикання електропечі від джерел енергії. Такий підхід дає значну економію тепла та скорочення часу на протікання технологічного процесу. Для цього вимагається наявність сучасних вимірювальних приладів, а також спеціалістів, які підготовлені для роботи з цими приладами і обробки виміряних величин та прийняття безпомилкових рішень, щодо подальших дій технологів.

Останнім принципом є наявність надійних ринків збуту готової продукції. Для реалізації цього принципу необхідно виготовляти готову продукцію високої якості з такими властивостями та характеристиками, які б повністю задовільнили кінцевих споживачів. Враховуючи постійне підвищення вимог щодо якості готової продукції виникає необхідність зміни технологічних процесів, а також технологічного обладнання для їх реалізації. Це, як правило, вимагає додаткових фінансових затрат, які в майбутньому повинні принести певні доходи від реалізації готової продукції. Це означає, що інвестиції такого плану повинні бути економічно виправданими і вигідними.

З метою успішного господарювання необхідно опановувати як внутрішні, так і зовнішні ринки збуту, при цьому слід враховувати можливість появи стрибкоподібного попиту на готову продукцію, що означає необхідність мати її резерв або технологічні потужності для виготовлення додаткового обсягу готової продукції без зниження її якісних показників.

Трансферна система, яка побудована на основі основних та додаткових принципів, для належного

її функціонування повинна відповідати наступним вимогам:

- зручність у користуванні, тобто належний рівень відображення інформації про функціонування системи, а також доступність її для користувачів відповідного рівня управління підприємством;
- сприяти підвищенню результативності діяльності підприємства, тобто система повинна формувати достатній обсяг об'єктивної і точної інформації про трансферні операції, які здійснюються на підприємстві з метою прийняття оперативних управлінських рішень;
- можливість доступу до інформації щодо окремих трансферних операцій, які здійснюються на підприємстві;
- охоплювати максимальну кількість операцій з врахуванням взаємозв'язків між ними;
- можливість сумісного функціонування з автоматизованою системою керування технологічними процесами;
- забезпечення простоти та прозорості, яке полягає в створенні простої структури системи і як наслідок усунення зайвих дій і зв'язків, які призводять до додаткових втрат часу на здійснення трансферних операцій;

Висновки. На основі аналізу літературних джерел здійснено вибір та обґрунтування фундаментальних принципів побудови трансферної системи для підприємств незалежно від виду діяльності та форми власності, а також конкретизовано додаткові принципи на прикладі технологічного процесу перероблення металобрухту, які можуть бути використанні для інших видів технологічних процесів. Сформульовано найважливіші вимоги, яким повинна відповідати трансферна система підприємства побудована на основі запропонованих принципів. Вказані вимоги повинні доповнювати одна другу підвищуючи таким чином ефективність управління підприємством.

У подальших дослідженнях доцільно розглянути показники та параметри трансферної системи підприємств.

Список літератури:

1. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения / Г. Форд. Пер. с англ./ Научи., ред Е.А. Кочерин. – Предисл. Н.С. Лаврова /1924 г./; Послесл. Проф. Л.Л. Андреева /1989 г./ – М.: Финансы и статистика, 1989. – 206 с.
2. Глушков В.М. Основы безбумажной інформатики / В.М. Глушков // – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1982. – 552 с.
3. Давнис В.В. Доминирующие в современных условиях принципы управления / В.В. Давнис, В.И. Тинякова // Вестник Воронежского государственного университета. – Сер.: Экономика и упр. – 2003. – № 1. – С. 52–55.
4. Рожко М.К, Кибальников О.А. Модели управления предприятием: какую выбрать?/ Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://www.aviaport.ru/news/2014/02/25/275881.html
5. Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента / Ф.У. Тейлор. Пер. с англ. – М.: Контроллинг, 1991. – 104 с.
6. Ramesh B. Rudani. Principles of Management / Ramesh B. Rudani // New Delhi : McGraw Hill Education (India), 2013. – 792 с.
7. Edwards W. Deming. The fourteen points for management / Електронний ресурс. – [Режим доступу]: https://www.deming.org/theman/theories/fourteenpoints

Князь С.В., Косовская В.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ТРАНСФЕРНЫХ СИСТЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В работе выполнено анализ принципов построения различных систем. Выделенные принципы построения трансферной системы предприятия. Обоснованные дополнительные принципы построения трансферной системы технологического процесса переработки металлолома. Также обоснованы и сформированы основные требования к построению трансферной системы предприятия.
Ключевые слова: управления, трансферная системы, основные принципы, дополнительные принципы, требования к построению системы.

Kniaz S.V., Kosovska V.V.
National University "Lviv Polytechnic"

CONCEPTUAL BASES OF CONSTRUCTING TRANSFER SYSTEMS OF AN ENTERPRISE

Summary
The paper analyses the principles of constructing various systems. It highlights the principles of construction of a transfer system of an enterprise. The article grounds additional principles of constructing a transfer system for technology of scrap processing. The basic requirements for construction of a transfer system of an enterprise are also grounded and formed.
Keywords: management, transfer system, basic principles, additional principles, requirements for system construction.

УДК 339.92

РОЗВИТОК СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З СНД/ЄВРАЗЕС

Козирєва О.В., Сагайдак-Нікітюк Р.В.
Національний фармацевтичний університет

Обґрунтовано об'єктивну необхідність інтегрування України до регіональних об'єднань, розглянуто особливості найбільших сучасних регіональних об'єднань на Євразійському континенті. Проведено аналіз передумов і перспектив створення Україною інтеграційних об'єднань на регіональному рівні, виконано порівняльну оцінку потенціалу регіональних об'єднань ЄС і ЄврАзЕС, визначено перспективи розвитку співпраці України з СНД / ЄврАзЕС з урахуванням асиметрії відношень.

Ключові слова: інтеграція, регіональні об'єднань, інтеграційні об'єднання співпраця.

Постановка проблеми. Інтеграція України до світового економічного простору обумовила проблему вибору оптимальних шляхів поглибленої інтеграції України (з урахуванням її членства у Світовій організації торгівлі (СОТ)) до існуючих і перспективних регіональних економічних об'єднань на Євразійському континенті, перш за все, до Європейського союзу (ЄС) або Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану (МС).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначену проблему вивчала низка українських учених і фахівців-практиків, таких як: В. Геєць, В. Точилін, В. Сіденко, А. Єрмолаєв, І. Клименко, Я. Жаліло, О. Федірко, І. Ус, В. П'ятницький, І. Бураковський, В. Мовчан, Д. Ляпін, С. Коз'яков, А. Гончарук, Н. Ничай та багато ін.

Невирішені питання загальної проблеми. У той же час, в умовах вибору Україною різних рівнів інтеграції до ЄС і МС відповідно, оцінка можливостей розширення і заміщення ринків збуту для продукції підприємств реального сектора країни потребує особливої уваги й урахування тенденцій, які склалися протягом п'яти років членства України в СОТ

Мета статті. Для вирішення цієї проблеми, перш за все, необхідно провести аналіз співпраці України з СНД / ЄврАзЕС.

Виклад основного матеріалу. Торговельно-економічні зв'язки України з ЄврАзЕС у новій історії фактично розпочались ще до утворення цієї організації через систему двосторонніх міжкраїнових домовленостей та СНД. Розгляд питання про співпрацю з країнами колишнього СРСР слід вести з позиції існування усіх інтеграціних ініціатив. З огляду на утворення нового інтеграційного треку ЄврАзЕС, а тим більше, утворення митного союзу та планування утворення єдиного економічного союзу в 2015 р., на порядок денний виходить необхідність модернізації або ревізії існуючих домовленостей, у першу чергу, з Росією.

Розглянемо еволюцію взаємовідносин між Україною та СНД / ЄврАзЕС за останні 22 роки.

Першу Співдружність незалежних держав (СНД) було створено угодами 1991–1992 рр. як механізм консультацій, і Україна є повноправним учасником цих договорів.

Друга ґрунтується на Статуті 1993 р., яким СНД уже створюється як повноцінна міжнародна організація [1].

«Механізм цивілізованого розлучення» – саме таке визначення СНД міцно закріпилося в Україні, і саме воно всі ці роки визначало українську позицію щодо Співдружності. Економічна компонента цього «розлучення» наявно прослідковується у формуванні ринкових зв'язків після розпаду СРСР.

Включення ринкових механізмів докорінно змінило уявлення про раціональність зв'язків між колишніми радянськими республіками і виявило ступінь неконкурентоспроможності вітчизняної промисловості.

Як тільки колишні, багато в чому віртуальні, внутрішні ціни на товари та послуги стали наповнюватися ринковим змістом і відображати реальні витрати виробництва і транспортування, з'ясувалося, що багато колишніх міжреспубліканських зв'язків нерентабельні. А коли з'явилася можливість вільно вибирати ринки, то виявилося, що значну частину експорту набагато вигідніше переорієнтувати на «далеке зарубіжжя» [2, с. 96].

Ці фактори посилили дезінтеграційні процеси, інакше кажучи, створили реальну картину ринкового простору, яка йшла в розріз з інтересами інтеграторів із СНД.

Одна з перших спроб реінтеграції на пострадянському просторі сталася в березні 1992 р.: глави урядів усіх країн СНД (крім України) підписали в Москві Угоду про принципи митної політики, що передбачала створення Митного союзу. Через два місяці вони уклали в Ташкенті Угоду про співробітництво в галузі зовнішньоекономічної діяльності.

Після розпаду єдиного рублевого простору (вересень 1993 р.) був підписаний рамковий Договір про економічний союз строком на 10 років, що передбачав поетапне створення в рамках усієї Співдружності зони вільної торгівлі, Митного союзу, спільного ринку товарів, капіталів, робочої сили і, нарешті, валютного союзу. Спочатку його підписали дев'ять держав, пізніше приєдналися Туркменія і Грузія як повноправні члени, а Україна – як асоційований [3, с. 94].

При цьому повноцінної участі України в таких інтеграційних ініціативах не брала, перебуваючи лише у статусі спостерігача. Однак угода 1994 р., яка стосується створення угоди про вільну торгівлю, стала фундаментальною у двосторонніх відносинах між Україною та країнами СНД.

У 1993 – 1994 рр. було зроблено спробу інтегрувати всі 12 країн СНД в економічний союз під егідою Росії шляхом поетапного формування міждержавної зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного економічного простору. 24 вересня 1993 р. було підписано Договір «Про створення Економічного союзу», в розвиток якого було прийнято низку документів, спрямованих на інтеграційну взаємодію республік колишнього СРСР, включаючи Угоду про створення Зони вільної торгівлі від 14 квітня 1994 р., Угоду про створення Платіжного союзу держав – учасниць СНД від 21 жовтня 1994 р., Угоду про Митний союз від 20 січня 1995 р.

© Козирєва О.В., Сагайдак-Нікітюк Р.В., 2015

Однак, зазначені угоди не були реалізовані, концепція реінтеграції всіх країн СНД в економічний союз суперечила об'єктивним тенденціям розвитку новонароджуваних незалежних країн [3, с. 4]. Так, у форматі країн 12 країнам СНД не вдалося створити навіть повноцінної зони вільної торгівлі.

Вже з кінця 1993 р., у тому числі через побоювання посилення імперських амбіцій РФ і відродження СРСР, національні еліти ряду країн взяли курс на дистанціювання від Росії. З середини 1990-х рр. посилився вплив зовнішніх факторів на процеси в СНД: помітно зросло значення міжнародних фінансових організацій – МВФ і МБРР, які кредитували уряди країн СНД, у тому числі, й України, активізувалися політика й економічна дипломатія зарубіжних країн, які переслідують свої інтереси в регіоні.

У грудні 1995 р. керівники Росії, Білорусії і Казахстану підписали Угоду про Митний союз, вчинивши тим самим нову спробу інтеграційного зближення, але вже в більш вузькому складі. І знову Україна в цьому проекті участі не брала.

У рамках першого на просторі СНД регіонального угруповання об'єдналися країни, які були готові до зближення з Росією з економічних, політичних чи оборонних причин у зв'язку із загальними зовнішніми загрозами (ісламський радикалізм, наркобізнес, транскордонна злочинність). Приблизно в цей же час з'явився альтернативний регіональний блок – міждержавне об'єднання ГУУАМ, що включало на момент утворення (1997 р.) Грузію, Узбекистан, Україну, Азербайджан і Молдову (пізніше – ГУАМ, без Узбекистану) [3, с. 5].

Організація за демократію та економічний розвиток (ГУАМ) є міжнародною регіональною організацією, яка заснована Азербайджанською Республікою, Грузією, Республікою Молдова та Україною 10 жовтня 1997 р. та створена 23 травня 2006 р. Взаємодія країн – членів ГУАМ реалізується в рамках ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організацій. У 2003 р. ГУАМ надано статус спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН.

Співробітництво в рамках Організації здійснюється в політичній, економічній, правоохоронній та гуманітарній сферах.

Система функціонування ГУАМ включає галузеве та міжнародне співробітництво.

Основним органом ГУАМ є Рада, яка здійснює свою роботу на чотирьох рівнях: глав держав, міністрів закордонних справ, національних координаторів та постійних представників; рішення приймаються за принципом консенсусу [4].

Повертаючись до мейнстриму інтеграційних процесів на теренах колишнього СРСР, слід зазначити, що на кінець 90-х рр. прийшлась гостра фаза світової економічної кризи (Східноазійська криза 1998 р.), яка тимчасово зруйнувала інтеграційну взаємодію між країнами СНД і позначилась на загальному економічному розвитку, а в РФ навіть було оголошено дефолт.

У лютому 1999 р. було підписано Договір про Митний союз і Єдиний економічний простір, який передбачав поетапне формування єдиного економічного простору п'яти країн – Росії, Білорусії, Казахстану, Киргизії і Таджикистану.

На першому етапі мала бути забезпечена реалізація в повному обсязі режиму вільної торгівлі, а на другому – завершена організація Митного союзу (МС), що передбачало створення єдиної митної території, прийняття спільного митного тарифу, скасування контролю на внутрішніх кордонах, уніфікацію механізмів регулювання економіки і зовнішньоторговельної сфери.

І знову Україна в цьому об'єднанні участі не брала, що свідчило про неготовність країни до широкої інтеграції.

На відміну від Угоди 1995 р. про митний союз новий Договір мав комплексний характер і був спрямований на всебічне економічне зближення країн-партнерів, досягнення досить високого ступеня однорідності їх господарських комплексів. Згідно з цим Договором, єдиний економічний простір п'яти країн передбачалося створити до 2003 р., що з урахуванням того, що стався відкату формуванні митного союзу в 1997 – 1999 рр., було нереально.

На тлі інтеграційних невдач у рамках ЄврАзЕС Росія ініціювала новий проект, що отримав назву «Єдиний економічний простір Росії, України, Білорусії і Казахстану» або коротко – «ЄЕП чотирьох» в 2003 р.

Принципово новим моментом порівняно з ЄврАзЕС була участь України, а також краща підготовка учасників цього проекту (економічно найбільш розвинені країни СНД, пов'язані одна з одною в обробних галузях) до вирішення інтеграційних завдань. Однак через серйозні розбіжності у позиції України та інших учасників проекту щодо майбутньої конструкції єдиного простору і глибини взаємодії в новому регіональному об'єднанні цей проект не був реалізований [3, с. 5-9].

Це підтверджується бажанням України розглядати участь в ЄЕП тільки у форматі створення зони вільної торгівлі та умов для переміщення капіталу, послуг і робочої сили без участі у створенні наднаціональних органів, що суперечило конституції країни. І виразилося це у приєднанні до тих документів, які регламентують вищеназвані «свободи».

19 вересня 2003 р. Угоду про формування ЄЕП було підписано і 20 квітня 2004 р. ратифіковано із застереженням, що Україна буде брати участь у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору в межах, визначених Конституцією України.

Отже, Україна, ратифікувавши Угоду про формування Єдиного економічного простору, повинна була діяти відповідно до зазначених в Угоді цілей і завдань з виконання передбаченої Концепцією програми заходів із формування Єдиного економічного простору [5, с. 28]. Фактично процес економічної інтеграції далі рівня зони вільної торгівлі не просунувся, а реалізація економічного співробітництва формувалась у рамках підписання двосторонніх угод. Більше того, навіть зона вільної торгівлі мала ряд суттєвих обмежень та виключень, які спотворювали конфігураційний простір.

Вступ України до СОТ у 2008 р. додатково створив інституційну перешкоду для подальшої інтеграції країни до митного союзу, не кажучи вже про ЄЕП, ЄврАзЕС. На той момент жодна з країн об'єднання, ще не була членом СОТ.

Цей факт свідчив про розсинхронізацію зовнішньоекономічної політики України і країн СНД.

Як вважають у Росії, їхня країна зазнала багатомільярдних непрямих утрат у торгівлі з країнами СНД, зокрема з Україною, у зв'язку з тим,

що рівень імпортних мит у більшості держав Співдружності був помітно нижчим, ніж у РФ.

У такій ситуації Росія не вбачає перспектив і позитивних ефектів збереження безмитної торгівлі в межах СНД. Не виключено, що РФ дійсно через високі митні тарифи втрачала частку власного експорту та відхиляла імпорт із третіх країн на користь партнерів за Співдружністю, тоді як останні, маючи низькі мита, фактично ставили російських постачальників в однакові конкурентні умови з компаніями з далекого зарубіжжя. Відтак держави СНД одержували подвійну вигоду: переваги в ціновій конкуренції на ринку РФ і можливість стимулювання такої конкуренції на власних ринках за рахунок вирівнювання стартових умов для всіх постачальників [6, с. 6]. Всі ці аргументи створили концепцію можливості тільки «високої» інтеграції (економічний союз) з РФ в обмін на усі вигоди від інтеграції.

У 2010 р. Росія, Казахстан і Білорусь підписали всі 17 документів щодо створення Єдиного економічного простору.

До 2011 року формально був створений «митний союз» (МС) ЄврАзЕС (за участю РФ, Білорусі, Казахстану) з низкою вилучень обмежень і перехідних періодів. І вже в 2012 р. став функціонувати «загальний ринок» ЄврАзЕС (за участю РФ, Білорусі, Казахстану) із забезпеченням «чотирьох свобод» між державами-учасниками: руху товарів, капіталів, послуг і робочої сили. Однак загальний ринок, наприклад, у сфері торгівлі нафтою, до сьогодні не працює і має, за словами голови колегії Євразійської економічної комісії, перспективу поступового створення в 2025 р.

У такому випадку цілком логічним виглядає з боку України і відмова від штучного прискорення інтеграційного процесу. Що надалі підтвердилося у формуванні інституційних розривів в інтеграційному процесі ЄврАзЕС, коли на етапі створення економічного союзу ЄврАзЕС не сформований повноцінний митний союз. Цей факт свідчить не про послідовність, а скоріше про паралельність інтеграційного процесу в ЄврАзЕС, проти якого виступала і виступає Україна.

Статус України як спостерігача в ЄврАзЕС не входить у протиріччя з реалізацією євроінтеграційної стратегії нашої держави. У цьому статусі Україна має право брати участь у засіданнях відповідних органів без права голосу. Рішення ЄврАзЕС є обов'язковими для розгляду (але не для впровадження) у відповідних органах країн-членів.

Однак, оскільки на практиці рішення ЄврАзЕС впроваджуються країнами залежно від їх зацікавленості у прогресі зближення і реінтеграції, можна зробити висновок, що ЄврАзЕС, виконуючи досить формальні і обмежені функції, останнім часом по суті грав роль комунікаційного майданчика для країн МС і України, а також і для інших країн, що залежать від РФ і зацікавлених в глибокій співпраці з МС (Киргизії, Таджикистану, Вірменії). Вироблення більш суттєвих рішень була віднесена до компетенції МС.

Водночас можна припустити, що РФ не зацікавлена підтримувати і розвивати органи ЄврАзЕС паралельно з іншими установами в рамках євразійського інтеграційного проекту і прагне форсованими темпами посилити здатність інститутів Євразійського союзу, який в перспективі після 2015 р., імовірно, буде єдиним впливовим інтеграційним утворенням на території СНД. Міжнародній організації ЄврАзЕС належить функціонувати до 2015 р., тобто до того часу, коли буде сформований Євразійський економічний союз [7, с. 55].

За словами колишнього Прем'єр-міністра України М. Азарова, «пріоритетами в розвитку двосторонніх відносин для України були: повноцінне функціонування зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень між країнами СНД; гармонізація технічних регламентів та спрощення процедур у взаємній торгівлі (оскільки Угода держав – членів Митного союзу містить норми щодо усунення технічних бар'єрів з державами СНД, які не є членами Митного союзу).

Висновки та пропозиції. Відтак, торговельно-економічне співробітництво між Україною та Росією відбувається на фоні інтеграції обох країн до світового економічного простору.

Забезпечення в Україні сприятливого інвестиційного клімату є питанням стратегічної важливості, оскільки він великою мірою визначає динаміку соціально-економічного розвитку країни та темпи модернізації національної економіки.

Оптимальним кроком для України розглядалося одночасне функціонування ЗВТ+ з ЄС та функціонування ЗВТ із СНД та окремо з МС ЄврАзЕС в рамках концепції «3+1» у модернізованому вигляді на основі балансу інтересів. Україна й сьогодні готова відповісти на занепокоєння партнерів, яке виникло щодо нібито майбутнього перенасичення українського ринку європейськими товарами і «витискання» українських товарів до Митного союзу, оскільки існують абсолютно надійні, апробовані у світовій торгівлі механізми запобігання реекспорту товарів на територію Митного союзу, коли буде досягнута домовленість про елементарні заходи визначення країни походження товару.

Це не створює юридичної колізії, і ця організаційно-правова конструкція на основі статті XXVIII угоди про ЗВТ СНД прямо вказує на можливість долучення сторін до інших угод про ЗВТ на умовах правил СОТ, а саме: Статті XXIV GATT 1994.

Більше того, ст. 39 Угоди про Асоціацію України з ЄС «Угоди з іншими країнами» вказує, що угода «не перешкоджає збереженню або встановленню митних союзів, зон вільної торгівлі або домовленостям про прикордонну торгівлю за тим винятком, коли вони вступають у конфлікт з торговельними домовленостями, передбаченими цією Угодою».

Такий розвиток подій є об'єктивно логічним шляхом розвитку країни, який підтримували різні уряди країни і різні політичні партії, що дає змогу уникнути означених проблем та по новому подивитись на можливості та загрози, які витікають із нового конфігураційного простору.

Список літератури:

1. Перспективи взаємодії України і Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та Російської Федерації / А. В. Єрмолаєв, І. В. Кліменко, Я. А. Жаліло, Н. Є. Пелагеша [та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліла // НІСД, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/MC_ykr-var-f0d67.pdf.

2. Зони вільної торгівлі чи Митний союз? Аналітична записка / Центр Блакитної стрічки; ПРООН, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://brc.undp.org.ua/.../Policy_brief_Custom Union_VS_FTA.pdf.
3. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС : итоговый научно-технический отчет / Ин-т эк-ки и прогноз. НАН Украины ; Ин-т народнохоз. Прогноз. РАН // Центр интеграц. исслед. ; Евразийский Банк Развития, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eabr.org/general//upload/reports/Ukraina_doklad-tekst.pdf.
4. Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі : закон України від 30.07.2012 № 5193-VI / Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5193-2012.
5. Відносини ЄС–Україна–Росія: проблеми і перспективи (аналітична доповідь Центру Разумкова) [Текст] / Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4–5. – С. 2–54.
6. Гребельник О. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності / О. П. Гребельник. – Київ, 2005. – С. 590.
7. О Евразийской экономической комиссии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurasiancommission.org/ru/Pages/about.aspx.

Козырева Е.В., Сагайдак-Никитюк Р.В.
Национальный фармацевтический университет

РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ С СНГ/ЕВРАЗЭС

Аннотация
Обоснована объективная необходимость интеграции Украины в региональные объединения, рассмотрены особенности крупнейших современных региональных объединений на Евразийском континенте. Проведен анализ предпосылок и перспектив создания Украиной интеграционных объединений на региональном уровне, выполнена сравнительная оценка потенциала региональных объединений ЕС и ЕврАзЭС, определены перспективы развития сотрудничества Украины с СНГ / ЕврАзЭС с учетом асимметрии отношений.
Ключевые слова: интеграция, региональные объединений, интеграционные объединения, сотрудничество.

Kozyrieva O.V., Sahaidak-Nikitiuk R.V.
National University of Pharmacy

THE DEVELOPMENT OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE CIS/EURASEC

Summary
The authors ground the objective need for Ukraine's integration into regional associations, reveals the features of the most modern regional associations on the Eurasian continent. The analysis of conditions and the prospects for creation of integration associations by Ukraine at the regional level is conducted. The comparative assessment of the capacity of regional organizations such as EU and EurAsEC is carried out. The prospects of cooperation between Ukraine and the CIS / EurAsEC considering asymmetric relations are defined.
Keywords: integration, regional associations, integration union, cooperation.

УДК 338.2

УПРАВЛІННЯ СТІЙКІСТЮ РОЗВИТКУ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Крисюк Л.М., Корецька О.В.
Одеський національний морський університет

У розвитку світової портової системи широке розповсюдження отримав процес реформування портової діяльності на основі залучення приватного капіталу. Стійкість характеризує статичний стан господарської системи. Прийняття рішень є складовою частиною будь-якої управлінської функції. Необхідність прийняття рішень виникає на всіх етапах процесу управління, пов'язана з усіма ділянками і аспектами управлінської діяльності. Основним джерелом ефективності управління стивідорними операціями є дотримання принципів пропорційності, безперервності, паралельності, та ритмічності. Тільки на підставі комплексного двостороннього аналізу внутрішніх можливостей підприємства і потреб зовнішнього середовища, в якій передбачається здійснення господарської діяльності, можна забезпечити стійкість підприємницької структури в нестабільних умовах.
Ключові слова: управління, управлінські рішення, забезпечення стійкості, економічна стійкість, підприємства портової галузі.

Постановка проблеми. В сучасних умовах проблема стійкості набуває особливу актуальність для підприємств портової галузі. Великі підприємства при наявності широкого доступу до зовнішніх ресурсів, а також ресурсів внутрішньої адаптації до кризових тенденцій, таким як: розширення ринкових зв'язків, диверсифікація робіт, послуг, залучення висококваліфікованих кадрів, оптимізація структури основних виробничих фондів та ін. можуть дозволити собі більш широкий спектр інструментів з підтримання стійкості підприємства. Однак малі та середні підприємства, якими є стивідорні компанії в портах, тим не менш, володіють спочатку гнучкою структурою, здатною активно підлаштовуватися під зміни зовнішнього середовища і використовувати внутрішні механізми регуляції. Здатність оперативно реагувати на зміну зовнішніх факторів, що постійно впливають на структуру організації, є необхідною умовою забезпечення стійкості стивідорських компаній на сучасному етапі.

Форми управління портами впливають на способи управління стивідорними компаніями. Порти можуть належати державі, перебувати у віданні муніципалітетів, управлятися публічними компаніями. У раду директорів останніх входять представники урядових органів, судноплавних, залізничних, лоцманських та других компаній.

Робота морського торговельного порту свідчить про складний характер діяльності порту, яка здійснюється великою кількістю підприємств і організацій різних форм власності, які надають різноманітні послуги вантажо- і судновласникам. Портом виконуються численні функції, які поділяються на функції державного контролю і комерційної діяльності. Порти займають значну роль в економічному житті країни та приймають участь у міжнародному розподілі праці.

Така характеристика надає можливість забезпечити якісну розробку нормативно-правових документів, що пов'язані з діяльністю портового господарства країни, та визначити основні стратегічні напрямки розвитку портів України.

Серед робіт, які виконуються в порту під час переміщення вантажів, особливе місце займає стивідорна діяльність, від якої суттєво залежить не тільки фінансова стійкість, але й конкурентоспроможність товарів на різних ринках. В українських портах стивідорна діяльність входить до складу навантажувально-розвантажувальних робіт. В той же час в значній більшості портів світу роботи з переміщення вантажів з морського на сухопутні види транспорту і в зворотному напрямку чітко поділяються на дві групи – термінальні операції і стивідорні операції, які виконуються в багатьох випадках різними портовими компаніями. Стивідорні операції пов'язані з переміщенням вантажів з трюмів через борт судна на причал або у зворотному напрямку. Термінальні операції передбачають переміщення з причалів до сухопутних транспортних засобів або складу для тимчасового зберігання і у зворотному напрямку. Такий розподіл дозволяє чітко розмежувати відповідальність між портовими компаніями за терміни проходження вантажів через порт і підвищити ефективність портової діяльності [9].

Дослідження світового і вітчизняного досвіду здійснення перевантажувальних робіт дозволяє стверджувати, що стивідорна діяльність є частиною господарської діяльності порту в цілому. Її слід розглядати як діяльність суб'єктів господарювання, яка пов'язана з навантаженням-розвантаженням суден в межах трюм судна – причал і направлена на отримання доходу у грошовій або іншій формі, є регулярною, постійною і суттєвою, тобто це підприємницька діяльність, яка спрямована на отримання прибутку. Стивідорна діяльність включає виробничо-технологічну складову (стивідорні операції) і організаційно-економічну складову (управління стивідорними операціями – планування, організація, облік, контроль і стимулювання). Основою регулювання відносин між портом, перевізником, відправником і отримувачем вантажів є стивідорна діяльність, але економічні передумови функціонування і розвитку стивідорних компаній, які їх здійснюють, в Україні поки що не розроблені [9].

У розвитку світової портової системи широке розповсюдження отримав процес реформування портової діяльності на основі залучення приватного капіталу у розвиток порту і, в першу чергу, його інфраструктури.

У процесі свого розвитку підприємства портової галузі, як системи взаємопов'язаних елементів, проходить ряд циклів, що змінюють один оден.

Стійкість характеризує статичний стан господарської системи. Її властива порівняльна пропорційність зміни конкретних процесів, при цьому відносна швидкість окремих елементів системи не виявляється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти забезпечення стійкості систем в значній мірі знайшли відображення в роботах фахівців в області економіки і управління. До фундаментальних робіт відносять праці В. Ан-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Крисюк Л.М., Корецька О.В., 2015

соффа, Д. Аакера, Ед.Дж. Долана, П. Друкера, Б. Карлофа, Дж. М. Кейнса, М. Мескона, Т. Пітерса, М. Портера, Д. С. Сінка, Р. Уотермена, А. П. Федотова, А. Д. Урсула, С. Фішера, А. Хоскинга та ін.

Значна кількість публікацій, що мають прикладне значення, пов'язана з розробкою інструментарію оцінки фінансової стійкості суб'єктів економічної діяльності. Вище зазначені аспекти широко освітлені в роботах М. С. Абрютиной, А. В. Грачова, О. В. Єфімової, В. О. Ковальова, В. О. Патрова, В. М. Родіонової, М. А. Федотової.

У теж час в подальшому розвитку потребують методичні основи оцінки взаємозв'язку і взаємозалежності факторів забезпечення стійкості підприємств портової галузі, що функціонують в умовах конкуренції. Однак, слід зазначити, що багатоплановість проблем, пов'язаних з управлінням стійкістю підприємницьких структур порту, потребує уточнення економічної сутності категорії «економічна стійкість» [7].

Аналізована в роботі дефініція досить часто вживається в різних джерелах (Єрохіна Е. А., Пригожин В., Стенгерс В., Фабоцці Ф., Бурлачков Ст., Максимов Д. А., Халіков М. А.), однак у жодному з проаналізованих видань немає чіткого визначення, яке б дозволило врахувати її різноманітні характеристики. Більше того, нерідко трактування поняття стійкості разючим чином відрізняються один від одного.

Це поняття розглядається у різних науках (математика, фізика, біологія та ін), в контексті проведеного дослідження вибірка була обмежена ухвалами з економічних наук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Функції малого і середнього підприємництва, до якого відносяться стивідорні компанії, у загальному вигляді являють собою процес, спрямований на розвиток ключових тенденцій вдосконалення економічної, політичної, технологічної та соціальної сфер суспільства, за допомогою реалізації власних, притаманних винятково малим структурам, видів і способів здійснення цілеспрямованої підприємницької діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розглядання питання управління стійкістю розвитку малих і середніх підприємницьких структур портової діяльності. Для виявлення логічних взаємозв'язків та з метою формування первісної бази, був проведений ретроспективний аналіз поняття «економічна стійкість». Після цього, з метою виявлення основних характеристик об'єктів стійкості підготовлений контент-аналіз поняття «економічна стійкість», до якого входять: бізнес ідея, від неї залежить бізнес модель та бізнес план. Також в бізнес-ідею входять філософія бізнесу, бачення бізнесу, місія бізнесу, концепція бізнесу та стратегія бізнесу [1].

Виклад основного матеріалу. Підприємництво як вид діяльності починається на рівні мислення – від стадії зародження підприємницької ідеї до стадії прийняття рішення.

Прийняття рішень є складовою частиною будь-якої управлінської функції. Необхідність прийнят-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика елементів процесу ухвалення управлінських рішень

№ п/п	Елементи прийняття рішень	Функціональні характеристики			
		Ціннісні орієнтири	Об'єкт	Структурні елементи	Результат
1.	Філософія бізнесу	Формування цілей бізнесу в довгостроковий або середньостроковій перспективі	Сенс діяльності підприємства	Принципи і положення про цілі створення підприємства	Сукупність цілей і цінностей підприємства
2.	Бачення бізнесу	Майбутній стан підприємства	Напрямок діяльності підприємства	Продукт, споживачі, технології, конкурентні переваги	Образне уявлення перспектив діяльності підприємства
3.	Місія бізнесу	Сучасний стан підприємства	Організація діяльності підприємства	Продукт, споживачі технології, конкурентні переваги	Орієнтири для вироботки цілей підприємства
4.	Концепція бізнесу	Стратегічний образ бізнесу	Організація діяльності підприємства	Продукт, споживачі технології, конкурентні переваги	Характеристика принципових моментів діяльності, рішення ключових завдань
5.	Стратегія бізнесу	Засоби досягнення цілей	Процес управління підприємством	Виробнича, фінансова, соціальна, маркетингова, стратегія наукових досягнень	Загальний план управління підприємством, спрямований на досягнення цілей
6.	Бізнес – ідея	Виявлення та забезпечення стійкості джерел конкурентних переваг	Організація діяльності підприємства. Майбутній образ стратегії і бізнес-моделі	Стратегічний образ бізнесу. Конкурентні переваги бізнес-структури у просторово-часовому аспекті	Системний опис підприємства з урахуванням змін зовнішнього та внутрішнього середовища в просторо-часовому аспекті
7.	Бізнес-модель	Архітектоніка бізнесу на підставі структурного, процесного, функціонального підходів до управління бізнесом	Організаційна архітектура бізнесу	Ресурси, здібності, технології, інновації	Процес з трансформації створення цінностей, цільові орієнтири підприємницької структури
8.	Бізнес-план	Послідовність дій по забезпеченню стійкості конкурентних переваг	Всі бізнес-процеси підприємства	Свідоцтво о фірмі, маркетинг, організацій операцій та їх ефективності	Програма здійснення бізнес-процесів

Джерело: [8]

тя рішень виникає на всіх етапах процесу управління, пов'язана з усіма ділянками і аспектами управлінської діяльності. Тому так важливо зрозуміти природу і сутність рішень. Характеристика елементів процесу ухвалення рішень представлена в таблиці 1.

Взаємозв'язок елементів прийняття управлінських рішень формує спадкоємність у всебічному аналізі перспективи існування підприємства або створення нової бізнес-моделі. Умовно всі перераховані в таблиці елементи процесу прийняття управлінських рішень можна розділити на два блоки.

Перший блок – елементи, що формують стратегічне бачення підприємства, його призначення та мету функціонування, формують філософію бачення, місію, концепцію і стратегію підприємства. Філософія визначає основні цінності малого і середнього підприємства, пояснює глибинний сенс його створення та подальше функціонування в рамках економічної системи. На, базі філософії формуються бачення та місія, основних завдань які визначають цілі діяльності та шляхи їх досягнення. Стратегія підприємства, у свою чергу, створює обґрунтування успішності майбутніх результатів роботи підприємства за рахунок досягнення нею конкретних конкурентних переваг, що вигідно відрізняють його товар або послугу на тлі аналогічних пропозицій на ринку. Фактично філософія, бачення, місія, концепція і стратегія підприємства, як найважливіші елементи процесу прийняття управлінських рішень, спираючись один на одного, обґрунтовують актуальність і затребуваність продукту, що володіє явними конкурентними перевагами в довгостроковій або середньостроковій перспективі.

Другий блок елементів процесу прийняття управлінських рішень включає в себе бізнес-моделі та бізнес-план підприємства.

Бізнес-модель акцентує увагу на створенні цінності і одночасно описує те, як підприємство перетворює створену цінність – прибуток. Фактично бізнес-модель описує логіку процесу створення додаткової вартості на базі наявних у підприємств морської галузі на вході ресурсів, здібностей. Бізнес-план, у свою чергу, бере на себе більш детальний опис бізнес-процесів і всебічний аналіз ефективності роботи підприємств морської галузі на підставі детальних розрахунків показників і коефіцієнтів.

Бізнес-ідея покликана з'єднати два блоки процесу прийняття управлінських рішень, враховуючи кореляцію між стратегічним баченням і його організаційно-управлінськими можливостями. Бізнес-ідея – це елемент управлінських рішень, що відображає майбутній образ підприємств в загалі, у тому числі і підприємств морської галузі, на основі з'єднання його стратегічного бачення та організаційної бізнес-моделі, націлений на забезпечення стійкості конкурентних переваг, з урахуванням змін зовнішнього і внутрішнього середовища в просторово-часовому аспекті.

Для виявлення логічних взаємозв'язків та з метою формування первісної аналізованої бази, проведений ретроспективний аналіз поняття «економічна стійкість», виявленні основні характеристики об'єктів стійкості та здійснено контент-аналіз категорії «економічна стійкість».

Система характеристики економічної стійкості складається з наступних об'єктів управління: реакція, стійкість, постійність, змінність, незмінність, стабільність, рівновага, здібність. Для забезпечення нормальних умов використаються наступні властивості елементів об'єктів управління: функціональна, структурна, процесійна, відповідність доходів та затрат, перевищення доходів над затратами, збереження параметрів в певної області значень, вплив зовнішніх та внутрішніх чинників.

Таким чином, економічна стійкість це системна характеристика об'єкта управління, що поширюється на всі його елементи, що формується в нормальних умовах функціонування та розвитку (перевищення доходів над витратами і збереження параметрів в певній області значень) під впливом зовнішніх і внутрішніх впливів.

У сфері сучасних економічних досліджень досить часто зустрічається також поняття «турбулентність», проте, розуміння даного процесу частіше ґрунтується на інтуїтивному розумінні його змісту, ніж на теоретично обґрунтованій науковій базі. В економіці турбулентність може бути представлена як невпорядкований рух елементів економічної системи і, як наслідок, сильні коливання економічних показників [2].

В. Ансофф [1] створив модель зовнішнього середовища, яка має п'ять рівнів турбулентності – від самого слабкого і легко прогнозованого до найбільш мінливого і непередбачуваного. На думку вченого, для кожного з цих рівнів може бути розроблена модель поведінки фірми, що оптимізує прибутковість. П'ятибальна шкала рівнів турбулентності описується різними поєднаннями показників мінливості і передбачуваності зовнішніх подій.

Для того щоб фірма змогла збалансувати свої операційні та стратегічні можливості, вона повинна брати до уваги зовнішню і внутрішню обстановку і коригувати свою позицію з метою досягнення бажаних результатів. Такий підхід веде до розуміння того, що аналіз і інтерпретація зовнішнього середовища фірми є ключовою умовою її стратегічного успіху. Зовнішнє оточення служить, таким чином, ключовим індикатором стратегічної позиції фірми.

Рівень турбулентності визначається комбінацією факторів: мінливість ринкового середовища, швидкість змін, інтенсивність конкуренції, технологічні можливості, купівельні переваги, тиск з боку уряду і окремих груп [1].

У цих умовах найбільш адекватним представляється розгляд організації як динамічної моделі на основі концепції життєвих циклів – стадіях, на яких підприємство повинне прийняти рішення про направлення його подальшої діяльності, і піддавати перегляду та аналізу використовувані раніше інструменти.

В даному випадку ми говоримо про проблеми пов'язані з перебудовою всієї системи в результаті зміни її якісних і кількісних характеристик або так званих процесів турбулентності.

Чим вище турбулентність середовища, тим агресивніше має бути поведінка фірми. Але, як показує досвід, деякі компанії повністю використовують надані їм можливості, а інші відгукуються на зовнішній вплив з запізненням. До числа факторів, що впливають на поведінку компаній, що відносяться історія, розмір, накопичена організаційна інертність, відповідність навичок потребам зовнішнього середовища і, в особливості, мотиви і здібності керівництва фірми.

Зони турбулентності характеризують вкрай нестійке становище підприємства, яке, під впливом найменшої негативної зміни зовнішнього середовища може втратити рівновагу і змінити структурні характеристики елементів в негативну сторону.

В сучасних умовах проблема стійкості набуває особливу актуальність для підприємств малого і середнього бізнесу до яких відносяться підприємства

портової діяльності. Великі підприємства при наявності широкого доступу до зовнішніх ресурсів, а також ресурсів внутрішньої адаптації до кризових тенденцій, таким як: розширення ринкових зв'язків, диверсифікація робіт, послуг, залучення висококваліфікованих кадрів і ін., можуть дозволити собі більш широкий спектр інструментів з підтримання стійкості підприємства.

Однак малі та середні підприємства, тим не менш, володіють гнучкою структурою, здатною активно підлаштовуватися під зміни зовнішнього середовища і використовувати внутрішні механізми регуляції. Здатність чинити опір зовнішнім факторам, що безупинно робить вплив на організацію, і являється необхідною умовою розвитку бізнесу на сучасному етапі.

Слід також зазначити, що проведений аналіз поняття стійкості, поряд з факторами зовнішнього середовища, що роблять вплив на мале підприємство, показав, що істотний вплив надають чинники внутрішні, масштаби наслідків яких складно недооцінити. Системний підхід до прийняття рішень та організації роботи підприємства відіграє чи не найважливішу роль у забезпеченні стійкості організації в цілому.

Сьогодні здійснення стивідорної діяльності в сфері функціонування портів слід розглядати як окремий вид виробничого підприємництва. Дослідження свідчить, що відмінною рисою стивідорних компаній в сучасних умовах є диверсифікація їх діяльності. Багато з них надають не тільки стивідорні послуги, але й агентські, експедиторські та навіть фрахтові послуги. В результаті такої диверсифікації стивідорні компанії перетворюються у корпоративні структури холдингового типу, менеджмент в яких здійснюється на чотирьох рівнях [6].

В сучасних умовах в управлінні таким холдингом використовується традиційний функціональний підхід, який має широке розповсюдження у сфері менеджменту, але він не орієнтує на досягнення необхідного результату. Основний його недолік полягає в тому, що він значною мірою орієнтований на вертикальний розподіл праці, що призводить до недостатньо ефективного використання горизонтальних зв'язків і відносин.

В межах такого концептуального підходу необхідно розглядати питання процесного контролінгу та управлінського обліку. Процес прийняття управлінських рішень в межах стивідорного холдингу починається з моделювання ситуації, тобто з виявлення невідповідності певних параметрів стану холдингу плановим завданням і закінчується прийняттям і реалізацією рішень, які повинні цю невідповідність усунути. В центрі такого процесу знаходиться проблема управління стійкістю.

Як багатогранне поняття ефективність процесу управління стійкістю залежить від різних факторів. Ефективність управління стійкістю в першу чергу виражає рівень використання ресурсного потенціалу компанії, в основі якого прихований синергетичний ефект організації управління. Оцінити його можна за допомогою коефіцієнта організованості менеджменту.

Характер синергетичного ефекту в управлінні стійкістю стивідорної діяльності залежить від значення коефіцієнту організованості менеджменту. При >1 він має організуючий характер, а при <1 – дезорганізуючий характер.

При оцінці рівня ефективності менеджменту слід виділяти системну і операційну ефективності. Системна ефективність визначається результатами взаємодії системи „стивідорна діяльність" із зовнішнім середовищем на підставі перетворення входів системи в її виходи. Вона значною мірою залежить від рівня узгодженості менеджменту для оцінки якого в роботі пропонується використовувати один з двох критеріїв:

1) коефіцієнт Спірмена,

2) коефіцієнт згоди,

Між коефіцієнтом Спірмена і рівнем узгодженості експертів існує пряма залежність. Чим більше значення коефіцієнта, тим вище рівень згоди і навпаки. Слід вважати, що при, 0,7 рівень узгодженості менеджменту є достатньо високим і повна згода досягається при, = 1. В цій ситуації генеральний директор, впевнений у правильності обраного напрямку розвитку. При, <0,7 у першого керівника холдингу можуть з'явитися сумніви відносно правильності розв'язання розглядаємої задачі (проблеми), що може посприяти більш глибокому її розгляду.

Для управління системною ефективністю в роботі пропонується використовувати механізм сполучення методів регресійного аналізу і експертних оцінок.

Сполучення регресійних моделей з експертними оцінками слід розглядати як один з можливих варіантів удосконалення управління ефективністю розвитку стивідорного холдингу.

На відміну від системної ефективності операційна ефективність значною мірою залежить від компетентності менеджерів у розв'язанні задачі раціонального розподілу ресурсів компанії в часі та просторі. Реалізується вона на технологічному рівні, коли підставою для прийняття управлінських рішень є величина неузгодженості між нормативним (плановим) і фактичним часом виконання технологічних операцій процесу обслуговування вантажу і судна в порту.

Висновки і пропозиції. Ефективність управління на оперативному рівні полягає у тому, щоб забезпечити найбільш прийнятний рівень задоволення стивідорним обслуговуванням. Основними критеріями ефективності тут є час і якість виконання стивідорних операцій.

Основним джерелом ефективності управління стивідорними операціями є дотримання принципів пропорційності, безперервності, паралельності, примоточності та ритмічності.

В стивідорних холдингах найбільшу увагу необхідно приділяти управлінському обліку як на рівні холдингу в цілому, так і на рівні окремих бізнесодиниць. Саме управлінський облік є основним інформаційним підґрунтям управління стивідорною діяльністю і підвищення рівня її ефективності.

Для моніторингу ефективності управління стійкістю стивідорним холдингом необхідно використовувати системний та операційний контролінг, в рамках якого рекомендується використовувати для прогнозування основних показників сполучення методів регресійного аналізу та експертних оцінок. Такий підхід дозволить більш точно оцінювати рівень ефективності управління стивідорною діяльністю.

Таким чином, тільки на підставі комплексного двостороннього аналізу внутрішніх можливостей підприємства і потреб зовнішнього середовища, в якій передбачається здійснення господарської діяльності, можна забезпечити стійкість підприємницької структури в нестабільних умовах.

Список літератури:

1. Ансофф І. Стратегічний менеджмент. Класичне видання / І.Ансофф. – СПб.: Пітер, 2009. – 344 с.
2. Бурлачков С.Т. Турбулентність економічних процесів: теоретичні аспекти / С.Т. Бурлачков // Питання економіки. – 2009. – № 11. – С. 90.
3. Бушуєв, С.Д. Інноваційні механізми управління програмами розвитку морських торгівельних кластерів [Текст] / С.Д. Бушуєв, Б.Ю. Козирь // Управління розвитком складних систем, 2011. – К. 141. – № 7. – С. 5-8.
4. Закон України Про морські порти України: за станом від 17.05.2012 [Електронний ресурс] /Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17/conv – 10.09.12 г.
5. Касьянов В.С. Системний аналіз в менеджменті: Навчальний посібник/В.С.Касьянов, В.Н.Попов, В.П.Савченко. – М. : КНОРУС, 2007. – 304 с.
6. Корецька О.В. Антикризове фінансове управління підприємствами морського транспорту / О.В. Корецька // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 3б. Наукових праць. – Вип. 1(42). – Одеса: ОНМУ, 2013. – С. 141-157.
7. Крисюк Л.М. Управління фінансовою безпекою транспортно-експедиторських компаній / Л.М. Крисюк, І.В. Скиртенко // Економічний аналіз збірник наукових праць. – 2013. – № 3(14). – С. 83-87
8. Лобахина Н.А.Управление устойчивостью развития малых и средних предпринимательских структур: автореферат дис. кан-та економических наук: 08.00.05 – Економика и управление народным хозяйством: экономика предпринимательства / Наталья Александровна Лобахина. – Ростов-на Дону: РИНХ, 2011. – С. 31.
9. Чекаловец В.И. Морские порты в системе морехозяйственного комплекса Украины: предложения к стратегическим направлениям развития / В.И. Чекаловец, С.В. Крыжановский, И.М. Олифир // Транспорт. – 2006. – № 50. – С. 63-68; № 51. – С. 60-67.

Крысюк Л.М., Корецкая О.В.
Одесский национальный морской университет

УПРАВЛЕНИЕ УСТОЙЧИВОСТЬЮ РАЗВИТИЯ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР ПОРТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В развитии мировой портовой системы широкое распространение получил процесс реформирования портовой деятельности на основе привлечения частного капитала. Устойчивость характеризует статическое состояние хозяйственной системы. Принятие решений является составной частью любой управленческой функции. Необходимость принятия решений возникает на всех этапах процесса управления, связана со всеми участками и аспектами управленческой деятельности. Основным источником эффективности управления стивидорными операциями является соблюдение принципов пропорциональности, непрерывности, параллельности, и ритмичности. Только на основании комплексного двустороннего анализа внутренних возможностей предприятия и потребностей внешней среды, в которой предусматривается осуществление хозяйственной деятельности, можно обеспечить устойчивость предпринимательской структуры в нестабильных условиях.
Ключевые слова: управление, управленческие решения, обеспечение устойчивости, экономическая устойчивость, предприятия портовой отрасли.

Krysiuk L.M., Koretska O.V.
Odessa National Maritime University

MANAGEMENT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE STRUCTURES OF THE PORT ACTIVITIES

Summary
The reform process of port activities on the basis of attracting private capital is widely used in the global port system. Sustainability characterizes the static state of the economic system. Decision-making is an integral part of any management function. The need for decision-making occurs at all stages of the management process and is linked to all areas and aspects of management. The main source of managing efficiency of stevedoring operations is compliance with the principles of proportionality, continuity, parallelism and rhythm. Stability of business structure in unstable conditions can only be achieved on the basis of a comprehensive analysis of the two-way analysis of internal capabilities of the enterprise and the needs of the environment, which provides for the implementation of economic activities.
Keywords: management, management solutions, sustainability, economic sustainability, port industry enterprise.

УДК 330.8

ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДУМКИ

Кутузов Р.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуті основні питання періодизації світової та вітчизняної історії управління і управлінської думки. Проведений порівняльний аналіз трактувань цих питань у працях провідних учених-поліцеїстів другої половини XIX – початку XX ст. і сучасних представників науки управління/менеджменту. Запропонована оригінальна концепція періодизації історії розвитку управління і управлінської думки України.

Ключові слова: управління / менеджмент, управлінська думка, історія управлінської думки, періодизація, наукова парадигма, наука поліцейського права, змішана економіка.

Постановка проблеми. В історичних дослідженнях, включаючи історико-економічні, принципове значення мають питання підходу до проблем періодизації та їх конкретного вирішення. Періодизація – це не лише схема висвітлення історії світу чи конкретної країни, її соціально-економічного розвитку або історії філософської, економічної, фінансової, соціологічної тощо думки, а й значною мірою обґрунтування змісту цього висвітлення. Водночас питання періодизації завжди були й продовжують залишатися предметом гострих дискусій, вирішення яких в принципі не може задовольнити всіх науковців. У наш час, у зв'язку з ринковими трансформаціями в умовах незалежності України, особливого значення набули питання періодизації вітчизняного управління та його історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання періодизації світової та вітчизняної історії управління і управлінської думки займають помітне місце у працях О.Г. Білоруса, Б. Гаврилишина, А.І. Кредісова, О.Є. Кузьміна, П.М. Леоненка, Є.Г. Панченка, Ф. Хміля та інших вітчизняних науковців, а також зарубіжних учених – В. Виханського, Е. Короткова, А. Кравченка, І. Мазура, В. Маршева, Г. Попова та ін.

Мета статті – в контексті критичного розгляду основних питань періодизації світової та вітчизняної історії управління та управлінської думки обґрунтувати новітній варіант концепції періодизації історії розвитку управління і управлінської думки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатний австро-американський вчений-економіст, автор ряду фундаментальних праць в галузі економічної теорії, фінансів, історії економіки та економічної думки Й.А. Шумпетер (1883-1950) з певною долею іронії писав: «Як відомо, періодизація є необхідним злом» [1, с. 497].

На користь свого твердження вчений висунув такі пояснення і контраргументи. Перше пов'язане з існуванням проблеми, що має місце незалежно від конкретного способу періодизації, застосованого тим чи іншим дослідником: «історичні процеси завжди безперервні і їх неможливо розбити на частини, не допустивши при цьому довільності та втрат» [1, с. 497]. Проте спроби відмови від визначення періодів, за словами Шумпетера, – це не вирішення проблеми, а лише визнання нашої неспроможності вирішити її. Друге пояснення ситуації з періодизацією зводиться до суб'єктивного сприйняття опонентами тих чи інших конкретних критеріїв періодизації та, відповідно, запропонованих періодів соціально-економічного розвитку й розвитку економічної, управлінської думки. Важливо привернути увагу до кількох характерних моментів у трактуваннях Шумпетером питань періодизації розвитку економічної думки, що, на наш погляд, актуальні й понині. По-перше, при визначенні періодів («класичних ситуацій») вчений застосував хронологічно-аналітичний метод дослідження. Традиційно він відомий ще до Шумпетера як метод єдності історичного та логічного, або як «історичне, що спрямлене логікою». При розгляді розвитку науки поліцейського права, предметом якого українські вчені другої половини XIX – початку XX ст. вважали так зване внутрішнє управління, його застосував, наприклад, відомий український вчений професор Новоросійського університету М.М. Шпилевський. По-друге, поняття «класичних ситуацій» та їх зміст, визначені та розкриті Й. Шумпетером, передували поняттям наукової парадигми, наукових революцій, конкуруючих науково-дослідних програм, обґрунтованих у 60-70-і рр. XX ст. Як відомо, ці поняття нині широко використовуються в сучасній методології економічної та управлінської науки, історико-економічних та інших дослідженнях. По-третє, у кожній з класичних ситуацій Й. Шумпетер визначив і розкрив не лише зміст періодизаційних етапів розвитку економічної науки, але й «атрибути епохи», тобто специфічні особливості конкретного періоду розвитку і викладення науки.

Проте перед сучасними науковцями в галузі управлінської науки та її історії постає немало складних проблем щодо врахування принципових моментів, пов'язаних з класифікацією та періодизацією становлення і розвитку цього відносно самостійного людського знання. Автори навчального посібника «Всеобщая история менеджмента» під загальною редакцією професора І.І. Мазура при розгляді питань класифікації та періодизації застосовують комбінований, а по суті, еклектичний, підхід. Автори наголошують: «Доцільно при розгляді управління в історичному аспекті використовувати комплексний метод періодизації, що пов'зує хронологію з формаційним, покраїнним і цивілізаційним підходами» [2, с. 48]. Науковці розрізняють різні рівні розгляду питань, обсяг і зміст понять управління/менеджмент, класифікаційні критерії та принципи, історію управління/менеджменту та історію основних концепцій і шкіл управління/менеджменту. Історія управління визначена досить обтічно, як певний зріз становлення і розвитку людського суспільства в історичному процесі поряд з історією економіки, культури, права, підприємництва і т.д. [2, с. 48].

Однією з можливих періодизацій історії управління (за аналогією з подібними класифікаціями в історії економіки) вчені вважають здійснення її за такими класифікаційними підходами: 1) хронологічним; 2) цивілізаційним; 3) за способами ви-

© Кутузов Р.В., 2015

робництва; 4) за етапами розвитку виробничих відносин; 5) за способами розподілу продукту; 6) формаційний; 7) окраїнний; 8) технологічний [2, с. 25–26]. Розкриті суть, переваги і періодики кожного з цих підходів. Проте, на жаль, цей матеріал не «замкнений» на історію світової та вітчизняної управлінської думки. Замість цього автори посібника пропонують інший підхід – виокремлення семи певних історичних періодів, в умовах яких сукупний вплив взаємодії людей і організацій з так званими соціальними, політичними і економічними силами обумовлює формування і розвиток концепцій управління. Дослідники зауважують, що нерідко ці принципові періоди (етапи) називають управлінськими революціями. Вони «відповідають основним історичним віхам зміни культур і соціальних станів та знаменують собою поворотні моменти в теорії та практиці управління» Кількість виділених етапів відображає точку зору науковців; в літературі число управлінських «революцій» коливається від 5 до 9 і визначається концепцією дослідника [2, с. 31].

Періодизація етапів управлінського розвитку охоплюють величезний історичний період – від 4 – 5 тис. років тому до початку XIX ст. Проте свідомий і регулярний розвиток теорії та практики менеджменту автори посібника відносять лише до XVIII – XIX ст. і пов'язують з новими суспільними відносинами, викликаними промисловою революцією [2, с. 35]. В подальшому, уточнено, що «тривалий процес накопичення практичних навичок менеджменту отримав свої наукове втілення лише в кінці XIX – на початку XX ст., коли з'явились перші серйозні роботи, в яких зроблена спроба наукового узагальнення нагромадженого досвіду і формування самих основ науки менеджменту» [2, с. 40]. Такий розвиток наукового менеджменту розглядається як об'єктивна реакція на потреби промислового розвитку, який все більше набував характеру масовості.

Попередні схеми класифікації та періодизації становлення розвитку управління та управлінської думки науковці доповнюють ще однією класифікацією основних етапів розвитку концепцій і шкіл управління/менеджменту.

Загальна схема розвитку сучасного менеджменту охоплює дев'ять етапів, відкриваючись початком XX ст. (вчення і модель Ф.Тейлора) і продовжуючись до теперішнього часу [2, с. 40-47]. Отже, вона частково (лише в межах XX ст.) охоплює етапи управління вже згадані вище шостий і повністю сьомий історичні етапи управлінського розвитку, включає основні школи наукового менеджменту і моделі управління/менеджменту. Разом з тим подається характеристика основних внесків західних наукових шкіл в теорію і практику менеджменту

Таким чином, загальна схема етапів розвитку сучасного управління/менеджменту науковців у XX – на початку XXI ст.. розроблена лише щодо розвитку концепцій і шкіл в Західній Європі та США.

Періодизація розвитку управління в Росії, його аналіз здійснені в окремих розділах. До речі, тут розглянуто також розвиток менеджменту в радянську епоху та формування сучасного російського менеджменту. Проте відзначимо кілька характерних особливостей висвітлення питань історії розвитку управління в Росії авторами навчального посібника.

По-перше, періодизація побудована за хронологічним принципом: за різними критеріями виділена значна кількість (14) етапів, подана їх коротка характеристика та вказані важливі управлінські рішення. Схема періодизації та розгляд виокремлених етапів висвітлюються самі по собі, не ув'язані з класифікаціями і періодизаціями всезагальної історії менеджменту.

По-друге, цілком обійдені питання внеску представників інших народів, зокрема українського, що колись входили до складу Російської імперії та Радянського Союзу, у розвиток управлінської думки. Внаслідок цього і всесвітня, і вітчизняна історії управління/менеджменту в трактуваннях сучасних російських науковців виявляються втиснутими у вузькі межі.

По-третє, запропоновані російськими науковцями класифікації та періодизації історії розвитку управління/менеджменту як теорії та практики випускають з уваги важливий етап цього розвитку – науку поліцейського (адміністративного) права, або внутрішнього управління, та трактування її з економічних позицій (XVIII – початок XX ст.). Важливою її частиною було розроблення питань управлінської думки провідними українськими вченими-поліцеїстами (М.Х. Бунге, А.Я. Антонович, М.М. Цитович, Н.К. Гаттенбергер, В.Ф. Левитський та ін.).

На наш погляд, ряд плідних думок щодо періодизації історичного розвитку управлінської думки та історичних тенденціях управління висловив відомий фахівець у галузі менеджменту професор Е.М. Коротков. Він, як і всі інші науковці, наголошує на складності та необхідності виділення етапів розвитку тих чи інших явищ, ідей, наукових концепцій. Проте, справедливо зауважує вчений, без визначення певних етапів неможливо представити і вивчити тенденції розвитку. На доказ цієї думки Е.М. Коротков наводить загальновідомий в колі вчених аргумент про історію як нескінченний потік подій, що зазнають якісних змін. Грані цих якісних змін характеризують етапи розвитку, врахування яких і дає можливість визначити історичні тенденції.

На думку вченого, нині «історичні процеси менеджменту найчастіше структурують за етапами розвитку управлінської думки, виділяючи окремі школи, що слідують одна за одною у часові та доповнюють одна одну новими змістовними аспектами розуміння управління» [3, с. 7].

Неважко помітити, що вчений акцентує увагу на плавному, еволюційному розвитку управлінської практики і науки. Проте слід враховувати і моменти «розривів», «стрибків», «якісних переходів» у цьому розвитку, тобто тих періодів у розвитку, які в сучасній літературі носять назву наукових революцій. Вони призводять до зміни панівних раніше парадигм або науково-дослідних програм.

Професор Е.М. Коротков, як і у свій час Й. Шумпетер, слушно підкреслює залежність розвитку науки управління не лише від соціально-економічного розвитку, потреб і реальних проблем розвитку практики управління, а й від розвитку власне управлінської науки. Наукові школи, що народжуються як реакція на реальність потреб і практики, характеризують не тільки потреби практики, а й стан досліджень у цій галузі, потенціал науки, методологічні можливості адекватного відображення реальної проблематики управління в наукових його концепціях» [3, с. 7-8].

Відомий науковець визначив ряд основних чинників, під впливом яких складаються і діють, за його термінологією, історичні тенденції управління та їх структурування. Серед них: 1) об'єктивні зміни, що відбуваються у самому управлінні під

впливом різних факторів розвитку виробництва, суспільства, людини; 2) розвиток управлінської думки; 3) загальний розвиток науки, що визначає методологію осмислення історичних фактів на кожному з етапів розвитку; 4) потреба в знаннях історії; 5) роль історії в суспільно-політичному житті країни; 6) потреби майбутнього [3, с. 8]. А далі, як цілком влучно зауважує науковець, виникає проблема поєднання всіх цих чинників у вивченні історії управління, визначення їх пріоритетності та системоутворюваності в концепції історії менеджменту.

Дійсно, вирішення тим чи іншим способом (шляхом) цієї проблеми якраз і означатиме на першому етапі вироблення певної періодизації історії зародження, становлення та розвитку управлінської думки. Проте, враховуючи значну кількість чинників впливу на неї та можливих критеріїв, марно сподіватися на якусь єдину, абсолютно вичерпну, таку, що охоплює всі без винятку історичні тенденції розвитку управління, періодизацію.

Від найзагальніших міркувань щодо складності та необхідності розроблення питань періодизації в галузі історії управління та управлінської думки необхідно перейти до розгляду загальної проблеми щодо періодизації українських реалій у обраній сфері дослідження. В принципі, питання далеко не нове для вітчизняних науковців, проте ще далеке, на наш погляд, від свого задовільного вирішення.

Вивчення сучасної української літератури в галузях економічної історії, історії фінансів і управління, фінансової та управлінської думки дає можливість виокремити щонайменше три характерні моменти. По-перше, уникнення переважною більшістю авторів праць у цих галузях теоретико-методологічних питань, пов'язаних з поняттям «періодизація», а також пунктів до її класифікації. По-друге, відсутність єдиних точок зору щодо виділення і групування періодів (історичних етапів розвитку) за певними ознаками. По-третє, наголошення на розробленні питань періодизації в галузях історії економіки і економічної думки та історії фінансів України порівняно з галуззю історії управління і управлінської думки нашої країни. Такий стан розроблення питань в сфері управління та його історії наштовхує на думку про можливість вивчення питань періодизації за аналогією з іншими названими вище науковими дисциплінами.

Відомий дослідник світової та вітчизняної історії управлінської думки професор А.І. Кредісов вивчення управлінської думки в Україні здійснює в контексті становлення і розвитку світової управлінської думки, починаючи від часів її зародження в умовах первісного суспільства і завершуючи менеджментом на переломі XX-XXI століть. Науковець виділив два великих блоки в аналізі розвитку управлінської думки в Україні: 1) з часів Київської Русі до кінця XIX ст. та 2) після 1917 р. В свою чергу всередині обох блоків виділені більш конкретні хронологічні періоди розвитку управлінської думки в Україні: дослав'янського поселення; княжий; до середини XIX ст.; з другої половини XIX ст. до 1917 р.; 20-і – початок 30-х рр.. XX ст.; повоєнний; професіоналізації менеджменту (перехідна економіка постсоціалізму).

На наш погляд, досить помітно, що відомий український науковець не надає особливого значення обґрунтуванню здійсненої ним же періодизації, єдності її критеріїв, хронологічній безперервності тощо. Наприклад, «випав» важливий етап (період) в розвитку української управлінської думки XV-XVII ст. Не отримав висвітлення також розвиток науки поліцейського права (отже, і державного управління) в XVIII – на початку XX ст.

Початок вивчення власне української управлінської думки і практики в контексті історії, права, політики, філософії тощо А.І. Кредісов відносить до кінця XVIII – початку XIX ст. і пов'язує з працями відомих українських учених-економістів М.А. Балудянського, В.Н. Каразіна, А. Самборського, М. Ліванова, П.І. Прокоповича та ін. При цьому дослідник слушно привернув увагу до важливої відмінності у розвитку управління, управлінської думки та їх вивчення – відсутності власної державності в країні протягом тривалого періоду (XIX – початок XX ст.). Науковець вважає саме цю особливість причиною тих наслідків, які мали місце у галузі вивчення питань управління. До першого з цих наслідків А.І. Кредісов відніс «розчинення» досліджень українських учених з питань управління в управлінській думці інших націй. «Інакше кажучи, минуле українського управління довгий час розглядалось як історія становлення і розвитку управління в Росії, Австро-Угорщині або в Польщі», – пише вчений [4, с. 171].

Другий наслідок, на думку дослідника, полягав у врахуванні українськими ученими в певній мірі підневільного становища України в складі Російської імперії, відображенні його при аналізі економічних проблем, у тому числі питань управління, наявності живого інтересу до українських реалій. Ця тенденція, вважає А.І. Кредісов, суперечила першій. Її світоглядний та теоретичний фундамент вчений вбачає в обґрунтуванні М.С. Грушевським ідеї про окремий від російського хід історичного розвитку кожного із східно-слов'янських народів. Це обґрунтування український вчений здійснив лише на початку XX ст. Тим самим була створена можливість і для спеціального вивчення історії управління в Україні, робить висновок наш сучасний дослідник. Однак, на його думку, фактично до 1917 р. ця можливість не була використана. Насправді існує немало вагомих підстав для сумнівів у можливості реалізації такого спрямування досліджень управління.

Привернемо увагу до кількох нових наукових досліджень, в яких запропоновані всеосяжні періодизації розвитку економіки, фінансів, управління тощо з позицій інституціонально-еволюційного підходу до висвітлення питань. На наш погляд, досить всеосяжною є періодизація бюджетної історії України, запропонована Ю.В. Пасічником. Вона охоплює такі історичні етапи:

1. Київська Русь і Галицько-Волинське князівство (IX-XIII ст.).
2. Польсько-Литовська доба (XIV-XVI ст.).
3. Козацька доба (XVI-XVIII ст.).
4. Україна в складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперії (XVIII – початок XX ст.).
5. Україна в 1917-1922 рр.
6. Україна в складі СРСР (30 грудня 1922 р. – 15 липня 1990 р.).
7. Незалежна Україна від дня прийняття Декларації про державний суверенітет України (з 16 липня 1990 р.) [5, с. 22].

Відомий дослідник фінансової історії України С.М. Голубка пропонує застосувати два концептуальні підходи до періодизації ґенеза та поступу національного фінансового господарства: фінанси української державності та розвиток фінансів на українських землях у часи бездержавності. У контексті цього вчений розглядає так звані епохальний та періодичний лаг. Визнаючи, що значною мірою ці періоди є умовними, науковець водночас

наголошує, що у їх межах вдається розглянути головні зміни і тенденції у фінансовому господарстві України [6, с. 87–88].

За аналогією запропонуємо таку періодизацію становлення і розвитку управління та управлінської думки України. Під кутом зору дослідження епохального розвитку сфери управління виділимо три великі історико-культурні періоди:

- ґенеза українського управління, що охоплює дослідження внесків та поступу господарства України та управління ними, включаючи українське державотворення за княжих часів та доби української козацької держави (IX-XVIII ст.);

- розвиток у часи бездержавності, що охоплює період перебування господарства і управління них на українських землях під владою чужинців, у тому числі і за радянських часів;

- розвиток у нові часи української державності – доба трансформаційних процесів відродження національної державності (1917-1920 рр.) та доба української незалежності від 1991 р. до сьогодення.

У свою чергу щодо детальнішого дослідження питань розвитку управління господарством України і української управлінської думки, то виокремимо сім основних періодів історії національного управлінознавства.

Перший період – від найдавніших часів, у які закладалися основи і традиції українського господарства і управління ним, до часів Запорізької Січі та Гетьманщини.

Цей період включає насамперед часи наших пращурів (трипільська культура; здобутки скіфської доби; існування державного утворення східнослов'янських племен – Куявії, про яку свідчать праці арабських і перських географів IX-X ст. і яку більшість істориків вважає об'єднанням слов'янських племен у Придніпров'ї з центром у Куябі (Києві), що мала атрибути державності). До цього періоду відносимо також давньоукраїнську державу – Київську Русь та її правонаступництво – Галицько-Волинське князівство. Визначаючи факти фіксації життя на українських землях з найдавніших часів, Д. Дорошенко писав: «Український народ є автохтоном на своїй землі. Це значить, що український народ живе на тій самій території, яку здобув в початках свого розселення в східній Європі, дуже мало поступившись з цієї території чужим народам, а те, що він здобував, це було продуктом колонізації порожніх, незаселених просторів, з яких не було потреби когось усувати та проганяти» [7].

Це важливе для періодизації методологічне положення відомий вчений української діаспори професор І.С. Коропецький сформулював таким чином: «Без огляду на формальний політичний статус України фактом є те, що українська на-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика відмінних ознак розвитку економіки за типами суспільства

Ознаки	Типи суспільства		
	Доіндустріальне	Індустріальне	Постіндустріальне
Основний ресурс	Природні ресурси	Капітал	Інновації, інформація. знання
Капітал	Торгівельний, виробничий, банківський	Людський. природний, фінансовий	Людський, інформаційний (унікальні знання), фінансовий
Провідний тип власності	Земельна	Промислова	Інтелектуальна
Центр системи	Людина з Фізичнимиздібностями	Засоби виробництва	Людина з інтелектуальними здібностями
Людський капітал		Людина економічна (homoeconomicus)	Людина творча (homocreator)
Характер праці	Ручна	Машинна	Інтелектуальна
Домінантні інтереси	Дармові блага природи	Матеріальні інтереси	Інтелектуальні інтереси
Пріоритетний вид діяльності	Сільське господарство	Промисловість (добувна)	Сфера нематеріального виробництва,. особливо інтелектуальних послуг: освіта, наука, високотехнологічні види діяльності
Особливості розвитку	Мануфактура	Розвиток добувної промисловості	Розвиток інформаційних технологій (Інтернет, створення віртуальних офісів тощо)
Суб'єкти господарювання	Домогосподарства	Виробничі одиниці (господарства), економія на масштабі	Глобальні об'днання, мережі, підприємництво
Головніознаки розвитку	Розвиток ручної праці	Спеціалізація виробництва. Автоматизація виробничих процесів	Широка інтелектуалізація виробництва. Пріоритетний розвиток науки. Розвиток складної розумової праці
Фактори успіху	Праця	Праця, якість, низькі витрати, стабільність, контроль	Здібність до інновацій, талант, орієнтація на споживача
Орієнтація на споживача	Одиничне виробництво	Масове виробництво	Масове виробництво на основі інформаційних технологій.

Джерело: систематизовано автором за працями представників постіндустріалізму

ція проживала компактно на більш-менш тій самій території понад тисячу років. Деякі регіони – як Центральне та Північне Правобережжя, Північне Лівобережжя, Галичина та Волинь – були заселені українцями від найдавніших часів. Інші регіони – Карпатську Україну, Буковину, решту Лівобережжя, Слобожанщину, Південь та Кубань – українці замешкали у різні часи пізніше. Оскільки політичні кордони України включають переважну більшість цих земель, можна стверджувати, що територія республіки є національною територією. Який би не був політичний статус українських земель, їхні мешканці були на них економічно активні – це була передумова їхнього життя. Тому цю економіку можна цілком виправдано вважати національною економікою України» [8, с. 13].

Третій період охоплює експансії Литовської, Польської і Московської держав, Румунії, Австро-Угорської та Російської імперій. Він характеризується колоніальною залежністю, що обумовлювала неможливість проведення власної політики (економічної, фінансової, управлінської тощо).

В галузі управління та управлінської думки, відповідно їх історії, відмінною рисою цього періоду були: подальший розвиток і еволюція поліцейської держави, вершина розвитку науки поліцейського права та її еволюційний поступ у зв'язку зі змінами в соціально-економічному житті.

Подальші періоди охоплюють розвиток управління господарством України і української управлінської думки у новітні часи відродження національної державності та доби української незалежності.

При розгляді питання про періодизацію управління і управлінської думки важливо привернути увагу до поглядів сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців на місце управлінської думки в розвитку національних економік за різних типів суспільства. Йдеться насамперед про сукупність теорій постіндустріалізму. Біля їх витоків стояли В. Ростоу, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Брукінг, П. Дракер, А. Тоффлер, М. Кастелс та багато інших видатних учених-економістів, істориків, філософів, соціологів тощо.

Узагальнена порівняльна характеристика розвитку економіки за типами суспільства подана в таблиці 1.

Разом з тим загальна характеристика розвитку економіки та управління нею в умовах переходу від індустріального до постіндустріального суспільства потребує конкретизації з урахуванням історії економічного розвитку. Така спроба здійснена за допомогою характеристики стадій економічного зростаннярозвитку країни згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності (див. табл. 2). Як показують дані економічного розвитку України, вона знаходиться на другій стадії, приблизно на серединному її відрізку.

Таке становище країни обумовлює, на наш погляд, і основні моделі управління на всіх його рівнях. Проте очевидно це не виключає запозичення елементів управління наступної стадії розвитку.

Висновки і пропозиції. Періодизація історії управління та управлінської думки України, виділяючи у певній послідовності окремі етапи в процесі становлення, функціонування та розвитку управління, націлена на краще розуміння всього історичного процесу змін. Вона втілює насамперед єдність історичного та логічного методів дослідження, вносить впорядкованість у послідовне висвітлення процесу національного управлінського творення і управлінознавства. Завдяки періодизації вимальовуються не лише окремі частини історичного процесу, а й загальна картина зародження, еволюції, розвитку інститутів управління та управлінської думки залежно від соціально-економічного ладу, його змін на певних етапах суспільного та історично-культурного поступу.

2. Серед дослідників питань періодизації відсутні єдині підходи та точки зору щодо класифікації (групування) за певними ознаками світової та вітчизняної історії управління і управлінської думки. Нині, як і раніше, поширеними залишаються такі класифікаційні підходи: хронологічно-історичний, цивілізаційний, формаційний, технологоекономічний. В межах їх виокремлюються, згідно з вирішальними критеріями, певні періоди (етапи) розвитку, що змінюються.

3. До періодизації ґенези та поступу управління та управлінської думки в Україні застосовано концепцію дискретних змін політичної незалежності/залежності, суть якої полягає у виокремленні трьох великих історично-культурних епох (української державності IX-XIV ст., бездержавності, відродження національної державності (1917-1920 рр.; з 1991 р.).

Таблиця 2

Загальна характеристика стадій економічного розвитку країн згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності

Стадія економічного розвитку країни	ВВП на душу населення, дол. США	Середні темпи розвитку за 2000-2012 рр.	Питома вага, %		
			Субіндекс базисних вимог	Субіндекс посилення ефективності	Субіндекс інновацій
I стадія Факторна економіка	< 2000	5,27	60	35	5
Перехідна стадія від I до II	2000 – 3000	5,72			
II стадія Ефективна економіка	3000 – 9000	6,07	40	50	10
Перехідна стадія від II до III	9000 – 17000	4,45			
III стадія Інноваційна економіка	> 17000	1,66	20	50	30

Джерело: складено та розраховано автором за даними Індексу глобальної конкурентоспроможності

Список літератури:
1. Шумпетер Й.А. История экономического анализа. В 3-х т. – СПб., 2001. – Т. 1-3. – 1664 с.
2. Всеобщая история менеджмента: Учеб. пособие для вузов / Под общ. ред. И.И. Мазура.– М. : Изд. центр Елима, 2006. – 784 с.
3. Коротков Є.М. Концепция менеджмента / Є.М. Коротков. – Москва, 1997. – 304 с. – (Издательско-Консалтинговая Компания «ДеКА»).
4. Кредисов А. И. Бюджетна система України та зарубіжних країн / А.И. Кредисов., 2000. – 336 с. – (ВИРА-Р).
5. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Ю.В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2004. – 495 с.
6. Голубка С. М. Інституціалізація фінансового господарства України (історична ретроспектива) : [монографія] / С.М. Голубка ; Акад. фін. управління. – К. : Видавництво Академії фінансового управління, 2013. – 454 с.
7. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т. 1 (до половини XVII ст.). Електронний ресурс. – Режим доступу: http://varnak.psend.com/narys/.
8. Коропецький І.С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки / І.С. Коропецький. – Київ: Либідь, 1995.

Кутузов Р.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ВОПРОСЫ ПЕРИОДИЗАЦИИ УКРАИНСКОЙ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Аннотация
В статье рассмотрены основные вопросы периодизации всемирной и отечественной истории управления и управленческой мысли. Проведен сравнительный анализ трактовок этихвопросов в работах ведучих ученых-полицеистов второй половины XIX – начала XX в. и современных представителей науки управления/менеджмента. Предложена оригинальная концепція периодизации истории развития управления и управленческой мысли Украины.
Ключевые слова: управление / менеджмент, управленческая мысль, история управленческой мысли, периодизация, научная парадигма, наука полицейского права, смешанная экономика.

Kutuzov R.V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE PROBLEM OF PERIODIZATION OF THE HISTORY OF MANAGEMENT SCIENCE IN UKRAINE

Summary
This article highlights the basic questions of periodization of world and national history of management and management thought. It represents a comparative analysis carried out on the basis of interpretations of the abovementioned problem in the works of leading scholars (experts on policing) who were active in the second half of XIX – early XX century and representatives of modern science of management. As a result of the analysis, the author of the article offers an original concept of periodization of the history of management in Ukraine.
Keywords: administration / management, management thought, history of management thought, periodization, scientific paradigm, science of police law, mixed economy.

УДК 338.23

МОДЕЛЬ ВПЛИВУ МИТНИХ ІННОВАЦІЙ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Кущенко Д.І.
Академія митної служби України

Стаття присвячена питанням впливу інновацій на діяльність митних інститутів. Проаналізовано основні інноваційні зрушення в провідних країнах світу. Проаналізований міжнародний досвід у сфері реалізації економічної безпеки через призму державних органів. Побудована модель впливу митних інновацій на економічну безпеку держави. Виявленно фактори взаємодії інноваційних процесів з митними процесами держави.
Ключові слова. Інновації, інноваційна діяльність, митні адміністрації, зовнішньоекономічні процеси.

Постановка проблеми. У даний час іноваційні технології є одним з найважливіших факторів, що складають вплив на формування сучасного суспільства. Вони стають усе більш важливим стимулом розвитку всіх галузей економіки. Тому впровадження сучасних технологій у повсякденній митній практиці стало насущною потребою сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибраний курс України у високотехнологічне конкурентне середовище зумовив необхідність формування та запровадження інноваційної моделі розвитку, яка повинна була забезпечити високі та стабільні темпи економічного зростання, забезпечити конкурентоспроможність національної економіки, підвищити експортний потенціал країни, гарантувати їй економічну безпеку. Пошук і розробка методів наукової оцінки процесів формування митно-інноваційної політики, методичних підходів та практичних рекомендацій щодо механізмів інноваційної діяльності в митних адміністраціях відображено у працях таких учених і практиків, як І.Г. Бережнюк., Т.Г. Затонацька, П.В. Пашко, О.В. Новосад, Т.В. Корнєва.

Невирішенні раніше частини загальної проблеми. Виділення функцій в системі митно-інноваційної безпеки є, незаперечно, важливим щодо існування такої системи. Функція нашої системи повинна характеризувати зовнішній прояв властивостей іншого об'єкта відносин, що складаються в системі інноваційної безпеки а саме в митних органах. Визначимо нашу функцію, відштовхуючись від зворотного, тобто будемо розглядати причину існування системи митно-інноваційної безпеки. Такою причиною може виступати факт існування митно-інноваційної системи, що, в свою чергу, обумовлено наявністю впровадження в роботу митних органів інновацій та його потребою в інвестиційних ресурсах.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення найбільш суттєвих напрямів впровадження існуючого досвіду міжнародних митних адміністрацій та впровадження їх на теренах України.

Результати дослідження. Розвиток митних інновацій та їх вплив на економічну безпеку являє собою за своєю сутністю складний та багатофакторний процес. Управління впливом факторів може здійснюватися завдяки вже існуючим моделям, показникам та іншої інформації, відображаючи цю багатофакторну взаємодію управління розвитком конкурентоспроможності економіки держави, в зв'язку з чим актуалізується проблема моделювання впливу факторів на ефективність розвитку економічної спроможності держави, а насамперед її економічної безпеки, на основі інтегративно-розвиваючого підходу розв'язання якого і присвячений даний розділ.

Моделі які були раніше побудовані вітчизняними та іноземними авторами, а саме « модель розвитку митних інновацій в умовах конкуренції», « модель функціонування митних інновацій при їх взаємодії з зовнішнім середовищем», ці моделі можуть використовуватися при оцінці ефективності функціонування інноваційних процесів в митних адміністраціях.

Але вони на наш погляд суттєво ідеалізовані постільку перша модель базується на параметричні модель Лоренца й розглядає умови з стійким еластичним попитом на впровадження лише технічної бази інноваційних процесів, тоді як в реальній ситуаційній практиці спостерігається різкий розвиток не тільки технічних але інших видів митних інновацій які також результативно впливають як на функціонування митних адміністрацій, так і на економічні процеси держави в цілому.

Друга модель базується на лінійній моделі Вайдліха враховуючи лише два фактори впливу, що явно суперечить нашому бажанню створити багатофакторну модель впливу.

У зв'язку з цим нами прийнято рішення у авторському відображенні моделі впливу факторів митних інновацій на ефективність функціонування економічної безпеки держави базуючись на інтеграції і розвитку існуючих ідей і економіко-математичних моделей. В подальшому буде відображатися математична складова даного питання з поясненнями впливу та функціонування в умовах даного питання.

Як і багатьох економічних моделях починається все з умовного позначення всіх базисних і сталих величин. Умовно зобразимо для цілей моделювання впливаючи фактори ф1, ф2, ф3, ф4. Оскільки в реальності на економічну безпеку держави впливає багато факторів то умовно позначимо їх фn.

Митні інновації в свою є одним із тих факторів які мають вплив на результативність економічної безпеки. Але на цьому схема позначок не закінчується. Як ми вже раніше відзначали митні інновації також залежать від факторів тому їх позначення буде відбуватися наступним чином Фм1, Фм2, Фм3, Фм4.

Економіко-математична модель впливу виділеного комплексу факторів на підвищення ефективності функціонування економічної безпеки держави (ф1, ф2, ф3, ф4) буде представляти собою функціональне відображення виду.

Ф = ф1, ф2, ф3, ф4… фn ⟶ К є [0,100]; де Ф – вектор впливаючих факторів; ф1, ф2, ф3, ф1,фn – впливаючі фактори; К – критерій ефективності функціонування економічної безпеки держави.

Але для нашої роботи необхідно також зобразити ще одну економіко-математичну модель яка має вплив на модель зображену вище. Економіко-математична модель впливу виділеного комплек-

© Кущенко Д.І., 2015

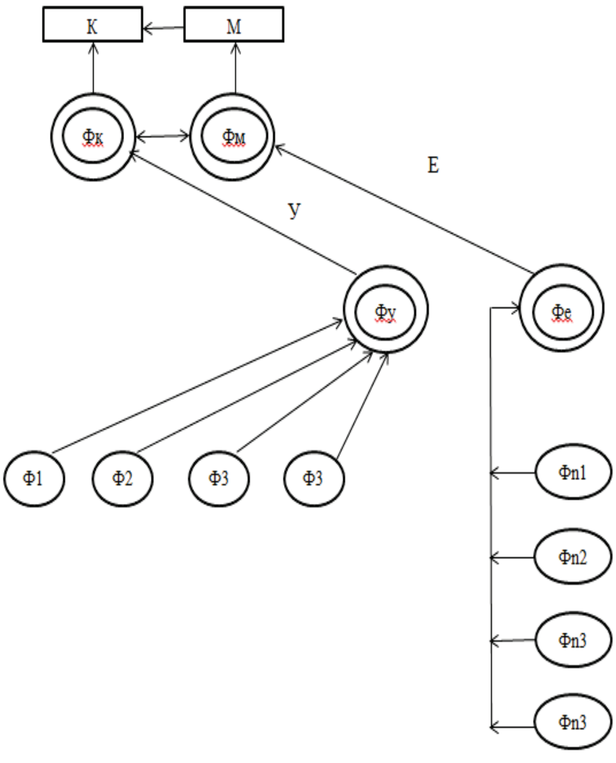

Рис. 1.1. Ієрархічний вплив комплексу факторів, направлених на підвищення ефективності управління розвитком конкурентоспроможності економічної безпеки держави

су факторів на підвищення ефективності роботи митних адміністрацій (Фм1, Фм2, Фм3, Фм4) буде представляти собою функціональне відображення виду.

Фм = Фм1, Фм2, Фм3, Фм4 ⟶ М ; де Фм – вектор впливаючих факторів; Фм1, Фм2, Фм3, Фм4 – впливаючі фактори; М – критерій ефективності функціонування митних інновацій.

В свою чергу для подальшого побудови залежності між економічною безпекою держави та митними інноваціями необхідно також відобразити у вигляді економіко-математичної моделі.

Економіко-математична модель впливу критерію ефективності функціонування митних інновацій (М) на критерій ефективності функціонування економічної безпеки держави буде представляти собою функціональне відображення виду.

Ф = Фм, ф2, ф3, ф4... фn ⟶ К; де Ф – вектор впливаючих факторів; Фм, ф2, ф3, ф1,фn – впливаючі фактори; К – критерій ефективності функціонування економічної безпеки держави.

М ⟶ К де М – критерій ефективності функціонування митних інновацій; К – критерій ефективності функціонування економічної безпеки держави.

Дане функціональне відображення має свою пропорційну залежність. Яка полягає в тому що чим більше значення М тим вище конкурентоспроможність діяльності митних інститутів через призму митних інновацій. А чим більше значення М тим більше значення К тобто конкурентоспроможність економічної безпеки держави також має позитивний приріст.

Графічно вплив комплексу вказаних факторів на підвищення ефективності управляння економічною безпекою держави можна зобразити у вигляді ієрархічного дерева логічного висновку рис. 1.1, де:

Корінь дерева – рівень критерію конкурентоспроможності економічної безпеки держави.

Підкорень дерева – рівень критерію конкурентоспроможності митних інститутів через призму митних інновацій.

Термінальні вершини – часто впливаючи фактори (ф1, ф2, ф3, ф4), (Фм1, Фм2, Фм3, Фм4).

Термінальні вершини 2 – часто впливаючи фактори (Фм1, Фм2, Фм3, Фм4).

Нетермінальні вершини – (подвійні окружності) частини впливаючих факторів.

Дуги графу – виходять з не термінальних вершин, збільшені впливаючі фактори (У).

Дуги графу 2 – виходять з не термінальних вершин, збільшені впливаючі фактори (Е).

В загальному вигляді вплив великої кількості факторів на ефективність управління розвитком економічної безпеки держави зображено на рис 1.2.

Значення Фк, Фу1, ... Фn здійснюється за допомогою логічного висновку за нечіткими базам.

Значення факторів буде відображати відхил (у процентах) від середніх показників для економічної безпеки держави за встановлений проміжок часу.

Для моделювання впливу комплексу факторів використовуються експерті бази типу баз Сугено та Мамдани, при цьому береться до уваги той факт що еластичність конкуретоздібності по факторам постійна, а границі під областей с постійними еластичностями конкуретоздібності є нечіткими, що обумовлено легким переходом між моделями оцінки різних факторів. Коефіцієнти вибиралися експертно за методом парних порівнянь Саати [8].

Результати нечіткого висновку Мамдани диференціюються по методу цента ваги, а результати нечіткого висновку – по алгоритму Сугено (по методу зваженого середнього.

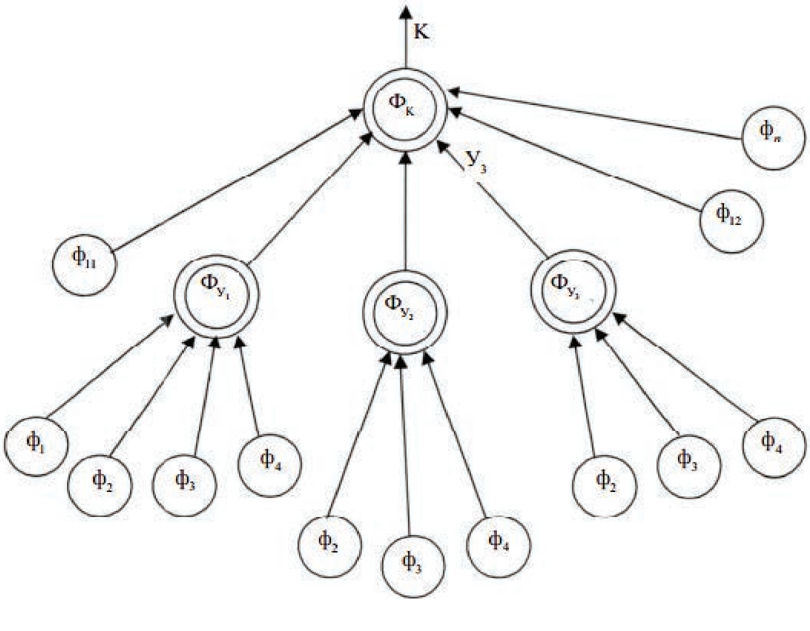

Рис. 1.2. Ієрархічний вплив реального комплексу факторів на ефективності управління розвитком конкурентоспроможності економічної безпеки держави

Таблиця 1.3

Загальна система моделей, відображаючих вплив факторів на ефективність управління розвитком конкурентоспроможності економічної безпеки держави

(використовується в умовній схемі на рис. 1.2)

Фактори впливу	Модель дослідження ефективності управління розвитком конкурентоспроможності економічної безпеки держави
Фактор 1 Фактор 2 Фактор 3 Фактор 4	K = f(ф1, ф2, ф3, ф4)
Фактор 5 Фактор 6 Фактор 7	K = f(ф5, ф6, ф7)
Фактор 8 Фактор 9 Фактор 10	K = f(ф8, ф9, ф10)
Фактор 11	K = f(ф11)
Фактор 12	K = f(ф12)

Оскільки модель оцінки ефективності впливу митних інновацій на економічну безпеку держави побудована з врахуванням експертних знань, то можливі неспівпадання результатів нечіткого висновку з експериментальними висновками (фактичними) даними.

Для роботи з даною таблицею необхідно дати роз'яснення факторів впливу які напряму впливають на економічну безпеку держави.

Фактор 1 – Фінансова безпека держави

Фактор 2 – Бюджетна безпека держави

Фактор 3 – Міжнародна безпека держави

Фактор 4 – Бюджетна безпека держави

Дані фактори мають пропорційний зв'язок між собою і здійснюють прямий вплив на економічну безпеку держави. Так як вони мають зв'язок з фінансовими еквівалентами держави тому вплив на митні адміністрації вони мають прямий.

Фактор 5 – Податкова безпека держави

Фактор 6 – Митна безпека держави

Фактор 7 – Правоохоронна безпека держави

Вплив цих факторів на економічну безпеку держави здійснюється через фіксальні органи та органи державного врегулювання..

Фактор 8 – Соціальна безпека держави

Фактор 9 – Наукова безпека держави

Фактор 10 – Політична безпека держави

Фактори 8,9,10 впливають на економічну безпеку опосередковано хоча в останні роки значення їх в умовах глобалізацій них процесів підвищився.

Фактор 11 – Енергетична безпека держави

Фактор 12 – Екологічна безпека держави

Вплив цих факторів також має місце в розвитку економічної безпеки держави.

Для забезпечення достовірності результатів необхідно провести практичну ідентифікацію нечіткої моделі по експериментальним фактичним даним [6]. Така задача відноситься к задачам нелінійної оптимізації, яка вирішується методами математичного програмування [5].

В загальному плані можна уявити систему моделей відображаючу систему факторів впливаючу на ефективність управління розвитком конкурентоспроможності економічної безпеки держави та на ефективність митних інноваційних процесів в системі економічної безпеки держави.

Загальна система маю подвійне значення. З однієї сторони вона може використовуватися для розробки комплексу заходів по розвитку ефективності управління розвитком конкурентоспроможності економічної безпеки держави, оцінки ефективності впливу митних інновацій на неї, прогнозних оцінок рівня ефективності.

Таблиця 1.4

Загальна система моделей, відображаючих вплив факторів митних інновацій на ефективності розвитку економічної безпеки держави

Фактори впливу	Модель дослідження ефективності впливу митних інновацій на економічну безпеку держави
Фактор 1	K = f(фм1)
Фактор 2	K = f(фм2)
Фактор 3	K = f(фм3)
Фактор 4	K = f(фм4)

Для роботи з даною таблицею необхідно дати роз'яснення факторів впливу які напряму впливають на економічну безпеку держави.

Фактор 1 – Інформаційні митні інновації

Даний фактор має пропорційний зв'язок з митною безпекою держави. Інформаційні технології результативність яких діє на митні інститути в умовах глобалізацій них процесів впроваджуються в останній час рамного більше.

Фактор 2 – Технологічні митні інновації

Вплив цього фактору на економічну безпеку держави здійснюється через технічне оснащення митних інститутів держави.

Фактор 3 – Наукові митні інновації

Фактор 3 впливає на економічну безпеку через досягнення провідних науковців країни у сфері митної політики.

Фактор 4 – Організаційні митні інновації

Вплив цього фактору також має місце в розвитку економічної безпеки держави через призму кадрової політики митних інститутів.

З іншої сторони вона формує велику кількість незалежних похідних в досліджуваній залежності. А встановлення цієї залежності і є метою оцінки ефективності управління розвитком конкурентоспроможності економічної безпеки держави та ефективності митних інноваційних процесів в системі економічної безпеки держави під впливом вхідних даних.

Для подальшого розкриття даного питання необхідно провести факторний аналіз. Так як наше питання в сфері своєї реалізації також є багатофакторним спочатку необхідно зобразити непростий зв'язок між економічною безпекою держави та митними інноваціями.

Це можливо зробити лише через призму впливу митних інновацій на роботу митних інститутів. Так як митна безпека є одним із тих факторів який має вплив на економічну безпеку держави з цього і випливає що митні інновації так чи інакше впливають на економічну безпеку. Саме і це ми будемо ілюструвати у нашому факторному аналізі.

Факторний аналіз впливу інновацій на роботу митних інститутів демонструє дві сторони впровадження. Це зображено на рис 3.6

На схемі видно що інновації в митних інститутах мають вираження не тільки в інформаційному забезпеченні. На даному етапі глобалізацій них процесів факторний вплив новітніх технологій набуває все більшого значення. Це було продемонстровано у аналізі досвіду митних адміністрацій зарубіжних країн. Провідні країни світу все більше коштів виділяють на розвиток новітніх технологій. Використання науково-технічного прогресу у роботі державних адміністрацій базується на результативному покращенні як роботи митних інститутів в цілому, так і на підвищенні економічної спроможності держави.

Факторний аналіз демонструє вплив досягнень науково-технічного прогресу у сфері митних інновацій. Але проблеми які виникають у сфері даного питання є також нагальними для результативності митних адміністрацій. Найвагомішою стає проблема фінансування. Так як і всі наукові досягнення, інноваційна політика митних адміністрацій потребує цільового вкладання коштів. Тільки на технічну базу в провідних країнах світу є окрема стаття видатків в державному бюджеті. Стимулюючи ріст економічної спроможності держави митні адміністрації роблять все для того щоб оформлення товарів було конструктивніше у сфері своєї реалізації.

Кадрові питання можна також віднести до сфери інноваці політики. Провідні країни світу будуть кадрову ієрархію настільки ефективно щоб враховувалися професійні якості кожного із співробітників.

Що стосується митного інституту нашої країни, можна сказати що він тільки став на шлях інноватизації митних операцій та роботи митниць в цілому. Але уряд України робить нахил на інформатизації митного інституту. Можливість подубови інформаційної системи дасть результат в економічному еквіваленті для всієї держави. В роботі було вказано що існуючий досвід країн, які вже впровадили в роботу новітні інформаційні системи, може слугувати прикладом для побудови власної системи.

Технологічне забезпечення митниць нашої держави залишаються на початковому рівні. Проблемою в даному питанні є фінансовий еквівалент інвестування.

Що стосується кадрових питань то в митницях України виникають нові підрозділи які контролюють формування фіскальної політики держави. Але робота з кадровим потенціалом потребує більшого аналізу професійних якостей кожного співробітника на основі якої і буде побудована ефективна ієрархічна система.

Висновки. Отже, першопричиною проблеми досягнення оптимального рівня митно-інноваційної безпеки в національній економіці є рівень інноваційної безпеки за окремим видом економічної діяльності в визначеному регіоні на визначенній митниці. А це, в свою чергу, потребує наявності ефективного методичного апарату, застосування якого здатне визначити реальний рівень інноваційної безпеки митного органу на найнижчому елементі системи, що надасть змогу виробити шляхи поліпшення митно-інноваційної безпеки для всієї національної економіки. Дане твердження порушує проблему структурування роботи митних органів для можливості переливу інвестиційного капіталу між її секторами з метою вирівнювання диспропорцій в їхньому розвитку.

Список літератури:

1. Бережнюк І.Г. Організаційна структура митної служби та митного органу: шляхи оптимізації / І.Г. Бережнюк, А.Д. Войцещук // Вісник АМСУ. – 2008. – № 4 (40).
2. Дрожжинов В.И., Штрик А.А. Электронные управления таможенными органами конкурентоспособности стран-членов ЕС / В.И. Дрожжинов // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: Труды VIII Всероссийской объединенной конференции (Санкт-Петербург, 8 – 11 ноября 2005 г.). – СПб., 2005.
3. Michael L.“Customs Modernization and the International Trade Superhighway”/ L. Michael. – 2009 – 199 p.
4. Кузьма О. СНД: аналіз стану та перспективи розвитку/ О. Кузьма // Економіст. – 2009. – № 7. – 78 с.
5. Новікова К.І. Світовий досвід митно-тарифного регулювання та можливості його застосування в Україні / К.І. Новікова // Materialy V mezinarodni vedecko-prakticka conference [“Moderni vymozenosti vedy – 2010”]. – Dil. 7. Ekonomicke vedy: Praha. Publishing House “Education and Science”. – 2010. – S. 12–16.
6. Андрощук Г. Комерційна реалізація ноу-хау: зарубіжний досвід та вітчизняна практика/ Г. Андрощук // Міжнародний форум «Трансфер технологій та інновацій» Київ, 20–21 листопада 2008. – С. 90–108.
7. UNCTAD Trade and development report/New York and Geneva: United Nations, 1999. – 40 p.

Кущенко Д.И.
Академия таможенной службы Украины

МОДЕЛЬ ВЛИЯНИЯ ТАМОЖЕННЫХ ИННОВАЦИЙ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
Статья посвящена вопросам влияния инноваций на деятельность таможенных институтов. Проанализированы основные инновационные сдвиги в ведущих странах мира. Проанализирован международный опыт в сфере реализации экономической безопасности через призму государственных органов. Построенная модель влияния таможенных инноваций на экономическую безопасность государства. Выявление факторов взаимодействия инновационных процессов с таможенными процессами государства.
Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, таможенные администрации, внешнеэкономические процессы.

Kushchenko D.I.
Ukrainian Academy of Customs

MODEL OF INFLUENCE OF CUSTOMS INNOVATIONS ON ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary
Article is devoted to the impact of innovation on the activities of customs institutions abroad. The basic innovative developments in the leading countries of the world are analyzed. The international experience in the implementation of economic security is analyzed through the prism of public bodies. The model the impact of customs innovation on the economic security of the state is constructed. The factors of interaction of innovation processes with customs processes of the state are identified.
Keywords: innovation, innovation activity, customs administration, foreign economic processes.

УДК 330.3 313: 662.767.2

BIO-ECONOMY IN EUROPE: MODERN TENDENCIES AND CHALLENGES

Lymar V.V.
Detached department of the National University
of Life and Environmental Sciences of Ukraine
"Nizhyn Agro-Technical Institute"

This article is devoted to the analysis of features of development of bio-economy in the European Union countries. The importance and necessity of bio-economy sectors developing for stable and inclusive growth for all sectors of European countries economies are defined. The Bio-economy Strategy and its Action plan for bio-economy developing are analyzed. Global challenges which promote the development of bio-economy sectors are defined. Main directions of bio-economy development in the EU countries are highlighted.
Keywords: bio-economy, bio-fuel, biotechnologies, economic challenges, social development.

The problem of the investigation. Over the past two decades, biotechnology has provided a motor for environmentally sustainable production and for the development of a diverse range of innovative products. The continued commercial application of biotechnology could lead to the development of a bio-economy, where a substantial share of economic output is partly dependent on the development and use of biological materials. The potential economic and environmental benefits of biotechnology have created a growing strategic interest in the bio-economy in both OECD and non-OECD countries. But for the bio-economy to succeed, considerable uncertainties and global challenges will need to be addressed.

Innovative policy frameworks, strategic thinking by both governments and firms, and citizen support will be required to meet these challenges.

The analysis of last investigations and publications. The problem of bio-economy development is interesting both for the foreign scientists and Ukrainian ones. Carlson R. [1] investigates theoretical aspects of bio-economy development, Morris C., Peht M. [2] analyze energy transition in a context of bio-economy developing. Ukrainian researches such as Gheletukha G., Zhelezna T., Kucheruk P., Olijnyk E. [3] study prospects of bio-energy developing in Ukraine. Segheda S., Voronetska I., Pronko L. [4] highlight the importance of bio-economy for energy safety of Ukraine.

Emphasizing the unsettled problem. The investigation considers the role biotechnology could play in addressing what are considered the most serious challenges to world economies and societies over the next decades. These challenges include providing food, water, energy, healthcare and other resources and services to a world that will see its population increase by a third in the face of mounting environmental stresses over the next 20 years. The bio-economy can have a major impact in many of these areas to ensure long term economic and environmental sustainability.

The aim of the investigation is to define modern tendencies and challenges of the development of bio-economy sectors in the EU countries.

The results of the investigation. In order to cope with an increasing global population, rapid depletion of many resources, increasing environmental pressures and climate change, Europe needs to radically change its approach to production, consumption, processing, storage, recycling and disposal of biological resources. The Europe 2020 Strategy calls for a bio-economy as a key element for smart and green growth in Europe. Advancements in bio-economy research and innovation uptake will allow Europe to improve the management of its renewable biological resources and to open new and diversified markets in food and bio-based products. Establishing a bio-economy in Europe holds a great potential: it can maintain and create economic growth and jobs in rural, coastal and industrial areas, reduce fossil fuel dependence and improve the economic and environmental sustainability of primary production and processing industries. The bio-economy thus contributes significantly to the objectives of the Europe 2020 flagship initiatives «Innovation Union» and «A Resource Efficient Europe».

The Bio-economy Strategy and its Action Plan aim to pave the way to a more innovative, resource

© Lymar V.V., 2015

efficient and competitive society that reconciles food security with the sustainable use of renewable resources for industrial purposes, while ensuring environmental protection. They will inform research and innovation agendas in bio-economy sectors and contribute to a more coherent policy environment, better interrelations between national, EU and global bio-economy policies and a more engaged public dialogue. They will seek synergies and respect complementarities with other policy areas, instruments and funding sources, which share and address the same objectives, such as the Common Agricultural and Fisheries Policies (CAP and CFP), the Integrated Maritime Policy (IMP), environmental, industrial, employment, energy and health policies.

The Strategy builds on the Seventh Framework Program for Research and Technological Development (FP7) and the EU Framework Program for Research and Innovation (Horizon 2020). More detailed information on the Bio-economy Strategy is included in the accompanying Staff Working Document (SWD) [5, p. 8].

OECD and non-OECD countries face a range of environmental, social, and economic challenges over the next two decades. By 2030, the global population is expected to increase by 28%, from 6.5 billion in 2005 to 8.3 billion, and average global per capita income by 57%, from USD 5 900 in 2005 to USD 8 600. A larger and a more affluent population will increase world demand for health services that improve the quality and length of life and demand for essential natural resources: food, animal feed, fiber for clothing and housing, clean water, and energy.

At the same time, many of the world's ecosystems that support human societies are already overexploited and unsustainable. Climate change could exacerbate these environmental problems by adversely affecting water supplies and agricultural productivity.

Biotechnology offers technological solutions for many of the health and resource-based challenges facing the world. It can increase the supply and environmental sustainability of food, feed and fiber production, improve water quality, provide renewable energy, improve the health of animals and people, and help maintain biodiversity by detecting invasive species. Yet biotechnology is unlikely to fulfil its potential without appropriate regional, national and, in some cases, global policies to support its development and application.

A bio-economy can be thought of as a world where biotechnology contributes to a significant share of economic output. The emerging bio-economy is likely to involve three elements: the use of advanced knowledge of genes and complex cell processes to develop new processes and products, the use of renewable biomass and efficient bioprocesses to support sustainable production, and the integration of biotechnology knowledge and applications across sectors.

Table 1

Sectors of the EU bio-economy

Sector	Annual turnover, bln. €	Employment, (thousands)
Food	965	4400
Agriculture	381	12000
Paper/ pulp	375	1800
Foresty/ Wood Industry	269	3000
Fisheries and Acquaculture	32	500
Bio-chemicals and plastics	50	150
Enzymes	0,8	5
Biofuels	6	150
Total	2078	22005

Resource: [5, p. 17]

There are three main sectors where biotechnology can be applied: agriculture, health and industry. While primary production includes all living natural resources, such as forests, plant crops, livestock animals, insects, fish and other marine resources, the main current uses of biotechnology are for plant and animal breeding and diagnostics. Human health applications include therapeutics, diagnostics, pharmacokinetics to improve prescribing practices, functional foods and nutraceuticals and some medical devices. Industrial applications include the use of biotechnological processes to produce chemicals, plastics, and enzymes, environmental applications such as bioremediation to clean up polluted soils, biosensors, methods to reduce the environmental effects or costs of resource extraction, and the production of biofuels. Several applications, such as biopharmaceuticals, in vitro diagnostics, some types of genetically modified crops, and enzymes are comparatively "mature" technologies. Many other applications have limited commercial viability without supportive policies (e.g. biofuels and bio plastics) or are still in the experimental stage, such as regenerative medicine and health therapies based on RNA interference [6, p. 8].

There are six Grand Challenges currently identified that the world faces at present. These must be tackled and overcome to ensure a peaceful and healthy future for all.

Challenge 1. Management of natural resources. On a global level, natural resources both on land and in water are subject to steadily increasing demands from a growing population. Not just more and higher quality food is needed, but renewable feedstocks for energy and other industrial uses are increasingly in demand. At the same time, productive land is being lost to erosion, salinization, desertification and urban development. To meet the demand, forests and other virgin land are being cleared in developing countries, while overproduction and economic pressures lead to good quality land in other countries lying fallow. Water management is equally important as is the proper stewardship of natural resources, including biodiversity. Addressing this challenge properly first requires an understanding both of biomass needs at global, regional and local level and of the drivers and dynamics of land and water use change. Increasing and maintaining the productivity of existing farmland – what the Royal Society has called 'sustainable intensification' – is important in restricting both the amount of new land taken into production and further exploitation of water resources, and so preserve natural habitats. The development of mixed production systems and optimizing the use of genetic diversity to breed improved crops, trees, animals and fish will make a major contribution to this, alongside better management systems.

Challenge 2. Sustainable production. Managing natural resources sustainably is a vital start, but the whole supply chain must also be sustainable, to ensure food security, supply sufficient quantities of renewable raw materials and energy, reduce environmental footprints and promote a healthy and viable rural economy. Beyond this, it is also important to avoid unnecessary waste and to recycle unavoidable waste in useful and efficient ways. The ideal is to have closed loop systems of production and by-prod-

uct reuse. The bio-economy already does this adequately, but the ambition is always to use by-products from one sector in another part of the web if they cannot be used directly.

Specific opportunities include:

Biotechnology and other modern technologies, including long-term selection programs, give new ways to improve productivity, efficiency and robustness in the arable, livestock and aquaculture sectors, while at the same time reducing their environmental footprints.

The forestry sector provides great potential for the cascading use of renewable raw materials to produce a wide range of innovative value-added products.

The development of more diverse sectors, such as algal biofuels, gives opportunities for evaluating by-products as alternative sources of animal and fish feeds, so making less demand on food crops. The bio-economy web gives many such opportunities to balance and improve resource use efficiency.

Integrated multi-trophic aquaculture, cultivating a number of species in a managed environment.

Unavoidable waste streams whether from agriculture, forestry or the domestic sector can be used to produce biogas or as a source of other value-added biomaterials.

Challenge 3. Developing public health. The safety and quality of human food and animal feed in Europe today is very high, but there is no room for complacency, particularly when striving to make healthy daily diets affordable for all. The improvement of plants and the development of other functional food ingredients can help to produce high quality food, thus helping to achieve a healthy diet for the whole population in a sustainable way, while more efficient food processing and distribution can help to make high quality products available at an affordable price. In addition to the long-term effects of diet on health, threats to human health may also arise from zoonosis (animal-borne diseases) and the bio-economy provides the tools to minimize this hazard.

Areas where the bio-economy will have an impact include:

Developing new foods that contribute to improved nutrition and health. In particular, foods that promotes healthy aging or 'adding life to years' will be of major importance. In addition, consumer trust in such health promoting products will be developed by encouraging better communication between scientists and consumers and constructive engagement with the public throughout the process of developing new foods and processes.

Improving animal resistance to disease via breeding, optimized farm management and feeding systems and using epidemiology as a basis for the development of prophylactic vaccination programs and to allow the better prediction and handling of disease outbreaks.

Reliable and extensive data gathering and traceability in the livestock sector can help to anticipate the need for early intervention and thus reduce the overall burden of diseases and infections.

Tailoring plants to produce specific pharmaceuticals can be an efficient way of making high quality and valuable materials and products such as vaccines for both human and animal healthcare.

Challenge 4. Mitigating climate change. The agriculture sector manages a significant amount of available land in Europe. It also makes a large contribution to emissions of greenhouse gases (GHGs) in the form of methane from ruminant production, nitrous oxide from breakdown of nitrogen fertilizers and carbon dioxide from fossil fuel use. On the other hand, it provides the essentials of human life and makes a large contribution to GHG capture via crop cultivation. The forest-based sector plays a significant role in capturing carbon in sustainable managed forest ecosystems and its products. There is also considerable energy use in the food chain beyond the farm gate, in preparation, processing, distribution and storage.

Challenge 5. Integrating and balancing social development. In contrast to the Industrial Revolution, which depopulated the countryside, the evolving bio-economy will be a major driver of rural and coastal development. Agricultural, aquaculture and forestry development will be boosted and high-skilled jobs will be created in economically disadvantaged rural and coastal areas. Patterns of employment in the bio-economy will alter as some areas become more efficient and employ fewer people. At the same time, new jobs will be created in other sectors, so overall employment is expected to stay steady. The bio-economy will be a growing part of the global economy, feeding and providing bio-products and energy to an increasing population.

The changing demands of European consumers can be met by increasing research in plant and animal varieties with improved nutritional balance, together with milder processing techniques and identification or incorporation of additional functional ingredients.

Clear communication of the benefits and risks of new developments will help build societal trust in the bio-economy.

Challenge 6. Global sustainable development challenges. More than a billion people remain chronically malnourished, are prone to disease and have reduced life expectancy. This is partly due to lack of calories but also because some staple foods in developing countries, including rice and cassava, are poor sources of some vitamins and minerals. European scientists working on new technologies and better production systems must also be helped to work in cooperation with developing countries to adapt these advances for local crops, animals and growing conditions.

Europe also traditionally played a key role in training agronomists and breeders from developing countries and it is essential that the decline in recent years is urgently reversed.

Conclusions. Prepare the foundation for the long-term development of the bio economy getting the most out of the bio-economy will require identifying and preparing for a range of possible futures to prevent locking-in inferior technological solutions. To achieve this, broad approaches, such as creating and maintaining markets for environmentally sustainable products, funding basic and applied research, and investing in multi-purpose infrastructure and education, will need to be combined with shorter term policies, over the next five years, to establish a foundation for future applications. These foundational policies include: In agriculture, encourage the application of biotechnology to improve plant and animal varieties through improving access to technologies for use in a wider range of plants, expanding the number of firms and research institutes that can use biotechnology (particularly in developing countries), and fostering public dialogue. In health, develop regulatory, research, and health record systems which can link prescribing histories, genetic and other information, to support long-term follow-up research into health outcomes. In industry, increase support for the adoption and use of internationally accepted standards for life cycle analysis, along with other incentives to reward environmentally sustainable technologies (e.g. boosting research into high energy density biofuels).

References:
1. Carlson R. Laying the foundations for a bio-economy: [Electronic resource] / http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2398717/.
2. Morris C., Peht M. Energy transition. The German Energiewende / Craig Morris, Martin Pehnt // Berlin, 2012. – 83.
3. Гелетуха Г.Г., Железная Т.А., Кучерук П.П., Олейник Е.Н. Современное состояние и перпективы развития биоэкономики в Украине [Аналитическая записка БАУ № 9] / Г.Г. Гелетуха, Т.А. Железная, П.П. Кучерук, Е.Н. Олейник: [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.uabio.org/activity/uabio-analytics.
4. Сегеда С.А., Воронецька У.С., Пронько Л.М. Розвиток біоенергетики як запорука енергетичної безпеки України / С.А. Сегеда, У.С. Воронецька, Л.М. Пронько: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/323037/.
5. Innovating for sustainable growth. A bioeconomy for Europe [European Commission] / Brussels, 2012. – 59 p.
6. The bioeconomy to 2030. Designing policy agenda. Main findings and policy conclusions [OECD internationals future projects]: [Electronic resource] / http://www.oecd.org/futures/long-termtechnologicalsocietalchallenges/42837897.pdf.

Лимар В.В.
Відокремлений підрозділ
Національного університету біоресурсів та природокористування України
«Ніжинський агротехнічний інститут»

БІОЕКОНОМІКА В ЄВРОПІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Анотація
В даній наукові статті досліджено особливості та характерні риси розвитку біоекономіки в країнах Європейського Союзу. Визначено важливість та необхідність розвитку секторів біоекономіки для стабільного та інклюзивного зростання всіх секторів економіки європейських країн. Проаналізовано Біоекономічну Стратегію та План дій Європейського Союзу для розвитку біоекономіки. Визначено глобальні виклики, які постають перед країнами світу, які стимулюють розвиток біоекономічних галузей. Виділено основні напрямки подальшого розвитку біоекономіки в країнах ЄС.
Ключові слова: біоекономіка, біопаливо, біотехнології, економічні виклики, соціальний розвиток.

Лимарь В.В.
Обособленное подразделение
Национального университета Украины биоресурсов и природопользования
«Нежинский агротехнический институт»

БИОЭКОНОМИКА В ЕВРОПЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ВЫЗОВЫ

Аннотация
В данной научной статье проанализированы особенности и характерные черты развития биоэкономики в странах Европейского Союза. Определена важность и необходимость развития секторов биоэкономики для стабильного и инклюзивного роста всех секторов экономики европейских стран. Проанализирована Биоэкономическая Стратегия и План действий Европейского Союза для развития биоэкономики. Определены глобальные вызовы, которые встают перед странами мира, которые стимулируют развитие биоэкономических отраслей. Виделены основне направления развития биоэкономики в странах ЕС.
Ключевые слова: биоэкономика, биотопливо, биотехнологии, экономические вызовы, социальное развитие.

УДК 657.421.3:658.115]:006.032(477)(045)

ОБЛІК ЗНОСУ НЕФІНАНСОВИХ АКТИВІВ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Литвиненко Е.І.
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Ця стаття присвячена дослідженню змін в системі обліку зносу нефінансових бюджетних установ, які відбуваються в контексті реформування обліку в державному секторі. Звернено увагу на виникнення нового комплексного об'єкту обліку як «нефінансові активи» у бюджетних установах. Розглядаються основні зміни обліку зносу, що відбуваються в системі обліку в бюджетних установах із введенням в дію Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, які наближені до обліку за міжнародними стандартами. Розглянуто нормативно-правові підстави для нарахування зносу, порядок застосування норм, основні правила нарахування. Розкрито механізм нарахування зносу, оформлення та облік нарахування зносу на нефінансові активи за новим планом рахунків.
Ключові слова: бюджетна установа, знос, міжнародні стандарти, національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, нефінансові активи, план рахунків.

Постановка проблеми. Україна в світлі світових глобалізаційних процесів здійснює активну політику щодо адаптації вітчизняного законодавства до загальноприйнятих норм у міжнародній практиці. Це стосується багатьох сфер, зокрема і сфери державних фінансів. Прийняті відповідно до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 рр. [7] Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі (НПСБО) регламентують облік у розрізі різних об'єктів і відповідають в переважній частині міжнародним стандартам [4]. Трансформація має досить масштабний характер і охоплює перегляд укрупнених об'єктів обліку, виникнення нових об'єктів обліку в державному секторі. Так, серед активів бюджетних установ на даний час виділяють необоротні активи та оборотні активи. Згідно з НП(С)БО 101 [2] відбувається перегрупування статей активу балансу, зокрема до нього включені нефінансові активи, фінансові активи та витрати майбутніх періодів. Отже, виникає новий укрупнений об'єкт обліку в бюджетних установах «нефінансові активи» [1]. З огляду на це, виникає необхідність дослідити основні зміни пов'язані з обліком зносу нефінансових активів.

Аналіз досліджень і публікацій та невирішені раніше частини загальної проблеми. Питанням обліку зносу необоротних активів бюджетного обліку присвячено наукові праці відомих вчених в цій галузі Атамас П.Й., Свірко С.В., Єфіменко Т.І., Шара Є.Ю., Михайлов М.Г. Проте, на сьогоднішній день досконало не досліджено питання обліку зносу нефінансових активів та відображення нарахованого зносу за новим планом рахунків затвердженим наказом Мінфіну «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі» від 31.12.2013 р. № 1203 який починає діяти з 01.01.2016р.) у відповідності до введених в дію Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі [5].

Мета. Розглянути та дослідити основні зміни щодо механізму та методики обліку зносу нефінансових активів, як нового комплексного об'єкту обліку бюджетних установ та нормативне забезпечення на тлі трансформаційних процесів, що відбуваються в державному секторі в контексті прийнятих відповідно до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 рр. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо нормативно-правові підстави для нарахування зносу нефінансових активів бюджетних установ. До недавнього часу нарахування зносу в бюджетних установах на нефінансові активи регулювалося Інструкцією з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ, затвердженою наказом ДКУ від 17.07.2000 р. № 64 (далі – Інструкція № 64), на зміну якій прийшло Положення з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ (далі – Положення № 611), яке набрало чинності з 06.08.2013 р. Тож нарахування зносу нефінансових активів регулюється Розділом VIII даного Положення. А також Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби» затверджено Наказ Міністерства фінансів України від 12.10.2010р. № 1202.

Знос нефінансових активів – сума амортизації об'єкта нефінансових активів з початку його корисного використання [3].

Амортизація – систематичний розподіл вартості нефінансових активів, яка амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації) [3].

На нефінансові активи, що знаходяться на балансі установ та перебувають в експлуатації, нараховується знос. Об'єктом для нарахування зносу є первісна (переоцінена) вартість нефінансових активів.

Знос не нараховується на:

1) земельні ділянки;

2) пам'ятки культурної спадщини національного або місцевого значення, які внесені (підлягають внесенню) до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, унікальні документи Національного архівного фонду України, які внесені (підлягають внесенню) до Державного реєстру національного культурного надбання, які зберігаються в бібліотеках згідно із Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», тощо, як об'єкти з невизначеним строком корисного використання;

3) багаторічні насадження, що не досягли повного розвитку (віку початку плодоносіння, експлуатаційного віку);

4) музейні цінності, як об'єкти з невизначеним строком корисного використання;

5) природні ресурси;

6) незавершене капітальне будівництво;

7) документацію з типового проектування незалежно від вартості;

8) піддослідних тварин (собаки, щури, морські свинки та інші) [3].

На період реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання, консервації об'єкта нефінансових активів нарахування зносу призупиняється. Сума нарахованого зносу не може перевищувати 100% вартості нефінасових активів. Знос, нарахований

© Литвиненко Е.І., 2015

у розмірі 100% вартості нефінансових активів, що придатні для подальшої експлуатації, не може бути підставою для їх списання.

Для нарахування зносу та з метою уніфікації та обґрунтованості визначення суми зносу нефінансових активів установ застосовуються строки їх корисного використання та річні норми зносу [8].

Знос експонатів зоопарків, виставок, бібліотечних фондів, малоцінних необоротних матеріальних активів, білизни, постільних речей, одягу та взуття, інвентарної тари, сценічно-постановочних засобів (декорацій, меблів і реквізитів, бутафорії, театральних та національних костюмів, головних уборів, білизни, взуття, перук тощо), матеріалів довготривалого використання для наукових цілей нараховується у першому місяці передачі у використання об'єкта нефінансових активів у розмірі 50 відсотків його первісної вартості та решта 50 відсотків первісної вартості – у місяці його ліквідації (списання з балансу). Норми нарахування зносу та строки корисного використання об'єктів нематеріальних активів визначаються, виходячи зі строку дії патенту, свідоцтва та інших обмежень строків використання об'єктів інтелектуальної власності відповідно до законодавства. На нематеріальні активи, строк корисного використання яких не визначений, знос не нараховується.

Сума зносу об'єктів нефінансових активів визначається в останній робочий день грудня в гривнях за повну кількість календарних місяців їх перебування в експлуатації у звітному році відповідно до норм зносу.

Місячна сума зносу нефінансових активів визначається діленням річної суми зносу на 12.

У разі передачі основних засобів та нематеріальних активів у випадках, передбачених законодавством, установа, що їх передає, нараховує знос на передані цінності в місяці їх передачі, за повну кількість календарних місяців їх перебування в експлуатації.

Згідно з Положенням № 611 для відображення операцій з обліку зносу використовують рахунок 13 «Знос (амортизація) необоротних активів» призначено для обліку й узагальнення інформації про нараховану протягом звітного періоду амортизацію, визнані втрати від зменшення корисності (відновлення корисності) та суму зносу (накопичену амортизацію) необоротних матеріальних і нематеріальних активів, що підлягають амортизації. Рахунок 13 «Знос (амортизація) необоротних активів» має такі субрахунки:

131 «Знос основних засобів»;

132 «Знос інших необоротних активів»;

133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів».

На субрахунку 131 «Знос основних засобів» обліковується знос будинків і споруд, машин та обладнання, транспортних засобів, інструментів, приладів і інвентарю, робочої худоби, багаторічних насаджень, які досягли експлуатаційного віку.

На рахунку 132 «Знос інших необоротних активів» обліковується знос інших необоротних матеріальних активів.

На рахунку 133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів» обліковується накопичена амортизація нематеріальних активів.

На субрахунку 841 «Витрати на амортизацію необоротних активів» ведеться облік сум нарахованої амортизації основних засобів, інших необоротних матеріальних активів та нематеріальних активів, що використовуються в процесі організації та надання послуг, виготовлення продукції (робіт).

За дебетом субрахунку 841 «Витрати на амортизацію необоротних активів» відображається сума нарахованих амортизаційних відрахувань, за кредитом – списання на субрахунок 401 «Фонд у необоротних активах за їх видами».

Типова кореспонденція з відображення нарахування зносу:

1. Нарахування суми зносу (накопиченої амортизації) на необоротні активи

Дт 841 Кт 131-133

Водночас проводиться другий запис

Дт 401 Кт 841

Із введенням в дію нового Плану рахунків з 01.01.2016р. для відображення зносу (амортизації) необоротних активів призначено рахунок 14 «Знос (амортизація) необоротних активів», який включає субрахунки:

141 – Знос (амортизація) необоротних активів розпорядників бюджетних коштів;

142 – Знос (амортизація) необоротних активів державних цільових фондів.

На яких обліковується: знос основних засобів; знос інших необоротних матеріальних активів; накопичена амортизація нематеріальних активів; знос інвестиційної нерухомості; накопичена амортизація довгострокових біологічних активів.

Отже, порівнючи відображання нарахованого зносу на необоротні активи бюджетних установ починаючи з 2016 року за новим Планов рахунків розширено підгрупи необоротних активів. З'являється можливість відобразити знос інвестиційної нерухомості та накопичену амортизацію довгострокових біологічних активів.

Знос нараховують у «Відомості нарахування зносу на основні засоби» типову форму № ОЗ-12 (бюджет), яку затверджено наказом Головного управління Держказначейства України та Держкомстату України від 02.12.1997 р. № 125/70 (далі – Наказ № 125/70). Застосовується для обрахування суми зносу основних засобів за повний календарний рік (незалежно від того, у якому місяці звітного року вони придбані або зруйновані) відповідно до норм зносу, встановлених в процентах до балансової вартості кожної з груп основних засобів. На загальну суму нарахованого зносу (сума колонки 8) складається меморіальний ордер, дані якого заносяться в книгу «Журнал-головна». Типова форма № ОЗ-12 (бюджет) сьогодні не зовсім відповідає новим правилам нарахування зносу. У зв'язку з цим її необхідно доповнити колонкою у котрій потрібно було б зазначати кількість повних місяців експлуатації (дату видачі в користування, уведення в експлуатацію). Однак для цього треба внести зміни в Наказ № 125/70. Загальні суми нарахованого зносу відображають у меморіальному ордері № 17, складеному за типовою формою № 274 (бюджет), дані з якого заносять до книги «Журнал-головна». Суми зносу фіксують в «Інвентарних картках обліку основних засобів в бюджетних установах» типової форми № ОЗ-6 (бюджет), «Інвентарній картці обліку основних засобів в бюджетних установах (для тварин і багаторічних насаджень)» типової форми № ОЗ-8 (бюджет) та «Інвентарних картках групового обліку основних засобів в бюджетних установах» типової форми № ОЗ-9 (бюджет) [6].

Висновки. У складі традиційних об'єктів бухгалтерського обліку в бюджетних установах із прийняттям НП(С)БОДС відбудуться певні зміни. У складі активів та пасивів відбудеться перегрупування об'єктів та поява нових. І як уже зазначалося раніше, виникає новий комплексний об'єкт обліку як «нефінансові активи». У статті дослі-

джено основні зміни щодо механізму та методики обліку зносу нефінансових активів. Наведено характеристику нових рахунків, які використовують для відображення операцій пов'язаних зі зносом нефінансових активів. Також розглянуто основні форми, які застосовують для відображення інформації по нарахованому зносу для нефінансових активів. Із проведеного дослідження можна зробити висновки, що необхідно більш детально підійти до вивчення та розгляду даного питання. Переглянути та вдосконалити форми для документального відображення операцій з обліку та нарахування зносу нефінансових активів, та відповідно внести корективи враховуючи всі зміни, так як бланки форм уже застарілі (затверджені наказом від 1997 року).

Список літератури:

1. Дорошенко О.О. Трансформація об’єктів бухгалтерського обліку в бюджетних установах у контексті модернізації обліку в державному секторі / О.О. Дорошенко // Бізнес-інформ. – 2013. – № 2. – С. 209-211.
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» Затверджено наказом Міністерства Фінансів України від 12.10.2010 № 1202 (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua.
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби» Затверджено наказом Міністерства Фінансів України від 12.10.2010 № 1202 (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua.
4. Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі: наказ Міністерства Фінансів України від 24.12.2010 № 1629 (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
5. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2013 р. № 1203.
6. Свірко С.В. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 380 с.
7. Стратегія модернізації системи обліку в державному секторі на 2007-2015 роки: (Схвалено Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2007р. № 34) (Електронний ресурс) // Міністерство фінансів України: (сайт). – http://www.minfin.gov.ua.
8. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського [...] Мінфін України; Наказ від 25.11.2014 № 1163.

Литвиненко Э.И.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

УЧЕТ ИЗНОСА НЕФИНАНСОВЫХ АКТИВОВ БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация
Данная статья посвящена исследованию изменений в системе учета износа нефинансовых бюджетных учреждений, которые происходят в контексте реформирования учета в государственном секторе. Обращено внимание на возникновение нового комплексного объекта учета как «нефинансовые активы» в бюджетных учреждениях. Рассматриваются основные изменения учета износа, происходящих в системе учета в бюджетных учреждениях с введением в действие национальных положений (стандартов) бухгалтерского учета в государственном секторе, которые приближены к учету по международным стандартам. Рассмотрены нормативно-правовые основания для начисления износа, порядок применения норм, основные правила начисления. Раскрыт механизм начисления износа, оформление и учет начисления износа на нефинансовые активы по новому плану счетов.

Ключевые слова: бюджетное учреждение, износ, международные стандарты, национальные положения (стандарты) бухгалтерского учета, нефинансовые активы, план счетов.

Lytvynenko E.I.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ACCOUNTING OF DEPRECIATION OF NON-FINANCIAL ASSETS OF BUDGETARY INSTITUTIONS

Summary
This article investigates the changes in the accounting depreciation of non-financial budgetary institutions that take place in the context of the reform of accounting in the public sector. Attention is paid to the emergence of a new integrated facility accounted for as “non-financial assets” in public institutions. The main changes in accounting of depreciation occurring in the accounting system in budgetary institutions with the introduction of the national regulations (standards) of accounting in the public sector, which are close to international standards, are examined. The paper considers legal basis for depreciation accruals, application of the procedure, the basic rules of calculation. The mechanism of depreciation, registration, and accounting of depreciation of non-financial assets according to the new chart of accounts is revealed.

Keywords: budgetary institution, depreciation, international standards, national regulations (standards) of accounting in the public sector, non-financial assets, chart of accounts.

УДК 336.74

ДОЛАРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Лихограй Д.В., Гадецька З.М.
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Досліджено суть і види доларизації економіки. Розглянуто причини і наслідки доларизації економіки в Україні. Запропоновано рекомендації щодо активізації державної політики дедоларизації.

Ключові слова: доларизація, економіка України, види доларизації, НБУ, напівофіційна доларизація.

Постановка проблеми. В Україні є велика кількість іноземної валюти, особливо готівкової. За результатом 2014 року обсяг золотовалютних резервів склав 7,533 млрд. дол. США в еквіваленті, скоротившись протягом року майже на 70%. Станом на 01.01.2014 р. обсяг міжнародних резервів відповідав 20,416 млрд. дол. США в еквіваленті. Причинами такої динаміки є підтримка розрахунків НАК «Нафтогаз України», погашення та обслуговування державного боргу, номінованого в іноземній валюті, а також проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку.

Серед депозитних вкладень суб'єктів господарювання та фізичних осіб частка іноземної валюти на 01.01.15 р. становила більше 50%, в якій долари США становили 83,6% [1, 68]. До вищесказаного додамо, що у Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій і Львівській областях зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунок фізичних осіб, переважають кошти в іноземній валюті. Все це надає даній темі актуальності і значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти доларизації розглянуті у працях Т. Ковальчука, С. Семенова, О. Береславської, С. Мойсєєва, Є. Берга. У полі зору вищеназваних авторів різні аспекти цієї складної проблеми. Так, Т. Ковальчук розглядає доларизацію як засіб сучасного неоколоніалізму [2, с. 126]; О. Береславська зосереджує увагу на шляхах подолання доларизації [3, с. 13]; С. Семенов класифікує доларизацію на окремі види [4, с. 119]; Є. Берг і Є. Боренштейн досліджують переваги і недоліки повної доларизації [5]; С. Мойсєєв пропонує до вивчення об'єкт, який називає «економікою доларизації» [6]. Між тим проблема доларизації національної економіки є малодослідженою. Передусім, недостатньо досліджено причини та наслідки доларизації економіки України. Вітчизняна економіка продовжує «зеленіти» за рахунок активної роботи банків на зовнішніх ринках і підвищення попиту населення на валюту на готівковому ринку. Куплену валюту населення та імпортери вкладають у банк, які активно розвивають валютне кредитування, що збільшує доларизацію економіки. Як результат, ступінь впливу НБУ на монетарну ситуацію в країні знижується, появляються нові виклики, ризики і загрози.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження масштабів, причин та наслідків доларизації економіки України у світлі нових досягнень фінансової науки і практики. Для реалізації зазначеної мети у роботі вирішуються такі основні завдання:

– з'ясувати суть доларизації економіки і показники її оцінки;

– дослідити масштаби, негативні і позитивні наслідки доларизації економіки України;

– розробити і обґрунтувати рекомендації щодо активізації політики дедоларизації вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Доларизація – це витіснення національної валюти сильнішою – іноземною валютою (переважно долари США), яка використовується у функціях обігу, платежу, нагромадження, міри вартості.

За даними Нацбанку України, за 2014 р. «Рівень доларизації депозитів за цей період збільшився на 6,6 в. п. – до 43,4%, що, зокрема, пов'язано з курсовою переоцінкою. Рівень доларизації кредитного портфеля банків зростав, враховуючи курсову переоцінку кредитів в іноземній валюті. Станом на початок 2014 року цей показник становив 41,8%, тоді як на початку поточного року – 34,0%». Згідно з даними НБУ, показник доларизації кредитів залишається на значно нижчому рівні, ніж до кризи 2008 року (на початок 2009 року – майже 60%). Крім того, в НБУ зазначили, що пропозиція іноземної валюти в першому кварталі була меншою, ніж попит на неї в обох сегментах міжбанківського валютного ринку України.

Зростання рівня доларизації відбувається за рахунок збільшення частки боргу приватного сектору у сукупному зовнішньому боргу держави.

Для визначення рівня доларизації економіки використовують низку показників: відношення суми доларових депозитів до загальної суми депозитів, відношення суми доларових кредитів до сукупного обсягу наданих кредитів, відношення суми банківських депозитів в іноземній валюті до агрегату широких грошей, відношення зовнішнього боргу до ВВП країни, частка боргу приватного сектору у сукупному зовнішньому боргу країни та інші.

В Україні на 01.01.20015 р. частка депозитних вкладень суб'єктів господарювання і фізичних осіб в іноземній валюті становила 65%, з них 85% в доларах США і 15% в Євро.

Проаналізувавши наведені дані в таблиці необхідно відмітити, що обсяги позичок в іноземній ва-

Таблиця 1

Депозити фізичних та юридичних осіб в іноземній валюті в банках України у 2007-2014 роках [1]

Рік	Депозити юр. Осіб в інвалюті				Депозити фіз.осіб в інвалюті			
	Усього		У т. ч. в дол. США		Усього		У т. ч. в дол. США	
	Млрд. грн	%	Млрд. грн	%	Млрд. грн	%	Млрд. грн	%
2007	43,4	30,7	33,9	78,1	64,9	38,8	48,8	75,1
2009	93,5	52,6	74,8	80,0	113,0	52,8	78,6	69,6
2011	97,2	40,1	70,6	72,6	149,9	48,3	114,9	78,6
2013	102,5	48,3	75,6	82,2	142,4	46,1	110,1	70,6
2014	105,2	62,4	76,6	84,9	145,4	68,3	98,4	80,4

© Лихограй Д.В., Гадецька З.М., 2015

люті, які надавали банки України в її економіку значно перевищували обсяги залучених вітчизняними банками на депозити коштів в іноземній валюті.

НБУ стурбований зростанням банківського валютного кредитування і валютного депозитного інвестування і розглядає можливість підвищення резервних ставок по валютних депозитах, зовнішніх запозиченнях і валютних кредитах. Державний регулятор пояснює ці наміри тим, що комерційні банки залучають валютні ресурси, а всі курсові ризики несе НБУ через те, що курс гривні прив'язаний до долара.

Аналіз наукової літератури з проблем доларизації і реальної практики дає підстави виділити три види доларизації економіки: офіційну, напівофіційну і неофіційну.

При офіційній (інші назви: повна, формальна) доларизації держава відмовляється від емісії національних грошей і в обігу використовується тільки певна іноземна валюта. Нині низка невеликих держав офіційно застосовують долар США як єдиний законний платіжний засіб (Еквадор, Сальвадор, Панама, Пуерто-Ріко та інші). В окремих невеликих країнах у режимі офіційної доларизації обертається євро (Ватикан), англійський фунт стерлінгів (Фолклендські Острови), швейцарський франк, турецька ліра, австрійський долар.

Напівофіційна доларизація – це така грошова система, за якої іноземна валюта є другим легальним засобом платежу. Тобто, існує паралельний грошовий обіг. Іноземна валюта у цих країнах достатньо широко і вільно застосовується в економіці, однак все-таки залишається другорядною стосовно національних грошей. Наприклад, у Таджикистані дозволено офіційно використовувати таджицький рубль і російський рубль.

Неофіційна (або тіньова) доларизація має місце тоді, коли національні гроші обслуговують невеликі угоди і офіційні платежі, а іноземна валюта – великі операції і заощадження.

В Україні існує тіньова доларизація, зокрема тоді, коли іноземна валюта виконує функцію міри вартості (відоме «у.о.»), засобу обігу (розрахунки між громадянами, між підприємствами); а також можна говорити про існування напівофіційної доларизації, коли іноземна валюта (переважно долар і євро) виконують функцію нагромадження (збереження заощаджень).

Варто зауважити,що за підсумками минулого року кількість готівкової валюти збільшилася на 1,4 млрд. дол. і тепер загальний приріст готівкової валюти склав вже понад 10 млрд. дол.

Незважаючи на те, що у 2008 році НБУ відмовився від прив'язки гривні до долара ФРС, це не зменшило психологічну залежність від цієї валюти, усі обрахунки громадяни нашої країни здійснюють у гривневому еквіваленті долара США. Що стосується тіньової економіки, де зосереджена приблизно половина ВВП країни, то всі розрахунки здійснюються в цій валюті.

Які причини напівофіційної і неофіційної доларизації?

Найбільшими стимулами до доларизації економіки України є: надмірна інфляція; потреба у надійному збереженні заощаджень; низький рівень довіри до банківської системи і монетарної політики держави; збільшення рівня відкритості економіки; девальвація гривні; зростання мобільності іноземних інвестицій; зростання під впливом глобалізації рівня валютних ризиків.

Доларизація економіки має як негативні, так і позитивні наслідки. Передусім шкідливість доларизації проявляється у таких наслідках [2, с. 126]:

– національні гроші неспроможні виконувати свої базові функції – виступати єдиним засобом нагромадження і всезагальним еквівалентом на території держави, яка їх репрезентує;

– вартість української гривні залежить не від нагромаджених поколіннями матеріальних багатств і національних надбань, а повністю визначається масою іноземних грошей на валютному ринку;

– зв'язуючи на своєму внутрішньому ринку наявну в обігу іноземну валюту наявною товарною масою, українська держава, таким чином, бореться з інфляцією не у своїй, а у чужих країнах;

– втрачаються значні потенційні емісійні доходи від випуску державою національних грошей. Йдеться про втрату сеньйоражу – різниці між номінальною ціною грошей і витратами на їх виготовлення; окрім того, держава потрапляє у певну економічну залежність від країни – емітента іноземної валюти, яка використовується у внутрішньому грошовому обігу;

– провокується недовіра до української гривні, як валюти аутсайдера; частка придбань іноземної валюти у чистих грошових доходах у 1992 р. становила 0,1%, у 2001 р. – 3,7%, у 2006 р. частка заощаджень в іноземній валюті у загальних витратах і заощадженнях населення України становила 6,2%, у 2014 р. – 47,3% [7];

– утруднюється управління грошово-кредитною сферою з боку НБУ через ускладнення контролю за динамікою депозитів у іноземній валюті;

– наявність суттєвого рівня доларизації не стимулює зменшення обсягів тіньової економіки.

До позитивних результатів доларизації економіки можна зачислити:

– забезпечує завдяки твердості іноземної валюти певну гарантію збереженню і зростанню заощаджень населення;

– сприяє збільшенню іноземних та вітчизняних інвестицій;

– стимулює повернення раніше вивезеного за кордон національного капіталу;

– сприяє збільшенню допомоги з боку міжнародних фінансових організацій.

Однак ці позитивні моменти доларизації є тимчасовими і незначними з її шкідливими наслідками. На нашу думку, дедоларизація економіки України є необхідною позитивною тенденцією у грошово-кредитній політиці держави.

Для зменшення рівня доларизації нашої економіки останніми роками НБУ активно проводить знижуючу політику, але її ефективність не достатня.

Дев'ятого листопада 2012 року набрала чинності постанова Нацбанку від 29.10.2012 р. № 450, якою внесено зміни до низки положень НБУ.

Зокрема, з'явилися нововведення у Положенні про порядок іноземного інвестування в Україну, згідно з якими інвестора позбавили права зараховувати ввезену на територію країни власником інвестиційного рахунку (уповноваженою ним особою) і задекларовану митному органу під час в'їзду в Україну іноземну валюту I групи Класифікатора на власний інвестиційний рахунок. При цьому за інвестором залишили право перераховувати безпосередньо на поточний рахунок резидента іноземну валюту з-за кордону. Таким чином, здійснення іноземного інвестування в Україну тепер можливо тільки в безготівковій формі.

Нацбанк отримав право вводити норми обов'язкового продажу частини надходжень у валюті. Нацбанк тимчасово (на термін до шести місяців) має право вводити норми щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті на користь резидентів України, а також змінювати строки роз-

рахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. Скасувати такі норми продажу Нацбанк зможе після стабілізації ситуації на внутрішньому валютному ринку та врівноваження платіжного балансу України.

Зміни, передбачені цим законом, чинні з 17 листопада 2012 року і внесені до Господарського кодексу, закони «Про Національний банк України», «Про зовнішньоекономічну діяльність» та «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті».

Уповноважений банк має здійснювати продаж валютних надходжень без доручення клієнта не пізніше ніж на наступний робочий день після зарахування надходжень. Гривневий еквівалент має бути зарахований на поточний рахунок отримувача переказу не пізніше наступного робочого дня після здійснення обов'язкового продажу.

З даних НБУ зрозуміло, що при здійсненні операцій з видачі фізичним особам – нерезидентам гривень за платіжними картками міжнародних платіжних систем через програмно-технічні комплекси самообслуговування (ПТКС) на території України зворотний обмін невикористаних гривень здійснюють лише каси того банку (фінансової установи), якому належить ПТКС, на підставі квитанції такого комплексу, що повинна містити назву (код) іноземної валюти відшкодування.

У випадку, коли банк (фінансова установа) здійснює зворотний обмін на підставі квитанції ПТКС, іноземною валютою відшкодування банку-еквайра за операціями видачі фізичним особам – нерезидентам за платіжними картками, емітованими банками-нерезидентами, є та валюта, яку відшкодовує фінустанові міжнародна платіжна система.

НБУ розглянув питання кредитування в іноземній валюті фізичних осіб – нерезидентів. Заборона надання (отримання) після 16 жовтня 2011 року споживчих кредитів в іноземній валюті на території України, встановлена ст. 11 Закону «Про захист прав споживачів», поширюється на всі категорії споживачів – фізичних осіб, до яких відносяться і нерезиденти. Що стосується переказу іноземної валюти за межі України з метою надання резидентом кредиту (позики) в іноземній валюті нерезиденту, то уповноважені банки надають кредити (позики) в іноземній валюті тільки банкам-нерезидентам. Таким чином, надання уповноваженими банками кредитів в іноземній валюті фізичним особам – нерезидентам як шляхом перерахування коштів з цією метою за межі України, так і на території України, є порушенням вимог чинного законодавства.

Високий рівень фінансової доларизації економіки України в поєднанні з високими темпами кредитування населення в іноземній валюті при девальвації національної валюти призвів до негативного стану економіки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вирішенню проблеми доларизації може в значній мірі сприяти системний підхід до регулювання грошово-банківської та бюджетної сфер України. При цьому важливими, з нашого погляду, є такі висновки і рекомендації:

– поступове переведення гривні у режим повної конвертованості, тобто вільного обміну на іноземні валюти. Потрібно домогтися такої ситуації, коли гривня стане валютою, яка необмежено і вільно обмінюється за поточними, капітальними та інвестиційними операціями. Однак, щоб перейти на вільну конвертованість, недостатньо скасування обмежень на обмінні та інші операції. Потрібно провести ефективні структурні реформи, які забезпечать економічне зростання та підвищення добробуту населення;

– посилення контролю за надходженнями податків до державного бюджету з ціллю ліквідації його дефіциту. Водночас, адміністративна заборона купівлі-продажу іноземної валюти населенням у банках не буде ефективною, вона може тільки спровокувати банківську паніку. Податок на купівлю валюти можна розглядати як джерело бюджетних надходжень, а не як серйозний бар'єр для доларизації економіки.

Список літератури:

1. Бюлетень НБУ // 2015. – № 1. – 97 с.
2. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика. – К.: Т-во «Знання», 2004. – 638 с.
3. Береславська О. Доларизація в Україні та шляхи її подолання // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 10-13.
4. Семенов С.К. О де доларизации росийской экономики //ЭКО. – 2005. – № 12. – С. 119-127.
5. Берг Э., Боренштейн Э. Полная долларизация: преимущества и недостатки // Вопросы экономики. – 2000. – № 24.
6. Моисеев С.Р. Экономика долларизации // Дайджест-финансы. – 2000. – № 10. – С. 9-13.
7. Доходи та витрати населення України за період 2002–2014 рр. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Лихограй Д.В., Гадецкая З.М.
Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого

ДОЛЛАРИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация
Исследована суть и виды долларизации экономики. Рассмотрены причины и последствия долларизации экономики в Украине. Предложены рекомендации по активизации государственной политики дедолларизации.

Ключевые слова: долларизация, экономика Украины, виды долларизации, НБУ, полуофициальная долларизация.

Lykhohray D.V., Hadetska Z.M.
Cherkassy National University named after Bohdan Khmelnytsky

DOLLARIZATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE: CAUSES AND CONSEQUENCES

Summary
Essence and types of dollarization of economy are investigated. Reasons and effects of dollarization of economy in Ukraine are considered. Recommendations concerning activation of state policy of dedollarization are offered.

Keywords: dollarization of economy of Ukraine, types of dollarization, NBU, semi-official dollarization.

УДК 332.021:338.45

ТЕРМІНОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «РЕГІОНАЛЬНА ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА»

Ліба Н.С.
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто сучасні наукові підходи щодо трактування поняття «регіональна промислова політика» з урахуванням їх особливостей та відмінних рис. Розвиток регіону означає такий режим функціонування регіональної системи, який забезпечує позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення. Виділенно три типи регіонального розвитку. Розкрито побудову промислової політики регіону. Досліджено, що регіональна політика виступає синергетичним поєднанням державної та місцевої (регіональної) політики.

Ключові слова: регіон, регіональний розвиток, регіональна промислова політика, державна промислова політика, промислова політика.

Постановка проблеми. Промислове зростання України визначається як законами ринку, так і об'єктивними умовами його регулювання, де провідну роль відіграє держава. Прагнення органів державної влади щодо створення конкурентоспроможного промислового комплексу, здатного в умовах глобалізації вирішувати головні завдання соціально-економічного розвитку суспільства та утвердження України як високотехнологічної держави реалізується через промислову політику, що базується на реформуванні системи управління промисловістю, подоланні диспропорцій у промисловому виробництві, створенні сприятливих умов економічного розвитку для суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності, повному та ефективному використанні наявного наукового потенціалу і подальшого його розвитку для підвищення конкурентоспроможності промислового виробництва та продукції [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя розуміння регіональна промислова політика розкрито у працях таких вчених-регіоналістів: Б. Данилишина, М. Долішнього, М. Чумаченка, Б. Буркинського, Є. Степанова, С. Злупка, О. Амоші, Д. Стеченка, І. Лукінова, І. Михасюка, П. Бєлєнького, В. Пили, А. Єпіфанова, І. Сала, С. Соколенка, Л. Яковенко та інших. Узагальнення наукових підходів даних авторів, дозволяє констатувати, що регіональна промислова політика базується на таких ключових засадах:

1) вона є складовою державної промислової політики і ґрунтується на її правовій основі;

2) формування й реалізація її здійснюється з урахуванням особливостей регіону;

3) розробка і реалізація цієї політики здійснюється адміністрацією за сприяння органів місцевого самоврядування, асоціацій, об'єднань промисловців і підприємців.

Виділення не вирішиних раніше частин загальної проблеми. Останніми роками термін «регіональна політика» міцно закріпився в економічному лексиконі як науковців у галузях економічних та суспільних наук, так і представників усіх рівнів державного управління. Необхідність регіональної політики випливає з регіональної дискретності простору, нерівнозначності регіонів за чинниками і завданнями їхнього розвитку, внаслідок чого будь-яка державна політика будується диференційовано в регіональному аспекті. Водночас аналіз наукової літератури свідчить про те, що існують суттєві розбіжності у тлумаченні змісту регіональної політики, формулюванні її мети та завдань.

Метою статті. Головною метою цієї роботи є проведення аналізу сучасних підходів до сутності і змісту регіональна промислова політика.

Виклад основного матеріалу. Іноді в літературі під час характеристики процесів із відновлення економіки поряд із поняттями «державна промислова політика» й власне «промислова політика» уживаються терміни «регіональна політика» та «регіональна промислова політика». Зазначені терміни упродовж останніх років тривко укріпилися й у лексиконі науковців у галузях економічних та соціальних наук, і в уживанні представників органів держаного управління. Але є очевидним, що зміст зазначених понять кожний із фахівців трактує порізному.

Вчені Ю. Гладкий та А. Чистобаєв дають таке визначення: «Регіональна (соціально – економічна) політика держави – це сфера діяльності з управління політичним, економічним, соціальним і екологічним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті, яка відображає як взаємовідносини між державою і регіонами, так і регіонів між собою».

Відомий вітчизняний економіст і географ В. Поповкін, який обґрунтував і обстоював необхідність регіонально-цілісного підходу в управлінні економічним розвитком держави, вважав, що регіональна політика України має сприяти найефективнішому досягненню головних економічних, соціальних та екологічних цілей розвитку держави завдяки використанню закономірностей і факторів територіального поділу праці й регіонального комплексоутворення». Регіональна політика має спрямовуватися на: створення в усіх регіонах, містах, сільській місцевості, населених пунктах будь-якого масштабу адекватних умов для життєдіяльності людини, реалізації її можливостей, відтворення робочої сили, праці, побуту, відпочинку; поступового зниження антропо- та техногенного тиску на територію з урахуванням екологічної ємності кожного з регіонів, підтримання або відновлення екологічної рівноваги. У найпоширенішому варіанті розуміння регіональної політики економічний аспект домінує над іншими компонентами регіонального життя. Відповідно поняття «регіональна політика» і «регіональна економічна політика» часто вживають як синоніми без будь-яких застережень. Наприклад, М. Кноглер та О. Сєкарєв під регіональною політикою розуміють «сукупність заходів, спрямованих на усунення відмінностей в економічній дієздатності та життєвому рівні, наявних між територіально відокремленими частинами країни». С. Романюк державною регіональною політикою вважає «систематизований вплив на регіони центрального уряду, а також його територіальних підрозділів». Таку позицію вчений аргументує тим, що «навіть у тих випадках, коли йдеться про неекономічні сфери, механізм забезпечення все одно спираєть-

© Ліба Н.С., 2015

ся на фінансово-економічні важелі». Такий підхід звужує поняття регіональної політики, зводить її лише до економічних функцій. Звичайно, важливість економічних аспектів регіональної політики є незаперечною, однак регіональні процеси є значно багатограннішими. У методологічному аспекті ототожнювати поняття «регіональна політика» і «регіональна економічна політика» некоректно. Адже так само як економіка є лише однією (хоча і дуже важливою) сферою людської діяльності, регіональна економічна політика не охоплює всього спектру управлінської діяльності держави [12].

Відомий український учений Долішній М. подає поняття регіональної політики у двох іпостасях: широкому значенні цього терміна і вузькому. У широкому розумінні, як вважає дослідник, регіональна політика є сферою діяльності з управління економічним, соціальним і політичним розвитком регіонів країни в регіональному аспекті. Вона є складовою національної стратегії соціально-економічного розвитку.

У вузькому розумінні, регіональна політика – сукупність організаційних, правових та економічних заходів, що здійснюються суб'єктами регіональної політики відповідно до поточних і стратегічних цілей [6].

Тільки через механізми регіональної політики, як важливого елемента загальнонаціональної стратегії, можна активізувати внутрішні потенціали регіонів для соціально-економічного зростання територій і держави в цілому. Саме регіональна політика може стати універсальним засобом ефективного використання внутрішніх регіональних резервів, чого важко досягти за допомогою галузевих методів управління.

Зокрема, Семиноженко В. і Данилишин Б. визначають регіональну політику як «діяльність держави, спрямовану на адміністративно-економічну оптимізацію регіональної структури країни та відносин між центром і територіями з метою забезпечення збалансованого розвитку за рахунок максимально ефективного використання внутрішніх і заохочення зовнішніх ресурсів в умовах глобалізації міжнародної економіки» [20]. Останнє дуже важливе, адже жодна країна у світі не може сьогодні серйозно здійснювати свою регіональну політику, не враховуючи потужного чинника глобалізації світової економіки, оскільки її суб'єктами й об'єктами дедалі більше стають окремі частини держави, тобто регіони».

Відомий вітчизняний економіст й географ Поповкін В. А. вважає, що регіональна політика України має сприяти найефективнішому досягненню головних економічних, соціальних та екологічних цілей розвитку держави завдяки використанню закономірностей факторів територіального поділу праці й регіонального комплексотворення [18]. Деякі автори, наприклад Заблодська І., вважають, що регіональна промислова політика поєднує напрями реалізації державної промислової і регіональної політики України [7].

Існують й інші наукові точки зору на поняття «регіональна політика» та «регіональна промислова політика». Утім перед тим, як з'ясувати питання про сутність й зміст поданих вище на розгляд термінів, доцільним є стисло проаналізувати природу регіонального управління економічними процесами. Не секрет, що реформування і модернізація галузей промисловості спрямовані на розвиток промислового комплексу країни, на створення таких видів виробництва, які сприяли б переходу промисловості на нову технологічну основу. Вирішення такого роду завдань можливе лише за умови нарощування промислового потенціалу регіонів і формування регіональних промислових комплексів в умовах розвитку інтеграційних відносин. Саме ці цілі мають бути покладені в основу розробки державної промислової політики на регіональному рівні, насамперед, орієнтованої на стратегічні пріоритети промислового розвитку і стимулювання галузей з мультиплікаційним ефектом зростання виробництва і зайнятості.

Аналіз наукової літератури та чинної нормативно-правової бази, які тим чи іншим чином зачіпають проблеми регіональному розвитку, свідчить про суттєві розбіжності у визначенні змісту регіональної політики, формулюванні її мети, завдань, механізмів реалізації тощо. Крім того, існує нагальна гостра проблема невизначеності єдиного первинного поняття «регіон» та інших важливих складових дилеми регіонального розвитку. Як справедливо зазначає Шевченко О., саме базисне поняття «регіон» на сьогодні потребує врегулювання, адже незважаючи на постійне загальновживане оперування поняттям «регіон», такої законодавчої норми не існує [22]. Існує безліч визначень й тлумачень категорії «регіон». Причому регіон далеко не завжди уживається в якості позначення територіальної одиниці держави. Іноді регіон (лат. regio – країна, область) розуміється як певна територія, що володіє цілісністю і взаємозв'язком її складових елементів, а також використовується в значенні територіальної одиниці держави [1]. У рамках географічного трактування регіон визначається як район, велика ділянка суші, частина земної поверхні із спеціальними фізико-географічними параметрами, географічна одиниця, визначена географічними кордонами. Трактування економічного плану має своїм підґрунтям регіон як частину території, де існує система зв'язку між господарськими суб'єктами, підсистему всього соціально-економічного комплексу країни, складний територіально-економічний комплекс зі своєю структурою зв'язку та із власними зовнішнім й внутрішнім середовищем. Соціально-політичне трактування регіону інтерпретує регіон як соціально-територіальну спільність, тобто сукупність соціальних, економічних, політичних чинників розвитку території. Сюди включають цілий набір характеристик: етнічний склад населення, трудові ресурси, соціальну інфраструктуру, соціально-психологічний клімат, політичні взаємодії, які враховуватимуть особливості окремих територій та сприятимуть найкращому використанню наявних ресурсів. Таким чином, враховуючи напрям нашого дослідження, основою базисного поняття «регіон», а також похідних від нього термінів «регіональна політика» та «регіональна промислова політика» будемо вважати комплекс характеристик складного територіально-економічного комплексу. Саме цей аспект регіону буде визначальним у процесі розв'язання дилеми сутності й змісту вихідних вищезазначених понять. Такої ж думки дотримуються Алімов О. й Ємченко В., пов'язуючи із поняттям регіон термін регіональна економіка – науковий напрям, який вивчає закономірність розміщення продуктивних сил та районів. Однією з функцій регіональної економіки є створення різних виробництв, що випускають продукцію міжгалузевого призначення [2].

Заслуговує на увагу модель регіональної політики Лукінова І., який розкриває зміст досліджуваного поняття крізь призму «активізації державного сприяння на основі демократичного самоврядування й управління кожним з конкретних регіонів в

органічних інтегральних зв'язках з іншими регіонами і горизонтально, і з державою в цілому, вертикально» [17]. На думку вченого, правові та економічні відносини між державою та регіональною владою мають будуватися за принципом верховенства загальнодержавного права і законів. Дуже важливим принципом є також налагодження тісних міжрегіональних економічних зв'язків у межах єдиного ринкового простору, забезпечення територіальної недоторканності та єдності. «Під регіональною політикою, – вважає Симоненко В., – слід розуміти, з одного боку, чітко опрацьовану в законодавчому аспекті практичну діяльність держави в усіх регіонах країни, а з іншого – соціально-економічну політику, здійснювану на базі загальнодержавного законодавства самими регіонами для досягнення тих чи інших регіональних і місцевих цілей і завдань» [21, с. 31–37]. Вірно визначивши суть регіональної політики як єдність дій держави і регіонів, автор вказаних рядків вбачає роль останніх (що є доволі сумнівним) тільки в регулюванні соціально-економічних процесів, які, очевидно, не повністю охоплюють весь спектр регіонального життя. Окремі спеціалісти у визначенні поняття регіональної політики акцентують увагу на питаннях охорони природи. Зокрема, для Гладких Ю. та Чистобаєва А. регіональна політика держави – це сфера діяльності з управління політичним, економічним, соціальним й екологічним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті, яка відображає і взаємовідносини між державою і регіонами, і регіонів між собою. Аналогічним є підхід Поповкіна В., який вважає, що для досягнення всіх зазначених телеологічних домінант-цілей (політичних, економічних, соціальних, екологічних тощо) Україна повинна використовувати закономірності і фактори територіального поділу праці й регіонального комплексу утворення [18, с. 54]. Необхідно, при цьому, зауважити, що в найпоширенішому варіанті розуміння регіональної політики економічний аспект домінує над іншими компонентами регіонального життя. Відповідно поняття «регіональна політика» і «регіональна економічна політика» часто вживаються як синоніми без будь- яких застережень. Кноглер М. та Сєкарєв О. під регіональною політикою розуміють «сукупність заходів, спрямованих на усунення відмінностей в економічній дієздатності та життєвому рівні, наявних між територіально відокремленими частинами країни, але, на нашу думку, це є не зовсім коректним, адже до поняття «регіональна політика» входить багато сфер людської діяльності, а регіональна економічна політика охоплює лише одну – економічну» [10]. Як видано, дане визначення має певний прогалину: в ньому сформульована мета регіональної політики, але зміст самого терміна так і не розкрито. Амоша О., Вишневський В. та Збаразська Л. під регіональною політикою розуміють «сукупність заходів, спрямованих на усунення відмінностей в економічній дієздатності та життєвому рівні, наявних між територіально відокремленими частинами країни» [5].

Головною метою державної регіональної політики, яка полягає у «створенні умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищенні рівня життя населення, забезпеченні додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглибленні процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [16].

Наскільки специфічними є інтереси регіонів, що відображають історичні, етнічні, природні, економічні, соціальні, культурні особливості територій, настільки диференційованими є інтереси держави по відношенню до них. Таким чином, регіональна політика покликана регулювати всі процеси, які відбуваються на певній території, серед яких сьогодні провідними є економічні. Характерною спрямованістю економічної політики регіону є визначення цілей промислового розвитку і вибір засобів їх досягнення через відповідні механізми регулювання. Останніми роками термін «регіональна політика» міцно закріпився в економічному лексиконі і науковців з питань економічних та соціальних наук, і представників усіх рівнів держаного управління. Сучасна парадигма регіональної політики полягає у розумінні її як сфери потенційної інтервенції держави. Саме тому вживається термін «державна регіональна політика», а її класичними пріоритетами є просторове спрямування економічної діяльності держави, розбудова інфраструктури, стимулювання приватного сектора щодо розміщення підприємств у певних регіонах, фінансові заохочення підприємств, «м'які» заходи підтримки розвитку, а саме: підтримка розвитку навчально-консультаційної та бізнесової інфраструктури. Регіональна політика має здійснюватись у межах єдиного правового простору країни і передбачає існування суб'єктивно-об'єктивних відносин між державою і регіонами. На всіх рівнях регіональна політика виступає як поліструктурна категорія і охоплює основні сфери життєдіяльності суспільства: економічну, фінансову, податкову, соціальну, екологічну тощо. Пріоритетні напрямки в такій політиці залежать від стадії розвитку ринкових відносин: для розвинених країн – соціальні й екологічні аспекти; для країн з перехідною економікою – це економічна і податкова політика. Доречно зазначити, що власне поняття державної регіональної політики увійшло в лексикон державного управління відносно недавно, але вже посіло в ньому помітне місце й широко, по-новому використовується теоретиками економічного профілю. Наприкінці, Рубцов В. використовує тлумачення вихідного поняття, в якому під регіональною політикою зазвичай розуміється «свідома діяльність органів публічної влади, спрямована на розвиток регіонів, тобто така діяльність, що має на меті оптимальне використання ресурсів регіону для тривалого економічного зростання і зміцнення їх конкурентоздатності» [19, с. 42].

Лендьел М. під час визначення регіональної політики вказує: це сфера діяльності держави чи/та місцевого самоврядування, класичними пріоритетами якої є просторове спрямування економічної діяльності, розбудова інфраструктури, стимулювання приватного сектору щодо розміщення підприємств у певних регіонах, «м'які» заходи підтримки розвитку, зокрема розбудови навчально-консультаційної та бізнесової інфраструктури [15, с. 70]. Серед сучасних підходів до визначення сутності регіональної політики поширеним є визначення Гудала В., який вважає її «складовою частиною державної політики, завданням якої є територіальне використання основних економічних інструментів та видів діяльності...», а також Класена: «Метою регіональної політики є втручання держави у процес географічного розташування економічної діяльності для нейтралізації негативних, з точки зору просторового розвитку, наслідків

дії вільного ринку. Тому її двома взаємозалежними завданнями є сприяння економічному зростанню та пом'якшення соціальних наслідків економічної діяльності» [8, с. 133]. Керецман В. в плані визначення поняття «регіональний розвиток» наводить декілька варіантів його тлумачення. Розвиток регіону означає такий режим функціонування регіональної системи, який забезпечує позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення за рахунок стійкого і збалансованого відтворення соціального, господарського, ресурсного й екологічного потенціалів території [9, с. 397]. Близьку позицію за визначенням суті регіонального розвитку займають Комаров М., Лексін В. і Швецов А. та багато інших вітчизняних і зарубіжних регіоналістів. Лексін В. та Швецов А. зазначають, що сталість регіонального розвитку передбачає тривалість збереження умов для відтворення соціального, природно-ресурсного, екологічного, господарського та інших потенціалів регіону в режимі збалансованості та соціальної орієнтації. Майже тотожною є позиція Комарова М., для якого сталість регіонального розвитку означає таку якість процесу відтворення, яка передбачає довготривале збереження умов відтворення потенціалів регіону в режимі збалансування і соціальної орієнтації [11, с. 8]. Отже, виходячи із вищезазначеного, регіональна політика постає як система заходів щодо забезпечення соціально-економічного розвитку на регіональному рівні. Певно, ця діяльність визначається плідною співпрацею держави (центру) та регіону з огляду на існування функціональної інституційної інфраструктури. Слід зазначити, що сучасні дослідники регіонального розвитку розрізняють три його типи – асиметричний, гармонійний і нейтральний. Асиметричним є такий тип регіонального розвитку, за якого регіони, що мають певні переваги за якимось показником на початку періоду, у майбутньому їх зміцнюють, а регіони, які мають відносне відставання, – ще більше відстають. Під час гармонійного розвитку розрив між показниками різних регіонів з часом скорочується. Нейтральним є такий тип регіонального розвитку, за якого відношення рівня регіональних показників є незмінним упродовж тривалого часу. Вихідним моментом, що породжує той чи інший тип регіонального розвитку, є його нерівномірність, яка належить до фундаментальних цивілізаційних процесів і пов'язана з об'єктивними відмінностями природно-кліматичних, ресурсних, соціально-економічних та інших умов. Тип регіонального розвитку може бути визначений тільки в динаміці, яка вивчається впродовж певного відрізку часу. Жоден тип регіонального розвитку не може бути апріорі визнаний позитивним чи негативним, адже інколи відносне відставання може слугувати стимулом для пошуку нових можливостей розвитку того чи іншого регіону [9, с. 398]. Російські автори Н. Ларіна та А. Кисельников визначають регіональну політику як засіб державного регулювання соціально-економічних процесів у проблемних регіонах (ареалах) держави і зняття соціального і екологічного напруження [15].

Промислова політика регіону має бути побудована індивідуально, враховуючи тип регіону, види господарюючих суб'єктів, критерії вибору пріоритетних галузей промислового виробництва, міру державної дії і інші чинники. Регіональна промислова політика – політика, спрямована на зменшення територіальних диспропорцій, у тому числі відновлення і розвиток промислового потенціалу в депресивних регіонах і малих містах; узгодження із загальнодержавними пріоритетами потреб формування регіональних і міжрегіональних промислових комплексів, створюваних для розв'язання соціально-економічних, екологічних та інших проблем регіонів; розвиток міжрегіональної виробничої кооперації.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що дотепер існує цілий ряд підходів щодо трактування поняття «регіональна промислова політика», кожен з яких відповідає певному етапу еволюційного розвитку економічних систем. Подальші дослідження будуть спрямовані на більш детальне вивчення регіональна промислова політика як інструмент ефективного використання промислового потенціалу регіону.

Список літератури:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1982. – 350 с.
2. Алимов О. Промисловий потенціал України: напрями ефективного розвитку / О. Алимов, В. Ємченко // Економічний часопис-XXI. – 2003. – № 6. – С. 41–46.
3. Амоша А. Промышленная политика Украины: концептуальные ориентиры на среднесрочную перспективу / А. Амоша, В. Вишневский, Л. Збаразская // Экономика Украины. – 2009. – № 11. – С. 4–14; № 12. – С. 4–13.
4. Большая советская энциклопедия / Под ред. А.М. Прохорова. – 2-е изд. – Т. 46, Ч. 1. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 608 с.
5. Гладкий Ю. Н. Основы региональной политики / Ю. Н. Гладкий, А. Н. Чистобаев. – СПб : Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 660 с.
6. Долішний М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішний, О. Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 7–17.
7. Заблодська І. В. Регіональна промислова політика: питання теорії та практики: монографія / І. В. Заблодська. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2007. – 344 с.
8. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / С. Романюк, В. Рубцов, М. Лендьел ті ін. ; за ред. С. Максименка. – К. : Київський центр Ін-ту Схід- Захід. Міленіум, 2001. – 244 с.
9. Керецман В. Регіоальний розвиток як предмет державного регулювання / В. Керецман // Вісник НАДУ: Регіональне управління та місцеве самоврядування. – 2003. – № 4. – С. 397–401.
10. Кноглер М. Ринкова реформа і регіональна політика / М. Кноглер, О. Сєкарєв // Економіка України. – 1995. – № 1. – С. 64–71.
11. Комаров М. П. Инфраструктура регионов мира: учебник / М. П. Комаров. – СПб : Изд-во Михайлова В. А., 2000. – 347 с.
12. Кудріна О. Ю. Регіональна промислова політика як інструмент ефективного використання промислового потенціалу регіону / Кудріна О. Ю. // Економічний вісник Донбасу науковий журнал. – 2014. – № 1 (35) . – С. 63-74.
13. Ларина Н. И. Региональная политика в странах рыночной экономики / Н. И. Ларина, А. А. Кисельников. – М., 1998. – С. 4.

14. Ларина Н. И. Региональная политика: миро- вой опыт и проблемы России / Н. И. Ларина // Регион. – 1998. – № 3. – С. 132 – 147.
15. Лендьел М. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід / М. Лендьел // Інститути та інструменти розвитку територій на шляху до європейських принципів. – К. : Міленіум, 2001. – С. 67–148.
16. Лишиленко В. І. Регіональна економіка: підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Лишиленко. – К.: ЦНЛ, 2009. – 384 с.
17. Лукінов І. Інвестиційна політика в стабільному економічному розвитку / І. Лукінов // Економіка України. – 1999. – № 10. – С. 4–9.
18. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. – К. : Наук. думка, 1993. – 220 с.
19. Рубцов В. Інструментальне забезпечення регіональної політики// Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів: статті / В. Рубцов. – К.: Київський центр Ін-ту Схід-Захід. Міленіум, 2001. – С. 41–64.
20. Семиноженко В. П. Новий регіоналізм/В. П. Семиноженко, Б. М. Данилишин. – К. : Наук. думка, 2005. – 160 с.
21. Симоненко В. П. Регіональна політика: системний підхід / В. П. Симоненко // Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 31–37.
22. Шевченко О. Нормативно-правове забезпечення регіонального розвитку в Україні [Електронний ресурс] / О. Шевченко // Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку: сайт Нац. ін-ту стратегічних досліджень. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Monitor/ november08/3.htm.

Либа Н.С.
Мукачевский государственный университет

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «РЕГИОНАЛЬНАЯ ПРОМЫШЛЕННАЯ ПОЛИТИКА»

Аннотация
В статье рассмотрены современные научные подходы к трактовке понятия «региональная промышленная политика» с учетом их особенностей и отличительных черт. Развитие региона означает такой режим функционирования региональной системы, который обеспечивает положительную динамику параметров уровня и качества жизни населения. Выделенно три типа регионального развития. Раскрыто построение промышленной политики региона. Исследовано, что региональная политика выступает синергетическим сочетанием государственной и местной (региональной) политики.
Ключевые слова: регион, региональное развитие, региональная промышленная политика, государственная промышленная политика, промышленная политика.

Liba N.S.
Mukachevo State University

TERMINOLOGICAL ESSENCE OF THE CONCEPT "REGIONAL INDUSTRIAL POLICY"

Summary
The article deals with modern scientific approaches to the interpretation of the term "regional industrial policy" based on their characteristics and distinctive features. The development of the region means a mode of operation of a regional system that provides positive dynamics of parameters and quality of life. Three types of regional development are singled out. The author reveals the construction of industrial policy in the region. It is determined that regional policy serves as a synergistic combination of state and local (regional) policy.
Keywords: region, regional development, regional industrial policy, state industrial policy, industrial policy.

УДК 658.011.1

РОЗВИТОК СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Максименко Д.В.
Мукачівський державний університет

Досліджено теоретичні питання розвитку стратегічного управління на підприємствах аграрного сектору економіки. Визначено фактори, які впливають розвиток стратегічного управління. Наведено механізм реалізації системи стратегічного управління персоналом. Виділено основні етапи формування системи стратегічного управління. Запропонована модель оцінки системи стратегічного управління.

Ключові слова: стратегічне управління, аграрний сектор, стратегія, стратегічний аналіз, розвиток, потенціал.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування підприємства багато в чому залежить від економічно-грамотного використання усіх видів ресурсів, що обумовлює необхідність поступового переходу до єдиної системи управління.

В умовах ринкової економіки основою діяльності кожного товаровиробника є досягнення максимального прибутку, що є основою для забезпечення розвитку підприємства, покращення показників його діяльності, технічного переозброєння та модернізації виробництва, досягнення стійких конкурентних переваг підприємства на ринку.

Ефективність функціонування підприємства визначає необхідність органічної інтегрованості управління з іншими функціональними системами управління та загальною системою управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань, пов'язаних із стратегічним управлінням підприємств, приділяють в останній час все більше уваги. Дослідженню загальних проблем управління присвячені праці Л. Басовського, В. Грибова, П. Друкера, Б. Касаєва, М. Мескона, І. Савченко.

Значний внесок у вирішення цих питань внесли вітчизняні фахівці, серед яких О.Д. Гудзинський, Г.А. Дмитренко, І.Ф. Зінов'єв, О.Г. Шпикуляк, В.В. Юрчишин та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних ринкових умовах виникає необхідність вирішення проблем адаптації аграрних підприємств до зовнішніх змін у процесі досягнення цілей їх подальшого розвитку. У зв'язку з цим зростає роль та значення стратегічного управління в процесі розробки та реалізації стратегії підприємства. Зважаючи на складні умови господарювання в аграрному секторі, невизначеність, брак коштів, підприємствам важко застосовувати стратегічне управління.

Метою статті є висвітлення питань розвитку стратегічного управління в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне управління – це процес по прийняттю і реалізації стратегічних рішень, який здійснюється вищим керівництвом, з урахуванням змін факторів зовнішнього середовища у відповідності з її внутрішніми можливостями та резервами. Оскільки стратегічне управління розглядається як процес, то основними його функціями є маркетингова, функція планування, координації та контролю, мотиваційна функція.

Відповідно стратегічне управління – процес, який перебуває в постійному русі. Зміни обставин як усередині підприємства, так і поза ним, або все разом потребують відповідних коригувань стратегії. Визначальним у дослідженнях та виробленні завдань стратегічного управління є стратегічний аналіз. Тому процес стратегічного управління є замкнутим циклом (рис. 1).

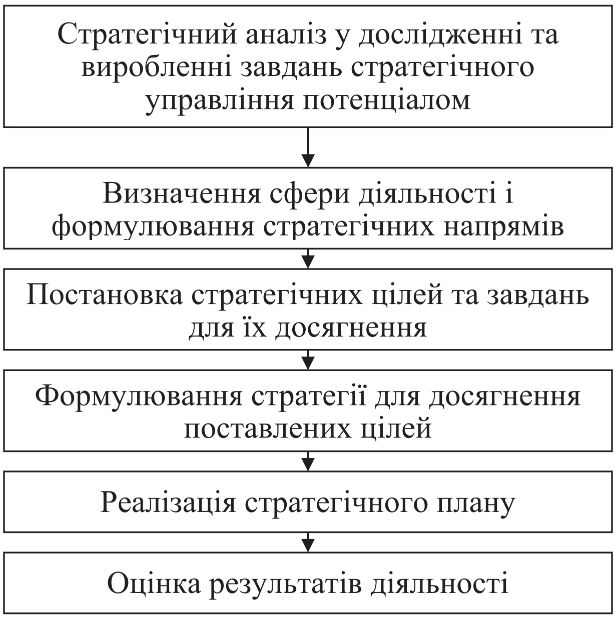

Рис. 1. Стратегічний аналіз у розробці завдань стратегічного управління

Джерело: [5; 7]

Стратегічне управління в АПК повинно базуватись на наступних принципах:

1. Обґрунтований і свідомий вибір цілей і стратегій розвитку підприємства.
2. Постійний пошук нових форм і видів діяльності для підвищення конкурентоспроможності.
3. Забезпечення оптимального співвідношення між підприємством і зовнішнім середовищем, керуючою і керованою підсистемою організації та її елементами.
4. Індивідуалізація стратегій.
5. Чітке організаційній поділ задач стратегічного управління і задач оперативного управління [1, с. 200].

Складність і багатоплановість умов сталого розвитку підприємств аграрного сектору потребує застосування комплексних заходів і організації програмних розробок, які включають вивчення тенденцій розвитку, моніторинг результатів, внесення коригувань для досягнення поставлених стратегічних цілей.

Основним об'єктом стратегічного управління підприємства, що визначає успішність його ефективного розвитку на довгостроковій основі є страте-

© Максименко Д.В., 2015

Рис. 2. Механізм реалізації системи стратегічного управління персоналом

Джерело: [8]

гічний потенціал. Побудова стратегії його створення та використання передбачає таке позиціонування підприємства, яке дозволить не лише збільшити до максимуму загальну величину стратегічного потенціалу, а і підвищити його якісний рівень, що призведе до переваги над конкурентами.

Вивчення структури потенціалу являється важливим і необхідним етапом стратегічного аналізу.

Можна виділити шість основних груп показників системи аналізу і оцінки стратегічного потенціалу підприємств:

- групи показників фінансово-господарської стану підприємства, що характеризують діяльність підприємства і його результати;
- групи ресурсних показників, що характеризують стан матеріально-технічних, фінансових, інформаційних і трудових ресурсів підприємства;
- групи організаційних показників, які характеризують організаційну структуру і культуру підприємства;
- групи управлінських показників, які характеризують основні функції управління [3, с. 134].

Сталий розвиток аграрного підприємства залежить від рівня та ефективності використання стратегічного потенціалу. Вимірявши його складові, можна оцінити ефективність управління підприємством. Рівень використання економічного потенціалу, з одного боку, характеризує використання ресурсів в даний час, з іншого боку, наявність потенційних можливостей для розвитку в майбутньому.

Механізм реалізації системи стратегічного управління персоналом розкривається через його зміст і функції, метою якого є забезпечення ефективної діяльності підприємства в конкурентному середовищі (рис.2).

Визначення термінів, очікуваних результатів і відповідальних за реалізацію системи стратегічного управління персоналом. Вихідний елемент механізму, який визначає зміст всієї організаційної роботи по реалізації стратегічного управління. Передбачає розподіл відповідальності між менеджерами і керівниками різних рівнів, а також доведення до співробітників інформації про цілі і строки очікуваних змін в системі стратегічного управління кадровими ресурсами і прогноз очікуваних результатів.

Стратегічне управління підприємством передбачає розробку і обґрунтування заходів і планів досягнення визначених цілей, в яких врахований технічний, фінансовий і трудовий потенціал підприємства, а також його виробничо-збутові можливості.

Розробка планів дій на основі інформації передбачає проведення інформаційно-аналітичного аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища, які впливають на кадрові процеси. На цьому етапі велике значення мають інформаційні і інтелектуальні ресурси. Розробка і реалізація стратегічних рішень базується на наявності і використанні значної бази аналітичної інформації.

Оцінка адекватності системи стратегічного управління персоналом означає порівняння очікуваних результатів з витратами по реалізації запланованих кадрових заходів.

Деталізація і бюджетування – це детальний опис плану дій по очікуваних змінах і оцінка фінансових ресурсів для їх проведення.

Проведення стратегічних змін – це процеси реалізації, які являють собою сукупність різних ме-

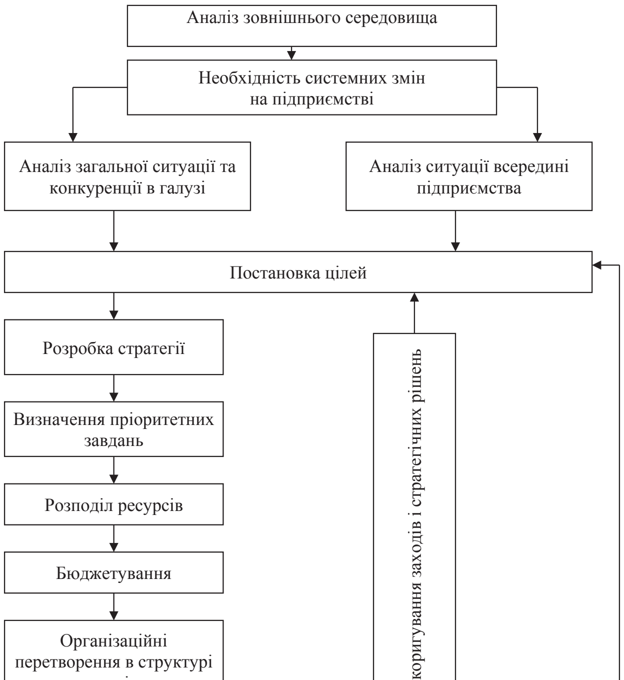

Рис. 3. Основні етапи формування системи стратегічного управління

Джерело: розроблено автором за даними [9]

тодів і моделей, які забезпечують ефективний результат організаційних змін.

Моніторинг і контроль – необхідний етап механізму реалізації, який дозволяє отримати інформацію про подію і зміни на всіх етапах реалізації системи стратегічного управління.

Аналіз результатів передбачає розрахунок по фактичним показникам з метою визначення ефективності проведених заходів [7, с. 56].

Для забезпечення достовірності і дієвості системи стратегічного управління доцільно в процесі її реалізації постійно проводити коригування дій на основі отриманої оперативної інформації від відповідальних менеджерів за кожен етап процесу реалізації.

Завдання по реалізації стратегії є найбільш складною і трудомісткою частиною стратегічного управління.

Рішення по реалізації буде прийнято в тому випадку, якщо підприємство володіє достатніми внутрішніми ресурсами для практичної реалізації стратегії. Якщо ця умова не дотримується, то процес розробки стратегії проводиться знову з врахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів і резервів підприємства.

Основні етапи формування системи стратегічного управління, які базуються на дослідженні внутрішнього середовища і оцінки сукупного потенціалу підприємства (рис. 3).

Для прийняття рішень по реалізації стратегічних рішень по проведенню тих чи інших заходів по реалізації системи стратегічного управління запропонована можлива модель оцінки адекватності вибраної системи, де необхідно виконання умови наступної нерівності:

$$F \geq S,$$

де F – величина очікуваного збитку у випадку неправильного прийняття рішень;

S – фінансові витрати по реалізації системи стратегічного управління.

Відповідно, система стратегічного управління буде адекватною в тому випадку, якщо величина очікуваного збитку перевищує всі фінансові витрати.

Практичне використання даної моделі доцільне на всіх етапах формування системи стратегічного менеджменту.

Незалежно від того, як розглядається стратегічне управління: як система управління підприємством, заснована на розробці і реалізації стратегії або як цілеспрямована діяльність для забезпечення майбутньої життєздатності підприємства, в тому і іншому випадку підтримується певний процес, що має свою структуру і підпорядковується певним закономірностям.

Виходячи, з вищевикладеного можна зробити висновок, що кінцевою метою стратегічного управління є розробка та реалізація стратегії розвитку організації на довгострокову перспективу, в співвідношенні з факторами зовнішнього і внутрішнього середовища організації.

Висновки і пропозиції. Всі управлінські рішення з метою ефективного використання ресурсів та організації їхнього обігу тісно взаємозв'язані та прямо або побічно впливають на кінцеві результати фінансової діяльності підприємства. Тому управління стратегічним розвитком підприємства забезпечує розробку взаємозалежних управлінських рішень, кожне з яких робить свій внесок у загальну результативність діяльності підприємства.

Варто підкреслити, що система управління повинна впроваджуватися на комплексній основі, забезпечуючи взаємозалежне вирішення поставлених здач. Тільки такий підхід буде сприяти різкому росту економічної ефективності роботи підприємства.

Список літератури:

1. Ансофф І. Стратегічне управління: учеб. посібник / І. Ансофф // Економіка. – М. : 2006. – 358 с.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер, 1999.
3. Байе М. Р. Управленческая экономика и стратегия бизнеса [учеб. пособие для вузов] [Текст] / М. Р. Байе [пер. с англ. под ред. А. М. Никитина]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 743 с.
4. Василенко В. О. Стратегічне управління підприємством: навчальний посібник / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко. – [2-ге вид., виправл. і доп.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 400 с.
5. Виханский О. С. Стратегическое управление: учебник / О. С. Виханский. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Экономистъ, 2004. – 296 с.
6. Виханский О. С. Стратегічне управління: підручник / О. С. Виханский.– 2-ге вид., перераб. ідоп.– М. : Гардарики, 2003.– 296 с.
7. Воронков Д. К. Управління змінами на підприємстві: теорія та прикладні аспекти. – Х. : Інжек, 2010. – С. 56–59.
8. Володькина М. В. Стратегический менеджмент: Учеб. Пособие. – К. : Знание, 2002. – 159 с.
9. Кібук Т. М. Алгоритм оцінки стратегічного потенціалу підприємства / Т. М. Кібук // Економічні науки / 6. Маркетинг та менеджмент. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_NNM_2008/Economics/36063.doc.htm.

Максименко Д.В.
Мукачевский государственный университет

РАЗВИТИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы развития стратегического управления на предприятиях аграрного сектора экономики. Определены факторы, влияющих на развитие стратегического управления. Приведены механизм реализации системы стратегического управления персоналом. Выделены основные этапы формирования системы стратегического управления. Предложенная модель оценки системы стратегического управления.

Ключевые слова: стратегическое управление, аграрный сектор, стратегия, стратегический анализ, развитие, потенциал.

Maksymenko D.V.
Mukachevo State University

DEVELOPMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT IN AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES

Summary
The article examines the theoretical issues of strategic management in the enterprises of the agricultural sector. Factors affecting the development of strategic management are determined. The mechanism for the implementation of strategic human resource management is provided. The main stages of the formation of strategic management are selected. The evaluation model of strategic management system is proposed.
Keywords: strategic management, agricultural sector, strategy, strategic analysis, development, potential.

УДК 658.511.2

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Матюшенко О.Ю.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті обґрунтовано методику аналізу забезпеченості підприємства виробничими запасами. Досліджено стан забезпеченості виробничими запасами на підприємстві ТОВ «НОВЕ МІСТО». Виявлені недоліки в організації обігу запасів. Запропоновано удосконалення діючої системи постачання матеріальних ресурсів на основі використання економічно обґрунтованого розміру замовлення. Проведено аналіз ефективності використання виробничих запасів підприємства за допомогою використання факторного аналізу.
Ключові слова: виробничі запаси, матеріальні ресурси, нормативні витрати, економічно обґрунтований розмір замовлення, факторний аналіз.

Постановка проблеми. Одним із найефективніших шляхів швидкого зростання національного багатства України є раціональне використання сировинних, паливно-енергетичних та інших матеріальних ресурсів. В умовах конкурентного середовища ефективність виробництва є основним чинником, що дозволяє підприємству посідати провідні позиції у своїй ніші на ринку. Раціональна структура, ефективне використання і підвищення ефективності використання виробничих запасів є запорукою забезпечення безперервності виробничого процесу, а отже, й одним з факторів рентабельного виробництва. Слід відмітити, що результати внутрішнього аналізу виробничих запасів є важливим фактором конкурентної боротьби між товаровиробниками, тому дослідження стану та ефективності використання виробничих запасів є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики аналізу виробничих запасів підприємств промисловості посідають значне місце в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: М.Г. Чумаченко, М.А. Болюха, В.З. Бурчевського, М.І. Горбаток, Ф.Ф. Бутинця, Є.В. Мниха, С.З. Мошенського, О.О. Олійник, Н.С. Барабаш, Є.К. Бабець, М.І. Горлова, С.О. Жукова, Л.М. Чернелевського, Н.В.Тарасенко, Н.П. Любушина, В.Б. Лещєвої, В.Г. Д'якової, М.І. Баканова, А.Д. Шеремета, В.Г. Швеця та ін.

Постановка завдання. Основною метою данного дослідження є пошук шляхів вдосконалення методики аналізу виробничих запасів для раціонального їх використання і підвищення ефективності виробництва.

Виклад основного матеріалу. Зростання обсягів виробництва продукції та покращення її якості значною мірою залежить від забезпеченості підприємства матеріальними ресурсами та ефективності їх використання.

Своєчасне надходження та ефективне використання матеріальних ресурсів забезпечує ритмічну роботу, виконання бізнес-плану та збільшення прибутку. Необґрунтований надлишок матеріальних ресурсів може призвести до уповільнення оборотності запасів, що призведе до накопичення оборотних коштів у виробничих запасах, які тимчасово не потрібні, що в свою чергу вплине на погіршення фінансового стану підприємства.

Забезпеченість підприємства матеріальними ресурсами залежить від договірних відносин з постачальниками. Визначають планову потребу у матеріальних ресурсах на основі норм витрат матеріалів для кожного виду продукції із урахуванням плану випуску продукції. Процес планування потреби у матеріальних ресурсах здійснюється у такій послідовності (рис. 1):

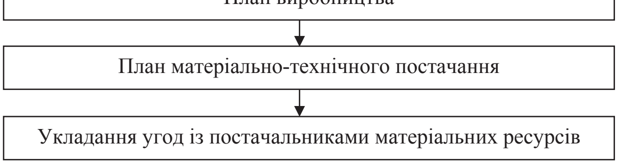

Рис. 1. Процес планування потреби у матеріальних ресурсах [1, с. 160]

© Матюшенко О.Ю., 2015

Основна потреба у матеріальних ресурсах визначається для виробництва продукції (по нормам на кожний вид продукції), а додаткова пов'язана із утриманням та ремонтом будівель, споруд, обладнання (ремонтно-експлуатаційні потреби), або із необхідністю поповнення запасів матеріалів.

Планову потребу визначають працівники відділу матеріально-технічного постачання, а також відстежується фактичне надходження матеріалів.

Методика розрахунку потреби підприємства в матеріальних ресурсах передбачає застосування норм витрат матеріалів (у натуральних вимірниках), а також розрахунку мінімального рівня запасу.

За умов централізованого планування й управління підприємством скрізь панували єдині норми і нормативи, а планування виробництва «від досягнутого» не стимулювало підприємство до пошуку й виявлення резервів збільшення виробництва, зниження витрат. Наслідком цього ставали норми й нормативи, які не відображали реальних виробничих можливостей підприємства, і дискредитували позитивну ідею нормативного методу обліку витрат.

Нормативні витрати на одиницю продукції, послугу та на визначений обсяг випуску продукції є ключовим елементом у системі управління й аналізу матеріальних запасів. Вони встановлюються з метою визначення умов діяльності і служать основою для порівняння фактичних витрат.

Загальна потреба підприємства в матеріальних ресурсах розраховується в натуральних показниках у розрізі їх n-видів, необхідних для виготовлення i-видів продукції та у розрізі k-видів діяльності. Для розрахунку загальної потреби підприємства в n-виді матеріалу використовують формулу:

$$П^n = \sum_{k=1}^{k}\sum_{i=1}^{i} H^n + H_s^n, \qquad (1)$$

де $П^n$ – загальна потреба підприємства в n-виді матеріалу;

H^n – норма витрат n-матеріалу за всіма і-видами продукції k-видів діяльності;

H_s^n – норма запасу n-матеріалу на складі, який необхідно мати для забезпечення ритмічної роботи підприємства;

i – певний вид продукції, на виготовлення якої витрачається n-матеріал;

k – вид діяльності підприємства, а саме: виробництво продукції, приріст незавершеного виробництва, експериментально-дослідні роботи, ремонтно-експлуатаційні потреби, утворення нормативних залишків на кінець періоду.

Загальна потреба в матеріалі береться за показник планової потреби. Розрахувавши потребу в матеріальних ресурсах, необхідно проаналізувати забезпеченість потреби джерелами покриття [2, с. 189-190].

Якщо підприємство виконує державні замовлення, то виробництво продукції має бути забезпечено виділеними державою матеріальними ресурсами. Для іншої частини продукції, що виробляється згідно угод із покупцями, необхідно складати угоди із постачальниками матеріалів. У цих угодах визначають терміни поставок, їх обсяг, якість матеріалів, комплектність поставок та інші умови.

При аналізі співставляють фактичні надходження матеріалів із запланованими за всіма параметрами, з'ясовують причини невиконання угод і за необхідністю висувають претензії до постачальників. Якщо при укладенні договорів не було передбачено забезпечення планової потреби по всіх видах матеріалів, то необхідно проаналізувати, які можливості були у підприємства для додаткового забезпечення цієї потреби.

При оцінці забезпеченості підприємства матеріалами використовують відносні показники:

$$К_{ПП} = М_Ф / М_П, \qquad (2)$$

де, $К_{ПП}$ – коефіцієнт виконання плану постачання;

$М_Ф$ – фактично надійшло матеріалів і-го виду;

$М_П$ – планова потреба у матеріалах і-го виду.

$$З_М = Ф_М / СДоб_М, \qquad (3)$$

де, $З_М$ – забезпеченість матеріалами і-го виду (в днях);

$Ф_М$ – фактична наявність матеріалу і-го виду;

$СДоб_М$ – середньодобова потреба у матеріалах і-го виду.

У процесі аналізу забезпеченості перевіряється відповідність фактичного розміру запасів плановій потребі. Для цього на основі даних про фактичну наявність матеріалів у натуральних одиницях, інтервали надходження та їх середньодобове споживання розраховують фактичну забезпеченість у днях та порівнюють її з нормативною потребою.

За даними бізнес-плану та оперативно-технічної звітності відділів матеріально-технічного постачання складають аналітичну таблицю, що дозволяє оцінити забезпеченість потреби у матеріальних ресурсах договорами та фактичним їх виконанням. Таке порівняння дає можливість визначити стан запасів у днях для кожного виду матеріалу. Стан матеріальних запасів у багатьох випадках визначає фінансовий стан підприємства.

Приклад аналізу забезпеченості підприємства матеріальними ресурсами наведено в таблиці (табл. 1).

Аналіз проводиться за даними підприємства ТОВ «НОВЕ МІСТО». Підприємство займається будівництвом житлових та нежитлових приміщень у місті Київі. У зв'язку з даним видом діяльності та для роз'яснення аналітичних процедур, вважаю доцільним надати класифікацію запасів у будівництві.

Всі запаси на будівельних підприємствах поділяються на такі групи:

1) будівельні матеріали – запаси, що використовуються безпосередньо у процесі виконання будівельних і монтажних робіт для виготовлення будівельних деталей, для зведення і обробки конструкцій, частин будівель і споруд;

Таблиця 1

Аналіз забезпеченості підприємства ТОВ «НОВЕ МІСТО» виробничими запасами в 2014 році

Вид матеріалу	Од. виміру	Планова потреба	Інтерв. поставки (дні)	Факт. надійшло	Сер. добове споживання.	Забезпеченість (дні)	Відхилення	
							у днях	від пл. потреби
Будівельні матеріали	т.	4800	16	3892	299	13,00	-3	-908
Конструкції та деталі	шт.	5750	17,5	5278	330	16,00	-1,50	-472
Обладнання до встанов.	шт.	400	50	421	8	52,63	+2,63	+21
МШП	шт.	1270	40	1573	32	49,16	+9,16	+303
Інші запаси	шт.	900	22,5	1090	40	27,25	+4,75	+190

2) конструкції та деталі – завезені на будівельний майданчик готові до встановлення будівельні конструкції та деталі: металеві,залізобетонні та дерев'яні конструкції; блоки та збірні частини будівель тощо;

3) обладнання до встановлення – обладнання, яке потребує прикріплення до фундаменту або несучої частини конструкцій, після чого стає можливим введення його в дію;

4) малоцінні та швидкозношувані предмети – предмети, що використовуються протягом не більше одного року або нормального операційного циклу, якщо він більше одного року, зокрема: інструменти, господарський інвентар, спеціальне оснащення, спеціальний одяг і т. і.;

5) інші запаси.

Дані для аналізу згруповано саме за даною класифікацією, тому що більш детальні дані неможливо продемонструвати.

Як видно з таблиці, ми маємо значний дисбаланс в забезпеченості підприємства виробничими запасами. Одні з найважливіших запасів – будівельні матеріали, систематично недопоставляються на підприємство. Інтервал відставання складає 3 дні, що за весь період призвело до скорочення поставок на 908 тон. Це, здебільшого, зумовлено невчасними поставками матеріалів на підприємство, через надмірну завантаженість підприємств-виробників будівельних матеріалів та через аварію на підприємстві, яке є основним постачальником бетону.

Також нестачу матеріалів у кількості 472 шт. було зафіксовано в розділі конструкцій та деталей до будівництва. Це в свою чергу знизило забезпеченість даного виду виробничих запасів на 1,5 дня.

Разом із нестачею найважливіших запасів, ми можемо спостерігати перевищення використання таких матеріалів як обладнання до установки (+21 шт), МШП (+303 шт) та інші запаси (+190 шт). Можна сказати, що підприємство або свідомо перевищує витрачання даних матеріалів в результаті розкрадання, або невірно визначило планову потребу в даних запасах.

На основі проведених розрахунків, можна стверджувати, що підприємство не раціонально використовує виробничі запаси і базується при складанні нового фінансового плану тільки на показники попереднього року, коригуючи їх на темп інфляції.

Ми хочемо запропонувати використати на підприємстві модель економічно обґрунтованого розміру замовлення. Дану модель можна застосовувати, якщо величина попиту рівномірно розподіляється протягом аналізованого періоду. У нашому випадку, ця умова виконується. Адже будівництво будинку чи споруди займає щонайменше 1,5–2 роки, що дозволяє нам правильно вирахувати потребу в матеріалах та розподілити їх в часі.

Розрахунковий механізм моделі EOQ засновано на мінімізації сукупних операційних витрат на закупівлю й утримання запасів на підприємстві. Ці операційні витрати заздалегідь поділяють на дві групи:

- сума витрат на розміщення замовлень;
- сума витрат на утримання товарів на складі.

Зі зростанням середнього розміру однієї партії поставки товарів знижуються операційні витрати на розміщення замовлення і зростають операційні витати на утримання запасів на складі підприємства (і навпаки). Модель EOQ дозволяє оптимізувати пропорції між цими двома групами операційних витрат так, щоб сукупна їх сума була мінімальною [3, с. 324].

Таким чином, економічно обґрунтований розмір замовлення для даного підприємства визначається за формулою (4) [3, с. 325]:

$$EOQ = \sqrt{\frac{2 \cdot З \cdot C_1}{C_2}}, \quad (4)$$

де EOQ – оптимальний середній розмір партії постачання товарів;

З – обсяг виробничого споживання запасів у даному періоді;

C_1 – середня вартість розміщення одного замовлення;

C_2 – вартість утримання одиниці товару в даному періоді.

Кількість поставок матеріалів (Q_p), які потрібно буде підприємству зробити протягом року за визначеного оптимального розміру замовлення, визначатиметься за формулою:

$$Q_p = З / EOQ. \quad (5)$$

Відповідно інтервал поставки (T) в днях обчислюється наступним чином:

$$T = 360 / Q_p. \quad (6)$$

Розрахунок економічно обґрунтованого розміру замовлення для ТОВ «НОВЕ МІСТО» наведено в табл. 2.

Із таблиці видно, що розрахунок економічно обґрунтованого розміру замовлення привів до того, що інтервали поставки будівельних матеріалів та конструкцій і деталей збільшилися (з 16 днів до 25днів та з 17,5 до 37 днів відповідно). Це пояснюється тим, що витрати на замовлення 1 поставки матеріалів значно перевищують втрати на зберігання. Тому набагато ефективніше замовляти більші партії. Разом з тим ми можемо вберегти матеріали від зростання цін, що є дуже актуальним в наш час.

Також доцільним було б запропонувати підприємству створити резервний запас виробничих запасів, щоб уникнути простоїв якщо виникнуть форс мажорні обставини.

Величина резервного запасу визначається:

а) на основі середнього відхилення фактичного інтервалу поставки від планового (передбаченого договором);

Таблиця 2

Розрахунок економічно обґрунтованого розміру замовлення для ТОВ «НОВЕ МІСТО» за даними 2014 року

Вид матеріалу	Од. виміру	EOQ (од.)	C_1 грн	C_2 грн	Кількість поставок	Інтервал поставки (дні)
Будівельні матеріали	т.	332	7500	653	14	25
Конструкції та деталі	шт.	589	5700	189	10	37
Обладнання до встановлення	шт.	102	2500	193	4	92
МШП	шт.	121	90	16	10	34
Інші запаси	шт.	72	90	31	12	29

Примітка: кількість поставок та інтервал поставки округлені до цілих чисел для кращої інформативності і зручності у сприйнятті

б) на основі підрахунку днів, необхідних для оформлення замовлення та доставку матеріалів від постачальника до споживача:

$$З_{стр} = М_{Д} * Т_{рез}, \qquad (7)$$

де $З_{стр}$ – страховий (резервний) запас;

$М_{Д}$ – середньодобове споживання матеріалів;

$Т_{рез}$ – дні резервного запасу (період зриву поставок).

Також деякі підприємства крім резервного (страхового запасу) формують транспортний запас (створюється на період з моменту оплати виставленого постачальником рахунку до прибуття вантажу на склад підприємства), Поточний запас (він створюється для забезпечення безперебійного процесу виробництва матеріальними ресурсами в період між двома черговими поставками), Підготовчий (технологічний) запас (створюється на період необхідний для приймання, складування та підготовки та виробничого використання).

Незабезпеченість підприємства матеріальними ресурсами може залежати від недостач та псування матеріальних цінностей. Якщо це явище має місце, треба вивчити його причини, установити конкретних винуватців для стягнення з них компенсації за спричинену шкоду.

Головним фактором, що впливає на забезпеченість підприємства матеріальними ресурсами, є виконання постачальниками укладених договорів на поставку матеріалів. Аналіз ефективності формування портфеля замовлень на матеріальні ресурси передбачає оцінку виконання укладених договорів на поставку матеріалів та розрахунок забезпечення потреб цими договорами.

Аналіз забезпеченості потреби в матеріальних ресурсах та виконання укладених договорів проводиться порівнюванням фактичного надходження (в натуральному виразі) з плановою потребою за кожною номенклатурною позицією матеріальних ресурсів у цілому і за кожним постачальником. За виникнення відхилень виявляють причину та розраховують вплив відхилень на обсяг виробництва продукції.

У процесі аналізу визначають обсяги та асортимент партій, що постачаються; якість отриманих від постачальників матеріалів; відстань і тривалість транспортування матеріальних ресурсів; терміни та ритмічність поставок.

Для аналізу недопоставок матеріалів необхідно порівняти фактичний і бажаний портфелі договорів поставок на матеріальні ресурси. Негативний вплив фактора недопоставок матеріалів на зміну випуску продукції вимірюється порівнюванням кількості недопоставленого n-виду матеріалів з нормою його витрачання на одиницю продукції.

Особливу увагу слід звернути на виконання договорів поставок щодо асортименту. За порушення асортименту матеріалів, що надходять, утворюються перевитрати матеріалів, пов'язані з доробкою або заміною одного матеріалу іншим.

Аналіз ефективності формування портфеля договорів поставок на матеріали передбачає оцінку виконання договірних зобов'язань за передбаченим асортиментом з допомогою розрахунку коефіцієнта асортиментності, тобто співвідношення фактичного надходження матеріалів, що не перевищує обумовленого договором, та обсягу договірних зобов'язань.

Якість отриманих від постачальників матеріалів визначає рівень ефективності портфеля договорів поставок на матеріальні ресурси. У процесі аналізу обов'язково перевіряється відповідність матеріалів стандартам і технічним умовам та розраховується коефіцієнт рекламацій, тобто претензій постачальникам за поставку недоброякісних матеріалів. Низька якість сировини й матеріалів є причиною утворення надпланових відходів, що завжди призводить до зменшення обсягу випуску продукції.

Негативний вплив на зміну обсягу випуску продукції справляють також неритмічні поставки сировини та матеріалів. Рівномірне та синхронне надходження матеріалів від постачальників є головною умовою ритмічної роботи підприємства. У ході аналізу встановлюється відповідність дати надходження окремих партій кожного виду матеріалів договірним термінам, а також відповідність періодів надходження окремих видів матеріалів часу їх виробничого споживання.

Аналіз ритмічності поставок матеріалів передбачає також і розрахунок впливу порушень термінів надходження матеріалів на випуск і реалізацію продукції та з'ясовування, чи пред'явлено претензії постачальнику.

Для аналізу ефективності використання матеріальних ресурсів існує певна система техніко-економічних показників. Ці показники є диференційованими залежно від особливостей виробництва та окремих видів предметів праці.

У загальному випадку всі ці показники відображають рівень та суму матеріальних витрат, а не суму матеріальних ресурсів. Вони показують вартість матеріальних ресурсів, що використані на виробництво продукції, а рівень їх витрачання – питому вагу матеріальних витрат у вартості виробленої продукції.

Нормативні витрати матеріальних ресурсів на одиницю продукції, на певну послугу та на певний обсяг випуску продукції є ключовим елементом у системі управління й аналізу використання матеріальних запасів, бо тільки порівняно з ними підприємство може визначити ефективність і доцільність фактичних витрат.

Аналіз ефективного використання матеріальних ресурсів якнайтісніше пов'язаний з дослідженням рівня витрачання матеріальних ресурсів. Отже, завданням аналізу є пошук джерел економії цих ресурсів і зниження матеріаломісткості продукції.

Матеріаломісткість продукції є вартісним показником, який відображає рівень матеріальних витрат (без амортизації) на кожну гривню виробленої продукції та розраховується як відношення суми всіх матеріальних витрат до вартості товарної продукції:

$$М_{М} = \frac{\sum(K \cdot H^{n} \cdot Ц^{n})}{\sum(K \cdot Ц_{Т})}, \qquad (8)$$

де $М_{м}$ – матеріаломісткість продукції, грн;

К – обсяг випуску продукції (в одиницях);

$Н^{n}$ – норма витрачання n-матеріалу на одиницю продукції (у натуральних вимірниках);

$Ц^{n}$ – ціна одиниці n-виду матеріалу за період, що його аналізують, грн;

$Ц_{т}$ – відпускна ціна одиниці продукції, грн.

Матеріаловіддача продукції (зворотний показник до показника матеріаломісткості) характеризує вихід продукції з кожної гривні витрачених матеріальних ресурсів та розраховується як відношення вартості товарної продукції до суми матеріальних витрат:

$$М_{B} = \frac{\sum(K \cdot Ц_{Т})}{\sum(K \cdot H^{n} \cdot Ц^{n})} = \frac{1}{М_{B}}, \qquad (9)$$

де $М_{в}$ – матеріаловіддача продукції, грн.

Одним із джерел економії матеріальних ресурсів є зниження питомої матеріаломісткості продукції, що відображає рівень використання матеріальних ресурсів на окремий i-вид продукції і розрахо-

вується як відношення кількості або вартості витрачених матеріальних ресурсів на окремий і-вид продукції до кількості або вартості виробленої продукції цього виду.

У ході аналізу також необхідно приділити увагу питомій вазі матеріальних витрат у собівартості продукції, яка характеризує рівень використання матеріальних ресурсів за структурою випуску продукції та розраховується як відношення суми матеріальних витрат до повної собівартості продукції.

У процесі виробничої діяльності завжди виникають відхилення фактичних показників від планових. Коефіцієнт споживання матеріалів відображає рівень ефективності фактичного витрачання матеріальних ресурсів та показує економію або перевитрату матеріалів проти встановлених норм. Розрахунок цього коефіцієнта потребує перерахунку планової суми матеріальних витрат на фактичний обсяг виробництва. Цей коефіцієнт обчислюється як відношення фактичних матеріальних витрат до планових, перерахованих на фактичний обсяг випуску та асортимент продукції. Оптимальне значення цього коефіцієнта має бути не більшим за 1.

Відповідно до завдань аналізу ефективного використання матеріальних ресурсів можна розрахувати й часткові показники матеріаломісткості, які характеризують рівень використання окремих видів матеріальних ресурсів (металомісткість, паливомісткість, сировинномісткість, енергоємність тощо). Такі розрахунки проводяться службою виробничого менеджменту.

Для оцінки ефективності використання матеріальних ресурсів на підприємстві необхідно також розраховувати такі показники:

- *швидкість обороту матеріальних запасів*, який обчислюється діленням середнього (за період) залишку матеріальних запасів у грошовому виразі на середнє добове споживання в цьому самому періоді:

$$T_0 = \frac{\sum(O_П^n + O_К^n)}{2\sum C^n}, \qquad (10)$$

де $T_о$ – швидкість обороту матеріальних запасів, у днях;

$O_П^n$ – обсяг запасу *n*-виду матеріалу на початок періоду (у грошовому виразі);

$O_К^n$ – обсяг запасу *n*-виду матеріалу на кінець періоду (у грошовому виразі);

C^n – середнє добове споживання *n*-матеріалу, грн;

- *оборотність матеріальних запасів*, яка розраховується діленням вартості товарної продукції на середній залишок запасів:

$$R = \frac{2\sum(K \cdot Ц_Т)}{\sum(O_П^n + O_К^n)}, \qquad (11)$$

де R – оборотність матеріальних запасів, кількість оборотів.

Слід підкреслити, що в чисельнику зазначається не обсяг реалізації продукції, а обсяг випуску, тому що він показує реальну вартість запасів протягом періоду, що розглядається.

- *термін зберігання запасів*, який дорівнює відношенню календарної кількості днів у періоді, що розглядається, до оборотності матеріальних цінностей:

$$T_з = T/R, \qquad (12)$$

де $T_з$ – термін зберігання матеріальних запасів, днів;

T – тривалість періоду, днів;

R – оборотність матеріальних запасів, кількість оборотів.

Аналіз ефективного використання матеріальних ресурсів за даними показниками проводиться службою фінансового менеджменту або бухгалтерією (аналітичним відділом) і полягає у встановленні тенденцій зміни швидкості обороту запасів за визначений період, зміни оборотності та зміни термінів зберігання з метою виявлення факторів, що спричинили негативний вплив, та розробки заходів щодо використання виявлених резервів.

Якщо в процесі аналізу виявилося, що терміни обороту виробничих запасів зросли, тобто з'явилася тенденція зменшення обсягів виробництва, то необхідно приймати рішення про скорочення надходжень матеріальних ресурсів. Співвідношення між обсягом виробництва та реалізації продукції і величиною матеріальних запасів на кожному підприємстві є різним. Це залежить від характеру комерційної діяльності і цілей підприємства.

Усі показники зведені у таблиці 3.

Розрахувавши відповідні відхилення, ми бачимо що у 2014 році значно скоротилось виробництво. Зменшення склало 92,3 тис. грн.. Напружена політична та економічна ситуація в країні знаходить своє відображення на роботі майже кожного українського підприємства. Це в сою чергу призвело до скорочення собівартості продукції, але не в таких пропорціях, як зменшення виробництва продукції. Зменшення собівартості склало 28,2 тис. грн. Все це

Таблиця 3

Аналіз рівня ефективності використання матеріальних ресурсів ТОВ «НОВЕ МІСТО» у 2013-2014 роках

	Попередній період	Звітний період	Відхилення (±)
1. Вироблена продукція, тис. грн	776,2	683,9	-92,3
2. Повна собівартість виготовленої продукції, тис. грн	601,6	573,4	-28,2
3. Залишок матеріальних запасів на початок періоду, тис. грн	45,9	106,9	61
4. Надходження матеріальних ресурсів за період, тис. грн	569,8	459,1	-110,7
5. Матеріальні витрати за період, тис. грн	508,8	495,9	-12,9
6. Залишок матеріальних запасів на кінець періоду, тис. грн	106,9	70,1	-36,8
7. Матеріаломісткість продукції, грн.	0,66	0,73	0,07
8. Матеріаловіддача, грн	1,53	1,38	-0,15
9. Питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції, %	84,57	86,48	1,91
12. Швидкість обороту матеріальних запасів, днів	54,06	64,25	10,19
13. Оборотність матеріальних запасів, разів	10,16	7,73	-2,43
14. Термін зберігання запасів, днів	35,43	46,59	11,15

призвело до закономірного зниження надходження матеріалів на підприємство та їх витрачання. В результаті ми маємо збільшення матеріаломісткості продукції в вартісному вираженні на 0,07 грн. та, відповідно, збільшення матеріаловіддачі на 0,15 грн. Також не потрібно забувати, що дане збільшення матеріаломісткості може бути викликане виключно інфляційними процесами в країні, а не збільшенням використання матеріалів на виробництво продукції.

Потрібно відзначити, що за аналізований період значно знизилась швидкість обороту матеріальних запасів (+10 днів). Це може призвести до того, що підприємство буде закуповувати запаси за вільні обігові кошти, які будуть просто «застрягати» в запасах і не так швидко повертатися в обіг знову. В результаті даного процесу, ми маємо зниження оборотності матеріальних запасів в 2014 році майже на 2,5 рази та збільшення терміну зберігання на 11,15 дня.

Наступним етапом аналізу ефективного використання матеріальних ресурсів є моделювання причинно-наслідкових зв'язків між показниками матеріальних витрат та вартістю виготовленої продукції з метою виявлення відхилень фактичних витрат від нормативних та факторів, що впливають на величину цих відхилень, а також на зміну обсягу виробництва.

У процесі моделювання факторних систем до моделі включають такі фактори, які відображають причинно-наслідковий зв'язок між показниками та є необхідними елементами математичної формули (рис. 2).

Одним з показників ефективності використання матеріальних ресурсів є прибуток на гривню матеріальних витрат. Його підвищення позитивно характеризує обороту підприємства. В процесі аналізу необхідно вивчити динаміку даного показника, виконання плану по його рівню, провести міжгосподарські порівняння і встановити причини зміни величини прибутку.

Для цього можна використовувати таку факторну модель:

$$\frac{П}{МВ} = \frac{П}{В_{ПР}} \times \frac{В_{ПР}}{ОП} \times \frac{ОП}{МВ} = R_{ПР} \times K \times MO, \qquad (13)$$

де П – прибуток від продажів за період;
МВ – прямі матеріальні витрати;

Таблиця 4

Результати факторного аналізу матеріаломісткості наданих послуг ТОВ «НОВЕ МІСТО» у 2012-2014 роках

Показник	Роки		
	2012	2013	2014
Чистий прибуток (П) грн.	11200	23500	10200
Прямі матеріальні витрати (МВ) грн.	389400	508800	495900
Виручка (В) грн.	646800	931500	797880
Обсяг наданих послуг у вартісному вимірі (ОП) грн.	598500	840000	649900
Рентабельність продажів (R) %	0,01732	0,02523	0,01278
К – відношення виручки до заг. обсягу наданих послуг	1,0807	1,10893	1,2277
Обсяг наданих послуг/Матеріальні витрати (МО)	1,53698	1,65094	1,31055
R*К*МО	**0,02876**	**0,04619**	**0,02057**
Зміна П/ВЗ= П/ВЗ$_1$ – П/ВЗ$_0$		**0,01742**	**-0,0256**
За рахунок зміни МО		0,00213	-0,0095
За рахунок зміни К		0,00081	0,00393
За рах зміни R		0,01449	-0,02
Сума всіх змін по факторам		**0,01742**	**-0,0256**

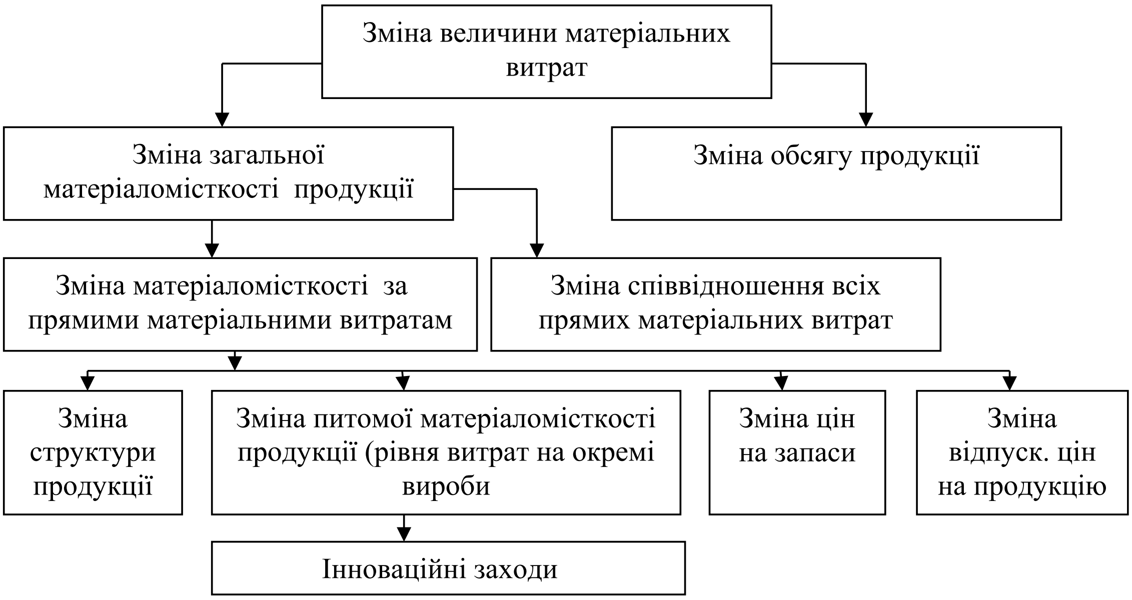

Рис. 2. Структурно-логічна модель зміни матеріальних витрат під впливом різних факторів

$В_{ПР}$ – виручка від продажів за період;

ОП – обсяг випуску продукції у вартісному вираженні;

R_ПР – рентабельність продажів;

К – відношення виручки до загального випуску продукції;

МО – матеріаловіддача продукції.

Вплив факторів на зміну прибутку на гривню матеріальних витрат можна розрахувати способом абсолютних різниць:

1) за рахунок зміни матеріаловіддачі (ΔМО):

$$\Delta\frac{П}{МВ_{(МО)}} = \Delta MO \times R_{ПРпл} \times K_{пл}; \quad (14)$$

2) за рахунок зміни відношення виручки до загального обсягу випуску продукції (ΔК):

$$\Delta\frac{П}{МВ_{(К)}} = MO_{ф} \times \Delta K \times R_{ПРпл}; \quad (15)$$

3) за рахунок зміни рентабельності продажів ($\Delta R_{ПР}$):

$$\Delta\frac{П}{МВ_{(R_{ПР})}} = MO_{ф} \times \Delta K_{ф} \times \Delta R_{ПР}. \quad (16)$$

Розрахунки за вищенаведеною факторною моделлю наведені в табл. 4.

За результатами проведеного факторного аналізу, було встановлено, що в 2013 році відношення притку на 1 гривню матеріальних витрат зросло на 0,01742 грн в порівняні з 2012 роком. А уже в 2014 році скоротилось на 0,0256 до 2 копійок прибутку на 1 гривню матеріальних витрат. Потрібно зазначити, що це достатньо низькі показники для підприємства даної галузі.

Щодо впливу факторів, то найбільший вплив має фактор рентабельності продажів. Саме за рахунок рентабельності відбулося найбільше зниження (-0,02 грн.) прибутку на 1 грн. матеріальних витрат у 2014 році.

Насамкінець варто зазначити, що аналіз ефективного використання матеріальних ресурсів не закінчується одержанням необхідних показників (відповідно до поставлених цілей). Він є підставою для прийняття необхідних управлінських рішень. За даними аналізу керівництво підприємства розробляє заходи, які сприяють пошуку джерел економії матеріальних ресурсів та резервів збільшення обсягів виробництва.

Висновки. Ефективне управління запасами дає змогу прискорити оборотність капіталу і підвищити його доходність, зменшити поточні витрати на зберігання їх, вивільнити з поточного господарського обороту частину капіталу, реінвестуючи його в інші активи. Для розв'язання управлінських завдань аналізу ефективності використання матеріальних ресурсів розробляють відповідні алгоритми. У галузі в якій працює досліджуване підприємство важливим є економія сировини та матеріалів.

В результаті аналізу було виявлено недопостачання основних матеріальних ресурсів для діяльності підприємства та перевитрату другорядних. На основі цього було запропоновано вдосконалити систему постачання та використати модель економічно обґрунтованого розміру замовлення, яка б допомогла оптимізувати витрати на постачання запасів. Також в результаті аналізу ефективності використання виробничих запасів було встановлено, що за аналізований період значно знизилась швидкість обороту матеріальних запасів (+10 днів). Це може призвести до того, що підприємство буде закуповувати запаси за вільні обігові кошти, які будуть просто «застрягати» в запасах і не так швидко повертатися в обіг знову. В результаті даного процесу, ми маємо зниження оборотності матеріальних запасів в 2014 році майже на 2,5 рази та збільшення терміну зберігання на 11,15 дня.

В результаті факторного аналізу було встановлено, що найбільший вплив на обсяг чистого прибутку, який забезпечується 1 грн. матеріальних втрат здійснюється фактором «рентабельність виробництва». Підвищення даного показника дасть можливість збільшити чистий прибуток підприємства за незмінних матеріальних витрат.

Також доцільним буде застосування методів оптимального аналізу, але це – напрямки наступних досліджень автора.

Список літератури:

1. Організація та методика економічного аналізу: Навчальний посібник для бакалаврів всіх напрямків підготовки. – Одеса, ОДЕУ. – 2010 – 351 с.
2. Економічний аналіз: Навч. посібник / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбаток та ін.; За ред. акад. НАНУ, проф. М. Г. Чумаченка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 556 с.
3. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – М. : Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 448 с.
4. Мних Є. В. Економічний аналіз: Підручник. – 2-е вид., перер. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
5. Гамова О.В. Облік та аналіз ефективного використання виробничих запасів на металургійному підприємстві ВАТ «Дніпроспецсталь» / Гамова О.В. // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності, 2011. – С. 76-81.
6. Бугай А.В. Аналіз запасів товарно-матеріальних цінностей на прикладі підприємств машинобудівної галузі / Бугай А.В. // Вісник Запорізького національного університету, 2009. – № 1(4). – С. 24-27.

Матюшенко О.Ю.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДИКА АНАЛИЗА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
В статье обоснована методика анализа обеспеченности предприятия производственными запасами. Исследовано состояние обеспеченности производственными запасами на предприятии ООО «НОВЕ МІСТО». Выявлены недостатки в организации обращения запасов. Предложено усовершенствование действующей системы поставки материальных ресурсов на основе использования экономически обоснованного размера заказа. Также проведен анализ эффективности использования производственных запасов предприятия посредством модели факторного анализа.

Ключевые слова: производственные запасы, материальные ресурсы, нормативные затраты, экономически обоснованный размер заказа, факторный анализ.

Matiushenko O.Y.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INVENTORY ANALYSIS METHODS IN CONSTRUCTION INDUSTRY

Summary
The inventory analysis methods have been reasoned in the article. The procurement of inventory in the target enterprise "NOVE MISTO" has been investigated. The shortcomings in the organization of inventory turnover have been identified. The improvement of current delivery system of material resources due to usage of economically feasible order size has been suggested. Also, the effectiveness of the inventory usage by model of factor analysis has been analyzed.
Keywords: inventory, material resources, regulatory costs, economically feasible order size, factor analysis.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ББК Ю 87.6

ПРОЕКЦІЯ ОСМИСЛЕННЯ ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ ТОТАЛЬНОСТІ НА СУЧАСНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Балінченко С.П.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті розглядаються соціально-філософські, етичні, онтологічні та аксіологічні виміри аналізу тоталітарної моделі та тотальності в цілому, виведені через їх осмислення європейськими філософами. Окрема увага приділяється проблематиці справедливості, страждання, обов'язку та патріотизму в контексті пріоритету діалогічної взаємності та аргументативного дискурсу, зокрема, в сучасному соціокультурному просторі.
Ключові слова: тотальність, інакшість, стратегічна взаємодія, комунікативна дія, інтеграція.

Постановка проблеми. Осмислення тоталітаризму набуває у сучасному філософському середовищі особливої гостроти, оскільки ціла низка проблем отримує нової значущості за умов продукування Небуття і знецінення життя й гідності внаслідок панування тоталітарної ідеології. Проблема подолання тотальності і опору онтологічному тискові такого кштальту на особистісному і суспільному рівнях тісно пов'язана зі зрушеннями у розумінні інакшості і проблематикою самоідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників зазначених аспектів слід виокремити представників комунікативної практичної філософії, що спираються на попередні дослідження Х. Арендт, Е. Левінаса, М. Бубера, оскільки проблематика тоталітаризму охоплює соціально-філософський, антропологічний та етичний терени. В фокусі філософського осмислення цієї проблематики зарубіжними та вітчизняними дослідниками опинились наступні аспекти: взаємодія людини та суспільства у сучасному плинному інформаційно-орієнтованому світі (О. Гьоффе, Б. Вальденфельс, Р. Дарендорф, Е. Гідденс, М. Кастельс, З. Бауман, В. Лях, Л. Ситниченко), зіставлення системи та життєвого світу та зіставлення інструментального й комунікативного шляхів побудови інтеракції (Ю. Габермас, К.-О. Апель, А. Єрмоленко), проблема марного страждання й відповідальності (В. Малахов), а також проблеми націоналізму та толерантності (Е. Сміт, Л. Пилипенко, О. Гудима, Г. Касьянов).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нові виміри людського та суспільного буття, неможливість повернення людства у стан «до Аушвица» та переоцінка таких категорій як «справедливість», «страждання», «обов'язок», «патріотизм», «стабільність», «добропорядність» та інших, призвели до нагальної потреби у пошуках, з одного боку, втраченого онтологічного й аксіологічного сенсу, а з іншого боку, методів аналізу тоталітарної моделі з прогностичною та превентивною цілями. З огляду на соціокультурні зрушення у сучасному українському суспільстві, такий аспект проблеми як особистісний і колективний опір тотальності набуває особливого значення.

Мета статті. В статті пропонується компаративний огляд історично сформульованих підходів до аналізу тоталітарної моделі та окреслення шляхів подолання тотальності через аргументацію, діалог та гармонізацію інакшості.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до історії вивчення тотальності, слід звернути увагу на зауваження Х. Арендт щодо здатності тоталітарної моделі до відтворення та підтримки системи у стані нестабільності [4, с. 48]. За таких умов виникає викривлення поняття добропорядності та провини. Зокрема, в есе «Організована провина», дослідниця аналізує приклади того, як «добропорядні сім'янини», спираючись на міфологему осуду бунту, беруть участь у масовому знищенні людей і перетворюються на функціонерів, абстрагуючись від особистісної відповідальності та перекладаючи провину на тих, хто продукував накази [5, с. 53]. Такий розділ особистого й загального, що уможливлює виправдання неморальних дій «професійним обов'язком» призводить до деструктивного ігнорування суб'єктів та фактів і, на думку Х. Арендт, є явищем інтернаціональним. Вона також застережує, що фокусування на своєму оточенні через ізоляцію від відповідальності вищого кштальту – це загроза, що продовжується попри фактичний стан присутності чи припинення окремої тоталітарної моделі. В свою чергу, аналізуючи цей стан ізоляції, Е. Левінас фокусується на несправедливості, яку неможливо пробачити стосовно Третього, як царині відповідальності. Саме ізольованість і відсутність спільного простору, співрозмовників є причиною панування тотальності. Так само й Ханна Арендт зазначає ізольованість та безсилля, а також зруйновану людську здатність до засвоєння досвіду й продукування інтенцій як наслідок «залізного кільця тотального терору» [4, с. 528]. Подолання тотальності й розбивання системи ж, на думку Е. Левінаса, відбувається через Обличчя, «співрозмовник як буття й стосунок із буттям співрозмовника, тобто мовлення, ставить нас над тотальністю» [7, с. 40]. Отже саме взаєморозуміння та взаємна відповідальність стають механізмами подолання тоталітарного викривлення особистості й комунікації взагалі. В цьому контексті, перехідний стан побудови Я-концепції, що має місце й у сучасному українському соціумі, спирається на визначення етичної межі відповідальності і професійного обов'язку – саме це призводить до фокусування на боротьбі з корупцією і окресленням етичної категорії гідності у якості визначальної для Я-концепції суспільства як колективного суб'єкта.

Представники комунікативної практичної філософії, аналізуючи тотальність та життєвий світ, наголошують на необхідності перевірки та аргументації стосовно традиційних ціннісних уявлень та картин світу, розмежовують стратегічну дію та комунікативну дію, спрямовану на аргументативно здійснюване взаєморозуміння в межах дискурсу. К.-О. Апель, критикуючи комунітаризм як феномен дискурсу, розглядає апріорі комунікативної спільноти та ідентичність особистості в площині відносин з партикулярною традицією суспільства. Осмислення цих питань завершується формулюванням проблеми можливості та необхідності патріотизму в сучасному світі взагалі [3, с. 375]. В свою чергу, Ю. Габермас стверджує неможливість подолання

© Балінченко С.П., 2015

колективної однини історії плюральністю [6, с. 352], вона втім може реалізуватись через дискурсивну аргументацію, що не виключає комунікативних чи нормативних вимог жодного суб'єкта, хоча б і гіпотетично залежного від результату такого дискурсу. Адже саме в такій ситуації ствердження системи тотальності й деструктивне ігнорування суб'єктів видається малоймовірним.

Ще однією проблемою аналізу та подолання тотальності є проблема пошуку суспільної автентичності. Звертаючись до проблематики автентичності взагалі та, зокрема, до шляхів формування ідентичності, Ч. Тейлор виділяє оточення значущих смислів як критерій визначення власної самобутності. Неможливість виключення історії, потреб солідарності та самого суспільства з кола значущості за межами індивідуальної самості є гарантом нормативної амортизації руйнівного впливу ізолювання та відчуженості не лише на взаємодію, а й на сферу комунікації взагалі. Відкриття ідентичності через зовнішній діалог як почасти актуалізований внутрішній, за Ч. Тейлором, надає ваги визнанню, тобто залежить певним чином від смислів, що продукуються іншими учасниками зазначеного діалогу та можуть бути засвоєними й вірно інтерпретованими. Спростування монологічної побудови ідентичності на основі необхідного припущення обміну значущими смислами, а також потреби у визнанні, що належить ідентичності саме суспільного походження [9, с. 42], задовольняє твердженню про існування критеріїв значущості, які актуалізуються під час зазначеного обміну. Звичайно, зосередження на самості є руйнівним для неї через знищення ціннісних стандартів самобутності як виборів смислів. Відступаючи від суто інструментального розуміння об'єднань, Ч. Тейлор зазначає, що автентичність як грань індивідуалізму не тільки наголошує на свободі особи, а й «пропонує моделі суспільства [9, с. 39]». Таким чином, уявлення про те, як люди повинні жити разом, проектуються на суспільство і певною мірою свідчать про основні вісі встановлення ідентичності надіндивідуального рівня, що містить поняття, які можуть бути застосованими в укладанні стратегій обміну інформацією з іншими суспільствами як носіями такого рівня ідентичності. Але самозаглиблення теперішнього „Я-покоління", яке Ч. Тейлор визначає як хворобу сучасності на „нарцисизм", проектуючись вищезазначеним чином на відношення між суспільствами, є перешкодою у побудові перспектив досягнення спільної мети. Адже ізольоване самовизначення, продиктоване цією тенденцією, насправді, блокує саме себе через звуження горизонтів значущості. Ті моделі суспільства, що зумовлюються таким розумінням, в свою чергу набувають ознак інструментального ставлення до взаємодії як, перш за все, до джерела власних набутків, відповідним чином організовуючи інформаційні засоби впливу та застосовуючи маніпулятивні операції стосовно інших учасників комунікації.

Подібне розуміння взаємодії сучасних суспільств та пошуки витоків диспропорцій цієї взаємодії у пріоритеті інструментального мислення взагалі як другої хвороби сучасності, виділеної Ч. Тейлором, замикає коло «Я-покоління». Це відбиває зв'язок усіх проекцій сучасного «нарцисизму»: людини, суспільства, контактних суспільств так, що у відносинах «людина-людина», «людина-суспільство», «суспільство-суспільство» та «суспільство-людина» інструментальне мислення призводить до інформаційного деспотизму, роблячи акцент на самовизначенні, а не взаємному збагаченні. Досягнення згоди та формування спільного простору, за таких умов, відбувається за допомогою регулятивних механізмів комунікації, що забезпечують соціальні процеси сьогодення.

В контексті наведених обміркувань залежностей між індивідуальним самовизначенням і формуванням ідентичності суспільства взагалі, актуальності також набуває запропоноване М. Уолцером дослідження толерантності як формотворчої стосовно патернів взаємодії суспільств категорії, що впливає на інформаційно-інтенційний обмін і є амортизатором вищезазначеного інформаційного деспотизму. Він стверджує, що «проект епохи постмодерну підриває будь-який вид спільної ідентичності і стандартної поведінки; він сприяє розвитку суспільства, у якому займенники у множині „ми" і „вони" (або навіть змішані займенники „ми" і „я") не мають постійного значення [10, с. 103]». Неможливість пізнання відмінностей без усвідомлення тотожності надає самовизначенню суспільства своєрідний напрямок: толерантність до інших через розуміння засад власної інакшості і всезагальної спільності.

Втім, Е. Левінас у дослідженні Думки-про-Іншого робить акцент на несиметричності відносин «Я-Інший». Тож Третій як прорив у сферу спільності означає, що як індивідуальне, так і надіндивідуальне самопізнання керується наслідками зустрічі з Обличчям іншого. Цей стан «вимогливої беззахисності» Іншого є викликом, зіткнення з яким потребує докладання зусиль для актуалізації міри відповідальності, що міститься на момент зустрічі як у «Я» індивідуальному, так і у тотальному «Ми», таким чином випробуючи спроможність «Я» чи «Ми» до суб'єктивності. Самоствердження власної тотожності через Інших, у тому числі інтерпретація, яку дає Е. Левінас спинозівському терміну conatus essendi (схильність буття повертатися до себе [7, с. 288]), потребує вищезазначеної категорії Третього як прориву у тотальність з одночасною актуалізацією етичних засад взаємодії. Адже з підвищенням рівня тотальності, відповідальність позбувається потреби у взаємності, тобто симетричності, набуваючи потенціальних якостей потенціально позитивного сприйняття позиції Іншого, якщо вона не перешкоджає абстрактному Третьому у реалізації його онтологічних вимог.

К.І. Якимець застерігає, що спроба встановлення моральної загальнозначущої одноманітності обов'язково є пов'язаною з відмовою від самоідентифікації. Тобто визначення Чужого через визнання Свого таким, що містить цю загальну значущість, здатне привести до розуміння, що «чужа релігія – забобони; чужа логіка – абсурд; чужий порядок – хаос [11, с. 42]». Отже, питання сприйняття Іншого та Чужого залишається гострим та відкритим. Оскільки зовнішній діалог різних культур є майбутнім внутрішнім для них, непорозуміння на цьому етапі впливає на виокремлення Своїх та Чужих елементів у контактній культурі.

Від зворотного боку тотальної відповідальності застерігає А.К. Якимович, що розгалужує поняття Іншого та Чужого. Він наголошує на тому, що у випадках, коли на Іншого надівають так звану «маску людини», виходить мультикультуралізм як своєрідна стратегія домінування [12, с. 60]. У такому контексті відчуття відповідальності виводиться як ствердження свого «Ми» на кштaлт джерела культурної легітимізації, тобто суб'єктивну потенціальність прийняття рішень стосовно Іншого, які заздалегідь вважаються позитивними. Подібне самовизначення через встановлення домінування є такою ж маніпуляційною технологією, як і приміряння «маски не-

людя» у месіанському приниженні, що спирається на спробу самоусвідомлення суспільства як обраного, причетного до неординарної мети. В цьому випадку суспільна ідентичність також формується у контакті з Іншим. Але від того, яким чином визначається цей простір «не-Ми», залежать механізми організації спільного середовища взаємодії. Адже контакт «Ми» з Іншим та контакт «Ми» з Чужим є фундаментально різними з точки зору очікуваних результатів. Якщо у першому прикладі може йти мова про взаємний вплив і збагачення, принаймні у певних межах, то другий означає активне застосування прийомів захисту або агресії стосовно «нелюдей», що укладають міфологічну картину світу «Ми та Чужі». Це означає, що самопізнання як одержання інформації та як пізнання меж втручання здійснюється в обох випадках. Але тонка лінія розмежування Іншого та Чужого постійно повертає «Ми» до дилеми ізоляції та взаємодії. Тому вирішення цієї дилеми, пошук відповіді на виклик – і є актом самоідентифікації суспільства на шляху ствердження інформаційної структури центрального поняття «Ми» на противагу тотальності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, огляд вимірів тотальності та, зокрема, визначення категорій Чужого й Іншого, а також Свого дозволяє дійти низки висновків.

Методологія аналізу та осмислення тоталітарної моделі спирається на вивчення міфологем єдності, інакшості та обов'язку в інтерпретаціях фактів та норм на основі цих моделей. Великого значення набуває також вивчення засад інтерсуб'єктивності та аргументованого дискурсу урахуванням гіпотетичних учасників – зі ствердженням неприпустимості нехтування Третім та неможливості примирення з його стражданням. В такому контексті особливо значущими є оцінки можливостей і спотворень ідеї націоналізму й патріотизму. Розглядаючи націоналізм як «онтологію знизу», від землі та крові, вітчизняний дослідник В. Малахов принципово протиставляє йому любов як «онтологію зверху», де важливо, до чого людина здатна дорости [9, с. 41]. Саме такий онтологічний вектор дозволяє казати про подолання тотальності і відповідь на той виклик Небуття, який, на жаль, не залишився тільки у ХХ столітті, а пульсує у сучасному світі щоразу як поняття гідності і безпеки комунікативного простору ставиться під загрозу. Тому дослідження тотальності в ключі подолання онтологічної відокремленості, пошуку простору «між» суб'єктами, а також Обличчя Третього як виміру відповідальності поза родовою специфікою, що спирається на злиття індивідуальних воль, не втрачають своєї актуальності за доби сучасності.

Список літератури:

1. Apel K.-O. Understanding and explanation. A transcendental-pragmatic perspective : Transl. by G. Warnke / K.-O. Apel [Текст]. – Cambridge etc. : MIT press, 1984. – 293 p.
2. Habermas J. Communication and the Evolution of Society // Transl. and with an introduction by T. McGarthy / J. Habermas [Текст]. – London : Heinemann, 1979. – 239 p.
3. Апель К.-О. Спрямування англо-американського комунітаризму в світлі дискурсивної етики / К.-О. Апель // Комунікативна практична філософія : За ред. А.М. Єрмоленка [Текст]. – К. : Лібра, 1999. – С. 372-394.
4. Арендт Х. Джерела тоталітаризму [Текст] / Х. Арендт. – М. : «Текст», 2008. – 584 с.
5. Арендт Х. Скрытая традиция [Текст] / Х. Арендт. – К. : Дух і літера, 2005. – 584 с.
6. Габермас Ю. Про суб'єкта історії. Деякі міркування щодо хибних альтернатив / Ю. Габермас // Комунікативна практична філософія : За ред. А.М. Єрмоленка [Текст]. – К. : Лібра, 1999. – С. 346-354.
7. Левінас Е. Між нами: дослідження Думки-про-іншого [Текст] / Е. Левінас. – К. : Дух і літера: Задруга, 1999. – 312 с.
8. Малахов В.А. Уязвимость любви [Текст] / В.А. Малахов. – К.: Дух і літера, 2005. – 560 с.
9. Тейлор Ч. Етика автентичності [Текст] / Ч. Тейлор. – К. : Дух і літера, 2002. – 128 с.
10. Уолцер М. Про толерантність [Текст] / М. Уолцер. – Харків: Видавнича група „РА Каравела", 2003. – 148 с.
11. Якимец К.И. Свое и чужое [Текст] / К.И. Якимец // Вопросы философии. – 2003. – № 11. – С. 28-42.
12. Якимович А.К. «Свой – чужой» в системах культуры [Текст] / А.К. Якимович // Вопросы философии. – 2003. – № 4. – С. 48–60.

Балинченко С.П.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ПРОЕКЦИЯ ОСМЫСЛЕНИЯ ПУТЕЙ ПРЕОДОЛЕНИЯ ТОТАЛЬНОСТИ НА СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Аннотация
В статье рассматриваются социально-философские, этические, онтологическое и аксиологические измерения анализа тоталитарной модели и тотальности в целом, выведенные через их осмысление европейскими философами. Отдельное внимание отводится проблематике справедливости, страдания, долга и патриотизма в контексте приоритета диалогической взаимности и аргументативного дискурса, в частности, в современном социокультурном пространстве.
Ключевые слова: тотальность, инаковость, стратегическое действие, коммуникативное действие, интеграция.

Balinchenko S.P.
Bukovyna State University of Finance and Economics

COGNITIVE MAPPING OF TOTALITY COUNTERACTING WAYS IN THE MODERN INTEGRATIONAL PROCESSES

Summary
The article reveals a set of social-philosophical, ethical, ontological and axiological dimensions of totalitarian model and totality analysis, which can be found in European philosophers' investigations. Particular focus is placed on the problems of justice, suffering, duty, and patriotism in the context of dialogical unity and argumentative discourse being the priorities. The modern socio-cultural space is taken into account as well.
Keywords: totality, otherness, strategic interaction, communicative interaction, integration.

УДК 13

ИМПЕРАТИВ ЛЮБВИ В ВИЗАНТИЙСКОМ БОГОСЛОВИИ

Кононенко Т.В.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

В статье содержится анализ проблемы любви в византийском богословии, в частности, учениях Каппадокийских отцов, Псевдо-Дионисия Ареопагита и Максима Исповедника. Любовь рассматривается в контексте обожения и спасения. Это своеобразный мост через онтологическую пропасть, лежащую между творцом и творением, путь к соединению и преображению всего сущего, бессмертию. Анализируется положение о необходимости сублимации человека, соответствия статусу истинного христианина. В качестве образца исследуется монах-подвижник.
Ключевые слова: византийское богословие, свобода, любовь, спасение, обожение, монашество.

Постановка проблемы. Любовь – фундаментальная потребность, ценность человека, от которой зависит его полноценное развитие, реализация личностного и творческого потенциала. Это основа диалогических отношений, которая обеспечивает полноту, содержательность и гармоничность жизни. В любви человек культивирует уважение, понимание, сочувствие, что способствует гуманизации общественных отношений, стимулирует созидательные тенденции во всех сферах жизнедеятельности.

Следует заметить, что сегодня философия любви является актуальным и перспективным направлением, которое не только актуализирует проблемы экзистенциального порядка, но и предлагает путь их эффективного разрешения.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы нравственного совершенствования, духовности находятся в центре внимания Т.Г. Аболиной, Д.С. Берестовской, Ф.В. Лазарева. Свое видение любви, ее места в истории философии предлагают В.А. Малахов, В.Э. Туренко. Особо следует выделить работы Н.В. Хамитова и С.А. Крыловой в области метаантропологии и андрогин-анализа. Проблема пола и гендера представлена в работах О.Е. Гомилко, В.И. Жулай, В.А. Суковатой.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Как правило, проблема любви рассматривается довольно узко – в контексте проблемы пола. Недостаточно разработанными являются линии соотношения базовых ценностей (свободы и любви), аксиологической наполняемости любви (компоненты, их определение и анализ), сублимации любви (стадии развития). Дискуссионными остаются вопросы понятийного аппарата.

Формулирование целей статьи. Целью статьи является анализ проблемы любви в византийском богословии, в частности, учениях Каппадокийских отцов, Псевдо-Дионисия Ареопагита и Максима Исповедника.

Изложение основного материала. Христианство формирует новую антрополого-аксиологическую модель, новое понимание природы и сущности человека, его места и роли в мире. Святой Апостол Павел определяет три фундаментальных основы: «... вера, надежда, любовь; но любовь из них больше [1 Кор. 13:13]». Любовь возводится на высший уровень, идентифицируется с Богом: «Бог есть любовь, и пребывающий в любви пребывает в Боге, и Бог в нем [1 Ин. 4:16]». Принципиальное положение: христианская любовь тотальна. Любовь к Богу предполагает любовь к миру, в свою очередь, любовь к миру – любовь к Богу. Как справедливо отмечает С.С. Хоружий [5], за этим стоит глубокая мистическая диалектика и внутренняя борьба, поскольку и в одной, и в другой любви имеются тенденции к самозамыканию. Двуединая любовь – к Богу и миру – призвана соединить все сущее, восстановить изначальную целостность, даровать спасение и бессмертие.

Смысл – не пассивное созерцание божественной сущности, а активное восхождение любви. Новый Завет призывает любить и ближнего, и дальнего, и друга, и врага. Христианская любовь не знает предпочтений и исключений. Десять заповедей Ветхого Завета теряют свою актуальность в Новом Завете: «Вы слышали, что сказано: око за око и зуб за зуб.

А Я говорю вам: не противься злому. Но кто ударит тебя в правую щеку твою, обрати к нему и другую;

и кто захочет судиться с тобою и взять у тебя рубашку, отдай ему и верхнюю одежду;

и кто принудит тебя идти с ним одно поприще, иди с ним два.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

© Кононенко Т.В., 2015

Просящему у тебя дай, и от хотящего занять у тебя не отвращайся.

Вы слышали, что сказано: люби ближнего твоего и ненавидь врага твоего.

А Я говорю вам: любите врагов ваших, благословляйте проклинающих вас, благотворите ненавидящим вас и молитесь за обижающих вас и гонящих вас,

да будете сынами Отца вашего Небесного... [Мф. 5:38-45]».

Одними из первых проблему любви акцентируют Каппадокийские отцы. Василий Великий формирует идеальную монашескую общину, где должны укрепиться разорванные в миру узы любви, осуществиться жизнь по образу Святой Троицы. Он говорит об общем – любовном – пути соединения с Богом монахов-братьев. В толковании на Песнь Песней Григорий Нисский пишет: «Вы, которые, по совету Павла, как нечистого какого одеяния, совлеклись «ветхого человека с деянми» и похотями «его» (Кол. 3, 9) и чистотою жизни возложили на себя светлые одежды Господа, какие показал Он на горе преображения, лучше же сказать, облечены в Самого Господа нашего Иисуса Христа, в Его ризу – любовь, и сообразуетесь Ему в бесстрастии и во всем Божественном, выслушайте тайну Песни песней, войдите во внутренность чистого брачного чертога, убеленные чистыми и нескверными мыслями, чтобы кому-либо, привлекши за собою страстный и плотский помысл, и не имея на себе одеяния совести, приличного Божественному браку, не быть связанным собственными своими помыслами, и чистые гласы Жениха и невесты низведя до скотских и неразумных страстей, а чрез них, покрыв себя срамными представлениями, не быть изверженным из сонма веселящихся на браке, радость брачного чертога обменяв на скрежет зубов и на плач. О сем свидетельствую, намереваясь коснуться таинственного торжества, изображенного в Песни песней. Ибо описанными здесь действиями душа некоторым образом уготовляется в невесты для бесплотного, духовного и невещественного сочетания с Богом. «Иже всем хощет спастися и в разум истины приити» (1 Тим. 2, 4), указует здесь самый совершенный и блаженный способ спасения, именно посредством любви [1]». В желании Бога любовь человека становится все ненасытнее. Поэтому возлюбленная Песни Песней достигает своего возлюбленного в сознании того, что восхождение не имеет границ, что блаженство есть бесконечное продвижение по бесконечному пути.

В четвертой главе послания «О божественных именах» [4] о любви рассуждает Псевдо-Дионисий Ареопагит. Он рассматривает имя «Любовь» в одной связке с именами «Добро», «Свет», «Красота», «Экстаз» и «Рвение». Богословы, как отмечает Псевдо-Дионисий Ареопагит, решительно выделяют из всех божественных именований «Добро», или «Благость». Добро, благость – само богоначальное бытие, благодаря которому возникает и существует все сущее. Все происходит из и по причине добра: и ангельский, и человеческий, и животный, и растительный миры, оживляется и одушевляется, представляет собой сущность. Добро – превыше всего. В нем безжизненность – «превысочайшая жизнь», безсущностность – «чрезмерность сущности», безумие – «превысочайшая премудрость». Оно – «избыточествующее придание вида безвидному». Из добра-источника все возникает, в добро-предел все возвращается.

Бог являет собой свет, красоту и любовь. Псевдо-Дионисий Ареопагит подчеркивает: Бог сам по себе вечно пребывает прекрасным и вокруг себя постоянно источает прекрасное. Одновременно он – причина и источник всего прекрасного. «Ведь в простой сверхъестественной природе всяческой красоты всякое очарование и все прекрасное единовидно предсуществует как в причине. Из этого Прекрасного всему сущему дано быть прекрасным в соответствии с собственным логосом; и благодаря Прекрасному происходит сочетание, любовь и общение всех; и все объединяется Прекрасным; и Прекрасное есть Начало всего, как творческая Причина, все в целом и движущая, и соединяющая любовью к собственному очарованию; Оно и Предел всего, и Возлюбленное – как доводящая до совершенства Причина, ибо ради Прекрасного все появляется; и Образец, ибо в согласии с Ним все разграничивается. Потому и тождественно Добру Прекрасное, что по всякому поводу все стремится к Прекрасному и Добру, и нет ничего такого в сущем, что не было бы причастно Прекрасному и Добру [4]». Все сущее возникает из добра и красоты, пребывает в добре и красоте, возвращается в добро и красоту. Все несущее – сверхсущностно в добре и красоте. Существует начало и предел всего – сверхначальное и сверхпредельное: «... все из Него, Им и к Нему [Рим. 11:36]».

Бог творит и совершенствует все сущее. Любовь не позволяет бесплодно пребывать в себе, подвигает действовать. Византийский богослов отмечает, что не стоит бояться имени «Любовь», что богословие «поет», используя образ любви. Большинство не может вместить объединяющей силы божественной любви. Поэтому имя «Любовь» и кажется неприменимым для обозначения сущности Бога. Любовь всегда направлена вовне. Это соединяющая, связывающая сила, подвигающая равных общаться друг с другом, высших заботиться о низших, опустившихся вниз обращаться к пребывающим вверху. Она побуждает любящих принадлежать любимым. Сам Бог по избытку любовной благости оказывается за пределами самого себя, нисходит из запредельного состояния. Его безначальная и бесконечная любовь проявляется как вечный круг, по которому из добра, в добре, посредством добра и в добро совершается постоянное движение.

Четыре сотницы глав о любви, равночисленные четырем Евангелиям, пишет Максим Исповедник. «Любовь есть благое расположение души, в соответствии с которым она ничего из сущего не предпочитает ведению Бога. Но навык такой любви невозможно приобрести тому, кто имеет пристрастие к чему-либо земному.

Любовь порождается бесстрастием, бесстрастие – упованием на Бога, упование – терпением и великодушием, они – всеобъемлющим воздержанием, воздержание – страхом Божиим, а этот страх – верой в Господа [3, с. 97]». Эти положения перекликаются с одним местом у Евагрия Понтийского: «Любовь есть отменное состояние разумной души, которая, находясь в таком состоянии, не может дорожить какой-либо из тленных вещей более ведения Бога [3, с. 266]». Нет ничего выше любви к Богу. Необходимо служить творцу, а не творению. Поэтому и блажен человек, который преодолевает все сущее и услаждается божественной красотой.

В аскетической литературе преодоление означает освобождение от страстей. По Евагрию Понтийскому, любовь есть «отпрыск» бесстрастия. Согласно Максиму Исповеднику, страсти бывают телесными и душевными. Первые пресекаются воздержанием, вторые – любовью. Путь к Богу проходит через чистое тело и чистую душу: «Не оскверняй плоть

свою срамными деяниями и не пачкай душу лукавыми помыслами: и мир Божий снизойдет на тебя и принесет любовь [3, с. 100]». Страдание и смирение освобождают от всякого греха. Соответственно, страдание – от греха телесного, смирение – от греха душевного. Бесстрастие – это безмятежное состояние, пребывая в котором человек становится причастником божественной любви и божественного ведения.

В православии ведение, или гносис, неотделимо от любви. В первую очередь, это духовное познание, которое коренится в сердце человека как живой опыт общения с Богом. «Когда [ум] оказывается в Боге, то он, воспламеняемый любовным томлением, прежде всего взыскует логосы, которые окрест сущности Его, но не находит утешения, [познавая] то, что в Боге, ибо это невозможно и непосильно для всякого тварного естества. Поэтому [ум] утешается тем, что окрест Бога, – я имею в виду утешается тем, что относится к Вечности, Беспредельности и Бесконечности [Божией], а также относящимся к Благости, Премудрости и Силе [Его], творящим сущие, промыслительно управляющим [ими] и судящим [их]. «В Нем совершенно постижимо сие одно – Его беспредельность», и само неведение Его есть ведение, превосходящее ум, как сказали некогда мужи-богословы: Григорий и Дионисий [3, с. 106-107]».

Истинным причастником божественной любви и божественного ведения является монах. В своих сотницах Максим Исповедник рисует идеальный образ монаха-подвижника. Традиционно для святоотеческой литературы он сравнивает монашескую жизнь с ангельской: «Любящий Бога живет на земле ангельской жизнью, постясь, бодрствуя, поя псалмы, молясь и о всяком человеке всегда думая доброе [3, с. 100]». Дела любви суть: сердечное отношение, попечительство над ближними и дальними, великодушие, благоразумие и терпение. Монах-подвижник ведет постоянную борьбу с бесами страсти и искушения. Он принимает на себя воздержание, пост, труд, безмолвие и моление. Наградой за воздержание выступает бесстрастие, за веру – ведение. Максим Исповедник разграничивает «внешнего» и «внутреннего» человека. «Внешнего» человека сравнительно легко сделать монахом. Для этого необходимо отречься от мирских вещей, уйти в монастырь. «Внутренний» же человек делается монахом лишь при отречении от страстных мыслей о себялюбии, чревоугодии, блуде, сребролюбии, любостяжании, тщеславии и гордыне. Это требует героизма и подвижничества. Такая позиция характерна для всего византийского богословия. К примеру, Симеон Новый Богослов определяет монаха как того, кто не смешивается с миром и непрестанно беседует с Богом. Григорий Палама говорит о трудной достижимости божественной любви для мирского человека, раздвоенного между землей и небом, плотью и духом. Только монах, побеждая эту раздвоенность, преображает свой ум и обретает всю полноту божественной любви.

Преподобный Максим Исповедник выделяет два состояния молитвы. Одно – от страха и благой надежды, другое – от любви и высшей чистоты. Признаками первого состояния являются: собирание ума, удаление от мирских мыслей, творение сосредоточенной молитвы. Второе состояние – это озарение божественной любовью, при котором монах утрачивает ощущение реального мира и воспринимает чистые образы Бога. Подвижник, который успешно проходит путь делания, преуспевает в благоразумии, различает добродетель и порок. Подвижник, который успешно проходит путь созерцания, преуспевает в ведении, причаствует логосам телесных и нетелесных сил. Благодати же он удостаивается лишь тогда, когда, пройдя любовью через все названное, оказывается в Боге, приобщается, насколько это возможно, к таинству Святой Троицы. Как тело, умирая, отделяется от всего жизненного, так и ум, умирая при высшем состоянии молитвы, отторгается от мирских мыслей. Подобная смерть – обязательное условие жизни в Боге. Необходимо сочетать делание и созерцание. Первое иссушает страсть, второе окрыляет и воспаряет к Богу ум.

Богослов акцентирует три главных нравственных состояния монаха: не грешить делом, не задерживать в душе страстные помыслы и в бесстрастии ума взирать на лики женщин и обидчиков. Достигший высшего бесстрастия, совершенный в любви не ведает различий между своим и чужим, верующим и неверующим, свободным и несвободным, мужским и женским полом. Он взирает на единое человеческое естество, равно расположен ко всем. Совершенная любовь означает именно равную любовь ко всем людям. Монах «расширяет» себя до идеала новозаветной любви: добродетельного человека прославляет, «ходящего во тьме» милует и воспитывает. Он исходит из того, что сам Иисус Христос молится и просит прощения за своих убийц. «Старец ответил: «Невозможно кому-либо возлюбить мучающего [его], если он лишь мнимо отрекся от вещества мира и подлинно не познал намерение Господа. А если он будет в силах познать прощающего Господа и поспешит последовать Ему, то сможет от всего сердца возлюбить ненавидящего и терзающего [его], как [то делали] Апостолы, познавшие и возлюбившие [Бога]» [3, с. 78]».

Любовь – это своеобразный мост через онтологическую пропасть, лежащую между творцом и творением. Она очеловечивает Бога и обоживает человека. Византийские богословы акцентируют связь воплощения и обожения. Человек восходит к Богу при условии нисхождения Бога к человеку. Божественная любовь постоянно питает мир. Уже изначально Бог вкладывает в человека ответную любовь, которая, вследствие еще одного дара – свободы, заглушается любовью к миру. Через Иисуса Христа, который принимает человеческую плоть, претерпевает страдание и смерть, Бог напоминает о любви, показывает пример истинной любви.

Спасение – онтологическая установка, онтологическая трансформация. По точному замечанию С.С. Хоружего [5], это, в первую очередь, реализация твари, достижение всей возможной полноты. Этим спасение отличается от других установок, к примеру, справедливости, счастья. Последние не являются онтологическими установками, не предполагают изменение бытийного статуса. В вопросе спасения антропология не обходится без теологии. С.С. Хоружий определяет теологию как «код антропологии». Воплощение – необходимая онтологическая предпосылка спасения. Именно в силу воплощения спасение и становится возможным. В Адаме начинается конечный модус тварного бытия, в Иисусе Христе – бесконечный: «Как в Адаме все умирают, так во Христе все оживут... [1 Кор. 15:22]». Подчеркиваем еще раз: христианская сотериология исходит из двух единств. Первое – единство всего тварного мира. Человек спасается вместе со всем мирозданием. Второе – единство человека, его тела, души и духа. В спасении равно участвуют все составляющие части.

Безусловно, в христианстве любовь есть сущность и Бога, и человека. Иустин Попович подчеркивает: «Бог – любовь: это первая и главная новость христианства, а вторая – человек это любовь. Без любви Бог не Бог, без любви и человек не есть человек. Любовь делает Бога Богом и человека человеком. Без любви Бог – ничто, во всяком случае для измученных жителей нашей планеты. Без любви и человек – ничто. Человеческая личность сильна только любовью и в любви, ибо любовь – сущность, содержание и стержень личности [2]». Однако человек имеет право на альтернативный выбор и богооставленность. Смысл его бытия непосредственно связан со свободой и грехом. На наш взгляд, модальными пределами христианства выступают не столько «Бог – Дьявол», сколько «Бог – Человек», «Божественная Личность – Человеческая Личность». Власть Бога над человеком осуществляется как выраженный в заповеди приказ (Ветхий Завет) и приглашение к любви (Новый Завет). Одна воля противостоит другой. Как следствие, человек может ослушаться. Созданный по образу и подобию, в отличие от других существ, которые не могут утратить свой небожественный образ, он сам разрушает свое богоподобие, двигается от избранничества к отверженности и обратно.

Выводы из данного исследования и перспективы. Сегодня христианство предлагает по-прежнему убедительное мировоззрение, в основе которого находится синтез свободы и любви, свободной любви к человеку, миру и Богу. Оно исходит из более высокого видения свободы, чем свобода «от» ограничения и насилия, – свободы «для» полной реализации собственного «Я» в триединой любви. Любовь связывает воедино сферы онтологии, гносеологии, аксиологии, этики и эстетики. Это единственная связь между творцом и творением, путь Бога к человеку и человека к Богу. В гармоничном и творческом взаимодействии, или синергии, каждый может найти для себя ответы на вопросы о природе и сущности человека, ценностях и смысле жизни.

Еще раз заметим, что комплексный анализ любви, исследование историко-философских аспектов становления и развития философии любви, изучение аксиологической структуры любви имеет не только научно-теоретическое, но и практическое значение. Акцентирование данной проблематики способствует определению причин и следствий кризиса традиционных христианских ценностей, путей выхода из антропологического и аксиологического кризиса. Дальнейшее исследование аксиологических модальностей – «экзистенции-в-любви» и «экзистенции-вне-любви», причин деструкции человека, трансформации свободы в искушение, бунт и вседозволенность имеет значение для формирования и утверждения гармоничной личности, нацеленной на сизигическое соединение со всем сущим.

Список литературы:

1. Григорий Нисский. Точное изъяснение Песни Песней Соломона / Григорий Нисский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://agios.org.ua/wiki/Григорий_Нисский.
2. Иустин (Попович). Достоевский о Европе и славянстве / Иустин (Попович). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.golden-ship.ru/load/i/iustin_popovich/dostoevskij_o_evrope_i_slavjanstve_iustin_popovich/241-1-0-678.
3. Максим Исповедник. Творения. Кн. 1. Аскетические и богословские трактаты / Максим Исповедник ; [пер. с др.-греч., вступит. статья и комм. А. Сидоров]. – М. : Мартис, 1993. – 354 с. (14 с. доп.). (Православный Свято-Тихоновский Богословский институт. Святоотеческое наследие, т. 1).
4. Псевдо-Дионисий Ареопагит. Корпус ареопагитикум. О божественных именах / Псевдо-Дионисий Ареопагит. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/acts/05/antolog/page18.htm#01 – Режим доступа: http://krotov.info/acts/05/antolog/page19.htm.
5. Хоружий С.С. К феноменологии аскезы / С.С. Хоружий. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 352 с.

Кононенко Т.В.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

ІМПЕРАТИВ ЛЮБОВІ У ВІЗАНТІЙСЬКОМУ БОГОСЛОВ'Ї

Анотація
У статті міститься аналіз проблеми любові у візантійському богослов'ї, зокрема, навчаннях Каппадокійський отців, Псевдо-Діонісія Ареопагіта та Максима Сповідника. Любов розглядається в контексті обоження та спасіння. Це своєрідний міст через онтологічну прірву, яка лежить між творцем і творінням, шлях до з'єднання та преображення всього сущого, безсмертя. Аналізується положення про необхідність сублімації людини, відповідності статусу справжнього християнина. Як зразок досліджується чернець-подвижник.
Ключові слова: візантійське богослов'я, свобода, любов, спасіння, обоження, чернецтво.

Kononenko T.V.
Bukovyna State University of Finance and Economics

LOVE IMPERATIVE IN BYZANTINE THEOLOGY

Summary
The article contains the analysis of the problem of love in Byzantine theology. In particular, it dwells upon the conceptions of Cappadocian Fathers, Pseudo-Dionysius Areopagite and Maximus the Confessor. Love is regarded in the context of Theosis and salvation. It is considered to be a bridge across the ontological abyss between the creator and a creation; the way lies towards unity and transformation of all existing matters and therefore eternity. The issue of human sublimation necessity is viewed, as well as that of correspondence with the status of a true Christian. There is investigated the monk-hermit pattern.
Keywords: Byzantine theology, freedom, love, salvation, Theosis, monkhood.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2

ЖАНРОВІ МАРКЕРИ АНТИВОЄННОГО РОМАНУ

Гурдуз К.О.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячується дослідженню генеалогічної ієрархії антивоєнного роману. Порушено проблему функціонування жанрової назви і її літературознавчого осмислення. Особливу увагу приділено антивоєнному пафосу як визначальному жанровому маркеру. Розглянуто також інші прикмети жанру. Окреслено найбільш уживані прийоми моделювання художньої дійсності, до яких вдаються автори антивоєнних романів.
Ключові слова: антивоєнний роман, пафос, поетика, ретроспекція, антиципація.

Постановка проблеми. Попри номінативну очевидність і використання в практиці аналізу генології літератури антивоєнний роман (далі АР) досі не має не лише теоретичного визначення, а й визнання як термін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі напрацювання в осягненні цієї проблеми в літературознавчій практиці вже є. У монографіях Т. Мотильової "Перший антифашистський роман. "Вірнопідданий" і "Роман – вільна форма" [5; 6] обґрунтувано правомірність вживання терміна "антифашистський роман". У наукових працях М. Гуменного, зокрема в монографіях "Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типології", "Західний антивоєнний роман і проза О. Гончара: компаративний аспект" [1, 2], на конкретному історико-літературному матеріалі проаналізовано типологічні сходження в опрацюванні антивоєнної тематики західноєвропейськими романістами першої половини ХХ ст. і одним із найяскравіших романістів української літератури – Олесем Гончаром. У монографії І. Захарчук "Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури реалістичного реалізму)" [4] проаналізовано мілітарний вектор української художньої свідомості в контексті тоталітарної літератури. Однак цілісне й системне дослідження АР як одного з магістральних літературних жанрів ХХ й ХХІ ст. досі відсутнє.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У літературознавчих довідниках, словниках і енциклопедіях поряд із поясненням широкого спектру жанрових модифікацій роману, антивоєнний навіть не згадується, а його яскраві зразки належать до тих чи інших тематичних, хронотопних, формальних груп. Навіть у ґрунтовних дослідженнях, присвячених роману чи проблемам жанру загалом, АР не називається, а його зразки аналізуються в контексті соціального, психологічного, філософського, історичного, патріотичного, пригодницького, автобіографічного роману чи їх синтетичних жанроутворень. Отже, окреслене питання потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Мета статті. У межах цієї праці спробуємо окреслити провідні жанрові ознаки АР і його місце в романному дискурсі української і зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу. У складній генеалогічній ієрархії АР посідає особливе місце. Цей художньо-естетичний феномен промовистий уже своєю жанровою назвою, яка налаштовує читача на заперечення, засудження війни й імпліцитно пов'язана з екзистенційним дискурсом антиномії війна / мир, що є предметом осмислення не лише в мистецтвознавстві, зокрема й у науці про літературу, а й у філософії, психології, соціології, історії, антропології, конфліктології, політології тощо.

У літературознавчій практиці термінологічний контекст АР часто межує з такими поняттями, як воєнна, міліарна література, воєнна проза, воєнний, батальний, антифашистський роман. Німецькі дослідники детермінують романи окресленої тематики ще й як воєнно-критичні, пацифістичні, демократично-воєнні [11, с. 11]. Безперечно, усі ці визначення мають право на існування, але в той же час іще більше ускладнюють проблему жанрового визначення АР й часто приводять до неправильного розуміння родових і видових відношень у межах окресленого термінологічного поля.

Схематично основні й найбільше вживані категорії жанрової ієрархії художнього воєнного дискурсу можна розташувати в такому порядку: ВЛ→ВП→АР→АфР. Так, більш широким, універсальним поняттям є воєнна література, яка може охоплювати не лише жанрові ланки складної генеалогічної моделі літератури, а й родові категорії цієї ієрархії – крім епосу, ще й лірику, драму та їх синтетичні утворення. Не будь-який роман про війну є антивоєнним. АР, відповідно, є складовою воєнної прози (хоча теоретично АР у віршах теж можливий), поряд із повістю, оповіданням, новелою тощо, і зосереджується на проблемі засудження війни. Антифашистський роман своєю чергою є одним із тематичних відгалужень АР.

Історико-типологічний аналіз АР в українській і зарубіжній літературі засвідчує певні розходження не лише в прийомах подачі війни, а й особливостях її художньої інтерпретації. Перш за все це можна пояснити тим, що більшість письменників, фактично, знаходилася "по різні боки барикад", хоч часто й поза своєю волею. Саме тому, напевно, український АР не асоціюється з літературою "втраченого покоління", чиї представники в більшості є колишніми фронтовиками, яких змусили воювати проти ні в чому не винних людей, і які, навіть виживши у страшній війні й повернувшися додому, розуміють, що щось у їхньому житті вже назавжди втрачене – молодість, кохання, жага до життя. Відтак, можна говорити про певні національні традиції антивоєнної романістики.

Проте для осмислення поетикальної парадигми АР важливо звернути увагу на типологічні збіги зразків цього жанру в різних національних літературах. У Х. Ортеги-і-Гассета знаходимо слушні міркування з цього приводу: "Немає нічого більш легкого, ніж підмічати відмінності між окремими творами. Але подібне акцентування відмінностей і специфіки ні до чого не приведе, якщо спочатку не визначити те спільне, що різноманітно, а часом і суперечливо утверджується у всіх них. / Власне кажучи, види – це специфіка роду, і ми розрізняємо їх тільки тоді, коли можемо побачити в багатоманітті мінливих форм їх спільний корінь" [8, с. 232]. Визначення художньої специфіки жанрової моделі

© Гурдуз К.О., 2015

українського й зарубіжного АР неможливе без вивчення її спільних рис.

Безумовно, в АР присутні класичні прикмети романного жанру, зокрема масштабність зображення, складна будова, широкі часово-просторові межі, розгалужена образна система. Виокремлення АР як самостійної художньої структури серед інших подібних уможливлюється за рахунок низки самобутніх жанрових ознак, що становлять його основу, так звану жанрову матрицю.

Ключовим жанровим маркером АР є потужний гуманістичний пафос, спрямований на засудження війни, викриття її злочинницької протиприродної суті. Власне, антивоєнний пафос є тим художньо-стильовим мірилом, що дозволяє виокремити АР з-поміж багатьох інших його жанрових модифікацій. Аналізуючи антифашистську літературу, в 1934 р. Г. Манн зазначав, що вона зовсім не обов'язково є такою за наміром, однак стає нею вже в силу того, що стоїть за свободу совісті [5, с. 3]. Цю думку можна екстраполювати на антивоєнну прозу в цілому й на АР зокрема, адже багато його зразків не містять розлогих повчань і моралізаторських настанов щодо розуміння війни, але підводять читача до усвідомлення її нищівної сили. Суголосну тезу висловила Т. Денисова, переконуючи, що "правдивий показ війни – це водночас боротьба за мир" [3, с. 88].

Надмірний пафос часто ставав причиною дорікань авторам антивоєнних творів від літературних критиків. Саме з таких позицій виходить головний герой роману "Книга забуття" (2013) В. Слапчука, який сприймається як alter ego самого автора, ставлячи перед собою завдання звільнитися від надмірного пафосу, що в його сприйнятті постає як приправа до правди. Письменник подає референційні коментарі з приводу невіддільності пафосу й антивоєнного жанру: "Я ще не розпочав писати, а вже зробив величезний крен у бік пафосу. У багатьох випадках пафос і є тією ланкою, що з'єднує війну з літературою, оскільки і війна, й література незалежно одна від одної експлуатують пафос із максимальною віддачею, а при їх єднанні виникає відчутний надлишок, що зовсім не здорово, і я хотів би уникнути цієї пастки" [9, с. 10].

АР постає як контамінована жанрова структура, що може містити одну чи кілька додаткових жанрових домінант на рівні змісту, хронотопу, тематики тощо, тобто може водночас бути соціально-психологічним, пригодницьким, філософським, історичним, фантастичним, урбаністичним, мариністичним, новелістичним, романом у віршах, листах тощо. М. Гуменний із цього приводу зауважує: "Антивоєнні романи ХХ століття не лише не заперечують інших соціально-побутових, психологічних, політичних, філософських, – вони просто були б неможливими поза зв'язками з ними. Вони самі "виростають" із цих форм, що виявилися в обставинах міжвоєнного періоду далеко не простими і не традиційними, але майже завжди перехідними і у сфері змісту, і на рівні поетики" [2, с. 9–10]. Т. Мотильова пропонує розрізняти антивоєнні романи-перестороги, романи-свідчення, романи дослідження [6].

Художнім осердям АР є концепт війни, що структурує твір залежно від його проблемно-тематичних векторів і зумовлює розгортання сюжету в тій чи іншій змістовій площині. Основним покликанням текстів антивоєнного жанру, за свідченнями самих авторів, стало правдиве зображення війни й розвінчання пов'язаних із нею міфів. Прикметними в цьому сенсі є розмірковування Д. Голсуорсі щодо мети, яку переслідує романіст: "Малюючи частку життя в обов'язковій співвіднесеності з цілим життям сміливо й об'єктивно, він не виліковує цю частку, а просто робить її найбільш випуклою для загального огляду й тим самим опосередковано сприяє еволюції" [7, с. 491]. Окресленому завданню підпорядковуються всі елементи досліджуваних творів.

Ф. Моріак зауважував, що роман "є безвартісним, якщо він не займається дослідженням людини, і не має рації існування, якщо він не додає нічого нового до нашого знання людського серця" [Цит. за: 10, с. 11]. Цілком імовірно, що подібне розуміння художньої інтенційності літературного твору сприяло посиленню авторської уваги до психологічних акцентів АР і, відповідно, правдивого зображення людини на війні в усій складній гамі її почуттів, переживань і внутрішніх борінь.

Головним ідейним завданням підпорядковуються також часово-просторові виміри творів. М. Гуменний, розглядаючи АР як "найбільш адекватний спосіб художнього осмислення проблеми війни й миру", називає такі його жанротвірні ознаки: "Епічні й драматичні начала переважають над ліричними, а з точки зору власне жанрової – історичний час переважає над біографічним. Хронотоп антивоєнного роману типологічно стійкий, підпорядкований головній організуючій ідеї зображення війни у всіх її іпостасях, реалізація якого можлива лише у просторово-часових координатах" [2, с. 9–10].

АР, як правило, мають багаторівневу архітектоніку, ускладнену за рахунок різноманітних позатекстових елементів (дедикацій, присвят, жанрових підзаголовків, назв окремих частин і розділів) і жанрових вставок (листи, сни, новели й оповідання, вірші, пісні тощо) композицію. Аналізуючи літературні експерименти сучасної їй доби, Т. Мотильова наголошує на тому, що "роман по-новому усвідомив свої завдання як дослідження соціального життя, пішов на зближення з філософією, політичним есе, включив у свою орбіту документ, репортаж, елементи наукової і ділової прози. Словом, те нове, що внесло ХХ століття в мистецтво роману, – це перш за все зростання його пізнавальної енергії і соціальної активності, що відповідає революційному, динамічному характеру пережитого нами століття" [6]. Спираючись на окреслені висновки дослідниці та власні спостереження зауважимо, що АР увібрав у себе кращі досягнення жанру і водночас виробив власну художню систему.

Найбільш уживаними прийомами, до яких вдаються автори АР, є інтроспекції, ретроспекції й антиципації. Вони допомагають швидко змінювати часові й просторові координати й витворюють в уяві читача складний калейдоскоп переживань людини на тлі мирного й воєнного часу. До специфічних прикмет жанру належать також батальні сцени, натуралістичні описи, підвищений ліризм і документальність, хоч вони й не є його обов'язковим атрибутом. Зокрема, не в усіх АР подаються безпосередні описи війни. У деяких творах вона згадується між рядками: воєнні події становлять лише незначну частину художнього простору роману, подаються ретроспективно або взагалі не описуються, натомість увага читачів спрямовується в русло роздумів над наслідками війни, її значенням у житті окремої особистості й людства загалом. Але потужний ідейний струмінь засудження війни, високий антивоєнний пафос подібних творів дають достатньо підстав для віднесення їх до антивоєнного жанру.

Витоки АР як частини воєнної літератури слід шукати в героїчному епосі – "Іліаді" й "Одіссеї"

Гомера, "Пісні про нібелунгів", "Пісні про Роланда", "Пісні про Сіда", а в українській літературі – "Слові о полку Ігоревім", літописах, народних думах і піснях. З авторської літератури беззаперечний вплив на зародження АР мав роман-епопея Л. Толстого "Війна і мир" ("Война и мир", 1869), що по праву вважається першим в історії світової літератури масштабним художнім полотном, присвяченим осмисленню історіософських аспектів воєнних перемог і поразок в аксіологічній площині людського життя.

Досвід українського антивоєнного роману базується на творчому осмисленні традицій зарубіжної літератури, зокрема таких її хрестоматійних зразків, як "Вогонь" ("LeFeu", 1915) А. Барбюса, "На Західному фронті без змін" ("ImWestennichtsNeues", 1929) Е. М. Ремарка, "Смерть героя" ("Deathof a Hero", 1929) Р. Олдінгтона, "Прощавай, зброє!" ("A FarewelltoArms!", 1929) Е. Хемінгуея тощо. До класичних зразків жанру в національній літературі належать романи "Людина біжить над прірвою" (1949) Івана Багряного, "І один у полі воїн" (1956) Ю. Дольд-Михайлика, "Бо війна – війною" (1989) Р. Іваничука. Як і в зарубіжній літературі, багато українських АР об'єднано в цикли. Наприклад, дилогії "Європа 45" (1959), "Європа – Захід" (1961) П. Загребельного; "Людина і зброя" (1960), "Циклон" (1970) О. Гончара; "Вогні серед ночі" (1959), "Чорний хліб" (1960) і "Жорстоке милосердя" (1973), "Віхола" (1983) Ю. Мушкетика; романи-трилогії: "Ост" ("Морозів хутір" (1948), "Темнота" (1957) і "Втеча від себе" (1982) У. Самчука; "Степ" (1976), "Була осінь" (1980), "Мета" (1983) О. Сизоненка.

Світова література минулого століття позначена сталим інтересом до антивоєнної проблематики. Подібні тенденції простежуються й у сучасній літературі. З кожним роком вона поповнюється новими АР, в яких поряд із осмисленням І та ІІ світових війн освітлюються події воєн у В'єтнамі, Афганістані, Чечні тощо. Сьогодні кількість АР обчислюється навіть не сотнями, а тисячами, і навіть сам їх перелік, напевно, міг би зайняти велику книгу.

Найпомітнішими в сучасному українському літературному процесі стали антивоєнні романи "Війна і ми" (2012) С. Пантюка, "Книга забуття" (2013) В. Слапчука, "Вільний світ" (2014) Т. Белімової. Проблеми війни й миру а також дотичні до них порушуються в багатьох інших сучасних українських романах, зокрема "OST" (2005) С. Батурина, "Остарбайтерський вир" (2010) М. Іванченка, "Століття Якова" (2010) В. Лиса, "Торговиця" (2012) Р. Іваничука, "Війна очима солдата" (2012) В. Пеунова, Сьома Р. Б. "Вакації у Танґермюнде" (2012) Р. Сьомої, "Танго смерті" (2013) Ю. Винничука, "Не вурдалаки" С. Талан (2013).

Свідченням того, що глобальний інтерес до АР не вщухає, можна вважати, зокрема, той факт, що у 2013 році за роман про І світову війну "До зустрічі нагорі" ("Aurevoir la-haut") П. Леметр отримав Гонкурівську премію. У 2014 році ця премія була присуджена Л. Сальвер за роман про громадянську війну 1930-х років в Іспанії "Не плакати" ("Pas pleurer"). У 2014 П. Модіано здобув Нобелівську премію в галузі літератури за величезний внесок у царину художнього осмислення й інтерпретації подій Другої світової війни, що є головним об'єктом уваги письменника в переважній більшості його творів, зокрема в романах.

Отож, як це часто буває у мистецтві, коли людські трагедії стають поштовхом до створення художніх шедеврів неперехідного звучання, літературі війна дала цілу низку оригінальних творів.

Висновки і пропозиції. Здійснене дослідження свідчить про актуальність і невичерпаність антивоєнного роману як жанру сучасної української і зарубіжної літератури. Попри високі науково-технічні й духовні досягнення, війни досі лишаються найстрашнішою примарою нашої доби, і на початку ІІІ тисячоліття розгортаються нові конфлікти, що носять іще більш жорстокий і непередбачуваний характер. У зазначеному контексті перспективи подальшого розвитку АР пов'язані з глибоким осмислення війни як потенційної загрози не лише окремим країнам та їх жителям, а людству загалом, з утвердженням миру і життя як найвищої людської цінності.

Список літератури:

1. Гуменний М. Х. Західний антивоєнний роман і проза О. Гончара: компаративний аспект : монографія / Микола Хомович Гуменний. – К. : Євшан-зілля, 2012. – 376 с.
2. Гуменний М. Х. Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типологій / Микола Хомович Гуменний. – К. : Акцент, 2005. – 240 с.
3. Денисова Т. Н. Автор, герой, композиція / Тамара Наумівна Денисова // Радянське літературознавство. – 1963. – № 1. – С. 88-97.
4. Захарчук І. В. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури реалістичного реалізму) : монографія / Ірина Василівна Захарчук. – Луцьк : ПВД "Твердиня", 2008. – 406 с.
5. Мотылева Т. Л. Первый антифашистский роман. "Верноподданный" Генриха Манна / Тамара Лазаревна Мотылева. – М. : Книга, 1974. – 124 с.
6. Мотылева Т. Л. Роман – свободная форма / Тамара Лазаревна Мотылева. – М. : Советский писатель, 1982. – 400 с.
7. Называть вещи своими іменами: программа выступления мастеров западно-европейской литературы XX в. / [сост., предисл., общ. ред. Л. Г Андреева]. – М. : Прогресс, 1986. –640 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Хосе Ортега-и-Гассет; [вст. ст. Г. М. Фридлендера; сост. В. Е. Багно]. – М. : Искусство, 1991. – 688 с.
9. Слапчук В. Книга забуття : роман / Василь Слапчук. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 368 с.
10. Черненко О. П. Михайло Коцюбинський – імпресіоніст. Образ людини в творчості письменника / Олександра Петрівна Черненко. – Нью-Йорк –Мюнхен : Сучасність, 1977. – 143 с.
11. Schneider T. F. Erich Maria Remarques Roman "Im Westen nichts Neues". Text, Edition, Entstehung, Distribution und Rezeption (1929–1930) / Thomas F. Schneider. – Тьbingen : Max Niemeyer Verlag, 2004. – 430 s.

Гурдуз Е.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ЖАНРОВЫЕ МАРКЕРЫ АНТИВОЕННОГО РОМАНА

Аннотация
Статья посвящается исследованию генеалогической иерархии антивоенного романа. Затронуто проблему функционирования жанрового названия и его литературоведческого осмысления. Особое внимание уделено антивоенному пафосу как определяющему жанровому маркеру. Рассмотрены также другие отличия жанра. Очерчены наиболее употребляемые приемы моделирования художественной действительности, к которым прибегают авторы антивоенных романов.
Ключевые слова: антивоенный роман, пафос, поэтика, ретроспекция, антиципация.

Hurduz K.O.
Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky

ANTI-WAR NOVEL’S GENRE MARKERS

Summary
The article is devoted to the study of the genealogical hierarchy of anti-war novel. The problem of the genre’s name and its literary interpretation is raised. Special attention is paid to anti-war pathos as the main genre defining marker. The other signs of the genre are reviewed. The most common methods of art reality modeling used by the authors of anti-war novels are outlined.
Keywords: anti-war novel, pathos, poetics, retrospection, anticipation.

УДК 821. 161. 2. 09 “19”

ПИСЬМЕННИКИ–МОДЕРНІСТИ МУРУ (І. КОСТЕЦЬКИЙ ТА В. ДОМОНТОВИЧ) У РЕЦЕПЦІЯХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ УКРАЇНИ І ДІАСПОРИ

Лисенко Н.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті на матеріалі критичних розвідок розкрито постаті І. Костецького та В. Домонтовича. Досліджено ставлення письменників МУРу до традиції та модернізму. Здійснено аналіз провідних моделей, пов’язаних із ідеологічними та художніми шуканнями мурівської доби: експериментаторство І. Костецького та інтелектуалізм В. Домонтовича. Визначено певні екзистенційні та ірраціональні аспекти творчості письменників-модерністів. З’ясовано теоретичні установки та художні вирішення мурівського модернізму.
Ключові слова: модернізм, МУР (Мистецький Український Рух), дискурс, європеїзм, екзистенціалізм, інтелектуалізм, письменник-модерніст.

Постановка проблеми. Історія української еміграційної літератури ще багато в чому не досліджена, однак доступні нині матеріали, а саме “літописи самовидців”, оригінальні тексти, задокументовані полеміка, маніфести, декларації є неоціненним джерелом не лише для вивчення художньої творчості еміграції, а й історії українського письменства загалом. Так, динаміка літературного процесу в МУРі протягом 1945-1948 рр., визначальні сили й конфлікти, маніфестовані ідеї та пропозиції змоделювали такі мистецькі проблеми й вартості, що залишалися актуальними для української літератури протягом всього XX ст. Різке ж протиставлення народництва та модернізму, що було характерним для стану раннього посттоталітарного українського літературознавства, в сучасних умовах потребує перегляду. Дослідження української еміграційної літератури років МУРу з історико-літературного погляду та під теоретично-концептуальним кутом зору відкриває нові аспекти в актуальній проблематиці співвідношення традиції та модернізму в українській літературі в цілому, значення традиції, зокрема, для розвитку модернізму та необхідності модернізації традиції для її життєспроможності та плідного існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія МУРу висвітлена у статтях та мемуарах його учасників Юрія Шевельова, Уласа Самчука, Володимира Державина, Григорія Костюка. На сьогодні відомі дві спроби критики МУРу з ревізією його ідеологічних засад. Це книга Григорія Грабовича “У пошуках великої літератури” [5] і розділ V “Модернізм у контексті Мистецького Українського Руху”, написаний Соломією Павличко і розміщений у книзі “Теорія літератури ” [11]. На думку Г. Грабовича, поняття “великої літератури”, переконання, що українська література повинна прагнути до нових європейських масштабів, було одним із найосновніших організуючих чинників у культурному житті великої української повоєнної еміграції 1945-1948 років. Відомий американсько-український літературознавець у своїй праці досліджує як ґенезу та історію цієї ідеї, так і спроби її мистецького втілення в широкій гамі важливих творів. Г. Грабович

© Лисенко Н.В., 2015

простежує дане явище водночас у кількох аналітичних ключах: соціологічному, історичному та психологічному. Це становить перший етап дослідження життя МУРу. С. Павличко більше уваги приділяє маргінальному явищу МУРу – модернізму, про те свідчить і назва розділу. Дослідниця аналізує діяльність організації в першому підрозділі "МУР як епоха і як дискурс". Але акцентує свою увагу на модерністах Вікторі Петрові (В. Домонтовичу) та І. Костецькому, виділивши в загальному дискурсі модернізму ряд окремих: європеїзм, або західництво (адже модернізм як інтелектуальна система завжди зорієнтований на захід – авт.), сучасність (адже модерність співвідносить себе насамперед із часом – авт.), інтелектуалізм, антинародництво, індивідуалізм, фемінізм, зняття культурних табу, зокрема у сфері сексуальності, деканонізації, формалізму, в критиці й інтересу до формального боку твору [10, с. 36].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Головна проблема МУРу – відношення української традиції з модернізмом – була породжена всім попереднім розвитком.

Хоча слово "модернізм" на Першому з'їзді МУРу ще не звучало, однак літературна полеміка, яка розгорнулася на сторінках журналів, яка активно дискутувалася під час виступів членів організації, вказувала на те, що в їх думаннях простежується беззаперечне тяжіння до європейського модернізму з його розривом з традиціями і філософією, космополітизмом. Тому виникла потреба самоаналізу, переосмислення минулого і доконечно спроба самореалізації, оновлення. А для того, щоб вижити за нових обставин, українська література повинна змінитися, модернізуватися: "Але в чому полягала модернізація: в модернізації старих ідеалів, як це вже не раз бувало, чи в розриві з ними? У модернізації за європейськими зразками – модернізму, сюрреалізму, екзистенціалізму та інших ненависних народникам "ізмів"? Чи в модернізації нативізму? Перший варіант був рівносильним закликові писати іншою мовою, повному переосмисленню й реінтерпретації попередньої традиції, побудові нових канонів. Другий загрожував стагнацією літератури" [10, с. 300].

Модернізм МУРу визначався передусім формальним експериментаторством І. Костецького та витонченим інтелектуалізмом прози В. Домонтовича.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є на основі критичних розвідок літературознавців України та діаспори дослідити творчість Ігоря Костецького та Віктора Петрова (В. Домонтовича) у контексті українського модернізму.

Виклад основного матеріалу. Хто ж такий Ігор Костецький? Його багатогранна літературна діяльність почалася в таборах для переміщених осіб, перш за все, в організації МУРу. Він був в ініціативній групі і в першому правлінні Мистецького Українського Руху, виголошував програмні доповіді на з'їздах та конференціях, під рубрикою МУРу в жовтні 1946 р. видавав альманах "Хорс" і Календар-альманах на 1947 р.

Голова правління МУРу Улас Самчук захоплено згадував про І. Костецького. Його запис у щоденнику про цього невтомного експериментатора та модерніста свідчить, що непримиренних конфліктів між модерністами та традиціоналістами в МУРі не було: "24 квітня. Нові зустрічі і знайомства у Ваймарі. Зустрів Ігоря Костецького. Письменник, критик, театрал. Перс, турок чи молдованин, народжений на Волині, вирослий в Україні, школений у Москві, знає і любить театр, захоплено мріє про нову еру в нашій літературі, завзятий сюрреаліст, невтомний борець за "Хорса" – журнал, що має бути вікном до світу, задуманий кілька років тому, матеріали якого носить у своїй торбі, як найбільші скарби. Оповів незрівнянні шкіци про наш сучасний Ваймар... Показував власноручний лист Кнута Гамсуна, прагне зав'язати стосунки з Томасом Манном, мріє пізнати свого кумира Гемігвея, зачитується незрівняним своїм Джойсом, обожнює Тонтона Уалда" [13, с. 107]. Пізніше у "Планеті Ді-Пі" читаємо: "А ось і ще один гість, здається, з Фюрту... Ігор Костецький. Хто такий Ігор Костецький... Цікава, культурна, талановита людина і цього хай вистачає. І прибув він з місією заангажувати мене до організації, яку вони там – Фюрт-Мюнхен-Ульм, вже створили, назвали МУР, що значить Мистецький Український Рух, а оце, через Костецького, хочуть нагородити мене титулом її голови... Він брав на себе найтяжчі завдання і їх виконував. Саме тому його й напущено на мою голову. І, здається, мені ледве чи пощастить з цього вийти переможно" [13, с. 20] .

У 1992 р. Соломія Павличко, слушно зауваживши, що "напередодні XXI віку українська літературна історіографія не помітила однієї з ключових фігур власної літератури в XX сторіччі" [10, с. 320], представила українському читачеві зовсім невідому тоді в Україні постать Ігоря Костецького. Згодом, в своїй монографії "Дискурс модернізму в українській літературі", а також ряді статей, присвячених творчості Костецького, дослідниця спробувала осмислити літературну спадщину цього оригінального письменника в контексті українського літературного процесу. Модернізм Ігоря Костецького Соломія Павличко називає "нігілістичним", тому що його "рецепт полягав у деструкції форми твору й виробленні нової мови мистецтва" [9, с.350]. На думку дослідниці, Костецький проводить деструкцію української мови на абсолютно різних рівнях: на рівні риторики її політичної лірики, розважливого плину її наративних стилів, її сексуального пуританізму, канону-іконостасу її класиків, а також на рівні самої мови, непридатної до модерного вислову [9, с. 350].

Зовсім протилежна інтерпретація творчості Костецького належить торонтському вченому Марку Роберту Стехові. Заперечуючи значення Костецького як "нігіліста", М. Р. Стех формує свою думку щодо творчості письменника, виходячи із контексту, як він неодноразово сам і наголошує. Дослідникові вдалося зібрати чи не всі твори письменника, які раніше були недоступні, він зустрічався з багатьма людьми, які особисто знали Ігоря Костецького: "Від першого знайомства з його п'єсами в половині 1980-х рр., цей процес розвивався доволі багатогранно: крізь мандри Німеччиною у пошуках ще "теплих" тоді слідів письменника..., шукання загублених і маловідомих творів, розмови-інтерв'ю з людьми, які знали Ігоря Костецького як особистість і як творця, – до майже випадкового знайдення невідомого в той час архіву його невиданих творів у містечку Штрален на кордоні Німеччини з Голляндією, – згодом крізь численні бесіди з другом письменника Василем Баркою, перегляд їх обширного листування, не кажучи вже про читання і перечитування творів, уривків, автобіографічних записів" [14, с.112], тому усі його висновки, ґрунтуючись на фактах, виглядають переконливими. Але, на думку С. Матвієнко, обом інтерпретаціям дечого бракувало: "Першій – тих нікому не відомих розшуканих М. Р. Стехом творів та фактів задля повної картини (оскільки й сама С. Павличко завжди наголошува-

ла на врахуванні загального контексту творчості у будь-якій інтерпретації). Другій – належного відсторонення та критичної оцінки щодо теоретизувань письменника" [8, с. 168].

Творчість Віктора Петрова-Домонтовича останні десятиліття стала предметом уваги багатьох критиків і дослідників. Серед найбільш помітних відгуків можна згадати дослідження О. Боярчук [2], В. Агеєвої [1], М. Гірняк [3], які намагалися не тільки проаналізувати тексти, але й знайти їм відповідне місце в контексті української літератури XX століття.

За визначенням С. Павличко, Віктор Петров (В. Домонтович) – один із чільних українських прозаїків XX ст. і ключових постатей нашої гуманітарної науки – "...залишається загадкою, ребусом, своєрідним сфінксом чи навіть Мефістофелем української культури" [10, с.10]. Майже всі тогочасні українські критики зустріли молодого прозаїка з більшим чи меншим визнанням. Як відзначає Ю. Шевельов, В. Петров "проносить крізь усі часові зміни й зигзаги подиву гідну єдність своєї особистості як людини й письменника" [17, с. 14].

Навіть за умов повної методологічної несвободи Петров виступає як оригінальний мислитель, якого зараховують до модерністів. Нагадаємо хоча б його розуміння історичного процесу як зміни епох, а самої епохи – як закритого й самодостатнього відтинку часу. Зрештою, саме література дала йому безперечні докази того, що літературний процес не становить "безперервного потоку буття". На це звернув увагу І. Фізер: "Віктор Петров, котрому доля відвела неповних шість років інтелектуальної свободи в повоєнній Німеччині, сформував свою філософію літератури, історії не лише текстуально, а також шляхом осмислення драматичної безпосередності свого часу..." [15, с. 44]. Він був господарем свого життя і на тому етапі, маючи сильний інтелект і сильну волю, Віктор Петров як художник імовірно бажав перевтілення і знаходив його не тільки на сторінках своєї прози, а й у житті. Припускають, що він прожив кілька життів в одному: "Триєдина ця особа – Петров, Домонтович, Бер – дуже цікавилася зміною епох... Людина для нього позаісторична, оточення підлягає чергуванню епох" [18, с. 130]. Таку оцінку Віктора Петрова, його творчості, дав Юрій Шевельов. Ця оцінка не була єдиною чи винятковою. "За письменником В. Домонтовичем "видніється науковець", його художня проза наскрізь аналітична, нагадує науковий твір" [18, с. 138], – говорить Ю. Шерех. Зауваження С. Павличко про те, що тексти Віктора Петрова "ще не прочитані ні в повному обсязі, ні з належним осягненням їхнього сенсу" [10, с.124], стосуються й етногенетичних розвідок. Вони – як неповністю розгаданий ребус в дискурсі його наукової спадщини.

Тогочасна українська критика вказувала на цілий ряд мистецьких джерел, що з ними видимими і невидимими нитками пов'язана творчість Віктора Петрова. Згадувались імена Анатоля Франса, Анрі де Реньє, В. Винниченка, М. де Унамуно, Х. Ортега-І-Гассета.

Але ніхто з критиків не наважувався твердити, що у трактуванні світових проблем Віктор Петров був сліпим наслідувачем того чи іншого свого попередника. Він не був нічиїм епігоном чи наслідувачем. Віктор Петров був яскравою, творчою індивідуальністю, що надзвичайні події і явища після 1917 року умів спостерігати і оцінювати тверезо, всебічно і критично. Але що головне, так це те, що за суспільними подіями свого часу він не загубив – людини. Він бачив, розумів і творив її образ в усій суспільній і психологічній складності. В цьому – європеїзм Петрова. Проза Віктора Петрова була наскрізь несучасна, його оповідання, романи були навіть "ворожі" "радісному сприйманню життя", а сам митець був "занадто суб'єктивним", "мав нахил до песимізму і трагічності".

Складність завдання побачив Улас Самчук, присвятивши Віктору Петрову такі рядки: "...його інтелект належав усе-таки до "вільних" і "незалежних", у нього розвинулося почуття переваги до усього, що було поза ним, а якщо він не міг що-небудь підкорити своїй волі,... він не міг це в собі затаїти і відноситися до цього поблажливо" [13, с. 221].

С. Матвієнко зазначила, що захоплення Петрова біографією безперечно пов'язані із загальною кризою об'єктивної істини. У XX ст. він щедро пропонує читачеві різноманітні свідчення свого життя: листи, спогади, щоденники, а також все, що тим чим іншим чином може зацікавити психоаналітика. Коли немає змоги відкрито подати власну біографію, можна "вписати її в роман або прописати крізь іншу якусь біографію" [7]. Так народжувався роман-біографія.

Ю. Шерех у збірці критичних статей "Не для дітей" подає глибокий аналіз роману "Доктор Серафікус": "Так "Доктор Серафікус" В. Домонтовича постає перед читачем анекдотою, розгорненою в цілу книжку. І то анекдотою з початку до кінця" [19, с. 307]. Інший визначний літературознавець Роман Горбик вважає Віктора Петрова новатором, визначним інтелектуалом у галузі української літератури [4]. Доречно буде процитувати блискуче есе Р. Корогодського з цього питання: "... ми можемо лише пишатися, що був один автор з України ... у "відрядженні" в Європі й писав у риму з усіма великими європейцями. Писав для кількох десятків однодумців і не чисельних читачів, які його розуміли. І для нас, читачів кінця століття" [6, с. 470]. Так і для нас. Може для нас – в першу чергу. Перед нами ж стоїть задання – відчитати і адекватно зрозуміти це послання, зашифрований метатекст життя і творчості Віктора Петрова і його "друзів" В. Домонтовича і Віктора Бера, зрозуміти триєдину іпостась українського інтелектуала, який цікавився Фрейдом і Шпенглером і з легкістю полемізував з Ейнштейном.

Олександра Черненко вважає, що "...головною метою автора інтелектуальної прози є намагання донести до свідомого пізнання несвідому частину колективної психіки українського народу, щоб він з етнічної маси став нацією, зрілою для державотворчого життя" [16, с. 108]. Відомий науковець Соломія Павличко у своїй статті "На зворотньому боці автентичності " довела, що й вузька проблема протягом усього лише трьох років творчості людини з потрібним прізвищем може стати полем широких і глибоких узагальнень [12].

Леонід Новиченко у своїй праці "Родом з двадцятих" зазначає, що всій прозі Віктора Петрова, взятій як ціле, "властиві дві головні прикмети" [9, с. 147]. Це, по-перше, досить витончений інтелектуалізм, що виявляється не лише в широкому історико-культурному фоні його повістевих сюжетів, але часто і в їхньому центральному нерві – культурологічній, філософській, етичній проблемності. А по-друге, психологізм, психологізм своєрідний, зосереджений на розкритті в індивідуальних характерах персонажів усього того, що робить їх по-своєму яскравими втіленнями певних культурних типів, ідеологічних та суспільно-психологічних умонастроїв свого часу.

У кінці 80-х – початку 90-х років XX століття видаються твори Віктора Петрова з розгорнутими

глибокими вступними статтями Віри Агєєвої та Соломії Павличко. Віра Агєєва, зосередивши увагу на філософсько-світоглядних засадах митця, аналізує художні твори [1], а Соломії Павличко в монографії "Дискурс модернізму в українській літературі" [10], аналізуючи творчість І. Костецького та В. Домонтовича, подає найновіший погляд на українську літературу першої половини XX ст..

Висновки і пропозиції. Таким чином літературознавці творчість Ігоря Костецького та Віктора Петрова (В. Домонтовича) розглядають у контексті українського модернізму. Дискурс мурівського модернізму народжувався як орієнтація на інтелектуальну Європу і неприйняття утилітарності та тенденційності в розумінні національної літератури. Намагання роз'єднати письменництво і політику поєднувалося з прагненням прищепити українській літературі західний екзистенціалізм, сюрреалізм та інші найновіші філософські та мистецькі пошуки.

Українські та зарубіжні літературознавці визначили певні екзистенційні та ірраціональні аспекти творчості письменників-модерністів, яка належить до нового для української літератури типу. Але не слід забувати і про світоглядне кредо митців, їхнє власне світобачення й через нього зберегти особливість авторського почерку.

Список літератури:

1. Агєєва В. Мовні ігри В. Домонтовича / Віра Агєєва // Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. – К. : Критика, 2000. – С. 3-20.
2. Боярчук О. "Неокласична" проза Віктора Домонтовича як різновид модернізму / Оксана Боярчук // Український модернізм зі столітньої відстані. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Збірник наукових праць. – Рівне, 2001. – Вип. X. – С. 205-214.
3. Гірняк М. Авторська свідомість і наративна ідентичність (на матеріалі інтелектуальної прози В. Домонтовича) / Мар'яна Гірняк // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Вип. XIII. Збірник наукових праць / Ред. кол. Поліщук Я. О. та ін. – Рівне: Перспектива, 2004. – С. 34-40.
4. Горбик Р. Знімання масок, або Лист у вічність. Віктор Домонтович і світовий контекст / Роман Горбик // Вітчизна. – 2001. – № 11/12. – С. 136-143.
5. Грабович Г. У пошуках великої літератури / Григорій Грабович. – Гарвард, 1993. – 55 с.
6. Корогодський Р. На межі ... Ще один полонений доби Українського відродження / Р. Корогодський // Домонтович В. Без ґрунту / Ред. рада В. Шевчук. – К.: "Гелікон", 2000. – С. 453-507.
7. Матвієнко С. Ґендерна гра В. Домонтовича / Світлана Матвієнко // Ґендер і культура: зб. ст. / Упоряд.: В. Агєєва, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – С. 69-80.
8. Матвієнко С. Експеримент з мовою. Інтерпретація творів Ігоря Костецького / Світлана Матвієнко // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – № 145. – С. 167-183.
9. Новиченко Л. Родом з двадцятих... / Леонід Новиченко // Вітчизна. – 1990. – № 11. – С. 144-159.
10. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в української літературі / С. Д. Павличко. – Монографія. – К: Либідь, 1997. – 360 с.
11. Павличко С. Модернізм у контексті Мистецького українського руху / Соломія Павличко // Павличко С. Теорія літератури / Передм. М. Зубрицької. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 277-380.
12. Павличко С. На зворотному боці автентичності. Культурфілософія Петрова-Домонтовича-Бера (1946-1948) / Соломія Павличко // Сучасність. – 1993. – № 5. – С. 111-125.
13. Самчук У. Плянета Ді-Пі: Нотатки й листи / Улас Самчук. – Вінніпег, 1979. – 355 с.
14. Стех М.Р. Повернення невідомого / Марко Роберт Стех // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – № 134. – С. 110-117.
15. Фізер І. Український Фуко чи французький Петров? Разюча подібність двох історіософів / Іван Фізер // Урок Української. – 2002. – № 1. – С. 54-56.
16. Черненко О. Аналіза світоглядних принципів у прозі В. Домонтовича / Олександра Черненко // Сучасність. – 1994. – № 5. – С. 107-112.
17. Шевельов Ю. Шостий у ґроні. В. Домонтович в історії української прози / Юрій Шевельов // Домонтович В. Без ґрунту / Ред. рада В. Шевчук. – К.: "Гелікон", 2000. – С. 8-38.
18. Шерех Ю. Віктор Петров, як я його бачив / Юрій Шерех // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Т. 3 / Ред. рада: В. О. Шевчук та ін.; Упоряд. та приміт. Р. М. Корогодського. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 88-135.
19. Шерех Ю. Не для дітей / Юрій Шерех // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Т. 1 / Ред. рада: В. О. Шевчук та ін. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 306-321.

Лысенко Н.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ПИСАТЕЛИ-МОДЕРНИСТЫ МУРУ (И. КОСТЕЦКИЙ И В. ДОМОНТОВИЧ) В РЕЦЕПЦИЯХ ЛИТЕРАТУРОВЕДОВ УКРАИНЫ И ДИАСПОРЫ

Аннотация
В статье на основе критических материалов раскрыто личности И. Костецкого и В. Домонтовича. Исследовано отношение писателей МУРа к традиции и модернизму. Осуществлён анализ ведущих моделей, связанных с идеологическими и художественными поисками муровской эпохи: эксперименты И. Костецкого и интеллектуализм В. Домонтовича. Выделено определённые экзистенциальные и иррациональные аспекты творчества писателей-модернистов. Выяснено теоретические установки и художественные решения муровского модернизма.

Ключевые слова: модернизм, МУР, дискурс, европеизм, экзистенциализм, интеллектуализм, писатель-модернист.

Lysenko N.V.
Donbas State Pedagogical University

THE WRITERS-MODERNISTS OF UKRAINIAN ART MOVEMENT (I. KOSTETSKY AND V. DOMONTOVYCH) IN THE RECEPTION OF LITERARY CRITICS FROM UKRAINE AND DIASPORA

Summary
The figures of I. Kostetsky and V. Domontovych are disclosed in the article on the basis of critical essays. The attitude of Ukrainian Art Movement (UAM) writers to tradition and modernism are also studied. The author analyzes the leading models related to the ideological and artistic quest of UAM times: experiments of I. Kostetsky and intellectualism of V. Domontovych. Certain existential and irrational aspects of writer-modernists' works are identified too. The author also determined theoretical ideas and art solutions of UAM modernism.
Keywords: modernism, UAM, discourse, Europeanism, existentialism, intellectualism, writer-modernist.

УДК 821.111“18/19”

МОРАЛЬНОЕ САМОУБИЙСТВО «ЧЕЛОВЕКА С ХАРАКТЕРОМ» (ПО РОМАНУ Т. ГАРДИ «МЭР КЕСТЕРБРИДЖА»)

Панова Н.Ю.
Бердянский государственный педагогический университет

В статье анализируется жизнь и смерть Майкла Хенчарда, главного героя романа Т. Гарди «Мэр Кеэстербриджа». Автор называет Хенчарда человеком с характером. Его недостатки и удары судьбы приводят к тому, что его жизненная позиция постепенно расшатывается и падение становится неизбежным. Герой обрекает себя на моральное самоубийство. Это роман о человеке сильных, страстных и даже диких порывов, непреклонной воли и решительных поступков.
Ключевые слова: моральное самоубийство, личность, внутренний мир, человек с характером, жизненная позиция.

Актуальность данной статьи заключается в том, что проблема самоубийства во все времена была и есть серьезной социальной проблемой, которая находится в поле зрения философии, психологии, социологии и медицины. Художественная литература также не остается в стороне, исследуя внутренний мир человека, а также определяя границу между добром и злом. Реальные самоубийства, имеющие место в повседневной жизни, не являются такими привлекательными и интригующими, как те, которые изображены в художественных произведениях. Только художественное произведение способно открыть общественному сознанию самоубийство так, как оно есть, без каких-либо тайн. Только в произведениях художественной литературы при помощи различных художественных средств и приемов читатель может проникнуть в сознание самоубийцы, в его внутренний мир, узнать его мысли, чувства и переживания, а также понять, что толкнуло его на такой серьезный шаг.

Суицидальные тенденции в художественной литературе отражены в работах как отечественных (М. Нестелеев), так и зарубежных (Я. Саморукова, Е. Новаковский, А. Богодерова, Д. Решетов, О. Галактионова, В. Ефремов, Г. Чхартишвили) авторов. Проблемам танатологии в литературе посвящены труды П. Бицилли, М. Бланшо, Ф. Хофмана, М. Бахтина, В. Казака, Ю. Лотмана, В. Топорова, Р. Красильникова, Ю. Семикиной.

Суицидальная тематика в художественной литературе занимает важное место, но проблема внутреннего мира героев-самоубийц, их страдания и душевные переживания изучена не достаточно хорошо. Именно поэтому, **цель данной работы** рассмотреть личность главного героя романа «Мэр Кестербриджа» Майкла Хенчарда, изучить его поведение, жизненный путь, проанализировать его внутренний мир, мысли, чувства, переживания, а также определить причины, которые довели его до морального самоубийства, а затем и до физической смерти.

Роман «Мер Кэстербриджа» («Mayor Casterbridge») был написан Т. Гарди в 1886 году. Это классическая трагедия, которая описывает жизнь и смерть человека с характером (такое название имеет подзаголовок книги), его недостатки и удары судьбы приводят к тому, что его жизненная позиция постепенно расшатывается и падение становится неизбежным. Это роман о человеке сильных, страстных и даже диких порывов, непреклонной воли и решительных поступков.

Майкл Хенчард со своей женой Сьюзан и их дочерью путешествовали в поисках работы. Уже при описании внешности Хенчарда, Т. Гарди отмечает сильный характер героя и его непреклонную волю. Мужчина был хорошо сложен, он шел «мерным, тяжелым шагом опытного сельского рабочего, резко отличающимся от неуклюжей, шаркающей походки земледельца, а в его манере выворачивать и ставить ступню чувствовалось свойственное ему упрямство и циническое равнодушие» [1, с. 19]. По пути зайдя в одну из палаток отдохнуть и поесть, где Хенчард много пьет и в пьяном порыве импульсивно заявляет, что готов продать свою жену тому, кто даст больше денег. Неожиданно появляется покупатель, моряк Ньюсон, который покупает жену и дочь Хенчарда за пять гиней.

Проснувшись утором, Майкл Хенчард понимает, что должен отыскать жену и свою маленькую дочь Элизабет-Джейн и по мере сил примирится с позором, который сам навлек на себя. Хенчард

© Панова Н.Ю., 2015

дает обет двадцать лет не употреблять спиртных напитков.

Анализируя ужасный поступок Хенчарда, следует отметить, что бедность и жизненная неустроенность стали главными причинами такого поведения героя. Полный сил и энергии, но при этом обездоленный и доведенный до крайности, он не может найти работу и крышу над головой. Оставшись без постоянного занятия, Хенчард зол на весь мир и на близких ему людей. По мнению М. Урнова, негативные условия существования Майкла Хенчарда повлияли на его душевное состояние. «Спиртной дурман заглушил в нем добрые и возбудил злобные чувства. Однако поступок Хенчарда – это еще и дикая вспышка ущемленного индивидуализма, усмотревшего помеху себе в семейных узах. Жажда независимости и кипящее возмущение подогревало в нем эгоистический расчет» [1, с. 4]. В состоянии раздражения и алкогольного опьянения, Майкл относится к своим близким как «истый барышник» [1, с. 4]. И тут же герой готов наказать себя за содеянное зло. В духе нравственных традиций патриархальной среды Хенчард дает суровый обет и двадцать лет хранит его.

Через несколько лет Майкл Херчард превращается в успешного торговца зерном и становится мэром Кэстербриджа. Это уже «зрелый мужчина со сформировавшимся характером, отчетливо выраженным в чертах его лица, сдержанный, отмеченный печатью раздумий» [1, с. 47].

Спустя восемнадцать лет в Англию возвращаются Сьюзан и дочь Элизабет-Джейн. Хенчард заключает повторный брак со своей супругой. Также герой знакомится с молодым шотландцем Дональдом Фарфрэ и нанимает его в качестве менеджера. Проникнувшись нежными отцовскими чувствами к молодому человеку, Херчард с волнением в голосе рассказывает ему историю своей жизни, историю о двух женщинах, о супруге Сьюзан и еще об одной, с которой они собирались пожениться, но появление первой жены изменило все планы: «... и его твердый низкий голос слегка задрожал. Он, видимо, пришел в то странное душевное состояние, когда люди иной раз признаются новому другу в том, чего никогда бы не открыли старому» [1, с. 88].

Дональд Фарфрэ начинает встречаться с Элизабет-Джейн. Неожиданно выясняется, что он первоклассный специалист и лучше чем Хенчард разбирается в вопросах зерна и торговли зерном, что приводит к охлаждению отношений между мэром и молодым шотландцем. Хенчард, некогда самый уважаемый человек в своей среде, теперь потерял долю былого уважения. Жители Кестербриджа сравнивали Майкла Херчарда и Дональда Фарфрэ не в пользу мэра.

И так, Майкла Хенчарда обуял дух соперничества. Особенно это проявилось в подготовке празднования одного из национальных праздников, где Фарфрэ, как всегда, был на высоте и народ пошел за ним.

Разговор двух жителей города, который Майкл Хенчард услышал случайно, очень расстроил и разозлил его, а также задел его больное самолюбие. Один из разговаривающих назвал его «упрямым ослом», на что другой ответил, что мэр делает промахи в других делах. Оба сошлись на том, что Херчард должен благодарить судьбу за то, что она послала ему Дональда Фарфрэ, и что долго мэр его в Кестербридже не удержит.

Напряжение между Майклом Хенчардом и Дональдом Фарфрэ нарастало с каждым днем. Мэр попросил шотландца покинуть его компанию и оставить в покое дочь. Фарфре, недолго думая, начинает свою собственную торговую деятельность. Его дело начинает процветать, а торговля Хенчарда вытесняется с рынка. Майкл Хенчард был очень огорчен, когда понял, что Фарфре больше не намерен мирится с его взбалмошным характером, а услышав о планах молодого шотландца «разгневался свыше всякой меры». Узнав о планах Дональда, Херчард кричал так громко, что его было слышно у городского колодца. Т. Гарди, изображает внутреннее напряжение и гнев мэра: «Судя по этим раскатам, у Майкла Хенчарда – по-прежнему под корой внешнего спокойствия клокотал буйный вулкан страстей, как и в тот день, когда он продал свою жену на Уэйдонской ярмарке» [1, с. 121].

Коллеги Хенчарда по городскому совету не выражали сочувствия мэру Кестербриджа, скорее злорадствовали. Теперь Хенчард был не так популярен, как два года назад, когда они выбирали его мэром за его поразительную энергию. Как справедливо подметил Т. Гарди, эта энергия приносила им пользу всем вместе, но не раз уязвляла каждого из них в отдельности. Именно поэтому поддержку Хенчард не получил.

Анализируя поведение Майкла Хенчарда, видно, что Т. Гарди изображает героя как человека недальновидного и не практичного. Если бы Хенчард был умнее и продумывал все наперед, он бы поощрил ухаживания Фарфре за его дочерью и любыми путями получил бы его себе в зятья. Но в силу своего упрямства, которое еще не раз навредит ему, Хенчард был неспособен подкупить конкурента таким путем. Т. Гарди снова дает характеристику мэру: «Хенчард был безнадежно далек от всяких обывательских уловок этого рода. Любил он или ненавидел – все равно в дипломатии он был туп, как буйвол» [1, с. 122].

В силу обстоятельств, Хенчард и Дональд постоянно встречались на рыночной площади. Фарфре был всегда готов к общению, чего нельзя сказать о Хенчарде. Он смотрел с гневным видом куда-то мимо своего бывшего друга, как человек, который много потерял из-за него и никогда не простит ему обиды. В зале хлебной биржи у всех фермеров были свои вывески, на которых были написаны их фамилии, как, например, «Хенчард», «Эвердин», «Шайнер». К этим вывескам прибавилась еще одна, с фамилией «Фарфре». Эта надпись внесла дискомфорт в душу Хенчарда. Т. Гарди изображает душевную боль мэра: «... Хенчарда это больно кольнуло, – подобно Беллерофону, он отошел от толпы с язвой в душе» [1, с. 124].

Очередным ударом для Хенчарда стала новость о том, что Элизабет-Джейн ему не родная, а его родная дочь умерла. Эту ужасную новость он узнал из письма его жены, которое прочел после ее смерти. Т. Гарди изображает душевную трагедию Херчарда, через его поведение, детали портрета, а также его эмоциональное состояние: «Муж покойной Сьюзен смотрел на бумагу, как будто она была оконным стеклом, сквозь которое он видел многомильную даль. Губы его дрожали, и он сжался, словно так было легче перенести удар. Обычно он не раздумывал, жестоко с ним поступает судьба или нет; ... Но сейчас в его горячей голове бушевала такая мысль: это ошеломляющее признание – удар, полученный им по заслугам» [1, с. 133].

Горе научило Майкла Хенчарда лишь одному: «гордо не поддаваться горю». «Он смотрел в ночь, словно она была полна демонов» [1, с. 134]. Т. Гарди отмечает, что Хенчард, как и все люди его склада, был суеверным и невольно думал, что цепь случившихся событий вызвана какой-то зловещей силой,

решившей покарать его. Ирония судьбы, проявившаяся в последовательности этих событий, возмущала его, «словно злая шутка ближнего» [1, с. 134]. Хенчард поистине был достоин жалости, он очень тяжело переживал «муку горького разочарования» [1, с. 135]. «Он походил на человека, который близок к обмороку и не в силах ни прийти в себя, ни окончательно лишиться чувств» [1, с. 135]. Хенчард был очень своенравен и поэтому решил признать дочь, сколько бы ему не пришлось лицемерить.

Тем не менее, отношения Херчарда с Элизабет-Джейн не складывались, он по любому поводу придирался к девушке и срывал на ней зло. Вспышки гнева Хенчарда были не так страшны для Элизабет, как его холодность. Проявление этой холодности все учащались, и девушка с грустью понимала, что неприязнь Хенчарда к ней возрастает. Не в состоянии мириться с происходящим, Элизабет-Джейн покинула дом мэра и ушла жить к Люсетте Темплмэн, которая недавно переехала в Кестербридж, и с которой у Майкла Хенчарда был роман.

В бизнесе Херчард также нес колоссальные убытки. Он заключил крупные сделки и не мог надолго откладывать платежи, а чтобы их внести, пришлось распродать пшеницу, купленную всего две недели назад. Все был очень плохо. Хенчард даже стал задумываться над тем, что «... кто-то растопил его восковое изображение или вскипятил бесовское зелье, чтобы его погубить!» [1, с. 196].

К проблемам в любви и бизнесе прибавилась еще одна. Однажды Хенчард принимал участие в малой сессии суда, как бывший мэр, он еще продолжал исполнять обязанности судьи. В процессе судебного разбирательства одна старуха рассказала всем присутствующим о том, как в молодости Хенчард, будучи в состоянии алкогольного опьянения продал свою жену. Старухе не поверили, но Хенчард подтвердил ее слова. «Сенсация в суде была неописуемая» [1, с. 207]. Так весь город узнал о «позорном» поступке Майкла Хенчарда на заре его молодости.

Беда не приходит одна и следующим ударом для Хенчарда была новость о том, что Дональд Фарфре и Люсетта обвенчались. Т. Гарди описывает напряженное психологическое состояние героя: «Хенчард остановился, – казалось, его ударили обухом по голове» [1, с. 215]. Для Хенчарда было практически невозможно признать себя отвергнутым, вне себя от злости он шантажировал Люсетту ее прошлым: «Одно слово этому вашему новоиспеченному муженьку о том, как вы за мной ухаживали, – и все ваше драгоценное счастье разлетится вдребезги!» [1, с. 216]. Как и прежде, чрезмерная гордость и ущемленное самолюбие не позволили Хенчарду справиться с собой и принять достойно сложившуюся ситуацию.

Случай в суде был для бывшего мэра Кестербриджа началом «падения». С этого дня, Хенчард, который сумел достичь вершины и почета в делах, начал стремительно катиться «под уклон». Т. Гарди пишет: «Странно было видеть, как быстро таяло уважение, которым он некогда пользовался. Его престижу был нанесен сильный удар, а в коммерческих делах он после своих безрассудных сделок перестал идти в гору, поэтому скорость его падения и в том и в другом отношении увеличивалась с каждым часом» [1, с. 222]. Хенчард был разбит и подавлен.

И так, тучи нал Майклом Хенчардом сгущались. В один из дней состоялось совещание по поводу его банкротства. О глубоких душевных переживаниях свидетельствует внешность Хенчарда, которую Т. Гарди описывает во время совещания по банкротству: «Его лицо, такое цветущее во времена преуспеяния, теперь как-то поблекло: волосы и бакенбарды были по-прежнему черны, но щеки словно покрывались налетом пепла» [1, с. 223]. И так, дом, и все имущество забрали за долги, а сам Хенчард ушел из дома и жил у Джаппа. Теперь в доме Хенчарда обосновался Дональд Фарфре.

Молодой шотландец, узнав о том, что Майкл Хенчард собирается покинуть Кестербридж, предложил ему жить в его доме, на что Хенчард, снова, из-за своей гордости и упрямства, ответил отказом. Тем не менее, Хенчард согласился работать у Фарфре. Следует отметить, что Фарфре всячески старался помочь Хенчарду, поддерживал его, предлагал свою помощь, но тот, будучи упрямым, гордым и самолюбивым, всегда отказывался. Фарфре, зная о «норовистом» характере бывшего мэра, старался держаться от него подальше. Хенчард становился мрачным при одной мысли о том, что Фарфре собираются выбрать мэром и прежняя ненависть к шотландцу вспыхивала в его душе снова и снова. Он даже заставил музыкантов в гостинице «Три моряка» петь псалом за упокой Дональда Фарфрэ. Те, в свою очередь, когда узнали, для кого они пели, были очень возмущены.

Находясь в постоянном соперничестве с Фарфре, Хенчард решил, что «дело надо решать дракой – один на один, – и тогда увидим, хватит ли дерзости у щенка сразиться с мужчиной?» [1, с. 272]. Устроив в хлебохранилище драку, один на один, Хенчард оказался сильнее, и когда Фарфрэ был «в шаге от смерти» бывший мэр пожалел его и тот остался жив. После ухода Фарфре, бывший мэр очень жалел о содеянном, «Хенчард испил чашу стыда и раскаяния» [1, с. 276]. Он начал вспоминать первую встречу с шотландцем. Т. Гарди изображает подавленность Хенчарда, его внутренние переживания, душевную трагедию через поведение героя: «Хенчард был до того подавлен, что не мог встать, и лежал на мешках, свернувшись клубком, в позе, необычной для мужчины, особенно такого как он. В этой позе было что-то по-женски слабое, и то, что принял ее такой мужественный и суровый человек, производило трагическое впечатление» [1, с. 276]. Хенчард, в конце концов, осознал, какую ошибку он совершил, он знал, как когда-то высоко Фарфрэ его ценил, и теперь после всего случившегося он буде ненавидеть и презирать его. Бывшего мэра охватило непреодолимое желание попросить прощение у Фарфрэ. Т. Гарди изображает внутренний конфликт Майкла Хенчарда: «... он так остро чувствовал свое нравственное падение, что был неспособен думать ни о чем другом» [1, с. 277].

Оставшись в одиночестве, без друзей и поддержки Хенчард решил наладить отношения с Элизабет-Джейн. Он практически вернул расположение приемной дочери, как вдруг неожиданно вернулся ее родной отец. Зародившееся в нем уважение к Элизабет-Джейн, новые надежды на то, что в его одиночестве она станет для него приемной дочерью, которой он сможет гордиться, заставило Хенчарда сказать Ньюсону, что его дочь умерла.

После смерти Люсетты Элизабет-Джейн и Дональд Фарфрэ снова стали встречаться, дело шло к свадьбе. Херчард ревностно и враждебно относился к Фарфре. Теперь он боялся потерять свою падчерицу. Тревога и страх, а также любовь и зависимость от внимания падчерицы, изменили его природу. Хенчард часами анализировал фразы и поступки Элизабет-Джейн. Ожесточенный, настроенный против всего мира, он становился все мрачнее и мрачнее, и наконец, необходимость ежедневного общения с людьми, и особенно с Элизабет-Джейн сделалась для него почти невыносимой. Здоро-

вье слабело, Хенчард стал болезненно обидчивым. Он хотел убежать от тех, кому был не нужен, и спрятаться где-нибудь навсегда. Хенчард пытался представить себе свою будущую жизнь с супругами, но у него не получалось. Автор изображает его внутренний конфликт: «Гордость его жестоко страдала при мысли о таком падении, и все же он ради Элизабет готов был вынести все, даже от Фарфрэ, даже пренебрежение и повелительный тон. Счастье жить в этом доме, где живет она, наверное, перевесило бы горечь подобного унижения» [1, с. 308].

Не в состоянии больше находиться в Кестербридже, Хенчард покидает город. Его сердце было так истерзано расставанием с Элизабет, что он не мог думать ни о чем и на ночлег свернул в поле. «Он не чувствовал голод, а тяжесть навалившаяся на его душу помогла ему заснуть» [1, с. 316]. Оглядываясь на свое честолюбивое прошлое, он испытывал горечь. Он понимал, что принесенные им в жертву чувства стоили не меньше приобретенных им материальных благ. Он испытывал еще большую горечь при мысли о том, что отречение ничего ему не дало. Его попытки заменить честолюбие любовью потерпели неудачу, как и его честолюбивые замыслы. «Желание Хенчарда умыть руки – отказаться от жизни – отчасти объяснялось тем, что он понял всю ее противоречивую непоследовательность, – бездумную готовность Природы поддерживать еретические социальные принципы» [1, с. 317].

Только сейчас, когда Хенчард остался один, вдали от Кестербриджа и своей Элизабет-Джейн, он понимал, что прогнали его не Элизабет и Фарфрэ, а его собственное уязвленное самолюбие, упрямство и гордость, твердившие ему, что он здесь больше не нужен.

Узнав о предстоящей свадьбе, Хенчард решает поздравить молодых. Купив в подарок щегла в клетке, он направляется в Кестербридж. Одиночество и горе, на которые он сам себя обрек, так подорвали его душевные силы, что он теперь боялся всего, чем пренебрег бы раньше, и начал жалеть о том, что осмелился прийти в такой день. Его предчувствия его не обманули. Элизабет, увидев его на свадьбе, обрушилась с упреками, что он не сказал ей о ее родном отце. Хенчард попытался объясниться, но затем «стиснул зубы и не проронил ни звука». Автор объясняет поведение Хенчарда тем, что многое ему мешало оправдываться, и особенно то, что он не настолько ценил себя, чтобы пытаться облегчить свои страдания «страстной мольбой или убедительными доводами» [1, с. 325]. Бросив клетку с щеглом Хенчард ушел.

После свадьбы случайно нашлась клетка с мертвым щеглом. Элизабет поняла чей это был подарок, ей захотелось найти Хенчарда и примириться с ним. В результате поисков, Элизабет и Фарфрэ встретили Эйбла Уиттла, который сообщил, что мистер Хенчард умер. Он обрек себя на полное одиночество, не ел и не пил, у него просто не было аппетита, он потерял интерес к жизни, жизнь потеряла для него всякий смысл. Из-за своего сложного характера, будучи человеком «старой закалки», не желавшим менять свои принципы и взгляды, Хенчард обрек себя на одиночество и моральное самоубийство. Сначала произошла психологическая смерть героя, а за тем и физическая.

По мнению М. Урнова, Майкл Хенчард – фигура трагическая. О нем можно сказать: его характер – его беда. Даже ради собственного блага, мэр Кестербриджа был не способен измениться. Как справедливо отмечает М. Урнов, Хенчард не раз представал перед жителями Кестербриджа как человек большой воли, неуклонной прямоты и сердечной отзывчивости. Но его достоинства не спасали его от беды, а наоборот влекли к ней. Разительно и неизбежно было его одиночество: он был вроде как бы среди людей и как бы один среди всей вселенной. Жизненные обстоятельства, нанесли удар Хенчарду: привычная почва исчезла из под ног, прежние связи разрушились, приспособиться к новым условиям он был не в состоянии, все это объясняет его «дикая импульсивность», о которой постоянно напоминает Т. Гарди [1].

Жизненные обстоятельства, по мнению М. Урнова, ставят Хенчарда перед выбором: или он обретает «внешний лоск» и новые навыки в коммерции, или отказывается от честолюбивых претензий. Дилемма выводит его из равновесия и обостряет противоречивые черты. Его честолюбие разгорячено до предела. Сторонник «честного соперничества», он жаждет уничтожить конкурента, «стереть его с лица земли». Но все безуспешно. М. Урнов настаивает на том, что острота психологического конфликта, горечь поражения создают в Хенчарде предпосылки для внутренних сдвигов [1]. Понятие о кодексе чести отдает у Хенчарда патриархальной стариной. Он борется с Фарфре, считая себя более сильным, выходит победителем и милует противника. В борьбе на таких условиях Хенчард демонстрирует нравственное и физическое превосходство, но сам герой вдруг осознает детскую бессмысленность, старомодность своего поведения [1].

Что касается духовного состояния Хенчарда, здесь также наблюдаются перемены. Он борется со своей гордыней, готов забыть обиды и оскорбления и все это для того, чтобы близкие ему люди поверили его искреннюю доброту и сердечность. М. Урнов отмечает, что Хенчард все-таки надеется в общечеловеческой сфере преодолеть свою ограниченность и ограниченность мира Фарфрэ, но его обращение к «любви и милосердию» не услышаны, Фарфре и те, кто с ним, не замечают Хенчарда. По мнению М. Урнова, в предсмертной записке Хенчарда нет ни смирения, ни покаяния. В суровом волеизъявлении Майкла Хенчарда отразились и любовь, и негодование, т.е. то, что является основой для «человека с характером». Кольцевая композиция романа говорит о душевном просветлении, демократизме чувств в сердце Майкла Хенчарда, который снова стал вязальщиком сена, откуда пришел, туда и вернулся [1].

Выводы. Мы рассмотрели личность главного героя романа Т. Гарди «Мэр Кестербриджа» Майкла Хенчарда, изучили его поведение, весь жизненный путь, проанализировали его внутренний мир, мысли, чувства, переживания и можем сказать, что главной причиной его морального самоубийства стала утрата смысла жизни. Причем в случае с Майклом Хенчардом причиной тому были не декадентские настроения, пронизанные пессимизмом и мыслями о смерти, как это было популярно в конце XIX начале XX века, не бедность и нищета, а его гордыня, больное самолюбие, неспособность подстроиться под определенные обстоятельства, не умение принять жизнь такой, какая она есть. В изображении Т. Гарди, Хенчард фигура трагическая, его характер – его беда, его одиночество неизбежно. Судьба наносит герою удар за ударом, близкие люди отдалились, приспособиться к новым обстоятельствам не получилось. Так, имея сложный характера герой остается в полном одиночестве, жизнь для него теряет всякий смысл, и он обрекает себя на моральное самоубийство, а затем и на физическую смерть.

В перспективе мы планируем осуществить сравнительный анализ произведений содержащих суицидальную тематику в английской и украинской прозе.

Список литературы:
1. Гарди Т. Мэр Кэстербриджа. История человека с характером : роман, рассказы / Т. Гарди ; пер. с англ. [предисл. М. Урнова ; прим. Евг. Ланна]. – М. : Правда, 1988. – 576 с.

Панова Н.Ю.
Бердянський державний педагогічний університет

МОРАЛЬНЕ САМОГУБСТВО «ЛЮДИНИ З ХАРАКТЕРОМ» (ЗА РОМАНОМ Т. ГАРДІ «МЕР КЕСТЕРБРІДЖА»)

Анотація
В статті аналізується життя і смерть Майкла Хенчарда, головного героя роману Т. Гарді «Мер Кестербріджа». Автор називає Хенчарда людину з характером. Його недоліки і удари долі призводять до того, що його життєва позиція поступово розхитується і падіння стає неминучим. Герой прирікає себе на моральне самогубство. Це роман про людину сильних, пристрасних і навіть диких поривів, непохитної волі і рішучих вчинків.
Ключові слова: моральне самогубство, особистість, внутрішній світ, людина з характером, життєва позиція.

Panova N.Y.
Berdyansk State Pedagogical University

MORAL SUICIDE OF “A MAN OF CHARACTER” (THE NOVEL BY T. HARDY “THE MAYOR OF CASTERBRIDGE”)

Summary
In the article there is analyzed life and death of Michael Henchard the main hero of the novel “The Mayor of Casterbridge”. The author tells about Henchard as a man of character. His stubbornness and blows of the fate lead to the fact that his position in life gradually loosens and his fall is inevitable. The hero dooms himself to moral suicide. This novel is about a man of strong, passionate and even wild impulses, unbending will and decisive actions.
Keywords: moral suicide, personality, inner world, a man of character, life position.

УДК 811.161.2'367.3:821.161.2 – 31.09

АКТУАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ У РОМАНАХ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Чигрин А.В.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Окреслено суть комунікативної надкатегорії актуалізації речення. Поставлено проблему категорійного вияву актуалізації у реченні. Проаналізовано найчастіше вживані засоби актуалізації у тексті. Досліджено актуалізацію семантико-синтаксичної структури речення в романах Василя Шкляра.
Ключові слова: комунікативний аспект речення, актуальне членування речення, актуалізація як комплексна надкатегорія, категорія настанови, категорія синтаксичного часу, категорія персональності (особи), повтор, парцеляція.

Постановка проблеми. Перші кроки до розгляду речення у комунікативному аспекті було зроблено ще у XIX столітті, коли з’явився психологічний напрям у мовознавстві. Особливу роль у цьому відіграло вчення про актуальне членування речення, створене учением Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіусом, котрий вважав, що «актуальне членування речення слід протиставляти його формальному членуванню» [5, с. 239]. На думку вченого, суть актуального членування речення полягає у тому, що воно «з’ясовує спосіб включення речення у предметний контекст, на базі якого воно виникає» [5, с. 239].

Поява нового підходу до вивчення речення зумовила створення низки мовознавчих питань серед лінгвістів стосовно того, які синтаксичні категорії презентують комунікативний аспект речення як мовної та мовленнєвої одиниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про категорію актуалізації у мовознавчих колах почали говорити відносно недавно. Серед українських мовознавців першим, хто запропонував термін «актуалізація», є І. Вихованець, який слушно зауважив, що існує потреба у «пошуку адекватнішого терміна для позначення **стосунку змісту речення до дійсності, актуалізованого з позиції мовця**» [1, с. 20] (Виділено нами. – А. Ч.). Вчений також зауважив, що у русистиці та україністиці тривалий час реченнєві комунікативні категорії об’єднували у понятті «предикативність», яке, на його думку,

© Чигрин А.В., 2015

не розкриває повною мірою сутність категоризованих мовленнєвих синтаксичних явищ [1, с. 20]. На думку, Р. Волощук, актуалізація є одним із ключових понять у визначенні комунікативної граматики [2, с. 207].

Оскільки актуалізація є комплексною надкатегорією, існують різні погляди стосовно її сутності та складу підпорядкованих їй категорій. Зокрема, С. Єрмоленко аналізує різні прийоми актуалізації залежно від «сфери» їх використання – в поезії, прозі та драматургії. У поетичній мові дослідниця вбачає такі засоби актуалізації, як асонанс, алітерація, парономазія; у прозі вираженням актуалізації, на думку дослідниці, є різні форми співвідношення прямої, непрямої, невласне-прямої, невласне-авторської мови, оповіді від першої особи, у драматургії – прийом гри слів [4, с. 14]. Н. Гуйванюк вважає, що актуалізація здійснюється завдяки створенню сильної позиції для актуалізованого компонента у формально-граматичній структурі речення [3, с. 389].

Більш поглиблено вивченням категорії актуалізації, зокрема її категорій-ним складом, зацікавилися мовознавці І. Вихованець та М. Мірченко. І. Вихованець до складу надкатегорії актуалізації зараховує категорію синтаксичної модальності, категорію синтаксичного часу, категорію персональності та категорію актуального членування речення, вказуючи також на граммеми кожної із названих категорій [1, с. 21 – 22]. Концепція М. Мірченка про надкатегорію актуалізації дещо відрізняється. М. Мірченко, вважаючи, що І. Вихованець «не до кінця показав сутність актуалізації зазначених величин», пропонує зараховувати до складу надкатегорії актуалізації три категорії: категорію настанови, категорію часу та категорію персональності (особи), а суть актуалізації вбачає у наголошенні в реченні, виділенні у ньому компонента, важливого для комунікативного завдання речення [6, с. 103 – 104]. Окрім цього, мовознавець називає найбільш вживані засоби актуалізації: повтор, несподівані асоціативні зв'язки у тексті, зміну категорійної настанови речення [6, с. 104 – 105].

Варто зазначити, що у мовознавців різні погляди і стосовно категорій модальності та настанови. І. Вихованець до категорії синтаксичної модальності включає і категорію настанови як її складову, тоді як М. Мірченко наголошує на окремішності цих двох категорій.

На нашу думку, найбільш науково обґрунтованою є концепція М. Мірченка, на яку і посилаємося в цьому дослідженні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуалізація є комплексною категорією, тому, на наш погляд, її вияв у реченні слід простежувати, попередньо розглянувши у тексті підпорядковані їй категорії, адже саме вони у сукупності створюють актуалізацію семантико-синтаксичної структури речення. Підтримуючи думку, що актуалізація – це перш за все наголошення, виокремлення у тексті, зауважимо, що ще одним із засобів актуалізації у тексті є парцеляція, оскільки суть цієї стилістичної фігури полягає саме в **інтонаційному** виділенні певного компонента.

На нашу думку, досліджуючи актуалізацію семантико-синтаксичної структури речення, варто дотримуватись бінарного підходу:

1) враховувати як вияв актуалізації такі стилістичні засоби, як асонанс, алітерація, парономазія, парцеляція, повтор, інверсія; несподівані асоціативні зв'язки, зумисне виділення слова або вставленого компонента, експресивні елементи;

2) аналізувати вияв категорій настанови, синтаксичного часу та персональності, а також їх підкатегорій, частоту вживання деяких з них у тексті та їх граммемний вияв.

Такий підхід допоможе цілісно проаналізувати актуалізацію семантико-синтаксичної структури речення будь-якого тексту.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити засоби актуалізації семантико-синтаксичної структури речення у романах Василя Шкляра.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація являє собою насамперед виокремлення певного компонента у реченні з метою впливу на реципієнта. Часто це виражається за допомогою повторів. Оскільки роман є прозовим жанром, то повтори у ньому майже не трапляються. Маємо лише поодинокі випадки використання повторів у романах Василя Шкляра. Наприклад, *Попереду летіла* ***Маруся, Маруся, Маруся!*** *– червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко…*[9, с. 61]; *Ні, не лише Санька вона цілувала, вона разом з ним* ***попрощала*** *Ангела,* ***попрощала*** *Шума, П'яту, Бугая, але* ***не Мирона, не Мирона,*** *Господи,* ***не Мирона!*** *– навіщо вона* ***повірила*** *тому душевно-хворому лікареві,* ***повірила*** *якомусь безпам'ятному ветеринарові, який у затхлому хліві провадить досліди над болящими, виготовляє сироватку з крові мерців, нотуючи результати своїх нісенітних дослідів у заяложений зошит* [9, с. 297].

Епіграф, узятий автором до роману «Залишенець. Чорний Ворон», зайвий раз підтверджує те, що повтори притаманні, в основному, поетичній мові: *Тобі зозуля навесні Кувала щастя, а мені Вороння каркало сумне, –* ***Забудь мене, забудь мене…*** [8, с. 5].

Не рідко трапляється у текстах Василя Шкляра використання парцеляції. Цей засіб актуалізації пов'язаний із використанням у творах діалогічного мовлення, хоча найчастіше приклади парцеляції трапляються у мовленні оповідача. Наприклад, *Вони були* ***найдисциплінованішою*** *армією у світі. Наймолодшою і* ***найдисциплінованішою*** (тут парцеляція поєднується із повтором) [9, с. 17]; *Тільки молоде весняне сонце могло подарувати таку золоту косу. І веснянки, і родимку над кутиком вуст, і магічний блиск очей* [9, с. 35–36]; *Вони мусять це знати. І не тільки вони* [9, с. 70]; *Обличчя було загадковим. Як у дівчини, котра «щось знає»* [9, с. 96]; *Я передам генералу Тютюнникові, буде вам і подяка, й печатка. Від самого Петлюри* [8, с. 165]; *Ворон сіпнув ніздрями – відчув якийсь невловимо знайомий запах, що легенько війнув від Досі. Дражливо приємний, але невгаданий* [8, с. 20]; *Вони зустрілися поглядами – і враз обнялися. Міцно, по-чоловічому* [8, с. 78]; *Большаки! Їдуть сюди* [9, с. 298]; *Тому ми повинні показати людям, передовсім нашим затурканим селянам, що ми сильні. Що ми взяли до рук зброю не для того, щоб стригти заблукалих овець* [9, с. 175–176]; *Українці мають два уряди. Наддніпрянський і галицький* [9, с. 201]; *Ще тоді, коли відьма щезла у них з-під носа на кульгавій шкапі, Мозолін хотів було послати Акінфєєва до річки, щоб виловив і приніс косу. Але не послав. Посоромився* [9, с. 303].

Розповідним реченням, яких у романах «Залишенець. Чорний Ворон» та «Маруся» найбільша кількість, притаманне створення несподіваних асоціативних зв'язків: ***Ліс цей був мочаруватий і заболочений, в його багнах справді могли водити-***

ся чорти**, й оскільки перейти ці нетрища було важко навіть своїм, то чужинцям і поготів* [9, с. 42]; *Не знав Матей, що його жде* ***точнісінько така смерть. *Десь вона,* ***безноса,*** *походжала вже близько* [9, с. 45].

Категорія настанови, яка вказує на мету повідомлення, у названих романах Василя Шкляра знайшла вияв у всіх п'ятьох підкатегоріях: підкатегорії розповідності, підкатегорії питальності, підкатегорії спонукальності, підкатегорії бажальності та підкатегорії ірреальності умови. Підкатегорія розповідності виражена усіма притаманними їй граммемами і пронизує найбільшу кількість речень в романах. Щодо підкатегорії питальності, то вона знайшла вияв у таких диференційних значеннях: 1) прямо-питальній настанові, яка характерна здебільшого для діалогічного мовлення: *Хто вас сюди просив? – почав жалібно-тонким голосочком. – Хочете загнати мене в могилу?* [8, с. 69]; 2) прямо питально-розділовій та питально-заперечній граммемах категорії настанови: *Невже ж вона стає такою глухою до того, що було в цьому житті?* [8, с. 107]; *Чи варто ризикувати життям, щоб убити десяток-другий більшовиків?* [8, с. 187]; 3) риторично-питальній настанові: *Та хіба нам, козакам, сушити над цим голови?* [8, с. 106]; 4) питально-спонукальній настанові: *Краще скажи мені, як ти все пояснив тоді Гризлові?* [8, с. 106].

Підкатегорія спонукальності зазвичай виражається дієсловами наказового способу або формами дійсного способу зі спонукальними частками. В історичних романах Василя Шкляра прохання, наказ, вимога діяти найчастіше вживаються у тих розділах роману, де йдеться про військові дії. Наприклад, – *Розступіться! Та розступіться ж, нарешті, що ви за народ такий!* [9, с. 113]; – *Нехай не лізуть сюди зі своїм самоваром! – кричали праворуч* [9, с. 139]; – *Ніколи не кажи: в цій державі, – перебив я його. – Так завжди казали ті, для кого вона чужа. Кажи: наша* [8, с. 256].

Підкатегорія бажальності та підкатегорія ірреальної умови найчастіше реалізуються у ліричних відступах та різноманітних діалогах персонажів творів: *Якби не вкинула тебе в річку, то й досі не знав би, що робити* [9, с. 96]; *Навіть якби доля відвела їм сто років, він би її не пізнав більше, ніж знав тепер* [9, с. 222]; *І хай би тоді мене судили, хай би оголосили поза законом, та через день-другий відкрилася б правда і ми ще багато чого врятували б, повернули по-своєму* [8, с. 222].

У романах «Залишенець. Чорний Ворон» та «Маруся» Василь Шкляр часто вдається до ретардації, тому серед усіх наявних граммем синтаксичного часу однією із найбільш вживаних є граммема минулого часу: *Мирон зрозумів, що вчора Маруся з ним попрощалася* [9, с. 101]; *Небо було захмарене, але ці високі хмари вже не захищали землю від холоду* [9, с. 243]; *Чихвостили продзагони, чрезвичайку, міліцію, чонівців, трусили червоні установи, колошматили всіляких активістів, котрі боялися нашого духу, десятою дорогою обминали ліси, добачаючи месника в кожному дереві й кущику* [8, с. 164]; *А надворі все відбувалося швидко і злагоджено: козаки не лише роззброїли охорону й міліцію, але встигли вже всіх роздягнути і, як овець, загнати до пристанційної комори із заґратованими віконцями* [8, с. 354].

Підкатегорія персональності (особи) як актуалізаційна комунікативна підкатегорія вказує на роль суб'єкта у реченні та реалізується у трьох граммемах: граммемі мовця, граммемі адресата мовлення та граммемі не-учасника комунікації. Найчастіше вживаною є граммема не-учасника комунікації (третьої особи), яка позначає те, про що повідомляється у реченні. Наприклад, *Над витоптаним полем стояла низька курява недавньої битви* [9, с. 58]; *Короткий серпневий вечір погас* [9, с. 91]; *Над Глевахою пролетів український аероплан із жовто-блакитними пасами на крилах і чорним тризубом на хвості* [9, с. 94]; *Під чорною вуаллю ночі її обличчя було ще загадковіше* [9, с. 222]. Реалізація граммеми не-учасника комунікації відбувається із використанням граммеми минулого синтаксичного часу. Граммема мовця як основна граммема підкатегорії особи реалізується здебільшого у діалогах персонажів: – *Я подам тобі знак з того світу* [8, с. 107]; – *Я ж прошу розповісти про гори, а не війну* [9, с. 87]; – *Я й так пам'ятаю про тебе щохвилини* [9, с. 99]. Найменше зафіксовано нами прикладів речень із використанням граммеми адресата мовлення, яка вказує на співрозмовника: – *Ти ще не таке заслужила. Приміряй* [8, с. 160].

Висновки і пропозиції. Отже, історичні романи Василя Шкляра є яскравим прикладом поєднання різноманітних засобів актуалізації семантико-синтаксичної структури речення у тексті. Тематика романів зумовлює більший чи менший вияв певних категорій та підкатегорій. Використання деяких засобів актуалізації тісно пов'язане із літературними прийомами письменника. Зокрема, використання автором ретардації спричинило наявність максимальної кількості граммем минулого часу.

Проаналізувавши тексти обох романів, робимо висновок, що найбільш вживаними засобами актуалізації семантико-синтаксичної структури речення у романах Василя Шкляра є вираження усіх наявних підкатегорій категорій настанови, синтаксичного часу та персональності, що в сукупності створює індивідуальний, ні на кого не подібний, мовний стиль Василя Шкляра. Меншою мірою автором були використані засоби, які здебільшого притаманні поетичній мові (повтор, асонанс і т. д.).

Тема цієї роботи може бути поштовхом для подальших мовознавчих і літературознавчих досліджень, оскільки надкатегорія актуалізації на сьогодні є недостатньо вивченою, але саме вона цілісно презентує комунікативний аспект речення. Твори Василя Шкляра можуть слугувати цінним матеріалом для здійснення мовознавчих та літературознавчих досліджень.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Комунікативна реченнєва категорія актуалізації в її підкатегорійних, категорійних і граммемних виявах / І. Р. Вихованець // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2002. – № 5. – С. 20–23.
2. Волощук Р. М. Чинники комунікації та їх взаємодія в реченні / Р. М. Волощук // Наукові записки. Серія «Філологічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 2. – С. 206–210.
3. Гуйванюк Н. В. Актуалізація як умова ускладнення комунікативної семантики +висловлення // Гуйванюк Н. В. Слово – речення – текст. Вибрані праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – С. 386–392.
4. Єрмоленко С. Я. Актуалізація / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 14.
5. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239–245.

6. Мірченко М. В. Актуалізаційні реченнєві категорії: проблема вибору / М. В. Мірченко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – 2013. – № 22. – С. 103–106.
7. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
8. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон [Текст]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 384 с.
9. Шкляр. В. Маруся : роман / Василь Шкляр. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.

Чигрин А.В.
Институт филологии и журналистики
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

АКТУАЛИЗАЦИЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РОМАНАХ ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА

Аннотация
Определена сущность коммуникативной надкатегории актуализации предложения. Поставлена проблема категориального выражения акту-ализации в предложении. Проанализированы наиболее применяемые средства актуализации в тексте. Исследовано актуализацию семантико-синтаксической структуры предложения в романах Василия Шкляра.
Ключевые слова: коммуникативный аспект предложения, актуальное членение предложения, актуализация как комплексная надкатегория, категория установки, категория синтаксического времени, категория персональности (лица), повтор, парцелляция.

Chyhryn A.V.
Institute of Philology and Journalism,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ACTUALIZATION OF THE SEMANTIC-SYNTACTICAL STRUCTURE OF SENTENCE IN VASYL SHKLIAR'S NOVELS

Summary
The communicative supercategory of actualization of the sentence is outlined. The problem of categorical disclosure of actualization in the sentence is put forward. The most used tools of actualization in the text were analyzed. The actualization of the semantic-syntactical structure of sentence in Vasyl Shkliar's novels was investigated.
Keywords: communicative aspect of the sentence, actual division of sentence, actualization as a complex supercategory, category of directive, category of syntactical time, personality category (category of person), reiteration, parcellation.

УДК 808.5

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПОВТОР ЯК СТИЛІСТИЧНА ФІГУРА ТА ДОСВІД ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ПРОМОВАХ ЛІДЕРІВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Шандра Н.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У даній статті досліджено поняття «повтор» як стилістична фігура. Проведено теоретичний аналіз наукових досліджень лінгвістів щодо характеристики даного поняття у філологічній науці. Здійснено поділ повторів у промовах лідерів політичних партій Великобританії Еда Мілібенда, Девіда Кемерона та Ніка Клегга за компоненто-структурним критерієм. Проілюстровано одно-, дво- та багатокомпонентні повтори у виступах політиків. Охарактеризовано найяскравіші приклади структурних повторів в промовах партійних лідерів Великобританії.
Ключові слова: повтор, стилістична фігура, структурний повтор, політична партія, однокомпонентний, двокомпонентний, багатокомпонентний.

Постановка проблеми. У XXI ст. політична реальність набуває все більшої вагомості та відіграє провідну роль в житті не лише посадовці та урядовців, а й пересічних громадян, відображаючись у політичному мовленні. Мова політиків, котра наповнена повторами слів, фраз та частин речень, направлена на здобуття влади та маніпулювання свідомістю слухачів. Використання повторів у політичному мовленні постійно посилює певний спосіб сприйняття та усвідомлення реальності, який насаджується політиками задля досягнення поставлених ними цілей.

Аналіз досліджень. Поняття, характеристика та класифікація повтору як стилістичної фігури були

© Шандра Н.А., 2015

та є предметом дослідження зарубіжних та українських лінгвістів (І. В. Арнольд, І. Р. Гальперин, О. М. Мороховський, В. Г., Домбровський, М. Л. Ільченко, А. П. Коваль та ін.).

Мета статті – розкрити сутність поняття «повтор»; здійснити поділ повторів, які використовувались у промовах партійних лідерів Великобританії за компонентно-структурним критерієм; охарактеризувати та проілюструвати кожну групу структурних повторів.

Виклад основного матеріалу. Повтор як стилістична фігура відноситься до засобів синтаксису, які основані на розширенні вихідної моделі, тобто вихідного тексту [6, с. 138]. Енциклопедія «Українська мова» трактує повтор як «фігуру мови, що полягає у дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображуваного ефекту» [7, с. 496]. Провідний філолог І. В. Арнольд влучно зауважує, що повторювальні звуки, слова, морфеми, синоніми чи синтаксичні конструкції повинні знаходиться досить близько один до одного для того, щоб їх можна було помітити [1, с. 244]. Відносно близьке розташування повторювальних слів чи словосполучень є необхідною умовою для досягнення головної мети повторів як стилістичного засобу, а саме донесення логічного наголошення ключових слів до читачів, слухачів розповіді [2, с. 211].

Український мовознавець В. Г. Домбровський поділяє всі фігури мови на три групи, залежно від того чи фігура змінює тільки зовнішню, звукову форму вислову, чи його внутрішню, логічно-синтаксичну будову:

1) фігури милозвучності, або евфонічні, які мають два різновиди: фігури повторення чи ітеративні (епаналепса, епанастрофа, анафора, епіфора, цикл, рефрен); фігури звукові чи фонетичні (алітерація, асонанція, рима, парономазія, анномінація, ономатопоея, музика поетичного слова);

2) синтаксичні, котрі охоплюють формальні зміни в складі речень (паралелізм, інверсія, хіазм, асиндет і полісиндет, парантеза, еліпса, ярмо, анаколут);

3) риторичні, в яких як результат аналітичної праці розуму або під впливом почуття змінена логічна та риторична форма вислову: емфатичні (антитеза, оксимора, парадокс, ступенювання, епексегеза, дієреза) й патетичні (оклик, апострофа, риторичне запитання, сумнів, апокриза, апосиопеза, епанортоза) [3, с. 102-151].

Відповідно до поданої класифікації, повтор відноситься до фігури милозвучності. На нашу думку, віднесення повтору як стилістичного засобу до цієї групи можливе лише щодо мови поезії, оскільки у прозі автор вдається до описуваного засобу не так з метою створення милозвучних текстів, як задля наповнення своєї розповіді емоційністю та експресивністю. Окрім того, повтор, виконуючи стилістичну функцію, підкреслює важливе для висловлювання слово чи фразу, акцентуючи на них увагу. Семантична функція повтору як фігури мови проявляється у створенні єдиного змістовного стержня висловлювання. Науковець М. Л. Ільченко серед функцій повтора також називає наступні: інтенсифікація емоційності мовлення, додаткове інформування адресата, створення певного емоційного настрою, реалізація зв'язності мовлення [4, с. 42-47].

Погоджуємося із твердженням української дослідниці А. П. Коваль, що дія повторів на читачів та слухачів пояснюється посиленням впливу елементів, які повторюються при кожному новому вживанні і тим, що саме повторення вносить у сприйняття слова чи словосполучення, яке повторюється, деякі зміни: об'єктивні (коли повторення певного слова сприймається усіма читачами чи слухачами однаково через денотативне значення слова) та суб'єктивні (коли повтор того самого слова викличе у кожного інші асоціації) [5, с. 301].

Повтор як стилістичний прийом неодноразово застосовувався (й застосовується) політичними діями під час їхніх виступів. З огляду на це, виникає особливий науковий інтерес його використання у промовах лідерів політичних партій Великобританії Еда Мілібенда (Лейбористська партія), Девіда Кемерона (Консервативна партія) та Ніка Клегга (Ліберал-демократична партія), які вони виголосили у 2014 році на щорічних з'їздах своїх партій. Повторення слів та словосполучень даними політиками не були наслідками їхнього психічного стану (хвилювання, переживання, розгубленості), а мали на меті здійснити емоційний вплив на слухачів.

За компонентно-структурним критерієм всі повтори у досліджуваних промовах можна поділити на три групи:

1) **однокомпонентні:** *There will be a choice of leadership at this great election. A stark, real, choice of leadership. Leadership that will always stand for the privileged few, or leadership that fights for you* [10], *Go to any good hospital, go to any great school, it is the team that makes it strong. And think about our brilliant, heroic armed forces, doing the most dangerous job, serving our country. They, more than anyone else, will all tell you, it is about the team* [10], *Together we bring up our families. Together we look out for our neighbours. Together we nurture our communities* [10], *An idea that in the end won this referendum but has meaning far beyond that. An idea I love because it says so much about who we are and who we can become. An idea rooted in our party's character and our country's history* [10]; *I am here today to set out our Conservative commitment for the next five years… And our commitment to you for the next five years: we want to cut more of your taxes… So here's our renewed commitment to first-time buyers: if you're prepared to work and save, we will help you get a place of your own* [8], *I am so proud to stand here today as Prime Minister of four nations in one United Kingdom… I was so proud of Great Britain that day. And here, today, I want to set out how in this generation, we can build a country whose future we can all be proud of* [8]; *We are the party of education and we always will be – because it is the driver of opportunity. Because if you want to spread opportunity you can't just stop at today… Liberal Democrats understand that opportunity for everyone means thinking not just of this generation, but of future generations too* [9].

З наведених прикладів видно, що до категорії однокомпонентних повторів відносяться слова різної частиномовної приналежності, а саме іменники, прикметники та прислівники. Неодноразово повторюючи слова керівництво (*leadership*), разом (*together)* та ідея (*idea*), Ед Мілібенд має на меті переконати слухачів, що лише разом і під його безпосереднім керівництвом можна втілити в життя ідею єдності Об'єднаного Королівства. Девід Кемерон, в свою чергу, зазначає, що він гордий (*proud)* бути прем'єр-міністром однієї єдиної нації та висловлює зобов'язання *(commitment)*, які бере на себе Кон-

сервативна партія. А Нік Клегг акцентує на можливостях (*opportunity*), які надає його політична сила.

2) **двокомпонентні:** *Your family worse off. Your family can't afford to take that risk. Your family can't afford another five years of David Cameron* [10], *So as Ed Balls announced yesterday, Labour's plan is based on a tough new approach... The starting point of Labour's plan is that we become a country that rewards hard work once again* [10]; *Here's my vow to the people of England, Wales and Northern Ireland... So this is my vow: English votes for English laws – the Conservatives will deliver it* [8], *Under Labour, unemployment rose. With us, unemployment is falling faster than at any time for 25 years. Under Labour, inequality widened. With us, it's narrowed* [8], *How dare they suggest I would ever put that at risk for other people's children?.. how dare they frighten those who are relying on the NHS right now?* [8]; *Give people a future and they won't trash the present. Give people hope and they turn their backs on fear* [9].

Вдаючись до двокомпонентних повторів, троє політиків застосували анафору – фігуру мови, що утворюється повторенням слів чи синтаксичних конструкцій на початку суміжних мовних одиниць [7, с. 25]. На нашу думку, словосполучення даної групи виконують функцію підсилення та наростання. Адже повторення сполучень певних слів на початку речень полонить увагу слухачів, змушуючи їх задуматися над проблемами їхньої сім'ї (*your family*), дослухатися до плану Лейбористської партії (*Labour's plan*), запам'ятати обіцянку Девіда Кемерона (*my vow*), порівняти ефективність роботи двох конкуруючих партій – Лейбористської та Консервативної (*under Labour, with us*), та довідатися які наслідки матиме надання людям надії (*give people*).

3) **багатокомпонентні:** *Can anyone build a better future for the working people of Britain?.. Can we build a better future for our whole country?.. My answer is that we can build that better future for you and your family… He tells you that any problems are not his fault, he's done a tremendous job and everything is about to get better for you and your family. In the end you're going to have to be the judge of this. But this record isn't just mediocre. For your family it is the worst ever* [10], *Here's the hard truth: the Tories have no plan for the future for you and your family. That's why we need Labour's plan for Britain's future... So here we have six national goals. Labour's plan for Britain's future. A future fit for the everyday working people of Britain... Labour's plan for Britain's future requires us to mobilise every part of our country to work together* [10], *Many people have lost faith in the future... So the task is to restore people's faith in the future... Together we can restore faith in the future* [10], *They're sending the message to everyone but a few: You're on your own... You're on your own they say, because they don't believe in government intervention... "You're on your own" doesn't serve you, it doesn't serve your family, and it doesn't serve Britain... If you are a millionaire they've intervened to give you a tax cut. You will never be on your own. If you are a banker, who wants your bonus, they are going to intervene to protect it. You will never be on your own* [10], *One Nation Labour has changed from New Labour – businesses have a responsibility to pay their taxes, respect their customers and treat their workers fairly. Because together we can and on our own we can't. Those who can work have a responsibility to do so. Because together we can and on our own we can't. Immigration benefits our country but those who come here have a responsibility to learn English and earn their way. And employers have a responsibility not to exploit migrant workers and undercut wages. Because together we can and on our own we can't* [10]; *How can we build a Britain that everyone is proud to call home... I love this country – and my goal is this: To make Britain a country that everyone is proud to call home... A Britain that everyone is proud to call home is Britain where hard work is really rewarded...* [8], *When it comes to Britain's future, who do you trust? Labour – the party of something-for-nothing, and human wrongs under the banner of human rights... or the Conservatives – who believe in something for something, and reward for hard work?.. And I believe in something for something; not something for nothing... As I said: no more something-for-nothing* [8], *Once you have a job, I want you to take home more of your own money. If you put in, you should get out – not hand so much of it to the taxman... Our young people must know this is a country where if you put in, you will get out... That rule: that if you put in, you should get out...more than anywhere it should apply to those who want dignity and security in retirement* [8], *We in this party are a trade union too. I'll tell you who we respect. This party is the union for hardworking parents...the father who reads his children stories at night because he wants them to learn...the mother who works all the hours God sends to give her children the best start. This party is the trade union for children from the poorest estates and the most chaotic homes. This party is the union for the young woman who wants an apprenticeship...or the teenagers who want to make something of their lives* [8]; *The biggest change in income tax in a generation – designed and delivered by Libs Dems. The biggest overhaul of our pensions system – designed and delivered by Libs Dems. The biggest amount of money going into early years education every year, more than any previous government – designed and delivered by Libs Dems. The biggest shake-up of parental leave, revolutionising the rules for mothers who want to work and fathers who want to stay at home – designed and delivered by Libs Dems* [9], *There are times when the state needs to keep its nose out of our lives, to give us the freedom to make the most of our lives. There are times when the state needs to extend a helping hand so that everyone can make the most of their lives* [9], *For me, that is what our new commitment to expanding childcare to all two, three and four year olds is all about. That is what our new commitment to healthy lunches for all primary school children is all about. That is what our new commitment to helping with the travel costs faced by all college students is all about* [9].

Група багатокомпонентних повторів охоплює повтори довгих словосполучень або навіть частин речень. Неодноразове повторення цілих конструкцій має на меті висунення цих одиниць на перших план за рахунок їхнього розташування. Промова Еда Мілібенда пронизана повторенням ключових ідей, які політик намагається донести до слухачів та у важливості яких він має намір переконати не лише своїх однопартійців, а й виборців. Ед Мілібенд впевнений в тому, що його партія зможе збудувати краще майбутнє (*build a better future*) для «вас та вашої родини» (*for you and your family*), оскільки Лейбористи мають для цього свій план (*Labour's plan for Britain's future*) та віру в майбутнє (*faith*

in the future). Проте політик стверджує, що самі вони не будуть в змозі втілити цей план у життя, а лише «разом з вами» *(together we can and on our own we can't)*.

В свою чергу Девід Кемерон занепокоєний тим, як побудувати Британію, яку б усі громадяни з гордістю називали домом (*build a Britain that everyone is proud to call home*). Для досягнення цієї цілі, на думку прем'єр-міністра, потрібно не лише старанно працювати, а й створити профспілку, котра б охороняла права працівників. І саме такою профспілкою Д. Кемерон називає Консервативну партію (*This party is the trade union*), яка гарантуватиме працівникам гідне та достойне життя *(something for something)* за умови, що вони зроблять свій внесок у розвиток держави (*if you put in, you will get out*).

Нік Клегг переконаний, що існують випадки, коли держава повинна зробити все можливе (*There are times when the state needs*), щоб її громадяни отримували якомога більше користі для себе (*make the most of our lives*). Як лідер партії, політик озвучує виборцям своє нове зобов'язання (*That is what our new commitment*) щодо покращення їхнього життя. Нік Клегг вбачає у Ліберал-демократах єдину підтримку та надію на краще життя, оскільки, на думку політика, саме його партія розробила та впровадила найвагоміші зміни за попередні роки (*designed and delivered by Libs Dems*).

Висновки. Отже, проаналізувавши структурні повтори у промовах Еда Мілібенда, Девіда Кемерона та Ніка Клегга, ми дійшли висновку, що їх можна розділити на три групи: однокомпонентні, двокомпонентні та багатокомпонентні. Повтори в досліджуваних промовах пов'язані з потребою мовців донести до слухачів свою думку та закріпити її у їхній свідомості. Окрім того, повторення певних слів, фраз чи цілих речень виділяють значущі фрагменти промов. На основі повторюваності мовних одиниць політики формують ключові слова та словосполучення. Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі та класифікації функцій структурних повторів.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : Учебник для вузов / И. В. Арнольд. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
2. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка (на английском языке) / И. Р. Гальперин. – 3-е изд. – М. : Высшая школа, 1981. – 335 с.
3. Домбровський В. Г. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика / В. Г. Домбровський. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 488 с.
4. Ільченко М. Л. Повтор як втілення сугестивної стратегії англомовного електорального дискурсу / М. Л. Ільченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2001. – № 953. – С. 42-47.
5. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.
6. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К. : Издательское объединение «Вища школа», 1984. – 248 с.
7. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Cameron D. Leader's speech, Birmingham 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=356 (дата актуалізації 25.03.2015).
9. Clegg N. Leader's speech, Glasgow 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=357 (дата актуалізації 25.032015).
10. Miliband E. Leader's speech, Manchester 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=355 (дата актуалізації 25.03.2015).

Шандра Н.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПОВТОР КАК СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФИГУРА И ОПЫТ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ВЫСТУПЛЕНИЯХ ЛИДЕРОВ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Аннотация
В данной статье исследовано понятия «повтор» как стилистическая фигура. Проведено теоретический анализ научных исследований лингвистов относительно характеристики данного понятия в филологической науке. Осуществлено деление повторов в речах лидеров политических партий Великобритании Эда Милибенда, Девида Кемерона и Ника Клегга за компонентно-структурным критерием. Проиллюстрировано одно-, двух- и многокомпонентные повторы выступлений политиков. Охарактеризовано найболие яркие примеры структурных повторов в выступлениях партийных лидеров Великобритании.
Ключевые слова: повтор, стилистическая фигура, структурный повтор, политическая партия, однокомпонентный, двухкомпонентный, многокомпонентный.

Shandra N.A.
Ivan Franko National University of Lviv

REPETITION AS A STYLISTIC DEVICE AND ITS USAGE IN SPEECHES BY LEADERS OF POLITICAL PARTIES OF GREAT BRITAIN

Summary
The present article investigates the notion of repetition as a stylistic device. The theoretical analysis of researchers in linguistics concerning the characteristics of this notion in philology has been carried out. The division of repetition in speeches by such leaders of political parties of Great Britain as Ed Miliband, David Cameron and Nick Clegg according to structural and componential method has been performed. Single-, two- and multi-component repetitions of politicians' speeches have been illustrated. The most striking samples of structural repetitions in speeches by party leaders of Great Britain have been characterized.
Keywords: repetition, stylistic device, structural repetition, political party, single-component, two-component, multi-component.

УДК 811.161.1:81'32

КОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ АБСТРАКТНЫХ ИМЕН: ИМЯ ВЕЧНОСТЬ

Шерепитко А.С.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

В статье рассмотрены основные методы лингвокогнитивного описания абстрактных имен. Проанализированы особенности когнитивного моделирования непредметных умопостигаемых сущностей. Выявлены базовые метафорические модели ВЕЧНОСТИ, характерные для русского языка и культуры. Описаны инвариантные ситуации употребления имени ВЕЧНОСТЬ в русской разговорной речи. Реконструированы основные дискурсивные когнитивные модели ВЕЧНОСТИ.
Ключевые слова: когнитивная модель, концептуальная метафора, гештальт, дискурсивная модель, абстрактное имя.

Что такое вечность как не метафора?
Ведь о неметафорической вечности
мы ничего не знаем.
Ю. К. Олеша. Книга прощания (1930-1959)

Одним из ключевых заданий когнитивной лингвистики с самого момента ее становления было исследование процессов структурирования в сознании и языке человека его опыта общения с окружающим миром. Особый интерес в рамках данной проблематики представляет вопрос о специфике категоризации и концептуализации абстрактных, умопостигаемых сущностей, не имеющих предметных референтов в мире вещей. Каким образом в сознании человека формируются представления о понятиях, которые не могут быть восприняты физически? В чем состоят различия в познании и восприятии человеком явлений "мира идей" и объектов "мира вещей"? Исследовательские поиски решения данных вопросов мотивировали введение в научный лингвистический обиход метод когнитивного моделирования.

Когнитивное моделирование представляет собой комплекс приемов и методик исследования когнитивных структур, а также выявления особенностей их соотношения с языковыми структурами. Изучение когнитивных моделей позволяет ученым подойти ближе и глубже к описанию "механизмов мышления и процесса образования концептуальной системы человеческого сознания как той базы, на которой мышление протекает" [1, с. 56-57]. Данная исследовательская концепция восходит к теории идеализированных когнитивных моделей Дж. Лакоффа, в рамках которой когнитивная модель рассматривается как универсальный способ структурирования ментальных пространств, а именно: способ восприятия и понимания человеком окружающего мира (будь то непосредственно данная нам реальность, вымышленные или гипотетические ситуации, либо сфера абстрактных категорий) [2, с. 144].

Фундаментальную работу "Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении" (1987) Дж. Лакофф начинает с главы "О важности категоризации". Здесь он по сути формулирует базовые задачи лингвистики в исследовании когнитивных процессов, а именно: "выявить механизмы мышления и, соответственно, определить структуру категорий, ... так как изучение процессов категоризации исключительно важно для любых подходов к пониманию того, как мы мыслим и как мы функционируем, и, следовательно, без этого невозможно осознание того, что делает нас людьми" [2, с. 143].

По мнению Дж. Лакоффа, сократить путь от категорий языка к механизмам мышления позволяет метод когнитивного моделирования. Ученый последовательно отстаивает идею о том, что категоризация объектов окружающего мира испытывает сильное влияние телесного восприятия мира человеком, а также напрямую зависит от его биологических особенностей. И это касается не только категорий физических объектов, но и невещественных абстрактных категорий [2, с. 165]. Метафорические когнитивные модели наряду со схематическими Дж. Лакофф называет универсальными способами

© Шерепитко А.С., 2015

структурирования знаний об абстрактных понятиях: "Абстрактные категории выстраиваются по метафорическому принципу на основе тех структур, которые формируются в области опыта физического взаимодействия" [2, с. 164].

Апелляция к метафорическим моделям в принципе является самой рас-пространенной методикой лингвистического анализа абстрактных имен. Встречается она, в частности, в исследовании "О вещных коннотациях абстрактных существительных" (1997) В. А. Успенского – без преувеличения одной из самых авторитетных работ в русистике, посвященных анализу умопостигаемых интеллигибельных сущностей.

Согласно концепции В. А. Успенского, универсальным механизмом "хранения информации об абстрактных существительных в человеческом мозгу являются чувственные образы, проявляющиеся в форме вещных коннотаций" [4, с. 152]. Под термином "вещная коннотация" ученый понимает особенности лексической сочетаемости абстрактных имен: "отвлеченное существительное может иметь такую лексическую сочетаемость, как если бы оно обозначало некоторый материальный предмет (образующий материальную, или вещную, коннотацию рассматриваемого существительного), и потому в мысленном эксперименте может быть воспринято как конкретное существительное, обозначающее этот предмет" [4, с. 151]. Свою гипотезу Успенский иллюстрирует на примерах слов "авторитет", "страх", "горе", "радость" и заканчивает работу предположе-нием о том, что концептуализация посредством чувственного образа – универсальный способ не только для предметных, но и для абстрактных категорий. В случае последних – образ "заимствуется" у связываемых с ними вещных категорий, что в языке отражается путем заимствования набора сочетаемостных характеристик [4, с. 149-150].

Комплексный анализ предметно-атрибутивных, а также ассоциативных инвариантных и вариативных связей абстрактных имен позволяет реконструировать лежащий в основе его концепта чувственный образ или гештальт: "Из сочетаемости абстрактного имени с описательным глаголом выводится имплицитный образ абстрактного имени, обусловивший его сочетаемость. Этот образ – гештальт. Гештальты могут быть повторяющимися и уникальными. Повторяющиеся гештальты через глубинные связи абстрактного имени с вещным миром раскрывают связи (семантико-прагматические сходства и различия) абстрактных имен между собой" [6, с. 89].

Э. Лассан считает недостаточным анализ концептуального содержания абстрактного имени в рамках метафорических сочетаний. Ученый предлагает расширить контекстуальную область исследования до уровня "погруженных в жизнь текстов", дискурсов. Так, по мнению исследователя, можно ближе приблизиться к выяснению того, какой опыт памяти и какая направляющая работа воображения зафиксированы в анализируемом имени [3]. Дискурсивная когнитивная модель Лассана заключается в исследовании парадигматических и синтагматических связей лексемы с соблюдением общего принципа толкования значения слова в составе предложения. Данный поход, по мнению автора, позволяет расширить круг затрагиваемых проблем, а именно поднять вопросы о том, "что думал некогда и что сейчас думает носитель русского языка и культуры об исследуемом феномене, с какими другими ключевыми понятиями культуры как метами ценностей он связан, что мы можем думать о носителях культуры на основании того, что они думают об анализируемой сущности и ее месте в системе ценностей?" [3].

Несмотря на то, что абстрактные имена довольно часто становятся объектом лингвокогнитивных исследований (см. раб. Анна А. Зализняк, С. Г. Воркачева, Е. С. Кубряковой, И. Б. Левонтиной, О. Г. Ревзиной, С. А. Ромашко, Н. К. Рябцевой, С. Л. Сахно, Ю. .С. Степанова, Л. О. Чернейко, А. Д. Шмелева, О. С. Фисенко, Е. С. Яковлевой, Т. Е. Янко и др.), на сегодняшний день, насколько нам известно, в языковедческих работах не было представлено попытки комплексного анализа метафорических и дискурсивных моделей данного рода феноменов. Именно такую попытку мы и постарались предпринять в настоящей работе.

Таким образом, **цель данной статьи** – проанализировать особенности когнитивного моделирования абстрактных имен на примере имени ВЕЧНОСТЬ, выявить базовые метафорические и дискурсивные когнитивные модели представления о вечности, характерные для русского языка и культуры. Примеры языкового употребления, рассматриваемые в статье, взяты из "Национального корпуса русского языка" (http://www.ruscorpora.ru/).

Рассмотрим контексты, имплицирующие метафорические модели концепта абстрактного имени ВЕЧНОСТЬ.

Метафорические модели ВЕЧНОСТИ

Яркой иллюстрацией тезиса Дж. Лакоффа о влиянии физического опыта взаимодействия человека с окружающим миром на его представление о невещественных абстрактных феноменах является исследуемый в настоящей работе концепт ВЕЧНОСТЬ. Представление о вечности в принципе возникло в связи с физиологической ограниченностью возможностей человека, ведь главной психологической предпосылкой формирования представления о вечности является естественное внутреннее стремление человека к преодолению временных границ, в пределах которых он существует, иначе говоря, желание победить время, замедлить процессы старения и тем самым избежать своего конца, смерти.

В качестве примера модели структурирования любой категории Дж. Лакофф называет пространственную образную схему Вместилища. Так, например, в структуре исследуемого нами концепта ВЕЧНОСТЬ ключевые позиции занимают образные стереотипы водного вместилища (*водоема или пропасти, в которую впадает река времени)*, а также *помещения (дом, здание, чертоги, в котором обитает душа после смерти человека)* [детальное описание см. в ст. Шерепитко 7, с. 327-335].

Упомянутая выше схема вместилища в процессе категоризации вечности реализована путем разворачивания концептуальных метафор, например: *время-река/вечность-водоем, куда она впадает, человеческая жизнь - путь/вечность - место, в которое этот путь ведет.*

Более широкий диапазон метафорических моделей ВЕЧНОСТИ позволяет выявить метод вещных коннотаций В. А. Успенского. Так, существительное "вечность" в русском языке чаще всего выступает с таким набором сочетаемостных характеристик, как если бы оно обозначало: некий период времени, сакральный локус или живое существо.

- Вечность как определенный отрезок времени. Чаще всего имя Вечность употребляется в сочетаниях "на позиции" определенного временного периода, который в разных контекстах может приравниваться самым разным единицам времени:

секундам (Но сейчас, казалось, невозможно было выдержать бесконечные, как вечность, секунды наводки (Ю. Бондарев. Горячий снег. 1969), *минуте* (Прошла минута. Вечность. Пустое белое время (К. Сурикова. Эти дети смеялись как сумасшедшие. 2003), *пяти минутам* (Целая вечность прошла, минут пять, пока смысл выбитых букв стал сцепляться в слова, а те – во фразу (Д. Рубина. Белая голубка Кордовы. 2008-2009), *суткам* (Впереди расстилалась вечность – почти сутки до поезда во Франкфурт (С. Есин. Марбург. 2005), *месяцу* (Вспоминай то лето, когда ты жил один в старом отцовском доме: жил целую вечность – месяц (В. Голованов. Остров, или оправдание бессмысленных путешествий. 2002), *нескольким месяцам* (Радость длилась целую вечность – с марта по октябрь 1917-го (Ш.Шалит. Свободная душа Эсфири. Фридзель. 2003), *лету* (Если первое моё лето длилось вечность, то второе уже было покороче, а остальные вообще замелькали: встал – лёг, встал – лёг; крутится колесо, и крутятся в нём и зимы, и лета, и вёсны, и осени (М. Валеева. Кусаки, рыжий бес. 2008), *году* (И каждый год – вечность; единственный зримый след она, эта вечность, оставляла на дверном косяк (О. Павлов. Асистолия. 2009), *тысяче ночей* (Тысяча ночей, подумать только – это же целая вечность! (М. Шишкин. Письмовник. 2009).

При этом чаще всего в сочетаниях с лексемой "вечность" обнаруживается представление о ней как об очень долгом времени, настолько большом отрезке времени, насколько можно себе представить: И сразу со всех сторон Юрасова охватила такая необъятная и сказочная тишина, как будто это была не минута, пока стоял поезд, а *годы, десятки лет, вечность* (Л. Андреев. Вор. 1904), *Прошло много лет*, можно сказать, *вечность минула* (В. Астафьев. Затеси. 1999), Но чертов каменный палец, на который *за всю ту вечность, какую он существует*, никому, кроме вас, не пришло в голову забраться, – нет! (И. Бояшов. Путь Мури. 2007), «Забронировать» их можно *хоть на вечность, хоть на час* (Е. Малик. Автомобиль напрокат/Почем сбываются мечты (2002), *Живи здесь хоть вечность*, если есть валюта (О. Глушкин. Пути паромов (1990-1999). Из данных примеров следует, что вечность - это прежде всего субъективная единица измерения времени, качественная характеристика времени, способная распространяться на разные в количественном отношении хронологические отрезки: "Можно прожить биологически долгую жизнь как миг, а биологически короткую как вечность" (А. Зиновьев. Русская судьба, исповедь отщепенца 1988-1998).

То, что субъект назовет вечностью, может зависеть от: его возраста, психоэмоционального состояния, общей ситуации, в которой находится субъект и т.д. Самые типичные ситуации и состояния, в которых русскоязычный человек склонен употреблять слово "вечность" в качестве характеристики определенного периода времени, - это: ситуация ожидания, томительно долгого и некомфортного для субъекта (Мы не можем *торчать здесь целую вечность*, становится слишком скучно (А. Белянин. Свирепый ландграф. 1999), Или действительно не знали, куда меня переводят. *Время растянулось в вечность*. Пюре и морковные котлеты (М. Петросян. Дом, в котором… 2009), Что и говорить, *год в тылу врага – целая вечность* (М. Болтунов. Спецзадание капитана Черного. 2004), встречи после долгой разлуки с кем-то или чем-то (*Сколько же мы не виделись? Вечность*. Ты еще хоть чуть-чуть любишь меня? (Г. Бакланов. Мой генерал. 1999), Квартира артистическая, все от антикваров, масса книг, картин, *Беклин, которого я не видела вечность* и который мне почему-то понравился (В. Катанян. Лиля Брик. Жизнь. 1999), Если мы встречаемся со старым школьным товарищем, с которым не виделись целую вечность, мы должны поднять стаканы с вином, как волшебные фонарики, выхватывающие наши лица из тьмы годов безжалостным и нежным светом (Ф. Искандер. Путь из варяг в греки. 1990), состояние эмоционального подъема, счастья, влюбленности, юношеской эйфории (Потому что *он любит ее, а она поклялась любить его вечно. Вот и наступила вечность*. Пора. (Ю. Буйда. Город палачей. 2003), Они сели на широкую балку и встретились клювами, словно губами, и *не могли надышаться друг другом целую вечность*, пока из зала не ушел последний уборщик, пока не погас свет (Д. Липскеров. Последний сон разума. 1999), Эта прекрасная пара *заключила брак на вечность* (М. Елизаров. Pasternak. 2003), Я смотрю в его глаза, которые вдруг темнеют, и я становлюсь как воск, наши души вместе, и наступает вечность... (Т. Окуневская. Татьянин день. 1998).

▪ Вечность как сакральный локус, обладающий надвременным и сверхчеловеческим статусом. Вечность получает значение места, куда уходят (входят, отходят) умершие – "вместилища" человеческих душ, если использовать образную схему Лакоффа: Я надолго научился по одному виду больного понимать, поправится он или *отойдет в вечность* (В. Розов. Удивление перед жизнью. 1960-2000), И тогда я дергаю зубами чеку и *ухожу в вечность*, в гранитные контуры монумента и золото букв на мемориальной доске: «Старший лейтенант Алексей Вязинцев пал смертью храбрых...» (М. Елизаров. Библиотекарь (2007).

Опираясь на факты русского языка, обнаруживаем, что пространство вечности может располагаться в сакральных локусах сада (Аллея уходила прямо из-под окна в небо, в вечность – засасывающий липовый рай (С. Осипов. Страсти по Фоме. Книга третья. Книга Перемен (1998), леса (Нигде никогда не ощущается вечность так, как вечером и ночью, опустившимися в лес (В. Астафьев. Затеси, 1999), локуса, находящегося за горизонтом (Ибо на месте ничего не стоит, все движется, движется, уходит в вечность, идет за горизонт (Е. Попов. Во времена моей молодости. 1970-2000), Там, где-то под горизонтом орбита солнца пересеклась с вечностью (С. Д. Кржижановский. Воспоминания о будущем. 1929), за гранью земного мира (И в эту Вечность, где обитает Создатель, залетают время от времени кровавые ошметки бренного человеческого времени, что, конечно же, наполняет Его сердцестраданием, но от первоначального замысла не отвращает (С. Штерн. Ниже уровня моря. 2003), Ведь вечность – так, во всяком случае, он всегда думал – была чем-то неизменным, неразрушимым и никак не зависящим от скоротечных земных раскладов (В. Пелевин. Generation «П». 1999).

К преодолению границы сакрального пространства вечности способны не только бессмертные души, но и некоторые объекты физического мира – величественные архитектурные сооружения, здания, произведения искусства (Они стояли, как пирамиды, эти блочные многоэтажные усыпальницы, что-то попирая в душе одним своим видом… Одинаковой высоты, вообще одинаковые – и одинокие, белые-белые, светясь на фоне какой-то вечной мглы... Черный космос, высвеченный ледяными огнями... Чувство невесомости... Небо – вечность (О. Павлов. Асистолия. 2009), Вечность – величественный не-

кропель, ее аттический лед бесстрастен, а я живу на своей земле, которой нужна только злоба дня (Л. Зорин. Глас народа. 2008), Вечность, вечность смотрит на нас с картин Репина (В. Аксенов. Коллеги. 1962), Создания искусства – это приотворенные двери в Вечность (В.Я. Брюсов. Ключи тайн. 1904), Очень грамотно написано. Очень основательно, с замахом в вечность. Так и хочется дописать по-простому, по-набоковски: «Дуб – дерево (Е. Пищикова. Пятиэтажная Россия. 2007).

Вечность как нечто сверхчеловеческое невозможно постичь (Дело, однако, в том, что мы имеем глухое понятие о времени, в частности, мы неспособны постигнуть вечность и даже протяженность часа у нас зависит от рода занятий исостояния поджелудочной железы (В. Пьецух. Уроки родной истории. 2003), И тут наступит смерть – вечность – великая тайна (Л. Н. Андреев. Рассказ о семи повешенных (1908), но можно почувствовать (Просто мы очень хорошо чувствуем «вечность» классиков и не замечаем ее у современников (Ю. Даниэль. Письма из заключения. 1966-1970), Я могу еще лучше ответить на этот вопрос: раз я в любви своей к Л. чувствую вечность, значит, Бог существует (М. М. Пришвин, В. Д. Пришвина. Мы с тобой. Дневник любви. 1940), в нее можно верить (Ее зовут Марья Петровна; она богомольна, тиха и испуганна; пожалуй, что вот эта в вечность верит (М. А. Осоргин. Свидетель истории. 1932).

- Вечность как живое существо. Антропоцентрический характер чувственных образов вечности детерминирован абстрактностью семантики исследуемого слова. Экспериментально доказано, что содержательной доминантой чувственных образов абстрактных существительных является человек. Это объясняется спецификой абстрактной лексики, номинирующей скорее не какой-то отдельный объект или фрагмент действительности, а особенности отношения человека к ней [5, с. 41]. Вечность чаще всего в русскоязычных текстах предстает в образе женщины, что очевидно мотивированно принадлежностью называющего ее существительного к грамматической категории женского рода. "Женщина-вечность" наделяется специфическими чертами характера: она фатальна (И этот парень не знал, что эта вечность, притворяющаяся фаталисткой, фатально непредсказуема (С. Василенко. За сайгаками. 1997-2000), жестока (Хватит, хочешь всех, но со всеми не будешь – нарастут ослепительные, жестокие и молодые другие клейкие листочки, для которых ты будешь вонючим стариком, могильным горбом, прозрачным воздухом, они будут всегда – вот что такое жестокая вечность, – все девки не состарятся вместе с тобой – почему мне не досталось что-то другое, а только это? (А. Терехов. Каменный мост. 1997-2008), равнодушна (Многие, наверно, успели бросить в вечность прекрасные строки, полные отчаяния и надежды – а вечность равнодушно сглотнула их дар, и на ее ровной поверхности не осталось даже ряби… (В. Пелевин. S.N.U.F.F. 2011), Когда доходит до главных вопросов, вечность нема, как мгновенье (А. Генис. Довлатов и окрестности. 1998), высокомерна (Грозная, высокомерная вечность не в силах терпеть рядом с собою такого ничтожного пустяка, как жизнь (В. В. Вересаев. «Да здравствует весь мир!»), прожорлива (Или вечность столь прожорлива, а потомки столь неблагодарны? (Г. Алексеев. Зеленые берега (1983-1984), Я очень хорошо понимаю вечность, которая глотает всех нас, как букашек… как букашек (Б. К. Зайцев. Голубая звезда. 1918), Луч света гас, исчезали в темноте Галина и Зураб, как бы поглощаемые вечностью (И. А. Архипова. Музыка жизни. 1996), ... Все последние два года жизни на Апшероне мерцало неотступно дыханье вечности, заглатывавшей в пустоту всех, кого я любил, кого любили другие (А. Иличевский. Перс. 2009), грустная и плачущая (Это было настоящее рыдание над этим бедным миром, как будто сама вечность плакала о том, что он разлучен с нею; в грехе, в тоске, в страстном ожидании (Н. Н. Пунин. Письма А.А. Ахматовой. 1926-1927), Казалось, вечность грустит о недо-ступном ей уюте временной радости жизни, а уют временной радости жизни сладок душе человека самой недоступностью вечной жизни на этой земле (Ф. Искандер. Сандро из Чегема. 1989). С ней выясняют отношения (Там, сняв марлю с картин, выясняли свои отношения с вечностью человек пятьхудожников, шумных, молодых и мне не знакомых (В. Маканин. Андеграунд, или герой нашего времени. 1996-1997), с ней заигрывают (Две-три мрачных, заигрывающих с вечностью фразы, последний выхлоп элегической ноты – рассказ готов (В. Маканин. Голоса (1977), которую покоряют (Овладение временем, брак с временем означает покорение вечности (А. Иличевский. Перс. 2009).

Представленный выше комплекс базовых метафорических моделей ВЕЧНОСТИ, характерных для русского лингвокультурного пространства, может быть дополнен за счет расширения поля анализа до уровня высказывания. Данная методологическая модель исследования абстрактных имен представлена в работе Э. Лассана "Надежда": семантический и концептуальный анализ" (2002).

Дискурсивные когнитивные модели ВЕЧНОСТИ

В соответствии с концепцией Э. Лассана дискурсивные модели концепта эксплицируются путем толкования инвариантных ситуаций, описываемых высказываниями с его именем (в рамках нашего исследования данным именем выступает слово "вечность"). Далее рассмотрим типичные дискурсивные модели Вечности.

- Ситуация "N. ждал вечность (кого-либо/что-либо)". В русском языке слово «вечность» чаще всего употребляется в сочетаниях типа ждать вечность, прождать вечность (кого-либо/что-либо): Я прождал тебя целую вечность! Субститутом слова «вечность» могу быть номинации, обозначающие любой длительный промежуток времени: ср. Я прождал тебя полдня, я прождал тебя уйму времени; прошли годы с тех пор, как я был здесь в последний раз. Использование лексемы «вечность» в данном случае сигнализирует об психоэмоциональном состоянии раздраженности, повышенной напряженности и возмущения, соответствующего ситуации ожидания, томительно долгого и некомфортного для субъекта: Мы не можем *торчать здесь целую вечность*, становится слишком скучно (А. Белянин. Свирепый ландграф. 1999), Скорую *прождали вечность*. Будто набили живот камнями и сжимают тисками. Пальцы на ногах онемели (М. Шишкин. Письмовник. 2013). Состояние описываемое с помощью сочетания «ждать/ожидать вечность кого-либо/что-либо» связано с наличием негативной эмоциональной составляющей: говорящий ощущает себя раздраженным, обиженным (или даже обманутым) слушающим и желает, чтобы слушающий почувствовал себя виноватым.

- Ситуация "Прошла вечность для N./N. не виделся вечность с Р." (с тех пор как/с того момента, как). Для второго состояния ("прошла вечность…") набор типичных ситуаций более разнообразен. Акцент перемещен с негативного впечатления от

долгого ожидания к позитивному впечатлению об окончании этого длительного ожидания: ср. Я прождал тебя целую вечность! И Прошла вечность с тех пор, как ты ушел. Во втором примере налицо смена коммуникативного намерения говорящего: он хочет, чтобы слушающий оценил его значимость для говорящего и его радость от его возвращения: Сколько же мы не виделись? Вечность. Ты еще хоть чуть-чуть любишь меня? (Г. Бакланов. Мой генерал. 1999), Квартира артистическая, все от антикваров, масса книг, картин, *Беклин, которого я не видела вечность* и который мне почему-то понравился (В. Катанян. Лиля Брик. Жизнь. 1999), Если мы встречаемся со старым школьным товарищем, с которым *не виделись целую вечность*, мы должны поднять стаканы с вином, как волшебные фонарики, выхватывающие наши лица из тьмы годов безжалостным и нежным светом (Ф. Искандер. Путь из варяг в греки. 1990).

- Ситуация “Длиться вечность для N.”. Значение вечности как чрезмерно долго длящегося отрезка времени реализуется также в ситуации, обозначаемой сочетанием “длиться вечность”: *Если первое моё лето длилось вечность, то второе уже было покороче*, а остальные вообще замелькали: встал – лёг, встал – лёг; крутится колесо, и крутятся в нём и зимы,и лета, и вёсны, и осени (М. Валеева. Кусаки, рыжий бес. 2008). Длиться вечность может ситуация, из которой субъект желает поскорее выйти, или событие, скорейшего завершения которого субъект желает: Машина для счёта денег принялась отсчитывать франки – *кажется, это длилось вечность* (А. Карабаш. Три дня в Монако. 2002), *Дежурство у них длится целую вечность*. С понедельника по субботу (А. Геласимов. Фокс Малдер похож на свинью. 2001). Включение определения “целая” сигнализирует о желании говорящего пережитое им ощущение абсолютной невыносимой длительности.

- Ситуация “Наступила вечность для N.”. В разговорном русском языке также присутствует тенденция употребления словосочетания наступила вечность. Данное выражение сопутствует погружению субъекта в ситуацию эмоциальной поднесенности (счастья, влюбленности, юношеской эйфории): Потому что *он любит ее, а она поклялась любить его вечно. Вот и наступила вечность*. Пора (Ю. Буйда. Город палачей. 2003), Я смотрю в его глаза, которые вдруг темнеют, и я становлюсь как воск, наши души вместе, и *наступает вечность*... (Т. Окуневская. Татьянин день. 1998). В данной ситуации реализуется значение вечности как надвременной сущности: в момент абсолютной радости время останавливается, замирает, и наступает вечность (ср. счастливые часов не наблюдают).

Данный список дискурсивных когнитивных моделей охватывает только типичные и самые распространенные ситуации употребления имени Вечность в живой разговорной речи носителей русского языка. Однако, как видим, их реконструкция была бы невозможной, ограничься мы лишь возможностями метафорического анализа.

Описанные факты позволяют сделать следующие выводы. Благодаря методу когнитивного моделирования, относительно недавно вошедшему в научный лингвистический обиход, возможно более глубокое и разностороннее изучение процессов концептуализации и категоризации человеческим сознанием объектов окружающего мира, в том числе сущностей нематериальных, абстрактных, умопостигаемых. Проведенный анализ показывает, что наряду с выявлением метафорических когнитивных моделей, основанном на экспликации чувственного образа, лежащего в основе концепта абстрактного имени, эффективным является описание его сочетаемостных характеристик на уровне высказывания. Исследование показало, что наиболее продуктивными метафорическими моделями ВЕЧНОСТИ являются модели: “Вечность – временной отрезок”, “Вечность – сакральный локус”, “Вечность – живое существо”. Дискурсивные же модели ВЕЧНОСТИ демонстрируют, что базовая ситуация употребления имени данного концепта в обыденной русской речи – это ситуация длительного ожидания, сопровождаемая определенной эмоциональной установкой говорящего (от резко негативной к высоко позитивной). С целью более глубокого анализа лингвокогнитивного содержания ВЕЧНОСТИ в русской лингвокультуре перспективным представляется дальнейшее исследование более широкого круга контекстов употребления имени данного концепта, в частности в русскоязычном религиозном, философском и естественнонаучном дискурсах.

Список литературы:

1. Демьянков В. З. Когнитивная модель // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – С. 56-57.
2. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
3. Лассан Э. “Надежда”: семантический и концептуальный анализ / Лассан Э. // Respectus Philologicus. – Т. 2 (7). – Vilnius, 2002. – Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics2/lassan-02.htm.
4. Успенский В. А. О вещных коннотациях абстрактных существительных [Текст] / В. А. Успенский // Языки русской культуры. Русские словари. Семиотика и информатика. – М., 1997. – Вып. 35. – С. 146-152.
5. Стернин И. А. Слово и образ. Монография / И. А. Стернин, М. Я. Розенфельд. – Воронеж: «Истоки», 2008. – 243 с.
6. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени [Текст] / Л. О. Чернейко. – М., 1997 – 349 с.
7. Шерепитко А. Образные стереотипы восприятия вечности в русской лингвокультуре / А. Шерепитко // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 46. Ч. 4. – К., 2013. – С. 327-336.

Шерепітко А.С.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ АБСТРАКТНИХ ІМЕН: ИМ'Я ВІЧНІСТЬ

Аннотація
У статті розглянуті основні методи лінгвокогнітивного опису абстрактних імен. Проаналізовано особливості когнітивного моделювання непредметних сутностей. Виявлено базові метафоричні моделі ВІЧНОСТІ, характерні для російської мови і культури. Описано інваріантні ситуації вживання імені ВІЧНІСТЬ в російській розмовній мові. Реконструйовані основні дискурсивні когнітивні моделі ВІЧНОСТІ.
Ключові слова: когнітивна модель, концептуальна метафора, гештальт, дискурсивна модель, абстрактне ім'я.

Шерепитко А.С., Sherepitko A.S.
Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE COGNITIVE MODELS OF ABSTRACT CONCEPTS: THE ETERNITY CONCEPT

Summary
The article describes basic methods of cognitive description of abstract concepts in linguistics. The distinctive features of cognitive modeling intelligible phenomena are analyzed. Basic metaphorical models of ETERNITY common for Russian language and culture are identified. The paper also reveals typical contexts of ETERNITY used in Russian speech. As a result, the main discursive cognitive models of ETERNITY are reconstructed.
Keywords: cognitive model, conceptual metaphor, gestalt, discursive model, abstract concepts.

УДК 811.161.2'367.332'367.635

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Шиць А.А.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті схарактеризовано чинні в сучасній лінгвістиці концепції опису нечленованих речень, вирізнено терміни на позначення зазначених конструкцій, визначено диференційні ознаки розгляданих синтаксичних одиниць та запропоновано класифікаційну сітку їхнього дослідження.
Ключові слова: нечленовані речення, слова-речення, еквіваленти речення, комунікати, квазі-речення, односкладні речення, модальність.

Постановка проблеми. З-поміж простих реченнєвих побудов особливістю структури, умовами функціонування та своєрідністю комунікативно-прагматичного призначення вирізняються конструкції, позбавлені диференціації на члени речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи конструкції, які експлікують думку, що "не має чіткого формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного членування, тобто не втілюється у формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних компонентах" [6, с. 101], дослідники послуговуються термінами *нерозчленовані речення* [2, с. 236], *нечленовані речення* [6, с. 100; 9, с. 120–121; 12], *синтаксично неподільні речення* [3, с. 119], *синтаксично нечленовані конструкції* [8, с. 231], *слова-речення* [16, с. 289–303; 8, с. 232; 19, с. 138; 13, с. 420], *еквіваленти речення* [16, с. 289; 9, с. 197; Шульжук 19, с. 138], *квазі-речення* [9, с. 108], *комунікати* [15, с. 292]. Деякі лінгвісти використовують кілька наведених понять, уживаючи їх як синоніми чи у співвідношенні загальне – конкретне. Зокрема, І. Р. Вихованець надає перевагу сполуці *нечленовані речення*, хоч паралельно використовує *слова-речення* [6, с. 100], терміни *нечленовані речення* та *еквіваленти речення* як синоніми вживає А. П. Загнітко [9, с. 197]. У низці мовознавчих студій обсяг названих понять не завжди тотожний. Зокрема, на переконання П. С. Дудика [16, с. 289] та К. Ф. Шульжука [19, с. 138], побудови, які виконують функцію повноправних виражальних засобів мови, "що сприймаються на синтаксичному рівні речення як його своєрідні замінники" [16, с. 289], варто позначити узагальненим терміном *еквіваленти речення.* У праці "Із синтаксису простого речення" П. С. Дудик уточнює: "У власне структурному плані – це *синтаксично нечленовані конструкції*, а в плані комунікативному, функціональному – це *еквіваленти*, або *замінники речення*" [8, с. 232]. Зазначену групу синтаксичних одиниць, за спостереженнями лінгвістів, структурують слова-речення, незакінчені речення і звертання-речення [16, с. 289;

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Шиць А.А., 2015

19, с. 138]. У широкому значенні використовує термін *квазі-речення* й А. П. Загнітко, стверджуючи, що “квазі-речення не містять інформації, в силу чого їм не притаманна суб’єктно-предикатна основа. До них належать речення-звертання (вокативи), вигукові речення, які виступають засобом вираження емоцій, і також близькі до них формулоподібні речення метакомунікативної настанови, основним призначенням яких є налагодження або закінчення мовленнєвого контакту” [9, с. 108]. У ролі репрезентанта узагальненої групи своєрідних за будовою синтаксичних одиниць функціонує термін *комунікати*. До їхньої сфери зараховують: 1) форми уявлення та називання; 2) вказівні форми; 3) форми замінників речення [13, с. 419]. Близькі міркування з цього приводу висловлюють І. І. Слинько, М. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, які в межах комунікатів розглядають: 1) комунікати уявлення та називання; 2) вказівні комунікати; 3) звертальні комунікати [15, с. 286–296].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те що синтаксичні одиниці зазначеного зразка неодноразово ставали предметом наукових зацікавлень, на сьогодні питання, пов’язані визначенням їхнього статусу, функційних особливостей, морфологічного маркування, будови, потребують докладнішої інтерпретації. Про складність та актуальність порушеної проблеми свідчить також відсутність у лінгвістиці не тільки єдиного загальноприйнятого трактування цих мовних величин, а й навіть єдиного терміна на їхнє позначення.

Мета статті. Відповідно до вказаних аргументів маємо на **меті** схарактеризувати чинні в сучасній лінгвістиці концепції опису нечленованих речень і подати класифікаційну сітку дослідження цих синтаксичних одиниць. Задля реалізації сформульованої мети ставимо такі **завдання**: 1) вирізнити терміни, які використовують у мовознавстві для позначення конструкцій нечленованого різновиду; 2) визначити диференційні ознаки нечленованих речень; 3) з огляду на сукупність класифікаційних вимірів закцентувати на широкому й вузькому трактуванні розглядних синтаксичних одиниць; 4) виділити принципи дослідження нечленованих конструкцій у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. На користь уживання того чи того терміна мовознавці неодноразово висловлювали різні аргументи. Навіть П. С. Дудик, у праці якого превалює поняття *слова-речення*, зазначає: “Термін *слово-речення* не зовсім точний, однозначний, бо словом-реченням подекуди називають однослівне речення, наприклад односкладне” [8, с. 232]. Зазначені теоретичні положення лягли в основу міркувань й інших учених. На недосконалості такої назви аналізованих синтаксичних одиниць наполягає А. П. Загнітко, оскільки, на його думку, основу вказаного поняття становить “суто кількісний показник” [10, с. 80]. Близькі ідеї висловлює також О. С. Шатілова: “По-перше, нечленовані конструкції не завжди складаються з одного лише слова (наприклад, *Та годі ж бо! Та ну його! Бувайте здорові!* та інші), а по-друге, однослівними можуть бути членовані речення (двоскладні та односкладні), а отже, використання поняття “слово-речення” на позначення лише нечленованих утворень є недоцільним” [17, с. 80].

Чимало аргументованих думок висловлено на користь уживання терміна *еквіваленти речення*. К. Ф. Шульжук вважає, що “структури, у яких представлені повнозначні компоненти, що вказують на двоскладність/односкладність конструкції, можна вважати реченнями, інші, які такої вказівки не мають, є еквівалентами речень” [19, с. 146]. Міркування дослідника певною мірою поділяє й А. П. Загнітко: “Еквівалентність у жодному разі не означає повну формальну і семантичну, і функційну тотожність, у цьому разі говориться про можливість певного вислову заповнювати синтаксичну позицію речення і функційно дорівнювати йому – у комунікативному, денотативному, сигніфікативному, когнітивному, семантичному аспектах. Тому доцільно їх кваліфікувати як еквіваленти речень” [10, с. 80].

Дискусії викликає думка І. І. Слинька, М. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянської про те, що конструкції на зразок *Так!, Ні!, Хіба?* “точніше визначати <…> все-таки не реченнями, а висловлюваннями чи комунікатами” [15, с. 292]. Як відомо, у сучасному мовознавстві термін *висловлення* функціонує на позначення не тільки побудов нечленованого різновиду, а й членованих, котрі розглядають на тлі комунікативного підрівня мови. “Висловлення – це будь-який лінійний відрізок мовлення, що за певних мовленнєвих обставин виконує комунікативну функцію й за цієї умови достатній для повідомлення про щось” [13, с. 87].

Проаналізовані розбіжності в термінуванні пояснюємо передовсім тим, що лінгвісти брали за основу різні класифікаційні виміри, акцентуючи на структурно-граматичній, комунікативній, функційній, семантичній та ін. спеціалізації розгляданих синтаксичних одиниць. На нашу думку, беззаперечним є факт використання саме того терміна, який найповніше відбивав би спеціалізацію певного мовного явища. Керуючись указаним теоретичним положенням, надаємо перевагу поняттю *нечленовані речення*. Зарахування цих синтаксичних одиниць до складу речень слугує виконання ними низки важливих комунікативних завдань, притаманних і членованим конструкціям. Зокрема, нечленовані побудови слугують своєрідними засобами експлікації фактів свідомості; виступаючи мовленнєвим знаком, виконують роль закінченого висловлення; реалізують модальні значення; їм притаманна внутрішня цілісність, зовнішня формальна автономність, своєрідність інтонаційного оформлення, наявність/відсутність поширювачів; здатність структурувати складне речення, а також у певних випадках – емоційно впливати на співрозмовника. Водночас варто наголосити, що поза контекстом з-поміж усіх реченнєвих побудов розглядані структури найбільшою мірою втрачають свою конкретність і семантичну визначеність, набуваючи різних значень, отже, саме “підтекст завжди вмотивовує їхнє функційне навантаження” [10, с. 80]. Розглядаючи членовані та нечленовані речення на осі означеність/неозначеність предмета судження, А. П. Загнітко постулює: “Найчіткіше предмет судження окреслений у типових двоскладних реченнях; максимальною неозначеністю предмет судження характеризується у вигукових реченнях, що утворюють ядро нечленованих речень” [9, с. 197]. Дефінуючи нечленовані конструкції, В. Ю. Мелікян зазначає, що це “синтаксичні одиниці, яким властива відтворюваність, цілісність, ідіоматичність, специфічний характер відношень між компонентами, а також виконання в мові комунікативної та естетичної функцій” [12, с. 52]. На думку дослідника, цей різновид синтаксичних одиниць виступає одним із найяскравіших засобів емоційно-експресивної експлікації комунікативного змісту [12, с. 52].

Назва *нечленовані речення* віддзеркалює їхню специфічну ознаку, яка відрізняє ці синтаксичні одиниці від двоскладних та односкладних. Аналізовані конструкції хоч і можуть бути представлені

не тільки одним словом, а й кількома, по-перше, позбавлені формально-синтаксичного членування на головні та другорядні члени речення, по-друге, їм не притаманне й семантико-синтаксичне членування, що передбачає вирізнення предиката та підпорядкованих йому синтаксем. Доцільність уживання терміна *нечленовані речення* увиразнює й їхнє лексико-граматичне наповнення. Як слушно зазначає О. С. Мельничук, "кожне речення формується з властивих мовній системі знакових одиниць нижчого порядку – слів, словосполучень і нелексичних засобів синтаксису. Кожний такий мовний знак нижчого порядку має свою знакову субстанцію і свою знакову функцію, чи просто значення" [16, с. 12]. З огляду на вказаний критерій нечленовані конструкції відрізняються від членованих своєрідністю морфологічного вираження, оскільки засобами їхнього маркування виступають здебільшого службові частини мови та вигуки, які в синтаксичній структурі мови самостійно не виконують ролі членів речення.

До важливих і дискусійних проблем, пов'язаних із вивчення нечленованих речень, належить визначення кількості їхніх різновидів та вирізнення принципів класифікації цих одиниць. Усі чинні класифікаційні схеми умовно можна об'єднати у дві групи. Прибічники першої до нечленованих конструкцій зараховують надто різноманітні за функціями та мовним втіленням синтаксичні одиниці. Наприклад, Н. Ю. Шведова, вирізняючи вказані структури, які, на її думку, безпосередньо не мають своїм опертям жодного спеціально призначеного граматичного зразка простого речення, зазначає, що репрезентантом таких висловлень – не граматичних речень "в умовах конситуації може стати будь-яка словоформа повнозначного слова, частка, вигук, навіть ізольовано вжитий сполучник або прийменник. Тому граматично описати такі висловлення не можна. Водночас деякі з них потребують спеціальних характеристик" [13, с. 419]. На думку дослідниці, це, по-перше, висловлення, що позначають предмет мовлення, думки, розповіді, тобто різноманітні форми представлення (*– Ахмед-паша виказав... Рустем-паша вмовк і став витирати піт на обличчі. – Кого ж? Мене? – спокійно спитала Роксолана* (П. Загребельний); *Адже Київ нині не той, що був раніше, – не та сила в нього без Київської землі, яка належить Рюрику Ростиславовичу... Ох, цей Рюрик!* (В. Малик)) та форми називання (*Море – ось що йому найбільш нагадує безкрайї степ!..* (В. А. Шевчук); *Музика й квіти – що може бути прекрасніше?* (М. Олійник)); по-друге, так звані слова-речення (*Так!, До побачення!, Стоп!, Ура!, Невже?, Кукуріку!, Мамо!, Іване!*); по-третє, вказівні висловлення (*Ось вона!, А ось і будинок*) [13, с. 419–421]. У запропонованій класифікації, на нашу думку, йдеться про деякі висловлення, яким притаманне граматичне членування, тому їх не можна беззастережно зарахувати до нечленованих. До таких належать форми представлення, форми називання та вказівні висловлення. Наприклад, репрезентовані інфінітивом форми представлення, без сумніву, варто кваліфікувати як членовані односкладні, тому що від них можуть залежать інші другорядні члени речення. Вирізнені дослідницею форми називання цілком логічно в академічному виданні за редакцією І. К. Білодіда розглянуто в межах односкладних номінативних речень, експлікованих називним відмінком, оскільки "синтаксично та інтонаційно він функціонує як окрема комунікативна одиниця, що служить формою повідомлення про певне уявлення, яке виникло у мовця і яке він бажає викликати в інших" [16, с. 262]. Услід за П. С. Дудиком [16, с. 260] вважаємо, що й так звані вказівні висловлення доцільніше потрактовувати як вказівні номінативні речення односкладного різновиду, тобто членовані.

В україністиці прибічниками широкого витлумачення нечленованих синтаксичних одиниць виступають П. С. Дудик [16, с. 289–309; 8, с. 231–270], К. Ф. Шульжук [19, с. 138–149] та ін. У межах аналізованих конструкцій вони розглядають: 1) слова-речення: *– Ви не гніваєтеся на мене? –* ***Ні****,– сказав Отава…* (П. Загребельний); ***О!*** *Та ти мудрець!* (П. Загребельний); *Вік без упину лине.* ***Еге-гей!*** (В. Стус); 2) незакінчені речення: *У тебе, сину, серце розчахнулось. А треба якось вибрати одну.* ***Твій батько теж...*** (Л. Костенко); *От був народ! Що римляни, що греки. На всі віки нащадкам запасли.* ***А ми... А ми!..*** (Л. Костенко); *Щаслива ти, Ящихо Кошова!* ***А я...*** (Л. Костенко); 3) звертання-речення: *І раптом чую: "****Орлику... Чураю!****" Я оніміла. "****Орлику... Чураю!..****"* (Л. Костенко); *–* ***Мишко, Лесю!*** *Де ви там?* (М. Олійник)).

На широкому витлумаченні нечленованих синтаксичних одиниць (за термінологією вченого, еквівалентів речення) наполягає й А. П. Загнітко. Акцентуючи увагу на кваліфікативних ознаках аналізованих конструкцій, дослідник вважає, що до них належать: "1) контекстуальна і ситуативна мотивованість значення; 2) відсутність внутрішнього членування, тобто виділення головних і другорядних членів речення; 3) амальгамність номінативного та оцінного начал; 4) співвідношення не з пропозицією, а із судженням; 5) інтонаційне оформлення; 6) відсутність парадигми у вузькому і широкому виявах (варіації, модифікації, трансформації); 7) наявність високого ступеня абстрагованості семантики; 8) відносна семантико-граматична автономність" [10, с. 82]. За метою висловлення еквіваленти речення вчений класифікує за: а) комунікативною настановою (розповідні, питальні та спонукальні речення); б) емоційно-експресивним забарвленням (окличні та неокличні); в) співвідношенням з об'єктивною дійсністю і логічним критерієм (стверджувальні і заперечні) [10, с. 82]. За спостереженнями А. П. Загнітка, ставити в один ряд стверджувальні, заперечні, емоційно-оцінні, спонукальні, питальні вислови некоректно, оскільки це "засвідчує синтез кількох класифікаційних параметрів" [10, с. 82]. На нашу думку, вирізнення емоційно-оцінних побудов не суперечить розгляду їх поряд зі стверджувальними, заперечними, спонукальними та ін. за умови, якщо аналізовані висловлення кваліфікувати у зв'язку з категорією синтаксичної модальності. Усі вони, зокрема й емоційно-оцінні, можуть мати різне емоційно-експресивне забарвлення, тобто функціонувати і як окличні, і як неокличні, пор.: *– Упав мій погляд, полюбив красунчика араба.* ***Ох! Ох!*** *– Хоч і араб він, але дуже вишуканий,– вмить відповів Ібрагім* (П. Загребельний) і *–* ***Ох, ох,*** *– простогнав Балабан. – З чим ви проти них ідете? З Євангелієм? Католики теж його мають...* (Р. Іваничук).

З огляду на структурні ознаки еквіваленти речення А. П. Загнітко поділяє на власне-еквіваленти, до яких зараховує вислови, виражені частками, модальними словами і почасти вигуками, та невласне-еквіваленти, марковані незакінченими (обірваними) реченнями, що становлять "синтагматичні одиниці, а не члени речення" [10, с. 84], реченнями-звертання, формулами мовного/мовленнєвого етикету. "Між цими двома різновидами еквівалентів не існує

абсолютної рівнорядності, тому їх доцільно розглядати окремо" [10, с. 84].

Зарахування прибічниками широкого потрактування незакінчених (обірваних) речень і звертань-речень до групи нечленованих варто вважати дискусійним. Уважаємо, що на статус обірваних конструкцій впливає семантика та лексико-граматичне вираження компонентів, які структурують розглядані конструкції. Значну частину незакінчених побудов варто розглядати в межах контекстуально неповних. Основним аргументом на користь такої інтерпретації править те, що їхню змістову, структурну та інтонаційну неповноту часто компенсує попереднє речення. Крім того, формальним репрезентантом розглядуваних синтаксичних одиниць виступають самостійні частини мови, синтаксичне призначення яких полягає у виконанні ролі члена речення. Наприклад, у виділеному фрагменті побудови *Ні, йому, Миколі Степановичу, вони повинні б дякувати за його виступ, **а вони**...* (Б. Антоненко-Давидович) наявний підмет *вони*, але не названо присудка, проте його можна встановити з попереднього контексту. Нечленованими варто вважати обірвані конструкції, що містять службові компоненти, модальні слова чи вигуки. Часто в таких структурах встановити елiміновані компоненти неможливо. Наприклад: – *Перепрошую, дуже перепрошую. Палець… я його це саме… **ну**…* (Л. Дереш).

Певні суперечності пов'язані й із вирізненням так званих нечленованих звертань-речень. А. П. Загнітко потрактовує ці побудови як невласне-еквіваленти речення, зазначаючи, що вони "містять ту чи іншу думку, якесь почуття і вимовляються з відповідною посиленою інтонацією. Цим вони відрізняються від звичайних звертань, семантика яких постає прозорою, без будь-яких глибинних відтінків" [10, с. 86]. Водночас у мовознавстві відомі й інші погляди на порушену проблему. Як відомо, ще О. О. Шахматов конструкції зазначеного зразка розглядав у межах односкладних вокативних [18, с. 261]. Ідеї вченого знайшли продовження в студіях інших мовознавців, зокрема О. М. Пєшковського, В. В. Бабайцевої. В україністиці на такі структури звернули увагу І. Р. Вихованець [6, с. 82–83], М. С. Скаб [14], Н. М. Костусяк [11, с. 16–17]. За спостереженнями І. Р. Вихованця, осібно вжиті форми грамеми кличного виконують "семантико-синтаксичну функцію адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії" [7, с. 78]. Вокативні речення дослідник уважає утвореннями синтаксемного характеру, що "в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, складного семантико-синтаксичного змісту (суб'єктно-адресатна семантика), а друга – лексично не вираженою, нульовою (предикатна семантика)" [5, с. 61]. Подане тлумачення засвідчує, що функціонування реченнєвих побудов, модельованих кличним відмінком іменника, ґрунтується на нівеляції предикатів у формі імператива. На переконання І. Р. Вихованця, "кличний відмінок, очевидно, варто визнати першим за рангом реченнєвотвірним відмінком, оскільки він майже в усіх випадках виступає конденсатом суб'єктно-предикативно-адресатної структури" [4, с. 143]. Узявши за основу слушну аргументацію дослідника, констатуємо, що так звані речення-звертання варто вважати членованими конструкціями.

Особливістю диференціації нечленованих речень вирізняється класифікація В. Ю. Мелікяна [12 с. 59–202]. За характером структурно-семантичної організації зазначені побудови, "генетично споріднені з простим реченням" [12, с. 59], дослідник об'єднує в чотири групи, з-поміж яких перша й друга структурують центр, а третя й четверта – периферію: 1) комунікеми – комунікативні, граматично нечленовані непредикатні одиниці, для яких характерна наявність модусної пропозиції, особливих правил поєднання з іншими висловленнями в тексті, нездатність регулярно реалізувати структурні схеми речення. "Не всі лексеми, засвідчені в складі К (комунікем. – *А. Ш.*) можна зарахувати до розряду часток, вигуків чи іншої частини мови. Тому К – не особлива лексема й не особлива частина мови, а певним чином функційна одиниця мови, якій притаманні комунікативна функція та виконання текстотвірної ролі, що спонукає визнати її синтаксичний статус. Функційний аспект у цьому випадку домінантний" [12, с. 65]: – *Як це добре, що ми вас застали. Ми і в ту неділю прийдемо, не заперечуєш?* – ***Ще б пак!*** (О. Гончар); *Все було краще. Річки й озера були глибші, риба більша й смачніша, а що вже грибів та ягід у лісі – не переносити, та й ліси були густіші, трави – вуж не пролізе, хіба тепер трави!* – ***Та що й казати,*** – *зітхав під кущем косар Тройгуб.* – *Усе марніє, поганішає* (О. Довженко); – *Думалося, поїду вчитися аж до самого Рима,* – *зітхнув Тарас.* – *Не вийшло.* – ***Бог з ним***… (В. А. Шевчук); – *А як же вечеря? Ви ж голоднісінькі.* – *Нічого. Коли можете, приготуйте, будь ласка, чай.* – ***Чому ж?*** – *пожвавішав старий.* – *Я зараз... хутенько* (М. Олійник); – ***А щоб тебе чорт побрав!*** (Р. Іваничук); 2) фразеосхеми – комунікативні предикативні одиниці синтаксису, що становлять невільну синтаксичну схему, якій властива наявність диктумної чи/і модусної пропозиції, граматичне та лексичне часткове членування, сполучуваність з іншими висловленнями в тексті за традиційними правилами та виконання естетичної функції [12, с. 153]: ***Та й як не помертвіти!*** *Турки і татари стояли за якихось двісті сажнів, витріщилися на жінок, загаласували, залементували* (Ю. Мушкетик); – *Ну, не патякай зайвого, сестрицю!* – *обірвав молодика Кузьмище.* – ***Мало що кажуть!*** (В. Малик); …***що за народ!*** *Це ж вони, оці ветерани, в рішучу хвилину зуміли заводського Титана врятувати від окупантів* (О. Гончар); 3) стійкі моделі – одно- чи кілька компонентні синтаксичні побудови з поняттєвим значенням, співвідносним із семантикою його складників. "Стійкі моделі не відрізняються від речень із вільним порядком слів і можуть відтворювати всі їхні структурні схеми" [12, с. 184], водночас їм притаманна певна ідіоматичність. Наприклад: – *Не турбуйся!* ***Так вони від мене правду й почують*** – *аж обома вухами! Аякже!..* (В. Малик); 4) стійкі звороти (прислів'я, приказки, крилаті вирази та кліше): *Тоді Володько підносить і собі голос… Та й це не багато помагає. Тепер **хоч сядь та плач*** (У. Самчук); ***Де його не посій, то вродиться*** (У. Самчук).

Варто зазначити, що класифікація В. Ю. Мелікяна докладна й різноаспектна, проте вона побудована тільки на системі фразеологічних одиниць, інші ж засоби маркування нечленованих конструкцій залишилися поза увагою лінгвіста.

Порівняно інший опис нечленованих конструкцій, побудований на їхній функційній спеціалізації та лексико-граматичному наповненні, запропонував І. Р. Вихованець [6, с. 100–102]. Дослідник закцентував увагу на здатності вказаних мовних одиниць слугувати засобом маркування ствердження, заперечення, питання, емоційно-оцінної реакції мовця на ситуацію, спонукання до дії й корелювати

з членованими структурами: "Те, що висловлюють нечленованими реченнями, можна передати звичайними реченнями" [6, с. 100]. Пор.: – *Тоді, як настане час, дай нам знати, і ми прийдемо до Путивля!* – *твердо пообіцяв Ждан і звернувся до гурту:* – *Чи так я кажу, земляки? Вербівчани загули одностайно:* – Так, так! (В. Малик) і *Ти кажеш правильно*; – *Мої діти – це мій клопіт.* – Авжеж, – *згодився Вільгота* (Є. Гуцало) і *Твої діти – це твій клопіт.* Зважаючи на частиномовну належність засобів вираження нечленованих конструкцій, лінгвіст розмежовує нечленовані речення, виражені, частками: – *Помітили вас?* – Ні. *Але здалося мені, що вони чимось стривожені і ведуть пильну охорону шляхів...* (В. Малик); – *Дідуню, – озиваєшся зрештою. І вмовкаєш, бо не годен вкласти своє зачудоване запитання в слова.* – Ну? – *старий долонею гладить твою голову, підохочуючи* (Є. Гуцало); нечленовані модальні речення: – *Прошу не говорити зі мною в жандармському тоні!* – Добре (Г. Тютюнник); – *Це все ось цей замазура наробив, – сказав гридень і поставив Славуту наперед. – Вивів із дитинця аж нагору, в куші, виманив лука...* – Неправда! – *випручався з материних обіймів Святослав* (В. Малик); нечленовані вигукові речення [6, с. 101–102]: – *Приніс я, Оникію, в твою хату велику радість. З панської ласки йду до тебе в старости.* – Ой, – *вхопилася за сухі груди Текля. – Василина ж мала ще* (Ю. Мушкетик); *Але Кончак нетерпляче махнув рукою і різко кинув:* – Геть! (В. Малик). Таку саму класифікаційну модель знаходимо й в інших студіях [1, с. 113].

Висновки і пропозиції. Отже, нечленовані конструкції – один із різновидів специфічних синтаксичних одиниць, описові яких присвячено чимало наукових студій у світовому й українському мовознавстві, проте й досі вони викликають значні дискусії. Одні дослідники розуміють ці одиниці надто широко, зараховуючи незакінчені, вокативні речення тощо, інші ж абсолютизують лише певну кваліфікаційну ознаку (див. класифікацію В. Ю. Мерікяна [12], побудовану на фразеологічних одиницях), а відтак не відбивають повноти й поліаспектності їхнього студіювання. З огляду на окреслені моменти нечленовані речення потребують комплексного аналізу. Класифікаційна схема дослідження нечленованих конструкцій має ґрунтуватися на таких ознаках: 1) семантичних; 2) структурних; 3) лексико-граматичному вираженні; 4) модальній спеціалізації. У перспективі дослідження важливим буде докладний опис аналізованих конструкцій з огляду на вказані параметри.

Список літератури:

1. Бабайцева В. В. Современный русский язык : в 3-х частях / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Высшая школа, 1981. – Ч. 3 : Синтаксис. Пунктуация : [учеб. пособие для студентов по спец. № 2101 "Русский язык и литература"]. – 272 с.
2. Беларуская граматыка : у 2-х ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад рэд. М. В. Бірылы, П. П. Шубы. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 563 с.
3. Беларуская мова : у 2-х ч. / Пад агул. рэд. Л. М. Грыгор'евай. – 2 е выд. – Мінск : Навука і тэхніка, 1998. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – 571 с.
4. Вихованець 1987: Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Вихованець І. Р., Городенська, К. Г. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець (ред.). – К. : Університетське видавництво "Пульсари", 2004. – 398 с. – (Академічна граматика української мови).
8. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення : [навч. посіб.] / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с.
9. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
10. Загнітко А. П. Еквіваленти речення : статус, обсяг і функцій на типологія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 79–91.
11. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
12. Меликян В. Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечленимого предложения : [учеб. пособие] / В. Ю. Меликян. – Ростов н/Д : Изд-во РГПУ, 2004. – 288 с.
13. Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 1980. – 709 с.
14. Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови / Мар'ян Скаб // Українська мова. – 2002. – № 1. – С. 32–41.
15. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, М. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
16. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
17. Шатілова О. Спонукальний потенціал еквівалентів речення / Олена Шатілова // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 79–83.
18. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – [4 е изд.]. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
19. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Шиць А.А.
Институт филологии и журналистики
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ПРИНЦИПИ КЛАССИФИКАЦИИ НЕЧЛЕНИМЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
В статье охарактеризованы существующие в современной лингвистике концепции описания нечленимых предложений, определены термины для обозначения указанных конструкций, выделены дифференциальные признаки рассматриваемых синтаксических единиц и предложена классификационная сетка их исследования.
Ключевые слова: нечленимые предложения, слова-предложения, эквиваленты предложения, коммуникаты, квази-предложения, односоставные предложения, модальность

Shyts A.A.
Institute of Philology and Journalism,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

PRINCIPLES OF CLASSIFICATION OF NON-SEGMENTED SENTENCES IN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Summary
The conceptions applicable in modern linguistics, which provide the description of non-segmented sentences, are characterized. The terms that describe these constructions are pointed out. The differential marks of these syntactic units are defined, the classification net for their research is proposed.
Keywords: non-segmented sentences, words-sentences, sentence equivalents, quasi sentences, communiquй, modality.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 616.329-001.37-053

ЗМІНИ БІЛКОВОГО СКЛАДУ ГОМОГЕНАТУ СТРАВОХОДУ ЗА РОЗВИТКУ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ОПІКУ СТРАВОХОДУ ЩУРІВ

Іщук Т.В., Раєцька Я.Б., Савчук О.М.
Національний науковий центр «Інститут біології»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

За останні десятиріччя відзначається стабільне збільшення числа хімічних опіків стравоходу. Рубцеві зміни стравоходу, що розвиваються в результаті опіку, залишається однією з найбільш складних проблем. Не дивлячись на багаточисельні дослідження, недостатньо вивчені питання загоєння та процесів рубцювання на клітинному та молекулярному рівні. Нами було показано кількісні зміни білкового складу за умов розвитку лужного опіку стравоходу. Подальше дослідження процесі загоєння може бути корисним для створення ефективних підходів для профілактика утворення рубцевих змін стравоходу.

Ключові слова: опік стравоходу, білкові фракції, електрофорез, фактори росту, луг.

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої Організації Охорони здоров'я відзначається стабільне збільшення числа хімічних опіків стравоходу, що прямо зв'язано з наявністю великої кількості порівняно доступних технічних і побутових агресивних рідин, синтезованих у результаті науково-технічного прогресу людства [1]. За даним Американської асоціації токсикологічних центрів, тільки в 2010 р. сталося понад 1,6 млн. випадків вживанням дітьми потенційно небезпечних хімічних речовин, з них в 18-46% випадків – вживання побутових речовин лужної природи [2]. До ранніх наслідків хімічних опіків стравоходу (ХОС) належать набряк гортані, екзотермічний шок, кровотеча, некроз стінки стравоходу [3]. Проте основним наслідком опікових уражень стравоходу є формування рубців стравоходу [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опікові травми викликають безліч молекулярних змін, які відбуваються локально в ділянці ушкодження, а також на рівні організму. В місці локалізації хімічної травми підвищуються процеси синтезу та деградації білків. Як наслідок, порушуються структура і функції життєво важливих органів, таких як скелетні м'язи, шкіра, імунна система [5; 6]. Аналіз літератури показав, що молекулярні механізми процесу загоєння післяопікових ран вивчені недостатньо адже стосуються, в основному, дослідженню ролі окремих білків в рановому процесі [7; 8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Певний практичний і теоретичний інтерес становить дослідження білкових фракцій гомогенату стравоходу, які можуть відкрити нові перспективи для лікування опікових ран та профілактики рубцювання.

Мета статті. Визначити зміни вмісту білкових фракцій гомогенату стравоходу за розвитку лужного опіку стравоходу 1-го та 2-го ступеня.

Методи та матеріали. У дослідах використовували білих нелінійних статевонезрілих щурів (1-місячних) масою 90-110 г (відповідають 3-4-х річному віку дітей), із дотриманням загальних етичних принципів експериментів на тваринах, ухвалених Першим національним конгресом України з біоетики (вересень 2001 року), інших міжнародних угод та національного законодавства в цій галузі. Всіх тварин, яких було використано в дослідах, утримували на стандартному раціоні віварію. Тваринам експериментально моделювали опік стравоходу розчином 10% та 20% NaOH [9]. Методом виведення тварин із досліду була цервікальна дислокація. Гомогенати стравоходу для дослідження відбирали на 1,7,15 та 21-шу добу, які відповідають стадіям опікової хвороби. Розділення білкових фракцій сироватки крові щурів проводили методом диск електрофорезу у 10% поліакриламідному гелі (ПААГ) за наявності додецилсульфату натрію (ДСН) за модифікованим методом Леммлі [10]. Для оцінки результатів електрофорезу використовували програму Total Lab 2.01. Загальний білок визначали за методом Бредфорд [11]. Калібрувальну криву будували, використовуючи розчин БСА в якості стандарту. Будували графік залежності поглинання A595 від концентрації стандарту. Концентрацію білка визначали по калібрувальній кривій.

Вмісту bFGF (фактора росту фібробластів) визначали в гомогенатах стравоходу визначали методом ELISA [12]. Досліджувані зразки (10мкг/мл в 50 мМ Тріс-HCl буфері(pH 7,4)) об'ємом 100 мкл інкубували в лунках 96-лункового планшету протягом ночі при 4єС. Для детекції вмісту bFGF у зразках використовували первинні кролячі поліклональні антитіла проти щурячого bFGF, які виявляли за допомогою вторинних антикролячих антитіл, кон'югованих з пероксидазою хрону (Bio-Rad, США). Як субстрат пероксидазної реакції, у роботі використовували о-фенілендиамін / пероксид водню (Sigma, США). Вимірювання проводили при довжині хвилі 492 нм. Значення оптичної густини були використані для вираження вмісту bFGF в ум.од.

Статистичну обробку отриманих результатів проводили за допомогою методів варіаційної статистики та кореляційного аналізу з використанням комп'ютерної програми Excel. Для визначення достовірності відмінностей між двома вибірками використовували критерій Стьюдента (t). При цьому достовірними вважались різниці $p<0,05$.

Результати досліджень та їх обговорення. Електрофоретичний аналіз білкового складу гомогенату стравоходу піддослідних тварин показав у всіх досліджуваних зразках, як у контрольних, так і за умов хімічного опіку стравоходу 1-го та 2-го ступеня присутність білкових фракцій з молекулярними масами від 34 до 126 кДа. Проведені дослідження не виявили якісних змін білкового вмісту у гомогенатах стравоходу, однак можна відзначити їх кількісні зміни. Так, нами було показано поступове зростання вмісту фракцій з м.м. 72 кДа. Вміст даної фракції перевищував контрольні значення на 1-шу добу на 93% та 216% за розвитку ЛОС 1-го та 2-го ступеня відповідно. Зазначена фракція може відповідати білку теплового шоку Hsp70. З літературних даних відомо, що вміст зазначеного білка корелює зі ступенем опіку. Фізіологічна роль Hsp70 вивчалася на багаточисленних моделях за таких умовах,

© Іщук Т.В., Раєцька Я.Б., Савчук О.М., 2015

як гіпертермія, гіпертензія, гіпоксія, ішемія, запалення, аутоімунні патології, апоптоз, злоякісні пухлини, а також після контакту клітин з хімічними речовинами [13; 14]. Підвищення рівня Hsp70, можливо, пов'язано з основною здатністю зазначених білків зв'язувати пошкоджені, денатуровані білки в результаті деструктивної дії лужних речовин та захистом процесів біосинтезу білків. Фракція з м.м 90кДа може відповідати ще одному білку телового шоку – Hsp90. Вміст даної фракції підвищувався на 1-шу, 7-му та 15-ту добу на 75%, 87% та 25% за умов моделювання ЛОС 1-го ступеня відповідно. За розвитку ЛОС 2-го ступеня вміст фракції з м.м. 90 кДа підвищувався на 1-шу, 7-му, 15-ту та 21-шу добу на 45%, 112%, 40% та 25% відповідно. З даних літератури відомо, що загальний рівень даного білку в клітині 1-2%, однак його рівень збільшується за умов дії температури та стресових факторів на клітини [15]. Ряд авторів показали підвищення вмісту Hsp70, Hsp90 білків в тканинах після опіку, що обумовлено підтримкою клітинного гомеостазу [16; 5].

Аналіз електрофореграм показав зростання фракції з м.м. 58 кДа на 15-ту добу експерименту на 28% та 81% після моделювання ЛОС 1-го та 2-го ступеня. Показано підвищення вмісту білкової фракції з м.м. 50 кДа на 297% та 128% на 15-ту добу за розвитку опіку 1-го та 2-го ступеня відповідно. Вміст зазначеної фракції зростав протягом всього експерименту після моделювання опіку 2-го ступеня. Показані фракції можуть відповідати кератинам. Базальними кератиноцитами експресуються кератин 5 (58 кДа) та кератин 14 (50 кДа). Процес реепітелізації опікової рани супроводжується посиленою міграцією базальних кератиноцитів до дистальних ділянок епідермісу ушкоджених тканин та посиленим синтезом кератинів [17; 18]. Підвищення вмісту фракцій 50 та 58 кДа на 15-ту добу експерименту, ймовірно, свідчить про активний процес епітелізації опікої травми.

Показана фракція 34 кДа, може віповідати фактору росту ендотелію судин (VEGF). VEGF належить до VEGF/PlGF суперродини, є глікопротеїном та володіє потужним мітогенним потенціалом для клітин ендотелію судин, стимулює їх проліферацію, викликає міграцію ендотеліоцитів та розвиток нових кровоносних судин [18]. Результати досліджень показали, що у експериментальних тварин після моделювання хімічного опіку стравоходу 1-го ступеня підвищується вміст фракції 34 кДа на 1-шу, 7-му, 15-ту та 21-шу добу на 62%, 144%, 90% та 216% відповідно. За розвитку ЛОС 2-го ступеня вміст показаної фракції підвищувався на 89%, 66%, 234% та 208% відповідно. В післяопіковий період на етапі проліферації виробляється велика кількість факторів росту, які є стимуляторами ангіогенезу [20]. Тому перспективним є розділення та детальне дослідження білкових фракцій нижче 20 кДа, які на електрофореграмі відповідають факторам росту.

Також, нами було показано підвищення фракції 126 кДа на 140%, 303% та 10% на 7-му, 15-ту та 21-шу добу відповідно після моделювання 1-го ступеня ЛОС. За умов розвитку ЛОС 2-го ступеня вміст даної фракції підвищувався на 7-му добу на 164% та знижувався на 1-шу, 15-ту та 21-шу добу на 59%, 24% та 64% відповідно.

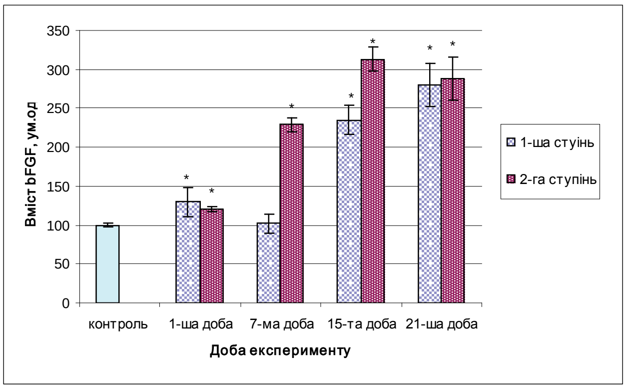

** – P<0,05 по відношенню до контролю*

Рис. 1. Вміст bFGF в гомогенаті стравоходу за розвитку ЛОС 1-го та 2-го ступеня

Загальновідомо, що FGF (фактори росту фібробластів) – родина поліпептидів (від 17 до 34 кДа), які беруть участь в процесах ангіогенезу та загоєн-

Таблиця 1

Відносний вміст білкових фракцій у гомогенаті стравоходу щурів за розвитку ЛОС (1-ша ступінь (А) та 2-га ступінь (Б)), (мкг/мг білку) M±m, n=3

А

Білкові фракції м.м. (кДа)	контроль	1-ша доба	7-ма доба	15-та доба	21-ша доба
126	4,7 ± 0,19	2 ± 0,05*	11,5±1,6*	19,3±1,5*	5,3±0,6
90	0,8 ± 0,02	1,4 ± 0,06*	1,5±0,04*	1,0±0,04*	0,7±0,2
74	5,8 ± 0,12	11,3 ± 2,5*	8,8±0,44*	6,4±0,6	4,8±1,0
58	8,9 ± 0,33	2,6 ± 0,9*	2,5±0,12*	11,2±0,9*	10,0±0,5*
50	2,9 ± 0,11	2,8 ± 0,14	1,5±0,08*	11,5±1,0*	6,6±0,4*
34	3,7 ± 0,13	6,0±0,25*	9,05±0,34*	7,0±0,2*	11,7± 1,2*

**- P<0,05 по відношенню до контролю*

Б

Білкові фракції м.м. (кДа)	контроль	1-ша доба	7-ма доба	15-та доба	21-ша доба
126	4,7 ± 0,19	3±0,07*	12,65±2,1*	3,9±1,0	2,94±0,12*
90	0,8 ± 0,02	1,16±0,03*	1,7±0,6*	1,12±0,05*	1,01±0,19
74	5,8 ± 0,12	18,58±1,2*	8,7±0,4*	6,36±0,23*	4,11±0,15*
58	8,9 ± 0,33	4,25±0,2*	3,5±0,05*	16,3±0,8	7,3±1,2
50	2,9 ± 0,11	4,21±0,6*	3,6±0,6	7,38±0,2	5,14±0,4*
34	3,7 ± 0,13	7,01±0,6*	6,17±0,4*	12,38±1,3	11,42±0,9*

**-P<0,05 по відношенню до контролю*

ня ран. Фактори росту фібробластів продукуються кератиноцитами, фібробластами, хондроцитами, ендотеліальними, гладком'язовими і тучними клітинами. Літературні дані щодо участі bFGF в процесі рубцювання або загоєння після опікових ран небагаточисельні [21]. Основна частина робіт присвячена впливу факторів росту на загоєння рани різного ґенезу [22; 23].

Нами було визначено вміст фактора росту фібробластів за розвитку ЛОС 1-го та 2-го ступеня. Показано підвищення вмісту bFGF на 1-шу, 15-ту та 21-шу доба на 29%, 135% та 180% за розвитку ЛОС 1-го ступеня відповідно. Після моделювання ЛОС 2-го ступеня вміст bFGF підвищувався на 21%, 129%, 213% та 188% на 1-шу, 7-му, 15-ту та 21-шу добу. Отримані дані узгоджуються з результатами інших дослідників. Так, H. Song та співав. показали, що bFGF синтезуються в нормальній шкірі навколо судин. При ушкодженні тканин синтез фактору росту підвищується ендотеліоцитами та фібробластами [23]. Підвищення bFGF протягом всього експерименту може свідчити про вагому участь зазначеного фактору у розвитку (процесі загоєння після опікових ран) ЛОС 1-го та 2-го ступеня. Результати подальших досліджень участі факторів росту дозволить розкрити молекулярно-біологічні механізми розвитку загоєння після опікових ран стравоходу.

Висновки і пропозиції. Отже, нами було показано зміни вмісту білкових фракцій в гомогенаті стравоходу за розвитку ЛОС 1-го та 2-го ступеня. Таким чином, актуальним є майбутні дослідження та залучення нових методів дослідження для визначення білкових фракцій нижче 20кДа та вище 120 кДа для розуміння участі білків екстрацелюлярного матриксу та факторів росту у процесі загоєння та/або рубцювання після хімічних опіків стравоходу.

Список літератури:

1. Yong Han, Qing-Shu Cheng, Xiao-Fei Li, Xiao-Ping Wang. Surgical management of esophageal strictures after caustic burns: A 30 years of experience // World J Gastroenterol. – 2013. – № 10(9). – С. 2846-2849.
2. Turan C., Ozkan U., Ozokutan H., Ozdemir M., Okur H., Kucukaydin M. Corrosive injuries of the esophagus in newborns // Pediatr Surg Int. – 2000. – № 16(7). – С. 483-494.
3. Alonda C. Pollins, David B. Friedman and Lillian B. Nanney. Proteomic investigation of human burn wounds by 2D-difference gel electrophoresis and mass spectrometry // J. Surg Res. – 2007. – № 142(1). – С. 143-152.
4. Li Ma, Chengjun Gan, Yong Huang, Ying Wang1, Gaoxing Luo, Jun Wu. Comparative proteomic analysis of extracellular matrix proteins secreted by hypertrophic scar with normal skin firoblasts // Burns & Trauma. – 2014. – № 2(2). – P. 76-83
5. Раєцька Я.Б., Іщук Т.В., Савчук О.М., Остапченко Л.І. Відтворення експериментальної моделі хімічного опіку стравоходу у щурів І-го ступеню // Медична хімія. – 2013. – № 15(4). – С. 116-120.
6. Laemmli U.K. Cleavage of structural proteins during the assembly of the head of bacteriophage T4. – 1970. – 227. – P. 680–685.
7. Bradford M.M. A Rapid and Sensitive Method for the Quantitation of Microgram Quantities of Protein Utilizing the Principle of Protein-Dye Binding. Analytical Biochemistry. – 1976. – 72. – P. 248-254.
8. Charles N. Bertolami and Diana V. Messadi. The Role of Proteoglycans in Hard and Soft Tissue Repair // Critical Reviews in Oral Biology and Medicine. – 1994. – № 5(4). – P. 311-337.
9. David A. Rodeberg, Joseph G. Meyer and George F. Babcock. Heat shock response: presence and effects in burn patient neutrophils // Journal of Leukocyte Biology. – 1999. – № 66(5). – P. 773-780.
10. Diao L., Li C., Sheng Z. The significance of the expression of the HSP70 and HSP90 in the intestinal mucosa in scalded rats during early postburn stage. Zhonghua Shao Shang Za Zhi. – 2000. – 16. – P. 279–282.
11. Hatoko M., Hirai S., Tada H., Muramatsu T., Shirai T., Matsumoto H., Ohnishi T. HSP72 induction of systemic organs of rats after severe burn injury // Eur J Plast Surg. – 1997. – 20. – P. 136-140.
12. Ramakrishnan, Prathiba V., Sridhar Rao K., Jayaraman V, Babu M., Gupta P.D. Expression of keratin in post burn scars and keloids // Annals ofBurns and Fire Disasters. – 1995 – № 8(4). – P. 6-9.
13. Kevin J. Bruen, Chris A. Campbell, Wesley G. Schooler, Suzan deSerres, Bruce A. Cairns et al. Randell, Real-Time Monitoring of Keratin 5 Expression during Burn Re-epithelialization // Journal of Surgical Research. – 2004. – 120. – P. 12–20.
14. Кузнецова О.М., Кушлинский Н.Е., Березов Т.Т. Фактор роста эндотелия сосудов: особенности секреции в костной ткани в норме и при патологии. Биомедицинская химия. – 2003. – № 49(4). – С. 360-373.
15. Jeschke M.G., Wolf S.E., DebRoy M.A., Jarrar D., and Herndon D.N. Recombinant Human Growth Hormone (rhGH) Downregulates Hepatocyte Growth Factor (HGF) in Burns. Journal of Surgical Research. – 1998. – № 76(1). – P. 11–16.
16. Keisuke Okabe, Ruka Hayashi, Noriko Aramaki-Hattori, Yoshiaki Sakamoto, Kazuo Kishi. Wound Treatment Using Growth Factors // Modern Plastic Surgery. – 2013. – 3. – P. 108-112.
17. Sabine Werner and Richard Grose. Regulation of Wound Healing by Growth Factors and Cytokines // Physiol Rev. – 2003. – 83. – P. 835-870.
18. Nicole S Gibran, F. Frank Isih, David H. Heimbach, David Gordon. Basic Fibroblast Growth Factor in the early human burn wound // Journal of Surgical Research. – 1994. – 56. – P. 226-234.
19. Ryoji Tsuboi, Chog-Ming Shi, Chiyo Sato, George N Cox and Hideoki Ogawa Co-Administration of Insulin-Like Growth Factor (IGF)-I and IGF-Binding Protein-1 Stimulates Wound Healing in Animal Models // Journal of Investigative Dermatology. – 1995. – 104. – P. 199–203.
20. Ю.К. Абаев. Заживление острых и хронических ран// Военная Медицина. – 2010. – № 2. – P. 106 –110.
21. Crowther JR. The ELISA Guidebook. Totowa, New Jersey: Humana Press Inc., 2001.
22. Sakineh Fallahi, Seyed M.V. Hosseini, Soghra Fallahi, Morteza Salimi, Ali Akbar Hesam, Seydeh Hamideh Hoseini. Extent of Injury of Gastrointestinal tract due to accidental ingestion of chemicals among children at Bandar Abbass Children Hospital 2009–2011 // Life Science Journal. – 2012. – № 9(4). – P. 2054-2058.
23. Савви С.А. Модифицированная классификация химического ожога пищевода и его последствий. Клінічна хірургія. – 2009. – 3. – С. 5-8.

Ищук Т.В., Раецкая Я.Б., Савчук А.Н.
Национальный научный центр «Институт биологии»
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ИЗМЕНЕНИЯ БЕЛКОВОГО СОСТАВА ГОМОГЕНАТА ПИЩЕВОДА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ОЖОГА ПИЩЕВОДА КРЫС

Аннотация
За последние десятилетия отмечается стабильное увеличение числа химических ожогов пищевода. Рубцовые изменения пищевода, которые развиваются в результате ожога, остаются одной из наиболее сложных проблем. Несмотря на многочисленные исследования, недостаточно изучены вопросы заживления и процессов рубцевания на клеточном и молекулярном уровне. Нами было показано количественные изменения белкового состава в условиях развития щелочного ожога пищевода. Дальнейшее исследование процесса заживления может быть полезным для создания эффективных подходов для профилактики образования рубцовых изменений пищевода.
Ключевые слова: ожог пищевода, белковые фракции, электрофорез, факторы роста, щелочь.

Ishchuk T.V., Raietska Ya.B., Savchuk O.M.
National Scientific Center "Institute of Biology"
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CHANGES OF ESOPHAGEAL HOMOGENATE PROTEIN COMPOSITION UNDER EXPERIMENTAL BURNS OF ESOPHAGUS IN RATS

Summary
The last decade is marked by a steady increase in the number of chemical burns of the esophagus. Cicatricial changes of esophagus developed as a result of the burn remain one of the most difficult problems. Despite numerous researches, issues of healing of cicatricial processes at the cellular and molecular level are insufficiently studied. We have shown quantitative changes in protein composition under conditions of alkali burns of the esophagus. Further study of the healing process can be useful to develop effective approaches to prevent the formation of scarring changes of the esophagus.
Keywords: esophageal burn, protein fraction, electrophoresis, growth factors, alkali.

НАШІ АВТОРИ

1. **Баламут Ганна Сергіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри прикладної економіки та інформаційних систем Харківського державного університету харчування та торгівлі
2. **Балінченко Світлана Петрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри документознавства, філософії та філологічних дисциплін Буковинського державного фінансово-економічного університету
3. **Бездушна Юлія Миколаївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
4. **Бордюжа Надія Петрівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри агрохімії та якості продукції рослинництва Національного університету біоресурсів і природокористування України
5. **Гадецька Зоя Митрофанівна** – доцент кафедри економічної кібернетики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
6. **Голуб Тетяна Іванівна** – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
7. **Грущинська Наталія Миколаївна** – професор кафедри міжнародної економіки і економічної дипломатії Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України
8. **Гурдуз Катерина Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури і методики навчання Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
9. **Дмитренко Ольга Василівна** – кандидат сільськогосподарських наук, головний фахівець Державної установи «Держґрунтохорона»
10. **Домбровська Олена Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва
11. **Дудчик Оксана Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового та банківського менеджменту Дніпропетровської державної фінансової академії
12. **Іщук Тетяна Василівна** – аспірант Національного наукового центру «Інститут біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
13. **Кирилов Юрій Євгенович** – кандидат економічних наук, доцент Херсонського державного аграрного університету
14. **Клименко Віта Іванівна** – старший викладач кафедри міжнародної економіки Полтавського університету економіки і торгівлі
15. **Князь Святослав Володимирович** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри екологічної політики та менеджменту природоохоронної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»
16. **Ковсюк Аліна Володимирівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
17. **Козирєва Олена Вадимівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки підприємства Національного фармацевтичного університету
18. **Кононенко Тетяни Володимирівна** – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри документознавства, філософії та філологічних дисциплін Буковинського державного фінансово-економічного університету
19. **Корецька Ольга Валеріївна** – старший викладач кафедри обліку,фінансів та аудиту Одеського національного морського університету
20. **Косовська Віра Василівна** – аспірант кафедри екологічної політики та менеджменту природоохоронної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»
21. **Крисюк Лариса Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку,фінансів та аудиту Одеського національного морського університету
22. **Кутін Василь Михайлович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри електричних станцій та систем Вінницького національного технічного університету
23. **Кутузов Руслан Володимирович** – здобувач Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
24. **Кущенко Дмитро Ігорович** – аспірант кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Академії митної служби України
25. **Лимар Валерія Валеріївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри аграрної економіки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»
26. **Лисенко Наталія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
27. **Литвиненко Елла Іванівна** – аспірант кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
28. **Лихограй Дмитро Володимирович** – студент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
29. **Ліба Наталія Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та фінансів Мукачівського державного університету
30. **Макарчук Оксана Володимирівна** – магістр географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
31. **Максименко Діана Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент Мукачівського державного університету
32. **Матюшенко Ольга Юріївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
33. **Махінла Юрій Борисович** – старший викладач кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету

34. **Мірошниченко Іван Володимирович** – старший викладач кафедри автоматизації проектування енергетичних процесів та систем Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"
35. **Панова Наталія Юріївна** – кандидат психологічних наук, доцент Бердянського державного педагогічного університету
36. **Раєцька Яна Борисівна** – кандидат біологічних наук Національного наукового центру «Інститут біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
37. **Рудей Ірина Андріївна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
38. **Савчук Олексій Миколайович** – доктор біологічних наук Національного наукового центру «Інститут біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
39. **Сагайдак-Нікітюк Рита Василівна** – доктор фармацевтичних наук, професор, професор кафедри управління та економіки підприємства Національного фармацевтичного університету
40. **Чайка Оксана Григорівна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри екологічної безпеки та природоохоронної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»
41. **Чигрин Анастасія Володимирівна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
42. **Чуйко Валерія Ігорівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
43. **Шандра Наталія Андріївна** – асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
44. **Шерепітко Анастасія Сергіївна** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
45. **Шиць Андрій Анатолійович** – головний спеціаліст відділу кадрів, вищої освіти та виховної роботи Управління освіти і науки Волинської державної адміністрації; здобувач кафедри української мови Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
46. **Шпак Денис Олександрович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв
47. **Шпачук Олександр Олександрович** – аспірант кафедри електричних станцій та систем Вінницького національного технічного університету
48. **Щербина Надія Федорівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету
49. **Яковлєв Андрій Вікторович** – студент Донецького національного університету

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 4 (19) квітень, 2015 р.

Частина 1

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 18.05.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 19,53. Тираж 100 прим.
Зам. 0515-30.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.